

**The international scientific peer
reviewed journal**

**საერთაშორისო სამეცნიერო
რეცენზირებადი ჟურნალი**

GULANI

gu ■ anī

Akhaltsikhe ახალციხე

2020

Samtskhe-Javakheti State University

23

GULANI

Linguistics, Literature Studies, History and Education

Editor:

Maka Kachkachishvili –Beridze, Samtskhe-Javakheti State University, Georgia

Editor Council:

Linguistics:

Inga Rhutidze (**Editor**) Samtskhe-Javakheti State University, Georgia

Jerard Gavanakhi, Limerikis Technological Institute, Ireland

Klodin Blokhi, Freeburg University, Switzerland

Karmen Alen Garabato, Montphel Paul Valer University, France

Literary Studies

Nestan Sulava (**Editor**) Samtskhe-Javakheti State University, Georgia

Cornelia Horn, The Martin Luther University of Halle-Wittenberg, German

Natalia Sokolovskaia, Literary scholar, writer, Russia

Onomastics

Merab Beridze (**Editor**) Samtskhe-Javakheti State University, Georgia

Mustafa Shenel, Kafkas University, Georgia

Paata Tskhadaia, Tbilisi State University, Georgia

Igor Kekelia, Georgia

Education

Irma Kurdadze (**Editor**) Samtskhe-Javakheti State University, Georgia

Zakaria Furtskhvanidze, Frankfurt Goethe University, German

Ronda Sopher, Gorgon Education Academy Collage, Israel

Anzor Barkalaia, Tartu University, Estonia

gu ■ ani

ენათმეცნიერება, ლიტერატურათმცოდნეობა, ისტორია, განათლება

მთავარი რედაქტორი:

მაკა კაჭკაჭიშვილი-ბერიძე, სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტი,
საქართველო

სარედაქციო საბჭო:

ენათმეცნიერება

ინგა ლუტიძე (რედაქტორი), სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო

ჯერარდ გაენაჰი, ლიმერიკის ტექნოლოგიების ინსტიტუტი, ირლანდია
კლოდინ ბლოხი, ფრიბურგის უნივერსიტეტი, შვეიცარია
კარმენ ალენ გარაბატო, მონტფელერის პაულ ვალერის უნივერსიტეტი,
საფრანგეთი

ლიტერატურათმცოდნეობა

ნესტან სულავა (რედაქტორი), სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო

კორნელია ჰორნი, პალე-ვიტენბერგის მარტინ-ლუთერის უნივერსიტეტი,
გერმანია

ნატალია სოკოლოვსკაია, ლიტერატურათმცოდნე, მწერალი, რუსეთი
ონომასტიკა

მერაბ ბერიძე (რედაქტორი), სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო

მუსტაფა შენელი, კავკასიის უნივერსიტეტი, თურქეთი

პაატა ცხადია, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, საქართველო
იგორ კეკელია, საქართველო

განათლება

ირმა ქურდაძე (რედაქტორი), სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი, საქართველო

ზაქარია ფურცხვანიძე, ფრანკფურტის გოეთეს უნივერსიტეტი, გერმანია
რონდა სოფერი, გორდონის განათლების აკადემიის კოლეჯი, ისრაელი
ანზორ ბარკალაია, ტარტუს უნივერსიტეტი, ესტონეთი

სოფელ თეზის მოსახლეობა მეცხრამეტე

საუბუნის დასაწყისში

(1804 წლის პირველი რუსული კამერალური აღწერის მიხედვით)

მოკლე შინაარსი

კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელი თეზი ისტორიული ქსნის საერისთავოს სამხრეთ-დასავლეთით მდებარე სასაზღვრო ზოლის სოფელი გახლდათ, რომელიც შეჭრილი იყო ამილახვრების სამფლობელოში. აქედან გამომდინარე, 1804 წლის პირველ რუსულ კამერალურ აღწერაში იგი ქსნის საერისთავოს სოფლებთან ერთადაა აღწერილი.

ნაშრომის დასაწყისში საუბარია ქსნის ერისთავების სამხრეთით ექსპანსიაზე, საერისთავოს აღზევებაზე და ბოლოს გაუქმებაზე, ასევე მოკლედ მიმოვიხილავთ სოფელ თეზის გეოგრაფიულ გარემოს და ღირშესანიშნაობებს.

მოცემულია ჩამონათვალი იმ პირებისა, ვინც 1804 წლის აღწერის მონაცემებში გვხვდება, დაზუსტებულია ზოგიერთი შეცდომით მითითებული გვარი, ნაჩვენებია, თუ რა მიწებს ფლობდნენ იქ მოსახლენი, ვის უხდიდნენ გადასახადს და რა სახის იყო ეს გადასახადები. ცალკეა გამოყოფილი მემამულეთა ემები და ცალკე - საეკლესიო, რომლებიც განსხვავებულ გადასახადებს იხდიდნენ.

ასევე ნაშრომში, სათანადო წყაროების დამოწმებით, საუბარია აქ მცხოვრებთა გვარების წარმომავლობაზე, დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მოსახლეობის დიდი ნაწილი თანამედროვე ახალგორის მუნიციპალიტეტიდანაა თეზში ჩასახლებული.

ბოლოს მოცემულია ცნობები სოფლის დღევანდელი დემოგრაფიული ვითარების შესახებ.

საკვანძო სიტყვები: ქსნის საერისთავო, კამერალური აღწერა, მოსახლეობა, კომლი, ეკლესია, მიწის მესაკუთრე, სახაზინო გადასახადი.

POPULATION OF VILLAGE TEZI IN EARLY NINETENTH CENTURY

Abstract

village of Tezi is in the Kaspi municipality, which was a village on the southwestern border of historic Ksani Saeristavo, which had been invaded by the Amilakhvars. Therefore, in the first Russian census of 1804, it is recorded along with the villages of Ksani Saeristavo.

At the beginning of the article we will talk about the expansion Eristavi of Ksani to the south, the erection of Sariistovo and its abolition.

A list of the persons found in the census of 1804 is given, with some erroneous surnames being specified, showing the lands owned by the people who were taxed, and what the taxes were. Landlords and churchmen were separate who paid different taxes.

Also in the work, according to the relevant sources, the origin of the surnames of the inhabitants is mentioned, observation shows that a large part of the population is settled in the modern Akhagori municipality.

Finally is information about the current demographic situation in the village.

Key Words: Saeristavo of Ksani, Cameral description, Population, Household, The Church, Landowner Treasury tax.

შესავალი. ქართლ-კახეთის სამეფოს გაუქმების შემდეგ, 1804 წელს ჩატარდა პირველი რუსული კამერალური აღწერა, რომლის მიხედვით ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობა წარმოდგენილია ანანურის მაზრის აღწერილობაში (ანანურის... 254). აღწერის მიხედვით, ქსნის ხეობაში ნახვევებია სულ 915 კომლი, აქედან 646 ქართველია, 179 ოსი (ძირითადად ცხოვრობდნენ ქსნის სათავეებთან და მდინარე ჭურთის ხეობაში) და 90 კომლი სომეხი (ცხოვრობდნენ ახალგორში, მათ შორის უმრავლესობა გასომხებული ქართველია, მიზეზები იხ., ახლოური, ახალგორი, 2006).

პირველი კამერალური აღწერის ბეჭდური პირი, საიდანაც ჩვენ ვისარგებლეთ, დაცულია გორის ეთნოგრაფიულ მუზეუმში, იგი მუზეუმს 1956 წელს გადასცა ცნობილმა მეცნიერმა სარგის კაკაბაძემ თავისი შენიშვნებითა და კომენტარებით.

როგორც იგი წერს: „აღწერა იძლევა ძვირფას ცნობებს სათანადო სოფლებისა და მხარეების მოსახლეობის სამეურნეო ცხოვრების შესახებ, არკვევს აგრეთვე ამ მოსახლეობის სოციალურ რაობას, საკომლო კერძო მფლობელობის შეხამებას სათემო მფლობელობასთან და სხვა“ (გსიემ., 1956, გვ. 5). რუსულ აღწერას წინ უძღოდა 1803 წლის ივნისში ჩატარებული იოანე ბატონიშვილის საუფლისწულო აღწერა, რომლის შემადგამებელი ოქმები შეტანილია „აქტების“ მეორე ტომში (АКТЫ, 1868, 82-83). ს. კაკაბაძის დაკვირვებით „განსხვავება 1803 და 1804 წლის ცნობებს შორის არის მცირე“ (გსიემ., 1956, 5). დასაწყისიდანვე აღვნიშნავ, რომ რუსულ ნაბეჭდ ტექსტში ხშირია უზუსტობები სახელების, უფრო მეტად გვარების და სოფლების მითითებისას, რასაც, ჩვენს სტატიაშიც და ზოგადად, ტექსტზე მუშაობისას, შეძლებისდაგვარად ვასწორებთ...

მეთოდები. საკითხის კვლევისას ვიყენებთ თანამედროვე ისტორიულ მეცნიერებაში აპრობირებულ მეთოდებს. ტექსტს სრულად ახლავს საკვლევი თემის ძირითადი წყარო - პირველი რუსული კამერალური აღწერა. გვარებზე დაკვირვების მეთოდით ვაზუსტებთ გეოგრაფიულ არეალს, საიდანაც მოხდა სოფელ თეზში მოსახლეობის მიგრაცია. საკვლევ წყაროს ვადარებთ უახლოესი პერიოდის ქართულ სტატისტიკურ აღწერილობებს, შედარების მეთოდი გვეხმარება რუსულ ტექსტში შეცდომით მითითებული სახელების და გვარების დაზუსტებაში. ვეცნობით სოფლის მოსახლეობის თანამედროვე სურათს და ანალიზის მეთოდის მეშვეობით ვახდენთ განსაზღვრას, თუ როგორ შეიცვალა წლების შემდეგ დემოგრაფიული ვითარება.

მიზანი. ნაშრომის მიზანია საზოგადოება გაეცნოს - როგორი ვითარება იყო ქსნის საერისთავოს სოფელ თეზში დემოგრაფიული კუთხით მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში. რამდენი კომლი ცხოვრობდა, მათ შორის რამდენი იყო მამაკაცი, რამდენი - ქალი. მითითებული მამულების შემოსავლებისა და გადასახადების, აგრეთვე მებატონეების მიხედვით გვსურს შევისწავლოთ სოფლის სოციალური და ეკონომიკური ყოფა.

მსჯელობა. 1804 წლის ქსნის სათავადოს მოსახლეობის აღწერა სოფელ თეზიდან იწყება, დასაწყისში მითითებულია, რომ სათავადო ეკუთვნოდა მეფის ძეს იოანეს და ამჟამად ერისთავების მფლობელობაშია. მოგეხსენებათ სამხრეთით ექსპანსიის შემდეგ ქსნელი მებატონეები საკმაოდ ვრცელ

ტერიტორიებს ფლობდნენ. დ. გვრიტიშვილის დაკვირვებით, XVIII საუკუნის მეორე ნახევარში მათ განკარგულებაშია 240 სოფელი, გარდა ამისა, ყმები ჰყავდათ ქალაქ ცხინვალში (20 კომლი და ქართლის სხვადასხვა სოფლებში: პარიანში, ხეითში, თერგემში, დვანში, ძარში... (გვრიტიშვილი, 1955: 83).

1777 - 78 წლების მიჯნაზე, ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე მეორე, ქსნის ერისთავის გიორგი ყულარაღასის განდგომის მიზეზით სათავადოს აუქმებს. ი. ბარათაშვილის ცნობით: „ქალაქს ჩამოიყვანეს გიორგი ერისთავი ხელ-ხუნდით და რევაზ და ზურაბ ხელშეკრული ჩამოიყვანეს. ქრისტეშობის 1. ქორონიკონს 465 (1777 - დ.ა.) (იასე ოსეს ძე ბარათაშვილი, 1950, 81). გიორგი ერისთავის დატყვევებისა და მამულის ჩამორთმევის თარიღად 1778 წელს მიგვითითებს დავით ბატონიშვილი (ბატონიშვილი, 1941: 15). თუმცა ჯ. გვასალია ქსნის საერისთავოს გაუქმების თარიღად 1774 წელს მიიჩნევს (გიორგი ყულარაღასის გაერისთავების წელი - დ.ა.) და აღნიშნავს, რომ მეფემ ერისთავებს მხოლოდ ქსუისი, ტყვიავი, მარანა, კარალეთი, რეხა, მეჯვრისხევი, სათემო, კუმისი, ნავთლული და გორსა და ცხინვალში ერისთავთა ქონება დაუტოვა, ერისთავთა დანარჩენი მამულები სახასოდ გამოცხადდა და უფლისწულებს გიორგის (ქსნის ხეობა) და იულონს (ღიახვის ხეობა) გადაეცათ, თავის მხრივ, გიორგიმ კუთვნილი ხეობა იოანესა და ბაგრატს გადასცაო (გვასალია, 1986: 564). 1786 წელს მეფემ მუამბოხე როსტომ ერისთავსა და მის ძმებს მეჯვრისხევი და რამდენიმე სხვა სოფელი ჩამოართვა, 1790 წელს გვერდისძირი და იმავე წელს განდევნეს საერისთავოდან, მათი ქონება კი იოანე, ბაგრატ და იულონ ბატონიშვილებმა გაინაწილეს. ქსნის, საფერშეთის, ალევის, ცხრაძმის, ჭურთის, ქარჩოხისა და უამურის ხეობები იოანეს ხედა წილად. 1801 წლის 27 იანვარს ბატონიშვილებმა ერისთავებს ქსნის ხეობა, მეჯვრისხევი, ვაკე და გვერდისძირი დაუბრუნეს... უფრო მეტიც, იმავე წლის 3 თებერვალს დავით ბატონიშვილი თავის განმარტებით წერილში აღნიშნავდა, რომ ერეკლემ ქსნის ერისთავებს უკანონოდ ჩამოართვა ქონებაო (АКТЫ, 1878: 379). აქვე იმასაც ვიტყვით, რომ 1815 წელს საიმპერატორო კარმა აჯანყებულ ქსნისხეველთა მოთხოვნით ქსნის ერისთავებს ძალაუფლება ჩამოართვა...

რაც შეეხება სოფელ თეზს, იგი საერისთავოს სამხრეთ-დასავლეთის სასაზღვრო ზოლის სოფელი იყო. ამილახვრების სა-

მფლობელოში შეჭრილი თეზი და ღამისყანა ქსნის ერისთავებს ეკუთვნოდათ, ხოლო ერისთავების სამფლობელოში შეჭრილი ახმაჯი და ბოლი - ამილახვრებს (გვრიტიშვილი, 1955: 71).

ამჯერად თეზი კასპის მუნიციპალიტეტის სოფელია, მდებარეობს კასპიდან 18 კილომეტრის დაშორებით, მდინარე ქსნის მარჯვენა მხარეს, მუხრანის ვაკის ჩრდილო-დასავლეთით, ზღვის დონიდან 620 მეტრზე. აქ ადრევე ყოფილა მოსახლეობა დამკვიდრებული, რისი დამადასტურებელიცაა სოფლის მახლობლად აღმოჩენილი გვიანდელი ბრინჯაოს ხანის სამოსახლო გორა (თეზი, 1979: 637).

სოფლის მნიშვნელოვანი ძეგლებია კვირაცხოვლისა და წმინდა გიორგის სახელობის ეკლესიები.

კვირაცხოვლის ეკლესია გვიანფეოდალური ხანით თარიღდება, მდებარეობს სოფლის ჩრდილოეთით, შემადგენულ ადგილზე, ნაგებია რიყის ქვით. ეკლესიის ეზო წრიული გალავნითაა შემოზღუდული, რომელიც დაზიანებულია. იქვეა სასაფლაო (საქართველოს ისტორიის... 1990: 161). XIX საუკუნით დათარიღებული წმინდა გიორგის ეკლესია აგებულია რიყის ქვით სოფლის ცენტრში. თავის დროზე მოხატული ყოფილა, მოგვიანებით ინტერიერი შეუღესავთ და შეუთეთრებიათ, სამხრეთიდან ეკვრის გალავნით შემოზღუდული პატარა ეზო, სადაც ორი საფლავია (საქართველოს ისტორიის... 1990: 160-161).

2013 წლის წმინდა სინოდის კრების გადაწყვეტილებით, სოფელი თეზი საქართველოს საპატრიარქოს სამთავისისა და კასპის ეპარქიას ექვემდებარება (წმიდა სინოდის... 2013).

1804 წლის აღწერით თეზში ქსნის ერისთავის, გავრილა რატიევის (რატიშვილის) და იოანე ნათლისმცემლის საეკლესიო ყმებს უცხოვრიათ, სულ 36 ოჯახს. რატიშვილები ქსნის ერისთავების განაყარი შტო იყო. 1953 წლის 20 ივნისს, ქსნის ხეობაში მოგზაურობისას, რატიშვილებზე და მათ ყმებზე ყურადღებას ამახვილებს ნ. ბერძენიშვილი: „ქსოვრისი შევიარეთ. აქ იყვნენ რ ა ტ ი შ ვ ი ლ ე ბ ი, მათი საყმო იყო ყანჩაეთიც. ქსნის ხეობა უფრო სოფელმრავალია არაგვისაზე. აქა-იქ ერისთავიანთ სახლებია“ (ბერძენიშვილი, 1990: 423). როგორც ვხედავთ, რატიშვილებს ყმები საერისთავოს სხვა სოფლებშიც ჰყავდათ. მათი საძვალე ჯერ კახენის მონასტერი იყო, შემდეგ ისტორიული სოფელი თელოვანი. საგულისხმოა, რომ სოფელი თეზი ერეკლე მეორემ 1783 წელს ბეჟან რატიშვილს სამკვიდრო მამულის - ქამურის სანაცვლოდ გადასცა: „ქსანიც ჩუენთ-

ვის სახასოთ დავდევიო. მოხველ და შენს სამკვიდროს მამულს ჟამურზე ლაპარაკი დაიწყო. უნდა მოგცემოდა, მაგრამ რადგანაც მთაში იყო (მდებარეობს მდინარე ქსნის ზემო წელზე - დ.ა.) ეს შენი მამული, ჟამურიც ქსანზე დავდევიო და ჩუენის სახასოთ დავადევიო და შენის წილის ჟამურისა, შულავრისა და ყმის სამაგიეროთ, გაგიცვალეთ და გიბოძეთ ლამისყანას ბოლოს თეზი ხარაბა სოფელი“ (სცსა, 1450; გვასალია, 1983: 74-75). სიტყვა „ხარაბა“, რომელიც არაბულ-სპარსული წარმოშობისაა, გაჩანაგებულ, ტიალ, მიტოვებულთან ასოცირდება. „გვიანდელი ფეოდალური პერიოდის აღმოსავლეთ საქართველოს საისტორიო მასალებში იხსენიება ხარაბა სოფელი, მამული, ციხე, დუქანი, აბანო, წისქვილი, ბაღი და სხვა. ხარაბა ჩართული იყო სამოქალაქო ბრუნვაში, კერძოდ, იყიდებოდა, საზღაურად (მაგალითად, საუპატიოდ) მიეცემოდა, შეიწირებოდა და ქონების გაყოფისას წილშიც შედიოდა... ხარაბა ადგილების „გაკეთება“ ერეკლე მეორის პროგრამის სოციალური პოლიტიკის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან მხარეს შეადგენდა“ (ი. ფუტყარაძე, 1987: 434). სოფელ თეზის გაპარტახების მთავარ მიზეზად ლეკიანობა უნდა მივიჩნიოთ, ნ. ბერძენიშვილის სიტყვებით რომ ვთქვათ, ჟამი საქართველოს უმძიმესი ძნელბედობისა (ბერძენიშვილი, 1944: 178). ქსნის ხეობას რომ მძიმე დაღად დააჩნდა დაღესტნელი აბრაგების თარეში. ეს ჩანს გერმანელი მოგზაურის გიულდენშტედტის მონათხრობში, იგი ხშირად ახსენებს სიტყვებს: „გაპარტახებული“, „ნაოხარი“; „ლორწობნის ახლოს არის გაპარტახებული სოფელი ტონჩა“, „გავიარეთ განადგურებული სოფელ ძეგლევის ნაშთები“, „გავცდით ნაოხარ სოფელ ოძისის ოთხკუთხა ვიწრო კედლებს“... (გიულდენშტედტი, 1962: 51-53). გიულდენშტედტი იმ გზასაც ასახელებს, რომლითაც ლეკები გადაადგილდებოდნენ: „ილტოზის ახლოს ქსანსა და ნარეკვავს შორის მდის ჩვეულებრივი გზა ლეკებისა, რითაც ისინი არაგვიდან, მჭადისჯვარზე გავლით, მიდიან მთით ლამისყანამდე და ქრცხინვალამდე“ (გიულდენშტედტი, 1962: 53). ვრცელი ანალიზი იხ., ახლოური, გიულდენშტედტი, 2016). ლეკები ლამისყანისკენ მიმავალ გზაზე, რომ თეზსაც ააოხრებდნენ, ესეც ბუნებრივია, ამიტომაც არის, რომ 1804 წლის აღწერაში, ძირითადად, ქსნის ხეობის სხვადასხვა სოფლებიდან ჩასახლებული კომლები გვხვდება:

ქსნის ერისთავის ყმები, ქართველები, რომლებსაც მიწა არ ჰქონიათ, ამუშავებენ მუხრანელის საკუთრებაში არსებულ მიწებს და მებატონეს უხდიან მისივე განკარგულებით დაწესებულ დალას, ანუ მარცვლეულით გადასახადს, მიწით სარგებლობისთვის.

- 1) მღვდელი გიორგი მამუკა შვილი, 4 მამაკაცი, 5 ქალი.
- 2) მღვდელი მახარაბელი ყველაშვილი, 3 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 3) ივანე თინიკა შვილი, 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 4) ფიოდორ ელურიძე (ილურიძე - დ. ა), 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 5) ოსეპ დორეული, 5 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 6) ბერო გუჯია შვილი (ბუჯია შვილი - დ. ა.), 4 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 7) სიდამონ ბუნტუროვი (ბუნტური - დ. ა.), 1 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 8) შიო მჭედელაშვილი, 3 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 9) ვასილი ბუნტური, 3 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 10) ბერო როხროხაძე, 4 მამაკაცი, 4 ქალი.
- 11) ლაზარე მილაური, 6 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 12) ლაზარე წიკლაუროვი (წიკლაური - დ. ა), 4 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 13) ივან წიკლაუროვი (წიკლაური - დ. ა), 1 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 14) სიხარული ჭიკაძე, 5 მამაკაცი, 4 ქალი.
- 15) დათუნა შარმადანი (შერმადინი - დ. ა), 4 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 16) პატარკაცი ყველა შვილი, 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 17) გლახა შარმადინა (შერმადინი - დ. ა), 5 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 18) თომა ბუნტური, 5 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 19) ნინია ბაშარული, 3 მამაკაცი, 4 ქალი.
- 20) გიორგი შარმადინა (შერმადინი - დ. ა), 5 მამაკაცი, 5 ქალი.
- 21) საბუჯური ბუჯია (შვილი - დ. ა), 4 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 22) შავლა (შალვა - დ. ა) ხოკრიშვილი, 1 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 23) აქედ გომელა (ადდგომელა - დ. ა) შიუკაშვილი, 2 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 24) ძაღლია პაველ შვილი (პავლიაშვილი - დ. ა.), 2 მამაკაცი, 2 ქალი.

არც ესაა გასაკვირი, რომ ქსნის საერისთავოს სამხრეთ-დასავლეთის სასაზღვრო ზოლის სოფელში მცხოვრები ერისთავის ყმები მუხრანელი მებატონის მიწით სარგებლობენ, სამუხრანბატონოს საკმაოდ ვრცელი ტერიტორია ეკავა, მისი ჩრდილოეთ საზღვარი ოძისი იყო, რომელიც ქსნის ერისთავებს ეკუთვნოდათ, ხოლო დასავლეთით საამილახეროს ემიჯნებოდნენ, აქედან გამომდინარე, მკითხველისათვის გასაგები ხდება თეზის სიახლოვე მუხრანთან...

თავად გავრილა რატიევის (რატიშვილის - დ. ა.) ყმები, ქართველები:

- 25) იესე გოჩა შვილი, 1 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 26) გიორგი გოჩა შვილი, 5 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 27) როსტევეან გოჩა შვილი, 3 მამაკაცი, 3 ქალი.
- 28) ნინია გოჩა შვილი, 3 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 29) გლახა გოჩა შვილი, 2 მამაკაცი, 1 ქალი.
- 30) სტეფან მახარა შვილი, 2 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 31) ბერი მახარა შვილი, 3 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 32) იესე გულია შვილი, 3 მამაკაცი, 2 ქალი.
- 33) ივან ქართველი შვილი, 4 მამაკაცი, 3 ქალი.

სულ რატიშვილის ყმების სიაში 9 კომლია, 43 დღის მიწა აქვთ, ხაზინას გადასახადს უხდიან მიწის მესაკუთრის დადგენილი გადასახადის მიხედვით, ნატურის სახით, 10 1/2 კოდი პური, 7 კოდი ხორბალი, 3 1/2 კოდი ქერი... სულ 7 მანეთსა და 70 კაპიკს.

ერისთავისა და რატიშვილის მიწაზე ცხოვრობს 33 ოჯახი, 109 მამაკაცი, 76 ქალი, რატიშვილის ყმებს აქვთ 43 დღის სახნავი მიწა და, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, გადასახადს იხდიან ხაზინისთვის...

იოანე ნათლისმცემლის საეკლესიო ყმები, ქართველები:

1) ავთანდილ რიკული (ხრიკული - დ. ა.), 4 მამაკაცი, 3 ქალი, 20 დღის მიწა, 1 ბაღი, მოჰყავს 120 თუნგი ღვინო, 5 კოდი პური, აქვს წისქვილი, სახაზინო არ გადაუხდია, გადაიხადა საეკლესიო გადასახადი 25 თუნგი ღვინო, 1 ცხვარი, 1 მანეთის გამომცხვარი პური, 50 კაპიკის ცვილი და საკმეველი, სულ: 5 მანეთი.

2) ბერი დოლა შვილი (დოლიშვილი? - დ. ა.), 4 მამაკაცი, 2 ქალი, 10 დღის მიწა, 1 ბაღი, მოჰყავს 120 თუნგი ღვინო, გადაიხადა ასევე 5 მანეთი.

3) ნინია დოღე შვილი (დოღიშვილი? - დ. ა.), 3 მამაკაცი, 1 ქალი, გადაიხადა ასევე 5 მანეთი.

საეკლესიო ყმები 3 ოჯახია, 11 მამაკაცი, 6 ქალი, 40 დღის მიწა, 1 წისქვილი, 3 ყურძნის ბაღი, მოჰყავთ 360 თუნგი ღვინო, სახაზინო გადასახადს არ იხდიან, საეკლესიო გადაიხადეს 15 მანეთი, ღვინის, ცხვრის ანუ საკლავის, გამომცხვარი პურის, ცვილისა და საკმეველის სახით.

სულ სოფელ თეზში უცხოვრია 120 მამაკაცს და 82 ქალს, მათ მფლობელობაშია 83 დღის მიწა, მოჰყავთ 360 თუნგი ღვინო, აქვთ 1 წისქვილი, გადაიხადეს 22 მანეთი და 70 კაპიკი (გსიემ, 1956: 1-5).

1803 წლის იოანე ბატონიშვილის საუფლისწულოს აღწერის შეჯამებითი ცნობების მიხედვით თეზში 32 კომლია, 91 მამაკაცი, 66 ქალი (АКТЫ, 1868: 82). როგორც ვხედავთ, მეკომურთა რაოდენობა ერთი წლის მანძილზე 4 ოჯახითაა გაზრდილი, თუმცა მკვეთრადაა შემცირებული სულადობრივი რაოდენობა, როგორც მამაკაცების (120-დან 91-მდე), ისე მდედრობითი სქესის (82-დან 66-მდე).

შედგენები და დასკვნები. როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, მოსახლეობის ნაწილი ქსნის ხეობის მთის სოფლებიდანაა ჩამოსახლებული, ძირითადად, ქარჩოხის, ჭურთისა და ცხრაზმის ხეობებიდან. ქსნის ხეობის მთის მოსახლეობის ბარის ზოლში და, კერძოდ სოფელ თეზში, მიგრაციაზე თავის დროზე ყურადღება გაამახვილა დ. გვრიტიშვილმა, როგორც იგი აღნიშნავს, სოფელ თეზში მცხოვრები ბუნტურები მოსულნი არიან ცხავატიდან, ხრიკულები - ქურთიდან, ყველაშვილები - ყველდაბიდან (გვრიტიშვილი, 1955: 76). ცხადია, ამ შემთხვევაში ცნობილი მეცნიერი თავის თანამედროვე თეზის მოსახლეობაზე საუბრობს, დაახლოებით მეოცე საუკუნის 50-ანი წლები... მხოლოდ ერთი შენიშვნა გვექნება - ყველაშვილები მახიარეთიდან უნდა იყვნენ მოსულები, იქ იყო მათი სამკვიდრო, ყველაშვილი და ყველდაბა, როგორც ჩანს, მკვლევარმა მექანიკურად გააიგივა ერთმანეთთან, თორემ მან ჩვენზე უკეთ იცოდა, ქსნის ხეობის რომელ სოფელში რომელი გვარი ცხოვრობდა.

მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში თეზში მოსახლეობის დიდი ნაწილი თანამედროვე ახალგორის მუნიციპალიტეტიდან იყო ჩასახლებული: თინიკაშვილი თინიკაანიდან, დორეული დორეთკარიდან, ილურიძე ილურთკარიდან, ბუჯიაშვილი ჭურთიდან, ხრიკული ნახიდიდან, პავლიაშვილი პავლიანთკარიდან,

ბუნტური ცხავატიდან, შერმადინი მშველიეთიდან, ბაშარული დაბკნეთიდან, ხოკრიშვილი ვაკედან, შიუკაშვილი უკანამხრიდან და ასე შემდეგ... აღნიშნულ სოფელში მთიელთა ჩასახლება მომდევნო პერიოდებშიც გაგრძელდა, მაგალითად, აქ ცხოვრობენ სოფელ ახლოურთიდან ჩასახლებული ჩემი გვარის რამდენიმე კომლი. ზოგადად, ქალაქ კასპში და მის სოფლებში ქსნის ხეობიდან მიგრირებული ასეულობით ოჯახი ცხოვრობს.

გადასახადების მიხედვით ირკვევა, რომ სოფლის მოსახლეობის წამყვანი დარგი მემინდვრეობაა, მოჰყავთ პური, ხორბალი, ქერი... როგორც დ. გვრიტიშვილი შენიშნავს, ქსნის ხეობის როგორც მთის ისე ბარის ზოლში „შედარებით უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო ქერის ხვედრითი წონა“ (გვრიტიშვილი, 1955: 151).

თეზის მიწები, ქსნის ხეობის მთის მოსახლეობის მამულეობისგან განსხვავებით, უფრო ნაყოფიერია და სახნავად გამოსაყენებელი, რაც განაპირობებდა მთის ჭარბი მოსახლეობის ბარისკენ მიგრაციას, ერისთავების ყმები, უმეტესწილად, ისევ ერისთავის მამულში მკვიდრდებოდნენ. მემინდვრეობის გარდა, აქ განვითარებული ყოფილა მევენახეობა და მეფუტკრეობა, რომელსაც, ძირითადად, საეკლესიო ყმები მისდევდნენ, მათ ევალებოდათ სწორედ იოანე ნათლისმცემლის ტაძრისთვის ცვილისა და საკმევლის გაღება. ასევე, ბუნებრივია, განვითარებული იქნებოდა მეცხოველეობა და მესაქონლეობა; მთიდან ჩამოსული ხალხი, ადვილად ვერ შეეღებოდა ტრადიციულ საქმიანობას, ოღონდ ამ დარგის ხვედრითი წილი შედარებით მცირე ჩანს... მხოლოდ საეკლესიო ყმებს ევალებათ ტაძრისთვის საკლავის შეწირვა, თუმცა არაა მითითებული, რა სახით იხდიან გადასახადს ერისთავის ყმები, რომლებიც მუხრანელის მიწაზე იდგნენ... არ არის გამორიცხული მათ მუხრანის მიწები საძოვრადაც გამოეყენებინათ. ისტორიულად ცნობილია, რომ ქსნის ხეობელები ცხვრის საზამთრო საძოვრებად იყენებდნენ ქართლის ბარის სოფლებს, მათ შორის ძეგლევს, ქსოვრისს, ოძისს, წილკანს, ოკამს, მუხრანს, ალაიანს და ასე შემდეგ... უფრო მოგვიანო პერიოდში მუხრანში ფარეხებიც ჰქონდათ აგებული ციხისძირის ქედზე, დამპალოს ქედზე და წლევის მთასთან (მაკალათია, 1975: 66-67). მუხრანი რომ ნაყოფიერი და ზამთარში ცხოველთა საბაღახოდ საუკეთესო სოფელი იყო, ამაზე ვახუშტიც მიგვითითებს: „ესე მუხრანი ფრიად შემკული არს ზამთარ სითბოთი, და მეფეთა სადგური, ბაღახ-ჩაღიან-

ლერწმოვანი, ზაფხულს მშუენი, კეთილ-აგარაკოვანი, ციენი წყარონი, პავით მშუენი. მოსავალნი მტილთა, წალკოტთა, ვენახთა, თესლ-მარცვალთა მრავლად ნაყოფიერებს. პირუტყენი, აქლემს გარდა, ყოველნი მრავალნი, რამეთუ ზამთარ ბალახთა მძოვარნი არიან“ (ბატონიშვილი, 1973: 352).

უნდა ითქვას ისიც, რომ მეთვრამეტე საუკუნის ქსნის ხეობის სტატისტიკურ აღწერილობებში თეზი არ გვხვდება (იხ.: თაყაიშვილი, 1945; ჯავახიშვილი, 1967)...

ბოლოს, 2002 წელს თეზში 995 ადამიანი ცხოვრობდა, 514 მამაკაცი და 481 ქალი, მოსახლეობის 99 პროცენტი ქართველია (საქართველოს მოსახლეობის... 2003: 230). 2014 წლის მონაცემით სოფლის მოსახლეობა საგრძნობლად და შემცირებული, 738 ადამიანიდან 377 მამაკაცია, 361 - ქალი.

გამოყენებული წყაროები და ლიტერატურა:

ანანურის... 254: ანანურის მაზრის აღწერილობა, სცსა, ფონდი 254, საბუთი, 59, ფურცელი 101-131.

ახლოური, ახალგორის, 2006: ახლოური დ., ახალგორის ისტორია, თბ., 2006.

ახლოური, გიულდენშტედტი., 2006: ახლოური დ., იოჰან (ანტონ) გიულდენშტედტი ქსნის ხეობაში, თბ., 2006.

ბატონიშვილი, 1941: ბატონიშვილი დ., ახალი ისტორია, ბატონიშვილი ბ., ახალი მოთხრობა, გამოსცა თამარ ლომოურმა, თბ., 1941.

ბატონიშვილი, 1973: ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

ბერძენიშვილი, 1944: ბერძენიშვილი ნ., XVIII საუკუნის საქართველოს ისტორიიდან, მსკი, ნაკვ., I, 1944.

ბერძენიშვილი, 1990: ბერძენიშვილი ნ., საქართველოს ისტორიის საკითხები, თბ., 1990.

გვასალია, 1983: გვასალია ჯ., აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიული გეოგრაფიის ნარკვევები (შიდა ქართლი), თბ., 1983.

გვასალია, 1986: გვასალია ჯ., ქსნის საერისთავო, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ., 10, თბ., 1986.

გიულდენშტედტი, 1962: გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, გერმანული ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო გ. გელაშვილმა, ტ., I, 1962.

გვრიტიშვილი, 1955: გვრიტიშვილი დ., ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან (ქართლის სათავადოები), თბ., 1955.

გსიემ, 1956: გორის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმი (გსიემ), ყოფილი ქსნის საერისთავოს მოსახლეობის აღწერა 1804 წ., შემოსული 1956 წელს, №7486.

თაყაიშვილი, 1954: თაყაიშვილი ე., ქსნის საერისთავოს სტატისტიკური აღწერილობა (ქსსა), სტალინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, ტ. 45, თბ., 1951.

თეზი, 1979: თეზი, ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ., 4. თბ., 1979.

იასე ოსეს ძე ბარათაშვილი, 1950: იასე ოსეს ძე ბარათაშვილი, ცხოვრება-ანდერძი, მასალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისთვის, ნაკვ., 28, 1950.

მაკალათია, 1975: მაკალათია მ., მეცხოველეობა, წიგნში „ქსნის ხეობა“, თბ., 1975.

საქართველოს ისტორიის... 1990: საქართველოს ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა აღწერილობა, ტ.5, თბ., 1990.

საქართველოს მოსახლეობის... 2003: საქართველოს მოსახლეობის 2002 წლის პირველი ეროვნული საყოველთაო აღწერის ძირითადი შედეგები (საქართველოს სოფლების მოსახლეობა), ტ. II, თბ., 2003.

სცსა 1450: საქართველოს ცენტრალური საისტორიო არქივი, ფონდი 1450, საბუთი 28-140 (კ).

წმინდა სინოდის... 2013: წმიდა სინოდის სხდომის ოქმი, 15.10. 2013.

ფუტკარაძე, 1987: ფუტკარაძე ი., ხარაბა, ქსე, ტ., 11, თბ., 1987.

ჯავახიშვილი, 1967: ჯავახიშვილი ივ., საქართველოს ეკონომიური ისტორიის ძეგლები, ტ., 1, 1967.

Акты, 1968: Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: Том II. Тифлис, 1868.

Акты, 1878: Акты, собранные Кавказской археографической комиссией: Том VII. Тифлис, 1878.

შეპიძნული ტოპონიმიდან - I
შეპიძნის ძართული სოფლების სახელწოდებანი¹

მოკლე შინაარსი

ცნობილი ფაქტია, რომ კომპაქტურად მცხოვრები გადასახლებულები ახალ გეოგრაფიულ არეალში ჩასახლების დროს ადგილის სახელების სახელდებას იწყებენ. ახალ საცხოვრებელ ადგილას გადასახლებულები ცდილობენ „ადადგინონ“ მშობლიური გარემო (თუნდაც მხოლოდ ენობრივად) და ამისთვის, პირველ რიგში, ადგილთა სახელდებას იწყებენ: ქმნიან ახალ სახელწოდებებს იმ ადგილებისთვის, რომელიც არ არის სახელდებული, ან მათთვის არ არის სახელწოდება ცნობილი, ან ქმნიან არსებული უცხოენოვანი სახელწოდებების პარალელურ ვარიანტებს საკუთარ ენაზე. ფერეიდნის ტოპონიმიკაც დიალექტური კუნძულისთვის დამახასიათებელი კლასიკური პრინციპით ჩამოყალიბდა. ქართველთა მიერ შერქმეული ადგილის სახელების პარალელურად გვხვდება ოფიციალური, ადმინისტრაციული სახელები, რომლებსაც ისინი, ფაქტობრივად, არ იყენებენ საუბარში. რეგიონის ქართულ ტოპონიმიკურ მასალაში სხვადასხვა ფენა იკვეთება (გადატანილია ტოპონიმი, გადატანილია წარმოების მოდელი და სხვ.). როგორც ირკვევა, ისტორიულ სამშობლოსთან კონტაქტებიც ახდენდა გავლენას ტოპონიმიკური ინვენტარის ჩამოყალიბების დინამიკაზე.

საკვანძო სიტყვები: დიალექტოლოგია, ტოპონიმიკა, ენობრივი კუნძული.

¹ კვლევა განხორციელდა შოთა რუსთაველის საქართველოს ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მხარდაჭერით (გრანტის ნომერი 2017438).

FROM THE FEREYDANY TOPONYMY - I NAMES OF THE VILLAGES OF FEREYDANI

Abstract

It is well known that migrants begin to name their place of residence in a new geographical area. New settlers try to “rebuild” their native environment (at least only linguistically) and start by naming the places: they create new names for places that are not named or are unfamiliar to them, or create parallel versions of existing foreign names in their native language. The Fereydanian toponyms have also emerged from the classical principle inherent to a dialect island. Along with the names of places created by Georgians, there are official, administrative names that they actually do not use in conversation. Various layers of Georgian toponymic material appear in the region (toponyms, a production model and so forth are duplicated.). As it turns out that contacts with the historical homeland also influenced the dynamics of the formation of toponymic inventory.

Key Words: Dialectology, Toponymy, Language Island

შესავალი. სამეაროს ტოპონიმიკური სურათის, როგორც ენობრივი სურათის ნაწილის შესწავლას დიდი მნიშვნელობა აქვს, რადგან მასში აღბეჭდილია ადამიანთა ეთნოკულტურული გამოცდილება და ცოდნის სხვადასხვა სახე, მათ შორის ეოფითი, კულტურული და ისტორიულ-სოციალური.

განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ტოპონიმიკური სურათის შესწავლა იქ, სადაც მასობრივი მიგრაციული ტალღების შედეგად შექმნილი დასახლებებია. ამ მხრივ დიდ მნიშვნელობას იძენს მეზვიდმეტე საუკუნეში სპარსეთში იძულებით გადასახლებულ ქართველთა ტოპონიმიკის შესწავლა. ბუნებრივია, ფერეიდნელი ქართველების ოთხასწლოვანი ცხოვრების ისტორია სპარსეთის მიწაზე ტოპონიმიაშიც აისახა.

ფერეიდნული ტოპონიმიის შესწავლის ისტორიიდან

მეოცე საუკუნის 80-იანი წლებიდან ფერეიდნელმა ქართველებმა თავად დაიწყეს ფერეიდნული ტოპონიმების მოძიება და მოგროვება. მათ შორის იყო იმ დროს ფერეიდნის მარტყოფში მცხოვრები (ამჟამად იგი თავისი ოჯახით ქალაქ ისპაჰანში ცხოვრობს) რეზო რაჰიმი (დავითაშვილი). მის მიერ შეკრე-

ბილი მარტყოფის ტოპოეროეულები წარმოდგენილი იყო საქართველოში ტაბახმელაში გამართულ საზღვარგარეთ არსებული სათვისტომოების კონგრესზე 1997 წელს.

2002 წელს ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კრებულში (II) დაიბეჭდა თედო უთურგაიძის, დარეჯან ჩხუბიანიშვილისა და ჯემშიდ გიუნაშვილის სტატია „ზემო მარტყოფის მიკროტოპონიმიის შესწავლისათვის“. სწორედ ამ სტატიით იწყება ფერეიდნის მიკროტოპონიმიის მეცნიერული კვლევა.

სტატიის ავტორები აღნიშნავენ, რომ მიკროტოპონიმიის ანალიზის დროს ეყრდნობიან ძირითადად რეზო დავითაშვილის მიერ შეკრებილ მარტყოფის მიკროტოპონიმიას. სტატიას ერთვის ტოპონიმთა ჩამონათვალი (148 ერთეული). (ჩხუბიანიშვილი 2012: 151).

ფერეიდნულ ტოპონიმებს ეხება ასევე მურად კემულარიასა და სულხან ქურდოშვილის (ფერეიდნელი ქართველი, სოფელ თორელში მცხოვრები), სტატია „ფერეიდნის ტოპონიმიიდან“, რომელშიც წარმოდგენილია 200-მდე ერთეული, მასალა მოიცავს არა მხოლოდ მარტყოფის ადრე გამოქვეყნებულ ერთეულთა დიდ ნაწილს, არამედ თორელისა და ახჩის ტოპონიმებს.

ფერეიდნელი ქართველები დღესაც ინტერესდებიან ფერეიდნული ტოპონიმების შეკრებით, 2017 წელს გამოვიდა რუჰოლა სეფიანის (ღადო სეფიაშვილის) წიგნი „ირანის ქართველების მშობლიური მხარე“ (სპარსულ ენაზე), რომელშიც განხილულია ფერეიდნის ტოპონიმები.

2008 წლიდან ჩვენ რამდენჯერმე ვიყავით ფერეიდანში და, შეძლებისდაგვარად, ჩავიწერეთ საკმაოდ დიდი მასალა ყველა ქართულ დასახლებაში.

ტოპონიმები პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში

მიგრანტთა ისტორიის, თავდაპირველი საცხოვრისის გასარკვევად და დასაზუსტებლად გეოგრაფიული სახელების შესწავლა და ანალიზი ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პირობაა.

თავის ნაშრომში „საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური პრობლემები“ ივანე ჯავახიშვილი ამიერ და იმიერკავკასიის გეოგრაფიული სახელების ანალიზს გვთავაზობს და აღნიშნავს, რომ „ისტორიული საქართველოს მიწა-წყლის ოდინდელი მოსახლეობის ეროვნული ვინაობის გამოსარკვევად ერთ საუკეთესო

საშუალებათაგანად უნდა გეოგრაფიული სახელების ანალიზი იყოს მიხნეული“ (ჯავახიშვილი, 1998: 42).

იგივე შეიძლება გავიმეოროთ ჩვენც ფერეიდნული ტოპონიმების შესწავლის პროცესში: საქართველოდან იძულებით გადასახლებულთა ახალ საცხოვრისში დადასტურებული გეოგრაფიული სახელების ანალიზი საუკეთესო საშუალებაა ამ ცხოვრები ქართველების „ეროვნული ვინაობის გასარკვევად“.

მიგრანტების მიერ დარქმეული სახელები ხშირად მნიშვნელოვანი ისტორიული ფაქტების უტყუარი მოწმეები არიან, თითქოს უჩინო და არაფრით გამორჩეული ტოპონიმიც კი თავისი ფორმითა თუ შინაარსით საყურადღებო დასკვნის გაკეთების საშუალებას იძლევა. მეხსიერებით წადებული ცოდნა და ინფორმაცია, პარალელები, ერთგვარი წარმოება ტოპონიმისა, ერთგვარი ხედვა სივრცის, რელიეფის შეფასების ერთგვაროვანი უნარი სწორედ ერთი „ეროვნული ვინაობის“ გამომხატველია.

იძულებით გადასახლებულთა დამკვიდრება ახალ ადგილზე, ბუნებრივია, დაკავშირებულია უამრავ სირთულესა და წინააღმდეგობებთან, საუბარია არაა მხოლოდ ფიზიკურ, მატერიალურ პრობლემებზე, არამედ სულიერ, ემოციურ მდგომარეობაზე, ადამიანი თავისი წარსულით, რომელიც მისი მეხსიერების, მისი ცხოვრების მნიშვნელოვანი ნაწილია, ცდილობს ახალ რეალობაში მოქცევას, დამკვიდრებას და გარემოს გათავისებას. ეს არის სწორედ ერთ-ერთი მიზეზი მშობლიური ტოპონიმების დუბლირებისა ახალ საცხოვრისში.

ფერეიდანის მაკროტოპონიმიის ერთი ნაწილი ქართული წარმოშობის ტოპონიმები, ე.წ. „**სეხნია ტოპონიმები**“, რომელთა არსებობა ფერეიდანში სავარაუდოდ მოხაზავს იმ არეალს, რომლიდანაც გადაასახლეს ქართველები სპარსეთში. ამ ტიპის ტოპონიმებს მეხსიერებით წადებულ სახელებს ვუწოდებთ: ვაშლოვანი, მარტყოფი/ახორა/აკურა, შავსოფელი, თორელი, რუისპირი...

„სეხნია“ ტოპონიმების გვერდით იქმნება ახალი ტოპონიმებიც იმ სტრუქტურული მოდელების მიხედვით, რომელიც მათი მშობლიური რეგიონისა თუ ზოგადად, საქართველოს სხვა კუთხეებისთვის არის დამახასიათებელი.

ფერეიდნული ტოპონიმების კვლევა განსაკუთრებით საყურადღებოა, რადგან რეგიონი პოლიეთნიკურია: ქართული დასახლებების გარშემო გვხვდება სომხების, თურქების, ლურე-

ბის, ბახტიარების სოფლები. დღეს ვეღარ ვისაუბრებთ მხოლოდ ქართველებით დასახლებულ სოფელზე, დაბასა თუ ქალაქზე, ფაქტობრივად, ყველგან შეგვხვდება სხვა ეროვნების მცხოვრებიც.

როგორც ისტორიული წყაროებიდან დასტურდება, ქართველების ჩამოსახლების დროს ამ რეგიონში უკვე სახლობდნენ სომხები (გადასახლების წლები - 1603/1605), ბახტიარები, ლურები. სწორედ მათ მეზობლად მოუხდათ ქართველებს დამკვიდრება და ადაპტირება ახალ გარემოსთან. ეს მეზობლობა აისახა ფერეიდნის ტოპონიმებში. მისი ერთი ნაწილი არ არის ქართული წარმომავლობისა და, სავარაუდოდ, უნდა უკავშირდებოდეს მეზობელ ეთნიკურ ჯგუფებს. ზოგიერთ ოიკონიმს რამდენიმე სახელი აქვს ერთდროულად. მაგალითისთვის შეიძლება დავასახელოთ თორელი, - ამ ქართულ დასახლებას ასევე აქვს თურქული დასახელება - **დომბექამარი** და სპარსული - **მიანდაშტი**. რა თქმა უნდა, ოფიციალურ-ადმინისტრაციული სახელწოდება სპარსულია - **მიანდაშტი**, უფრო სწორად ბუინ-მიანდაშტი - ორი ქართული დასახლება, თორელი და ბოინი, გაერთიანებულია ერთ ადმინისტრაციულ ერთეულად და დღეს მას უკვე ქალაქის სტატუსი აქვს. ასევეა: **მარტყოფი** - **ფერეიდუნშაჰრი**; **ნინოწმინდა** - **ქუდუბანაქი**, **რუისპირი** - **აფუსი** და ა. შ. დღეს, ბუნებრივია, სპარსული წარმომავლობის ტოპოერთეულები ოფიციალური, ადმინისტრაციული სახელწოდებებია. ასევე შეგვიძლია თვალი მივადევნოთ ქართული ტოპონიმების გასპარსულების პროცესს: სოფელი ვაშლოვანი იწოდება სიბაქად. **ვაშლოვანი** - **სიბაქი** (სიბ - სპარს. ვაშლი). საინტერესოა, რომ სპარსულად ნათარგმნი ტოპონიმის ხელახალი გააზრების საფუძველზე ბოლო დროს გაჩნდა ახალი ხალხური ეტიმოლოგია(ც: **სიბაქი**) - სპარსულად ოცდაათი ბეგი, დიდებული.

ის, რომ მაკროტოპონიმთა დიდი ნაწილი სინონიმური ხასიათისაა და ერთ დასახლებულ პუნქტს რამდენიმე სახელწოდება აქვს, გამოწვეულია ამ რეგიონის ისტორიული თავისებურებით. საუკუნეების წინ ფერეიდანში გადასახლებული და ხანგრძლივ იზოლაციაში მოქცეული ქართველები განიცდიდნენ ძლიერ ენობრივ გავლენას. ამავე დროს მოქმედებდა თვითგამიჯვნის ასევე ძლიერი ტენდენცია, რომელიც უძალიანდებოდა უცხო ენის ექსპანსიას. ქართული ტოპონიმებისა და ზო-

გადად ტოპონიმების წარმოებაში ქართული მოდელების შენარჩუნება ამ ჭიდილის ერთ-ერთი ნათელი გამოვლინებაა.

ფერეიდნის რეგიონის მაკროტოპონიმები

დღეს ქართული სოფლები ფერეიდნის რეგიონში განლაგებულია ფერეიდუნშაჰრისა და ფარიდანისა შაჰრესტანებში (რაიონი). ზოგჯერ ცალკე ოლქად გამოყოფენ ბუინ-მიანდაშტს. პირველ ყოვლისა, ყურადღებას იქცევს რეგიონის დასახელება, სადაც ქართველები ცხოვრობენ. ამ რეგიონის სახელად წყაროებში სხვადასხვა პერიოდში გვხვდება: **ფერია; ფერიეთი, ფრეოდანი, ფერეიდანი, ფარიდანი, ფერიდუნი, ფარაიდანი.**

ფერეიდანი, როგორც ჩანს, ოთხ **ნაწილად (ნაჰაიად) იყოფოდა, ამ ოთხიდან ერთს ერქვა ნაჰაია გორჯი.** ეს ტოპონიმი სპარსულია და ქართულად ნიშნავს ქართველების უბანს. პირველად სახელწოდება **ნაჰაია გორჯი** გვხვდება ლადო აღნიაშვილის წიგნში: „ფერეიდანი დიდი მოზრდილი ადგილია, - განიყოფება ოთხ ნაწილად. თითო მათგანს ეწოდება სახელად ნაჰაია. ნაჰაია გორჯი, ნაჰაია თოჰმაჰლუ, ნაჰაია ვარზად და ნაჰაია ჩადეგუნ“ (ლ. აღნიაშვილი, 1896: 253; 189). უნდა აღინიშნოს, რომ ჯერ კიდევ ლადო აღნიაშვილის მიერ შედგენილ **ნაჰაია გორჯის** რუკაზე მონიშნულია როგორც ქართული, ისე სხვა ეთნიკური ჯგუფებით დასახლებული სოფლები, რაც გვაფიქრებინებს, რომ ტოპონიმმა ნაჰაია გორჯიმ შემოგვინახა ადრინდელი საზღვრები ქართველთა განსახლებისა ფერეიდანში. რუკას თავზე აწერია: „გურჯი ანუ ქართველთა ნაჰაია“ (აღნიაშვილი, 1896: 309).

ქართველების უბანზე ინფორმაციას გვაწვდის სეიფოლა იოსელიანი 1922 წელს (ქართული დიალექტოლოგია, 1961: 153; www.corpora.co, სეიფოლა იოსელიანი), ამბაკო ჭელიძე, რომელიც 1927 წელს იყო ფერეიდანში, აღნიშნავს, რომ „ქართველების უბანს ეწოდება „გურჯი მაჰალე“, თუმცა სპარსულ ლიტერატურასა და პერიოდულ გამოცემებში ამ სახელს აღარ ახსენებენ. ისინი შედიან ბახტიარების საერთო აღწერაში, როგორც მაჰმადიანები, მათი ვინაობის აღუნიშნავად“ (ჭელიძე 1935: 64).

თვალი რომ გავადევნოთ 1872 წლიდან დღემდე ფერეიდნის ქართული სოფლების ჩამონათვალს, ვნახავთ, რომ მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია:

ფერეიდუნშაჰრი - იგივე **ქვემო ახორა** (ახორა ფაინი), **ზემო ახორა** (ახორა ბაღა), იგივე **სოფელი, ზემო და ქვემო მარტყო-**

ფი,ზემო და ქვემო აკურა; აფუსი/აჭუსი/აჭრუზი, იგივე რუისპირი; თორელი/თოლელი იგივე მიანდაშტი, თელავი, დომბექამარი, ქამარი; ბოინი/ბუინი, დაშქესანა, ჩულრუთი, ახჩა, სიბაქი - იგივე ვაშლოვანი, ჯაყჯაყი; შაიურდი/შაჰიურთა/შავურდი/შავურთი/შაჰურდი;

ასევე დასახელებულია: დეესური/დეჰსური; ნინოწმინდა/ქუდუბანაქი/ქუდგუნაქი; შანათი/შაანათი; დარბენდი/დარბანდი; სარდაბი; ბადიგანი; ადაგოლი; უზუნ ბულაყი; ხამის ლიანი; ავჭალა; გიორგიწმინდა; ხუნგი; თონეთი; ყარაბადი; კუთხე; გაღმა სოფელი; ხევის პირი; მელაანი; მუკუზანი; მაჩხანი; მეჯრუხევი; ნორიო.

დღეისთვის ქართული სოფლების მხოლოდ ცხრა სახელწოდებაა შემორჩენილი, ესენია: აფუსი (რუისპირი), ბუინ-მიანდაშტი (ბოინი, თორელი,) ახჩა, დაშქესანა, ფერეიდუნშაჰრი (ახორა; მარტყოფი), ნეჰზად აბადი (ჯაყჯაყი), სიბაქი (ვაშლოვანი), ჩულრუთი. ქართველები ასევე მოსახლეობენ სოფელ ხუნგში, რომელიც ადრე სომხების დასახლება იყო. 1946 წლის რეპატრიაციის შემდეგ სომხები აქ აღარ სახლობენ.

ფერია/ფერეიდანი

პირველი ტოპონიმი, რომელიც ქართულ წყაროებში გვხვდება, არის რეგიონის სახელი **ფერია**, იგივე **არაყის ფერია**², - მაკროტოპონიმი, რომელიც ქართველ ისტორიკოსებთან გვხვდება სპარსეთში იძულებით ჩასახლებულ ქართველთა საცხოვრისის სახელად:

„შააბაზ ეყენმა კახეთი წაახდინა და აჰყარა და **ფერიას** გადასახლა (წიგნი ქორონიკონნი, 1614)“ (ქორდანი, 1897: 441); წავიდნენ, შეეყარნენ აზატ-ხანს **ქვეყანასა არაყისასა ფერიას** (ორბელიანი, 1981: 209).

იმ ფაქტს, რომ ადრე ფერეიდანს ფერიას უწოდებდნენ, ადასტურებს ლადო აღნიაშვილიც, პირველი ქართველი, რომელმაც იმოგზაურა სპარსეთში ფერეიდნელთა მონახულების მიზნით 1894 წელს. იგი წერს: „მთელ ამ პროვინციას, სადაც მოსახლეობენ ქართველები, ეძახიან ფერეიდანს და ზოგნი ფერიასაც...“ (აღნიაშვილი, 1896: 188).

ლადო აღნიაშვილის განმარტებაც ნათელყოფს, რომ მე-18 საუკუნისთვის ცოცხალი ტოპონიმი ფერია მე-19 საუკუნის ბო-

² Araq -ძველი ქართული ტრადიციით არაყი, ფერეიდანი ადრე შედიოდა არაყის რეგიონში.

ლოსთვის საქართველოში იკარგება და ადგილს უთმობს ფერეიდანს.

ქართულ პრესაში სწორედ მე-19 საუკუნის 70-იანი წლებიდან აქტიურდება ფერეიდნელი ქართველების თემა, ამას ხელი მნიშვნელოვნად შეუწყო 1871 წელს ფერეიდნიდან საქართველოში პირველი ფერეიდნელი ქართველის ათამ ონიკაშვილის ჩამოსვლამ.

ფერეიდნის ქართული სოფლების დასახელება 1872 წლიდან გვხვდება ქართულ პრესასა და პუბლიცისტიკაში. თუმცა პირველ პუბლიცისტურ წერილებში არსად არაა ნახსენები არც **ფერია**, არც **ფერეიდანი**, **ფერიდუნი** თუ **ფერიდანი**. მათ ნაცვლად გვხვდება: სპარსეთში მცხოვრები ქართველების სოფლები, უფრო კონკრეტულად, ისპაჰანის მახლობლად მდებარე ქართული სოფლები.

1877 წლის „დროების“ 186-ე ნომერში გადმობეჭდილია ინფორმაცია ემშიადინის სომხურ ჟურნალ „არარატიდან“, სტატიაში არის ცნობები გადასახლებული ქართველების შესახებ: „სულ 2000 ოჯახი ქართველები ცხოვრობენ **ტრეიდანის** მაზრის სხვა-და-სხვა სოფლებში, ყველა ესენი თითქმის ნამდვილ ქართულ ენაზე ლაპარაკობენ; ხასიათითა და ჩვეულებით ქართველები არიან, მხოლოდ სარწმუნოება მაჰმადის მიუღიათ“.

ყურადღებას იქცევს ამ სტატიაში ტოპონიმი ტრეიდანი (სრული გახმოვანებით **ტერეიდანი**), რომელიც, სავარაუდოდ, პირველად ჩნდება ქართულ პრესაში და ამის შემდეგ თანდათან შემოდის მიმოქცევაში.

ამავე გაზეთის მომდევნო ნომერში ისევ იბეჭდება სპარსელი ქართველების თემაზე სტატია, ისევ მითითებულია წყაროდ ემშიადინის სომხური ჟურნალი „არარატი“, ამ სტატიაში ფერეიდანი ორი ფონეტიკური ვარიანტითაა წარმოდგენილი: **ფრეჰოდანი** და **ფრეიდანი**.

ზაქარია ჭიჭინაძე 1895 წელს აქვეყნებს ნაშრომს: „ქართველები სპარსეთში და საქართველოში მოსული სპარსელი ქართველი ათამ ონიკაშვილი“, რომელშიც ქართველებით დასახლებულ რეგიონს უწოდებს **ფრეოდანს**.

ღაღო აღნიაშვილი თავის წიგნში ამ რეგიონს ფერეიდანად მოიხსენიებს, თუმცა სულ რამდენჯერმე ახსენებს მას.

აქ არ შეიძლება არ გავიხსენოთ ერთი საყურადღებო ფაქტი. ცნობილი ირანისტი იური მარი თეირანიდან თავის მამას, ნიკო მარს, 1925 წლის 4 მაისით დათარიღებულ წერილში

სწერდა, რომ აპირებდა ქართველების სოფლებში ასვლას. ის ამ რეგიონს უწოდებს ფერიდუნს / ფერეიდანს: „У грузин в Феридуне, или как армяне говорят в Ферейдане буду (ვიქნები ქართველებთან **ფერიდუნში**, ან როგორც სომხები ამბობენ - **ფერეიდანში**)“ (მარი, 1962: 55). როგორც ვხედავთ, იური მარმა გამოიჭნა ერთმანეთისგან ეს ორი სახელწოდება იმის მიხედვით, თუ ვინ იყენებს მას: ფერეიდანი, როგორც სომხები უწოდებენ ამ მხარეს, და ფერიდუნი, რომელიც, როგორც ჩანს, უფრო გავრცელებული ფორმა უნდა ყოფილიყო იმ დროისთვის.

სავარაუდოდ, ქართულ პრესაშიც სწორედ სომხურიდან თარგმნილი სტატიის შემდეგ დამკვიდრდა ტოპონიმი ფერეიდანი. სამწუხაროდ, ქართულ საზოგადოებაში ამ დროისთვის დაკარგულია ცოდნა **ფერიას** შესახებ და მის ადგილს **ფერეიდანი** ადვილად იკავებს.

ფერეიდნის ცენტრი, დიდი ქართული დასახლება რამდენიმე სახელით მოიხსენიება: **ფერეიდუნ შაჰრი/მარტყოფი/სოფელი/ახორა/აკურა**. აქედან მისი ადმინისტრაციული სახელწოდებაა **ფერეიდუნ შაჰრი**. ეს ქალაქი ჩრდილოეთიდან შემოსაზღვრულია აფუსის მთით, სამხრეთიდან და ჩრდილოეთიდან საზღვრავს ყაბლესა და დეზის მთები, აღმოსავლეთიდან კი მაჰავერის ბორცვი აკრავს (ჭიპაშვილი, 1972: 89).

ფერეიდუნშაჰრი გასული საუკუნის 60-იან წლებში შექმნილი ტოპონიმია. 1965 წელს ეს ორი დასახლება: **ქვემო ახორა (ახორა ფაინი)** და **ზემო მარტყოფი (ახორა ბალა)** გაერთიანდა და მას ოფიციალურად ეწოდა **ფერეიდუნ შაჰრი**. ოფიციალური სახელის დარქმევისას განიხილებოდა სამი შესაძლო ვარიანტი: გორჯი შაჰრი (ქართველების ქალაქი) გოლე შაჰრი (ყვავილების ქალაქი) და ფერეიდუნ შაჰრი (ფერეიდუნი - ქართული გახმოვანებით ფრიდონი, სპარსეთის ეროვნული გმირი). არჩევანი მესამე სახელწოდებაზე შეჩერდა.

ზემო ახორა, სხვაგვარად **ახორა ბალა/ ქვემო ახორა**, სხვაგვარად **ახორა ფაინი**.

ასე უწოდებდნენ ფერეიდუნშაჰრის ნაწილებს, სანამ გაერთიანდებოდა და ქალაქის სტატუსს მიიღებდა. **ზემო მარტყოფი (ახორე ბალა/ზემო ახორა)** ყველაზე დიდი დასახლება იყო არა მხოლოდ ქართულ სოფლებს შორის, არამედ მთლიანად, ფერეიდანის ყველა დასახლებას შორის. აქ იყო დაახლოებით 1000 კომლი. ყველა საუბრობდა ქართულად [აშუროვი, 1944].

ქვემო ახორაში სპარსულად ღაპარაკობდნენ. ახორე ფაინშიც მეოცე საუკუნის ორმოციან წლებში მოსახლეობა საუბრობდა მხოლოდ სპარსულად:

1877 წ. გაზეთი „დროება“	ზემო ახორი	ქვემო ახორა
ლ. აღნიაშვილი	ზემო (ბალა) ახორა	ქვემო (ფან)ახორა
სეიფოლა იოსელიანი 1922	ახორა-ბალა	ახორა-ფაინი
ალი რაზმარა 1954	ახორე ბალა	ახორე ფაინი
აშუროვი 1944	ზემო ახორა	ქვემო ახორა

სამეცნიერო ლიტერატურაში **ახორა/ახორეს** ორგვარ ეტიმოლოგიას ვხვდებით:

გიორგი ჭიპაშვილი ირანელი გენერლის **რაზმარას** ინფორმაციაზე დაყრდნობით წერს: „მარტყოფი ფერეიდანის მთისძირის ჭიშკარს წარმოადგენს, იგი უკიდურეს მთებში მდებარეობს და ახორეს სახელწოდებაც აქედან მიუღია, სიტყვა ახორე ეტიმოლოგიურად ახერიდან მომდინარეობს, „ახერ“ სპარსულია და ქართულად ბოლოს, კიდეს ნიშნავს“ (ჭიპაშვილი, 1972: 89).

ასეთსავე განმარტებას ვხვდებით **მარიამ კუტალაძის** საკანდიდატო დისერტაციაში „ფერეიდანი და ფერეიდნელები“. ავტორი მას სპარსულ სიტყვად მიიჩნევს: **ახორე - ბოლო, კიდურა ნაწილი**. „ეს სიტყვა სპარსულია, ასე დაარქვეს მას ალბათ იმიტომ, რომ ეს სოფელი ფერეიდანის უკიდურეს დასავლეთ ნაწილში მდებარეობდა. ახორე ე.ი. ბოლო, კიდურ ნაწილს ნიშნავს“ (კუტალაძე, 1990: 82).

ღადო აღნიაშვილს ამ სიტყვის სხვაგვარი განმარტება აქვს თავის წიგნში: „**ახორა** [კი] არაბული სიტყვაა და ნიშნავს ბაგას“ (აღნიაშვილი, 1896: 190).

ამავე მნიშვნელობითაა ახორი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში: „ახორი (მსურ Aa.) ქართული არ არის, ბ ა გ ა ს ჰქვიათ ZA. (უკმ.) ცხენის ბაგა B. ცხენის ბაგა Cab. ბაგა CqD.“

ახორი შესულია ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში: ახორი (ახორისა) - ცხენის ბაგა (საბა); 2. სახლს მოშენებული (ან მოღობილი) სადგომი, სადაც ზამთარში საქონელს აბამენ, - ბოსედი.

ეს სიტყვა დასტურდება ქართული ენის დიალექტებში, მათ შორის ჯავახურ დიალექტშიც: **ახორი** - პირუტყვის სადგომი, - ბოსედი.

ახორას ეტიმოლოგიაზე განხილული ვერსიები შეგვხვდა უცხოელ მეცნიერთან, ბაბაკ რეზვანისთან, რომელიც განიხილავს ფერეიდნის ქართული ქალაქებისა და სოფლების დასახელებებს კავკასიის ადგილის სახელებთან მიმართებით. ახორას ერთ-ერთი ვერსიით უკავშირებს მდინარე ახორიანს, რომლის ნაპირებზეც განლაგებულია ძველი ქალაქი ანი (ანისი) თანამედროვე სომხეთისა და თურქეთის საზღვარზე. მას ეს საუკეთესო ეტიმოლოგიურ ახსნად მიაჩნია ახორასთვის, თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ ადგილობრივებს სჯერათ, რომ ეს ტოპონიმი წარმოდგება სპარსული სიტყვიდან ახარე (Akhare) (ბოლო პუნქტი, ბოლო ნაწილი) ან ა(ბ) ხორედან (A (b) khore) (სასმელი წყალი); სტატიის ავტორი უშვებს კიდევ ერთ ვერსიას: თუ ხორრე (to Khorre (or Farre)), რაც ღვთაებრივ კურთხევას ნიშნავს (Rezvani, 2008: 608).

ჩვენი აზრით, არც ერთი ამ ეტიმოლოგიური ძიებიდან არ უნდა იყოს სარწმუნო. ყველასთვის ცნობილია, რომ სახელთა ეტიმოლოგია ძალზე საფრთხილო საქმეა და არ არის შედეგიანი მხოლოდ გარეგნული, ფორმობრივი მსგავსების საფუძველზე მსჯელობა.

ეფიქრობთ, ტოპონიმ ახორას კვალი საქართველომდე მოდის.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია ერთმა საინტერესო ცნობამ. საქართველოში ჩამოსული პირველი ფერეიდნელი ქართველის ათამ ონიკაშვილის ინფორმაციაზე დაყრდნობით ზაქარია ჭიჭინაძე ქართული სოფლების ჩამოთვლისას ახსენებს **ზემო აკურასა და ქვემო აკურას** ცალკე და მარტყოფს ცალკე დასახლებად მოიხსენიებს, იგი მცხოვრებ ქართველთა რაოდენობასაც მიუთითებს:

მარტყოფი - 1200 კომლი; ... ზემო აკურა - 30 კომლი; ქვემო აკურა - 20 კომლი“ (ჭიჭინაძე, 1895: 22).

ნათელია, რომ აქ მარტყოფი, **ზემო აკურა** და **ქვემო აკურა** სხვადასხვა ოიკონიმად არის მიჩნეული, თუმცა ლადო აღნიაშვილმა, რომელიც 1894 წელს ჩავიდა ფერეიდანში და მოინახულა ქართული სოფლები, ზემო და ქვემო აკურას არსებობა იქ ვერ დაადასტურა.

როგორც ლადო აღნიაშვილი წერს, **აკურა** მცდარი ფორმა უნდა ყოფილიყო **ახორასი**:

„ბ-ნ ზაქარია ჭიჭინაძეს დამყარებული აქვს ეს თავისი ცნობები რასაკვირველია ბ-ნ ონიკაშვილის სიტყვებზედ, და

რომ ბ-ნ ონიკაშვილს სრული სისწორით არ უამბნია, ამაზე მე დავარწმუნებ მკითხველს შემდეგის მოსაზრებიდან: ორივე ეს სახელი ერთი და იმავე სოფლებისაა. ზემო მარტყოფს სპარსელები ეძახიან ზემო (ბალა) ახორას და ქვემო მარტყოფს ქვემო (ფან) ახორას. აქედან სიტყვა ახორა დაუახლოებია სიტყვასთან აკურა და გამოსულა ორი სოფლის ადგილას ოთხი სოფელი: ზემო მარტყოფი, ზემო აკურა, ქვემო მარტყოფი, ქვემო აკურა. ახორა კი არაბული სიტყვაა და ჰნიშნავს ბაგას“ (ლ. აღნიაშვილი, გვ. 190).

მართლაც, ზემო და ქვემო **აკურა** გარდა ამ შემთხვევისა, სხვა წყაროში არსად გვხვდება, ამდენად, ლაღო აღნიაშვილს სრული საფუძველი ჰქონდა შეენიშნა, რომ ათამ ონიკაშვილის ინფორმაცია მცდარი იყო. მისი აზრით, **ახორა/ახურა** ათამ ონიკაშვილის წარმოთქმით გაგებულ იქნა მცდარად და, სავარაუდოდ, შეცდომის მიზეზიც ეს გახდა.

თუმცა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზაქარია ჭიჭინაძე არ ითვალისწინებს ლაღო აღნიაშვილის შენიშვნას, ტოპონიმები **ზემო და ქვემო აკურა** უცვლელად გადმოაქვს მომდევნო გამოცემებშიც. 1906 და 1907 წელს ხელმეორედ გამოცემულ წიგნებში იგი იმავე თანმიმდევრობით გვაძლევს სოფლების ჩამონათვალს. უცვლელადაა შეტანილი **ზემო აკურა** და **ქვემო აკურა** წლების შემდეგაც. 1922 წელს ზაქარია ჭიჭინაძის მიერ გაზეთ „ტრიბუნაში“ დაბეჭდილ სტატიაში. აქაც **ზემო აკურა, ქვემო აკურა** და **მარტყოფი** ცალკე დასახლებებად მოიაზრება.

აკურას შესახებ საუბრობს ამბაკო ჭელიძე:

„ათამ ონიკაშვილს სოფლის სახელებიც კი აურევია. მას მოხსენებული აქვს ერთი მარტყოფი და ამავე დროს ასახელებს „ქვემო და ზემო აკურას. ეს „აკურა“ გადამახინჯებულია და, შესაძლოა, ბეჭდვის დროს დაუშვეს ეს შეცდომა. ნამდვილად კი „აკურა“ ახორაა – იგივე მარტყოფი. ა. ონიკაშვილს არა აქვს აგრეთვე მოხსენებული ისეთი დიდი და ნამდვილი ქართული სოფლები, როგორიცაა ჯაყჯაყი, ნინოწმინდა და სიბაქი. სამაგიეროდ, მას აქვს სრულიად სხვა სახელები – მელაანი, მუკუზანი და მანხაანი, რომლებიც არც აღნიაშვილსა აქვს მოხსენებული, და არც სხვებს უხსენებიათ შემდგომ“ (ჭელიძე, 1935: 167).

ჩვენი აზრით, ათამ ონიკაშვილის მიერ ნახსენები **აკურა** არ უნდა იყოს შეცდომის შედეგი, ვფიქრობთ, ზემო და ქვემო **ახორა** და ზემო და ქვემო **აკურა** ერთი და იმავე დასახლებე-

ბის სინონიმური სახელწოდებები იყო ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის 70-იანი წლებისათვის ფერეიდანში ზუსტად ისევე, როგორც ეს საქართველოში დასტურდება ძველ წყაროებში.

ქართული ისტორიული დოკუმენტების შესწავლამ ძალზე საყურადღებო სურათი გვიჩვენა და ჩვენი ვერსია გაამყარა. ამ დოკუმენტებზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვილაპარაკოთ შუა საუკუნეების საქართველოში **აკურას** სახელწოდებით არსებულ რამდენიმე სოფელზე:

1. სოფელი **აკურა**, რომელიც დღესაც არსებობს დღევანდელი თელავის რაიონში. თუ ისკანდერ მუნშის ცნობებს დავაყრდნობით, შაჰ-აბასს ერთ-ერთი ლაშქრობის დროს საქართველოზე სწორედ ამ სოფლის გზაზე გაუვლია, გრემთან მისულა და დაბინავებულა. შუა საუკუნეების დოკუმენტებში ამ სოფლის სახელად **აკურას** პარალელურად გვხვდება **ახურა**: „აკურა – 1798 - თქვენ მაღალღირსებას, წმინდას დავით გარესჯის მონასტრის არქიმანდრიტს თეოდოსის, მე, ბასილაშვილმან მღვდელმა დავით ჩემი შვილებით თავი შემოგწირე და თქვენც... მამული მიბოძეთ და დამასახლეთ **ახურას**...“ (ქკმეის, 1903: 167-168).

აკურის ბოლო 1792 - დმერთმან... საქართველოს მეფის ჭირი მოსცეს - დავით გარესჯის მონასტრის წინამძღუარს - არქიმანდრიტს იოაკიმს... მოეხსენება მათს სიმაღლეს კალაურელთაგან რამთენი ძვირი შეგვაძოხვივეს მონასტრის მამულისათვის **ახურას ბოლოს** საჯნავზე ... (ქსძ, VIII, 1985: 146).

“...**ახურის ბოლოს**, ალაზნანში გამოღმა პირზედ, ვინც თარფი გააკეთოს, რადგან წმინდის დავით გარესჯის მამული არის, წინამძღვრის თეოდოსის შეკითხვით უნდა ჩაუდგას...” [ქკმეის., 1903: 166].

დოკუმენტები საკმაოდ ბევრია, პირველი დათარიღებულია 1597 წლით, 1708, 1710, 1748, 1871, 1786... წლებით დათარიღებული საბუთები: „აკურა 1711 - ჯანდიერიშვილები, ვანნაძენი და **ახურელნი** საჯნავს მიწებზედ შეცილდნენ... აკურის ჯევი რომ მღრივეს ჯევის შეყერების, ჩავლით ალაზნამდის, **აკურელთ** დარჩა.“ (სიგ., I, 2010: 27).

2. **აკურისი** მდებარეობდა ქვემო ქართლში, ნასოფლარი: „აკურისი - 1654 ...ესე წყალობის წიგნი... გიბოძეთ ჩუენ მეფეთ-მეფემან შენ, ბარათაშვილის პაპუნასა ყმას **აკურელს** ამბალაშვილს ზურაბასა... და **აკურის** თქუენისავე მეზობლის საჩინოსა და თაყაინთ საკერძოდამე გამრეკლური მამული თურ-

ქისტანიშვილის ბაგრატიანთა ეპოქა...“ [საქართველოს ისტორია ტოპონიმიაში (სიგ., I, 2010: 29).

3. **აკრიანი**, სოფელ **მარტყოფის** ძველი სახელწოდება, ეს სოფელი მდებარეობდა 5-6 კილომეტრის დაშორებით ახლანდელი მარტყოფიდან და ლეკიანობის გამო მოსახლეობა ბარისკენ ჩამოსახლდა.

ცნობილია, რომ შაჰ-აბასის დროს ქართველები აუყრიათ იმ ტერიტორიიდანაც, სადაც მდებარეობს **მარტყოფი** (იგივე **აკრიანი**) და, სავარაუდოდ, აქვე უნდა იყოს ნასოფლარი **აკურისი**.

შუა საუკუნეების წყაროების მიხედვით **აკურა** და **ახურა/ახორა** სინონიმური სახელწოდებებია ერთი და იმავე დასახელებისა საქართველოში.

ვფიქრობთ, სწორედ **აკურას/აკურისის** მოსახლეობა უნდა ყოფილიყო გადასახლებულთა შორის, ამდენად დასახლების ორი სახელით მოხსენიება: **აკურა/ახურა** ქართული ტრადიციის გამოძახილი ჩანს. ამ სინონიმური წყვილიდან მეტად გამძლე აღმოჩნდა **ახურა/ახორა** (უ-ო მონაცვლეობა ფერეიდნულისთვის ბუნებრივია, შდრ. გურჯი ფერეიდნულში სპარსულის გავლენით გამოითქმის როგორც გორჯი; უთო - ოთო და ა.შ.)

შეგვიძლია ვთქვათ, რომ ფერეიდნის ქართული სოფლების ჩამონათვალში **აკურა** სულაც არაა შეცდომის შედეგი, ეს იმ ცოდნის გამოძახილია, რაც ათამ ონიკაშვილს ჰქონდა თავისი ბავშვობიდან, მაგრამ შემდეგ ქართული დასახლების სინონიმური სახელწოდებებიდან ერთი დაიკარგა და დარჩა **ახორა**. **ახორას** შენარჩუნებას ხელი შეუწყო იმ ფაქტმა, რომ ის გაიგივდა არაბულ ან თურქული წარმოშობის სიტყვასთან: **ახორა** - ბოლო, კიდე; **ახორა** - ბაგა. ქართველებისთვის ეს ტოპონიმი უკვე უცხოენოვანად (სპარსულად) გაიაზრებოდა. სწორედ ამიტომ ხაზგასმით აღნიშნავდა სეიფოლა იოსელიანი: „მარტყოფი, რომელსაც სპარსელნი **ახორას** ეძახიან“.

მარტყოფი/ სოფელი

როგორი უცნაურიც უნდა იყოს, ასე უწოდებენ ამ დასახლებას არა თავად მარტყოფის მცხოვრებნი, არამედ, სხვა სოფლის მკვიდრნი: თორელები, ახჩაელები, ბოინელები და დაშქესნელები. თავად მარტყოფელები ამ დასახლებას სოფელს უწოდებენ, საკუთარ თავს კი - სოფლიველებს.

მარტყოფი [ზემო და ქვემო მარტყოფი] ფერეიდანში არსებული ქართული სოფლების აბსოლუტურად ყველა ჩამონათვალში ფიგურირებს, რომლებიც კი ოდესმე ვინმეს შეუქმნია:

1877 წ. გაზეთი „დროება“	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	
ზაქარია ჭიჭინაძე 1895			მარტყოფი
ლადო აღნიაშვილი1896	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	
გოგებაშვილი 1912	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	
სეიფოლა იოსელიანი 1922	ზემო მარტყოფი	ქომო მარტყოფი	მარტყოფი
იური მარი 1925	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	
ამბაკო ჭელიძე 1927	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	
ირაკლი კანდელაკი1944	ზემო მარტყოფი	ქვემო მარტყოფი	

დღეს ფერეიდნის მარტყოფის ხსენებაზე ყველას აგონდება საქართველოს მარტყოფი და, როგორც წესი, მათ ერთმანეთთან აკავშირებს. ბევრი ფიქრობს, რომ ფერეიდნის მარტყოფის მცხოვრებნი საქართველოს მარტყოფიდან უნდა იყვნენ გადასახლებულები, თუმცა, როგორც ვთქვით, არ არსებობს არანაირი წყარო, რომელიც ამ ვერსიას დაადასტურებდა ან უარყოფდა. თუმცა, ფაქტი, რომ ქართულ დასახლებას მარტყოფი ჰქვია, მრავლისმეტყველია.

როგორც ცნობილია, მე-17 - მე-18 საუკუნეებში ლეკიანობისგან შეწუხებულმა საქართველოს მარტყოფმა, რომელიც ღვთაების მონასტრის მისადგომებთან იყო გაშენებული, ნელ-ნელა ბარისაკენ გადაიწია 3-4 კილომეტრით. ასე გაჩნდა ახალი დასახლება, რომელსაც თავად მარტყოფელები სოფელს /სოფლისუბანს უწოდებენ, აქაურ მაცხოვრებლებს კი სოფლელებს/სოფლისუბნელებს ეძახიან (სახლთხუციშვილი, 1997: 29).

ვფიქრობთ, საგულისხმო ტენდენცია ჩანს, რომელმაც თავი იჩინა სპარსეთშიც კი, გადასახლებულმა ქართველებმა იქაც ახლად დაარსებულ დასახლებას სოფელი უწოდეს, თავს კი სოფლიველად მოიხსენიებენ.

სავარაუდოდ, მარტყოფი იყო ერთი დიდი დასახლების საერთო სახელწოდება, იგი იყოფოდა პატარა დასახლებებად, რომელთაგან თითოეულს ჰქონდა თავისი სახელი, უბნები, რო-

მელთაგანაც ყველაზე დიდი იყო ზემო ახორა და ქვემო ახორა - პარალელური სახელდებით ზემო აკურა და ქვემო აკურა, დროთა განმავლობაში ახორამ განიმტკიცა პოზიციები და შეავიწროვა აკურა, რომელიც ბოლოს საერთოდ დაიკარგა. ყველა მარტყოფელი თავს სოფელს უწოდებდა, დანარჩენი ქართული სოფლების მოსახლენი კი (იგულისხმება დაშქესანა, ახნა ბოინი, თორელი), ბუნებრივია, მას მარტყოფად მოიხსენიებენ.

ფერეიდნელები რომ დასახლებული ადგილების ჩამოთვლის დროს არ მიჯნავენ უბნების სახელებს სოფლის სახელისგან, ფაქტია, და ჩვენთვისაც ხშირად ერთნაირად ჩამოუთვლიათ სოფლისა და მისი უბნის სახელები.

ამ თვალსაზრისით საინტერესოა ამბაკო ჭელიძისადმი მიწერილი წერილი გიგო ჩუბინაშვილისა, რომელიც შუა აზიაში მყოფი ფერეიდნელი ქართველისაგან ჩაწერილ სოფლების სახელებს ჩამოთვლის. ამ ჩამონათვალში ერთმანეთის მიყოლებითაა დასახლებული, როგორც სოფლის სახელები, ისე მისი უბნები: 1) მარტყოფი (დიდი სოფელი), 2) ორი სოფელი ქვემო და ზემო კახორა, 3) სიბაქი, 4) ჯადჯადი, 5) ბოინი, 6) აფუსი, 7) ციხე, 8) ცივი წყარო, 9) ღაჩნაანთ მაზრა, 10) გუგუნაან მაზრა, 11) სარდალია წყალი, 12) ქაზუმაანთ მაზრა, 13) ბახშიანთ მაზრა, 14) ონიკაანთ მაზრა, 15) დიზები (სსიპ გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი/ 25810/).

აქაც მარტყოფი ცალკე დიდ სოფლადაა გამოყოფილი და ქვემო და ზემო კახორა (!) ცალკეა, რაც იმას ნიშნავს, რომ შესაძლებელია, მართლაც დიდი სოფლის უბნები ყოფილიყო ზემო და ქვემო ახორა თუ აკურა.

ანგარიშგასაწევია ის ფაქტიც, რომ, როგორც ჩანს, მარტყოფს რამდენიმე ახალი მიგრაციული ტალღაც დაემატა მომდევნო პერიოდში, რის შედეგად მარტყოფსაც გამოეყო მოსახლეობა, დასახლდა ცალკე სოფელ ჩუღრუთს, ჯაყჯაყსა და სიბაქს. ახლაც ამ სოფლების ქართველი მაცხოვრებლები თავს მარტყოფის განაყარად მიიჩნევენ.

აფუსი/ რუისპირი მთიანი ადგილია, დღეს ქალაქის სტატუსი აქვს.

ღაღო აღნიაშვილი აღნიშნავს, რომ „აჭუსსწინად ორი სხვა სახელი რქმევია. ჯერ ყოფილა ამის ადგილს დეი (სოფელი) რუისპირი, შემდეგ დეი (სოფელი) რუსთავი, მაგრამ დღეს

ნიშანად ამ სოფელის ოდესმე არსებობისა, ორი სახლის ნანგრევი-ღაა დარჩენილი შიგ სოფლის პირში... დღეს განახლებულ სოფელს მიუღია სახელწოდება აჭუსისა... (ლ. აღნიაშვილი, 1896: 189).

აფუსიც, ისევე, როგორც მარტყოფი, ქართული სოფლების ყველა ჩამონათვალში ფიგურირებს, მათ შორის მეცხრამეტე საუკუნის ბოლოს სომხური ჟურნალებიდან გადმოთარგმნილ სტატიებშიც. გვხვდება სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით: აჭრუზი (დროება, 1877, 186]; აფუს (დროება 1877, 187); აფური (ტრიბუნა, 1922, 341); ჰაფუსი (აშუროვი, შსს არქივი).

როგორც ფერეიდნელები აღნიშნავენ ჩვენთან საუბარში, აფუსი იყო პირველი სოფელი, სადაც დასახლდნენ ისპაჰანიდან ამოსული ქართველები და მხოლოდ შემდეგ გადავიდნენ სხვა სოფლებში.

აფუსში დაახლოებით 100-ზე მეტი წელია, რაც ქართულად აღარ საუბრობენ, თუმცა სოფელი დღესაც ეთნიკური ქართველებითაა დასახლებული.

	აფუსი	აჭრუზი	აჭრუზი	ჰაფუსი	რუისპირი	როისპირი	რუსთავი
გაზეთი დროება“1872	✓						
გაზეთი დროება 1877, N186			✓				
გაზეთი დროება 1877, N187	✓						
ზაქარია ჭიჭინაძე 1895	✓						
ლადო აღნიაშვილი 1896	✓				✓		✓
იაკობ გოგებაშვილი 1912	✓						
სეიფოლა იოსელიანი 1922	✓	✓					
იური მარი 1925	✓	✓					
ამბაკო ჭელიძე 1927	✓					✓	
ალი რაზმარა 1954	✓						
აშუროვი 1944				✓			
კანდელაკი 1944					✓		
ფერეიდნელი ქართველები	✓	✓			✓		

თორელდი/თოღელდი/მიანდაშტი/თელავი/ დომბეჯამარი/ქაძამარი. ქართველებთან ერთად ცხოვრობენ სპარსელები. დღეს ამ დასახლებას ქალაქის სტატუსი აქვს.

ღადო აღნიაშვილი ფერეიდანში ვიზიტისას პირველად ამ სოფელში შევიდა, როცა სოფლის სახელი იკითხა, მიუგეს, რომ ეს დომბეჭამარი იყო. მას, რა თქმა უნდა, არ ეცნო სახელი, რადგან მხოლოდ **თოლერი** ეწერა წიგნაკში და ამდენად ვერც მიხვდა, რომ თორელში იყო, სანამ შემთხვევით არ მოისმინა ქართული საუბარი.

თოლელი გვხვდება იმ შვიდი სოფლის ჩამონათვალშიც, რომელიც ეკუთვნის ნიკოლოზ ყიფიანს და შექმნილია 1872 წელს ათამ ონიკაშვილის ინფორმაციაზე დაყრდნობით. 1877 წლის 186 ნომრის საგაზეთო სტატიაში კი ვხვდებით სპარსული წარმოშობის ოიკონიმს - **მიუნდეშტს**, იქვე ნახსენებია თელავი: „მიუნდეშტი ანუ თელავი“, 1877 წლის 187 ნომერში დაბეჭდილ სტატიაში - მხოლოდ **თელავი**; ღადო აღნიაშვილი მას **თოლერს** უწოდებს.

დღეს სოფლის სახელწოდებად გვხვდება **თორელი**. აქაური ქართველები საკუთარი წარმომავლობის სახელადაც **თორელს** ასახელებენ (სხვა სოფლის მკვიდრნი მათ ზოგჯერ თანიანი მრავლობითის ფორმით მოიხსენიებენ: თორელნი - თორელის მკვიდრნი). ჩვენს კითხვაზე, სოფლის რომელი სახელწოდება არის მათთვის ბუნებრივი, თორელის მცხოვრებმა **აბოლყასემ აჰმადიმ** დაუფიქრებლად გვიპასუხა: „ჩვენთან მხოლოდ ვამბობთ თორელი“. ეს ფორმა დამკვიდრდა დღეისათვის ქართულ სამეცნიერო სივრცეშიც.

თუმცა, უნდა ითქვას, რომ ქართულ დიალექტურ კორპუსში ჩვენ მიერ ახლად ჩაწერილ ტექსტებში, სხვადასხვა მოქმელთან ორივე ფორმა თანაბრად გვხვდება: თოლელი/თოლილი და თორელი. ზოგ შემთხვევაში ერთი და იგივე მოქმელი იყენებს ორივე ფორმას:

„**თოლელი** ვიყავ, რამესა ვწერდი...“ (მუხტარ დარჩიაშვილი, მარტყოფი).

„**ბოინი, თოლილი**ნი მიკრულნია“ (მუხტარ დარჩიაშვილი).

„**თოლილია**, ბუინია, აფუსია, დაშქესანია“ (ესკანდერ სეფიაშვილი, ნაჯაფაბადი).

„ხო, ეს არი **თორელის**, ჩონ ქართველების მინდორის ბაღახები“ (აბოლყასემ აჰმადი, თორელი)

„ეს **თორელ-ბოინელთ** ლექსია“ (ჰეიდარ დარჩიაშვილი, მარტყოფი - თეირანი).

საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში შეგვხვდება ამ ძირის შემცველი ტოპონიმები: ერწო-თიანეთში ყოფილა სოფელი

თორიულთკარი, დღეს იგი უკვალოდ არის გამქრალი. (გ. ბედოშვილი, 1980: 6); თიანეთში დღესაცაა სოფელი **თვალევი**.

თოლელს ხშირად **თელავადაც** მოიხსენიებენ. ლადო აღნიაშვილმა ეს დააბრალა გაუგებრობას, რომელიც იქ ადრე საქართველოდან ჩასული ვინმე ალექსის თუ, როგორც ზოგიერთი იხსენებდა - ზაქაროს არასწორ საუბარს მოჰყვა. ეს ზაქარო რაღაც დაუჯერებელ დაპირებებს აძლევდა ფერეიდნელებს სამშობლოში დაბრუნებაზე. ის ამსგავსებდა ფერეიდნის ქართული სოფლების სახელებს საქართველოში მისთვის ნაცნობი დასახლებების სახელწოდებებს და აჯერებდა იქაურ ქართველებს, რომ შაიურდი იგივე ნოდანი იყო, თოლელი - თელავი და ა.შ. (აღნიაშვილი, 1996: 214). არ არის ცნობილი აღნიაშვილის მიერ 1894 წელს ნახსენები ზაქარო როდის სტუმრობდა ფერეიდანს, არის თუ არა თორელის თელავად მოხსენიება მის სტუმრობასთან დაკავშირებული? დღეს მხოლოდ ერთი რამის თქმა შეიძლება, 1877 წელს ქართულ გაზეთში დაბეჭდილ სტატიებში ეს დასახლება უკვე თელავად მოიხსენიება. ეს ოიკონიმი საკმაოდ მყარი აღმოჩნდა, ის გვხვდება სეიფოლა იოსელიანის ჩამონათვალშიც კი 1922 წელს:

„ქართველი სოფლები თოთხმეტი: მარტყოფი, ქომო მარტყოფი, სიბაქი... თოლელი, თელავს თოლელს დაუძახით...“; „აფუსი და თელავი და ბოინიც კარგი სოფლებია...“; „თელავნი უწინ ქონიარე ხალდი ჰყოლია...“ „თელავს კარგი მამულები აქ...“ (ქართული დიალექტოლოგია, 1961:153; www.corpora.co, სეიფოლა იოსელიანი).

ზაქარია ჭიჭინაძეც თელავს უწოდებს ამ დასახლებას. ამბაკო ჭელიძეც ორივე სახელს გვთავაზობს: თოლელი და თელავი.

თუმცა, როგორც ჩანს, ყველა თორელისთვის არ იყო მისაღები თელავად მოხსენიება ამ დასახლებისა. ქართულ დიალექტურ კორპუსის ტექსტებში გვაქვს ერთი საინტერესო პასაჟი, რომელიც ამას ადასტურებს:

„თოლელნი ვიყავ, რამესა გწერდი და თოლილის მაგერ თელავი დავწერე. ამ მოხუც კაცმა, რო ბერ კაცი იყოს, მითხრა: შენ თელავს ნუ დაჰწერ, დაჲწერე ემას, რო მე გეტყი!“ (www.corpora.co, მუხტარ დარჩიაშვილი). როგორც ჩანს, ფერეიდანში ჩასული ვიზიტორის (თუ ვიზიტორების) გავლენით გაჩენილი **თელავი** იმთავითვე იყო მიუღებელი თვით ამ სოფლის მკვიდრთათვის, ხოლო მარტყოფის წრის სოფლების წარმო-

მადგენელი მეზობლები რამდენადმე დისტანცირებული იყვნენ სოფლის ისტორიულ სახელწოდებასთან და არ აკავშირებდათ მასთან კოლექტიური მეხსიერების დრმა ფესვები.

თოლელის ვარიაციებს ამგვარად წარმოადგენენ წყაროები:

	თოლელი/თო ლენი	თოლილი	თორელი	ფორელი	თელავი	მიანდაშტი	მიუნდუშტი	დომბეჯმარი	ქამარი
გაზეთი „დროება“1872	✓								
გაზეთი „დროება“ 1877, N186					✓		✓		
გაზეთი „დროება“ 1877, N187					✓				
ზაქარიაჭიჭინაძე					✓				
ლადო აღნიაშვილი	✓(თოლერი)							✓	
სეიფოლა იოსელიანი	✓				✓				
იური მარი								✓	✓
ამბაკო ჭელიძე	✓				✓			✓	
აშუროვი						✓		✓(დომბა ქამარი)	
კანდელაკი				✓					
ფერეიდნელი ქართველები	✓	✓	✓		✓	✓			✓

ბოინი დღეს გაერთიანებულია თორელთან, ქალაქის სტატუსი აქვს და ოფიციალურად იწოდება ბუინ-მიანდაშტად. ცხოვრობენ ქართველები, ლურები და სპარსელები.

	ბოინი	ბოინი	ბუინი	ბოლნისი
გაზეთი „დროება“1872	✓			
ზაქარიაჭიჭინაძე	✓			
ლადო აღნიაშვილი	✓			
სეიფოლა იოსელიანი	✓			
იური მარი	✓	✓		
ამბაკო ჭელიძე	✓			
ალი რაზმარა	✓			

აშუროვი			✓	
კანდელაკი				✓
ფერეიდნელი ქართველები	✓		✓	

დაშქესანაში ცხოვრობენ ქართველები, თურქები და სპარსელები. ამ სოფლის სახელი სხვადასხვაგვარად გვხვდება: **ტაშქესანა, დაშქენტი / ტაშქენტი**, სეიფოლა იოსელიანი მას დაშქესანას უწოდებს, ასევე მოიხსენიებენ ფერეიდნის ქართველები მას დღეს.

ხალხური ეტიმოლოგია ამ სოფლის სახელისა ასეთია: „დაშქესანა თურქული სახელია, ნიშნავს ქვას მტრეველს“ (www.corpora.co, მუხტარ დარჩიაშვილი).

ისპაჰანის საბჭოთა საკონსულოს თანამშრომლის, ვინმე აშუროვის ცნობით, **დაშქესანაში** თავიდან ცხოვრობდნენ ქართველები და სომხები. მათ საერთო ეკლესია ჰქონიათ. ქართველების გამაჰმადიანების შემდეგ სომხებს დაუტოვებიათ ეს სოფელი და სხვაგან გადასულან, მათ ადგილას კი მეზობელი სოფლიდან, ხამიშლიდან თათრები გადმოუსახლებიათ.

როგორც ვთქვით, სოფლის სახელწოდება სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტით გვხვდება:

	ტაშქეშანა	დაშქენტი	ტაშქენტი	ტაშქენაში	ტაშქეშინა	დაშქესანა	ტაშქესანა	დაშქესანი
გგაზეთი „დროება“ 1872	✓							
გგაზეთი დროება 1877, N186		✓						
გგაზეთი დროება 1877, N187			✓					
ზზაქარია ჭიჭინაძე				✓				
ლლაძო აღნიაშვილი							✓	
იიაკობ გოგებაშვილი					✓			
სსეიფოლა იოსელიანი						✓		

იური მარი						✓	✓	
ამბაკო ჭელიძე								✓
ალი რაზმარა								✓
აშუროვი								✓
ფერეიდნელი ქართველები						✓		

ახჩაში მოსახლეობენ თურქების სპარსელები და ქართველები. **ახჩა**, იგივე **აღჩა**, გვხვდება ყველა წყაროში დაწყებული 1972 წელს გამოქვეყნებული სტატიიდან. **ახჩა** თურქული სიტყვაა და ნიშნავს თეთრ მდინარეს. საქართველოში, კერძოდ, ჯავახეთში ყოფილა სოფელი **ახჩა**, ამავე სახელწოდების სოფელი გვხვდება ისტორიული ჰერეთის ტერიტორიაზე, დღევანდელ საინგილოშიც.

	ახჩა	აჩხა	ახრაი	აღჩა	ახჩალი
გაზეთი „დროება“ 1872	✓				
გაზეთი „დროება“ 1877, N186	✓				
გაზეთი „დროება“ 1877, N187	✓				
ზაქარია ჭიჭინაძე	✓				
ლადო აღნიაშვილი	✓				
იაკობ გოგებაშვილი		✓			
სეიფოლა იოსელიანი	✓				
იური მარი			✓		
ამბაკო ჭელიძე	✓				
ალი რაზმარა				✓	
აშუროვი	✓				✓
კანდელაკი	✓				
ფერეიდნელი ქართველები	✓			✓	

ვაშლოვანი/სიბაქი მდებარეობს მარტყოფის სამხრეთ-დასავლეთით 8 კილომეტრის დაშორებით. ცხოვრობენ ქართველები და ლურები.

ამ სოფლის სახელად გვხვდება როგორც **ვაშლოვანი**, ისე **სიბაქი**. თავდაპირველი სახელწოდება უნდა ყოფილიყო ვაშლოვანი, სიბაქი, მისი სპარსული შესატყვისი, მოგვიანებით უნდა დამკვიდრებულიყო (სიბ - სპარსულად ვაშლი).

როგორც ფერეიდნელი ქართველები ამბობენ, **ვაშლოვანი (სიბაქი), ჩუღრუთი და ჯაყაყი** მარტყოფის განაყარი სოფლებია, თუმცა ზოგიერთის აზრით, ეს მხოლოდ ჩუღრუთს ეხება, დანარჩენ სოფლებს კი - არა: „ეხლა ერთდა ვთქო ჩუღრუთელები და სოფლიველები ერთჯურად ლაპარაკობენ, ერთჯურადა ფიქრობენ. რასთინ რო? - ათას ათი წელს ემისეე წინა ჩუღრუთელები სოფელჩი იყნეს, ექითეე გადმოიდეს ჩუღრუთსა. სიბაქელები ჩუღრუთელებისაით და სოფლელებისაით არა ლაპარაკობენ, სხოჯურად ფიქრობენ (ესკანდერ სეფიაშვილი, www.corpora.co).

არც ვაშლოვანი და არც სიბაქი არ არის ნახსენები პირველ საგაზეთო სტატიებში (დროება, 1872, 1877); ამ სოფელს საერთოდ არ ახსენებს გოგებაშვილი; სეიფოლა იოსელიანის ჩამონათვალში ის იხსენიება როგორც **სიბაქი**. ასევე **სიბაქად** მოიხსენიებს მას იური მარი, ამბაკო ჭელიძესთან გვხვდება როგორც **სიბაქი**, ისე **ვაშლოვანი**; ირაკლი კანდელაკთან - **ვაშლოვანი**... საბჭოთა კავშირის საელჩოს თანამშრომლის, აშუროვის მოხსენებაში ნახსენებია **სიბაქი**.

დღეს ორივე სახელწოდებას შეხვდებით ფერეიდნელების მეტყველებაში, თუმცა უპირატესობას ბოლო დროს ანიჭებენ **სიბაქს**. ამას ხელს უწყობს ისიც, რომ **სიბაქი** ოფიციალური სახელია ამ სოფლისა.

ბოლო დროს გაჩნდა **სიბაქის** ხალხური ეტიმოლოგიაც. ფერეიდნელი ქართველი, ესკანდერ სეფიაშვილი ცდილობდა აეხსნა ჩვენთვის, რომ სიბაქს ვაშლოვანთან საერთო არ ჰქონდა და შემოგვთავაზა თავისებური ასხნა ტოპონიმისა **სიბაქი**: „იცოი, როგორ არი? - სიბაქია, პარსულათ სიბ ოზდათია. იმიშინა ჩემ მეშიდე პაპა, მეშიდე პაპა, ქარიმ ბაქ, ხო! და მეცხრავე მირზა ბაქ. სახელის უკან ბაქი ძქონდაეე, ხო! ემათაცა ერთ ემე'რი რო გუამბიანეე, ოზდაათი ბაგი დეოლიაეე. პარსულათ შაიქნების სი ბაქ. იანი ოზდაათი ბაქი დეოლია. -ვაშლისა, ვაშლი არ არი! ოცდაათი ბაგი, ოცდაათი ბერკაცი იგრე დეოლია. მაძხე! გითხრა ხო! ჩემ მეხუთე, მეშიდე და მერვე პაპას სახელს უკან ბაქი აეე. ურუჯყურბეგს არა აქ, ონიკას არა აქ, თავის ბიჭია ქერიმ ბაქ, მირზა ბაქ, ემ ორს ბაგი აქეე. არა, ვაშლთან ხელი არა აქ!“

ჩვენი გაკვირვების შემდეგ, მან შეარბილა კატეგორიული ტონი და გვითხრა შემრიგებლურად: ემასაც ამბობენ, ეხლა იმასაც ამბობენ (www.corpora.co, ესკანდერ სეფიაშვილი).

ეს ვერსია მოვისმინეთ მუხტარ დარჩიაშვილისგანაც: „სიბაქი, ჩემ აზრით, ოცდაათი ბაგი ჰყოლია და ბაგი თურქულად როგორც ხანი, როგორც გუბერნატური“ (www.corpora.co, მუხტარ დარჩიაშვილი).

	ვაშლოვანი	სიბაქი
ზაქარია ჭიჭინაძე	✓	
ლადო აღნიაშვილი		✓
სეიფოლა იოსელიანი		✓
იური მარი		✓
ამბაკო ჭელიძე	✓	✓
ალი რაზმარა		✓
აშუროვი		✓
კანდელაკი	✓	
ფერეიდნელი ქართველები	✓	✓

ჩუღრუთი დაშორებულია მარტყოფიდან 15 კილომეტრით. მოსახლეობენ ქართველები, ღურები და თურქები.

„ეხლა ენახოთ ჩუღრუთელები რო სოფლეველებია, რაზე ჩუღრუთელნი შაიქნეს. პირველად თავით სოფელი ჩუყურადარი და თურქულ სახელია, ნიშნავს დაბალ, დაცემულ ალაგს“ (www.corpora.co, მუხტარ დარჩიაშვილი).

ბაბაკ რეზვანის თქმით, მას ასევე ეძახიან **ჩოდრუთს**. ამ სოფელს ადრე უწოდებდნენ ჩოდურ(ი)თა, რაც ავტორის აზრით, ნიშნავს (ან ნიშნავდა) დაბალ მთას ადგილობრივ ქართულ დიალექტზე (Rezvani 2009: 609).

	ჩუღრუთი	ჩუგრუთი	ჩუყურეთი	ჩულურეთი	ჩუგიურთი	ჩულურუთი
ლადო აღნიაშვილი	✓					
იაკობ გოგებაშვილი		✓				
სეიფოლა იოსელიანი			✓	✓		
იური მარი	✓(ჭულრუთი)					

ამბაკო ჭელიძე	✓			✓		
ალი რაზმარა					✓	
აშუროვი						✓
კანდელაკი	✓					
ფერეიდნელი ქართველები	✓			✓		

ჯაყჯაყში ცხოვრობენ თურქები, ქართველები და ლურები. მისი სპარსული, ოფიციალური სახელია ნეჰზად აბადი (Nehzad abad).

ჯაყჯაყი ვაშლოვანიდან (სიბაქიდან) დაშორებულია 13 კილომეტრით: „ცამეტ კილომეტრი ვაშლოვანსავე რო წახიდე, მერე იქ ჯაყჯაყია, ქართველებისა“ (www.corpora.co, რეზო დავითაშვილი).

ეს სოფელიც მარტყოფის განაყარად მიიჩნევა: „სიბაქი და ჯაყჯაყი და ჩუღურეთი სულ მარტყოფსავე გადასულან, იქ დასახლებულან (www.corpora.co, მ. დარჩიაშვილი).

თავად ფერეიდნელები ამ სოფლის სახელის შემდეგ ეტიმოლოგიას გვაწვდიან:

„...ექ რო ეს ჩადებდი, რო კილტე ემე ქნა, ეს ეგრე რო უნდოდა ჳმა მადსცეს, უნდოდა აჯაყჯაყო, მიდზიდო-მადზიდო, ეგ ხმას აძლევდა, ჯალჯაყებდა ესე და ეს ჯალჯაყი ექ ხმა იმ სოფელისა ემაზე დაარქეს მეორე ჯაყჯაყი, მეორეთ ემას ნიშნავს, რო შენ ექ მიხოლ, ექ მიხოლ, მაინც ექ სოფელი არი და არა ძხედავ. ექ მიდგები ემ ნახევ სოფელს დაინახავ, ამ ჳარა გვერძე რო მიდგები, იმ ნახევარს დაინახავ. ზუსტად პირდაპირ ერთგან, მაღალ-დაბალჩიგ არი, მიხოულ-მოხოულჩი, მიჯაყებულ-მოჯაყებულს ვეძახით. - ჯაყჯაყს ვეძახით იმ ადგილს. ეს იმაზეგა ძქიან იმ სოფელს ჯაყჯაყი (www.corpora.co, დარჩიაშვილი).

	ჯაყჯაყი	ჯალჯალი
ზაქარია ჭიჭინაძე	✓	
ლადო აღნიაშვილი		✓
იაკობ გოგებაშვილი	✓	
სეიფოლა იოსელიანი	✓	
იური მარი	✓	
ამბაკო ჭელიძე	✓	
ალი რაზმარა	✓	
აშუროვი	✓	
კანდელაკი	✓	
ფერეიდნელი ქართველები	✓	

გარდა ამ დასახელებებისა, სხვადასხვა პერიოდში სხვადასხვა ავტორს დასახელებული აქვს რამდენიმე ქართული სოფელი, რომელთა კვალი დღეს გამქრალია, ზოგი მათგანი საერთოდ არ არსებობს, ზოგან კი ქართული მოსახლეობა აღარაა.

1. შავსოფელი/შაურდი/შაიურდი/შაჰიურთი/შავურდი/შავურთი/შაჰურდი

ეს სახელწოდება 1877 წლის გაზეთ „დროებაში“ (№186) გვხვდება პირველად. ემშიაძინის სომხური ჟურნალიდან გადმობეჭდილ კორესპონდენციაში, რომელიც თავის მხრივ მიღებული იყო თეირანიდან, საყურადღებო ინფორმაციას ვაწვდებით: „სულ 2000 ოჯახი ქართველები ცხოვრობენ ჭრეიდანის მაზრის სხვადასხვა სოფლებში... ამათ სოფლებს ჰქვიათ სახელად: აჭრუზი, დაშკენტი, მიუნდეშტი ანუ თელავი, შაჰიურთი, ახნა, ზემო და ქვემო ახორა ანუ მარტყოფი და სხვ.“

ღაღო აღნიაშვილი ახსენებს ამ სოფელს, როგორც **შაიურდს**: ამ სოფელში მცხოვრებნი, მისი თქმით, თათრული ენით (თურქულად) საუბრობენ (აღნიაშვილი, გვ. 193).

სეიფოლა იოსელიანი ასევე გვაძლევს ქართული სოფლების ჩამონათვალში ამ სახელს: დიალექტურ ტექსტებში ამ სოფელს მოიხსენიებს როგორც **შაიურდს**, ხოლო გაზეთ „ბახტრიონში“ დაბეჭდილ სტატიაში გვხვდება **შავურდი** (ბახტრიონი, 1922, №18).

ამბაკო ჭელიძე ამ სოფელს **შავსოფელად** მოიხსენიებს და იქვე ფრჩხილებში უთითებს, რომ ეს **შაურდია**, აშუროვი - **შავურთს**, ბოლო დროს გამოქვეყნებულ სტატიებში კი გვხვდება **შაჰიორდი** (მიმინოშვილი, 2001: 8)

ფერეიდნელი სომეხი, ლევონ მინასიანი ამ სოფელს ქართულ სოფლად მიიჩნევს და **შაჰურდს** უწოდებს (მინასიანი, 2001: 219).

2. **დეესური/დეესური /დეჰსური**, ღაღო აღნიაშვილის წიგნში ქართულ სოფელთა ჩამონათვალში გვხვდება **დეესური** (აღნიაშვილი, 1896: 192). შემდგომ კი, ამ სოფლებზე საუბრისას - მისი ფონეტიკური ვარიანტი **დეესური**: „შაანათში სპარსული ენაა, ქვემო მარტყოფში სპარსული და ლორული, შაიურდში - თათრული (თურქული), და **დეესურსა** და **ქედუბანაქში**, ანუ **ნინოწმინდაში** - ქურთული“ (აღნიაშვილი, 1896: 192).

ტექსტში, რომელიც აკაკი შანიძის მიერ არის ჩაწერილი სეიფოლა იოსელიანისგან, ასევე გვხვდება სოფელი **დეჰსური**

იმ სოფელთა რიგში, რომლებსაც ქართულ სოფლებს უწოდებენ: ემეებს ქართველი სოფლებს დაეძახიან. სხუებიც არი, რომას ეკუთრების“ (ქართული დიალექტოლოგია, 1961: 153; [www.corpora.co, სეიფოლა იოსელიანი).

1922 წელს ჟურნალ „ბახტრიონში“ დაბეჭდილ ინტერვიუში სეიფოლა იოსელიანთან ეს სოფელი ჩამონათვალში გამორჩენილია (ბახტრიონი, 1922. 18)

ნინოწმინდა/ქუდუბანაქი/ქუდგუნაქი, ლაღო აღნიაშვილია პირველი, რომელიც ამ სოფლის დასახელებას გვაწვდის, თუმცა იქვე აღნიშნავს, რომ „ნინოწმინდა ჰკარგავს თავის სახელს და ბევრ ქართველსაც კი ქუდუბანაქი უფრო ემარჯვება ვიდრე ნინოწმინდა და ხშირად ლაპარაკში ნინოწმინდის სახელს თუ ქუდუბანაქიც ზედვე არ დაურთო, ვერც კი გაიგებენ“ (ლ. აღნიაშვილი, 1996: 186).

გამოდის, რომ აღნიაშვილი თქმით, 1894 წლისთვის აქ, ამ სოფელში, არათუ აღარ იციან ქართული და საუბრობენ ქურთულად (აღნიაშვილი, 1996: 186), არამედ ივიწყებენ სოფლის ქართულ სახელსაც კი.

იაკობ გოგებაშვილიც, რომელსაც გამოქვეყნებული აქვს ფერეიდანის და ფერეიდნელი ქართველების შესახებ მცირე მიმოხილვა: „პატარა საქართველო სპარსეთში“, ასევე ახსენებს ამ სოფელს და უთითებს იქ მოსახლე კომლების რაოდენობასაც კი (გოგებაშვილი, 1992: 370)

ოიკონიმი **ნინოწმინდა** მაინც რჩება ფერეიდნელ ქართველთა მესხიერებაში გარკვეული პერიოდი, ის დასტურდება სეიფოლა იოსელიანთან და ამბაკო ჭელიძესთანაც: ნინოწმინდას დაეძახიან **ქუდგუნაგს** (სეიფოლა იოსელიანი); ამბაკო ჭელიძე ასახელებს იქ მოსახლე კომლების რაოდენობას - 400 სულს და აღნიშნავს, რომ ქართულს ივიწყებენ.

შაანათი, გვხვდება მხოლოდ ლაღო აღნიაშვილთან, ავტორის თქმით, შაანათში ნახევარი ქართველები არიან, ნახევარი თათრები, მარტო ქართველები 100 კომლი. აქ სპარსული ენაა მხოლოდ.

დარბენდი/დარბანდი, ამბაკო ჭელიძესთან გვხვდება, ის ბახტიარების სოფელია და იმ დროისთვის 40 სული ქართველი ცხოვრობდა.

სარდაბი, მხოლოდ ამბაკო ჭელიძესთან გვხვდება, ავტორი მას ბახტიარების სოფლად მიიჩნევს და წერს, რომ 40 სული ქართველიც ცხოვრობდა.

ბადიგანი, ეს სოფელიც ამბაკო ჭელიძესთან გვხვდება, ავტორი მასაც ბახტიარების სოფლად მიიჩნევს და წერს, რომ აქ 25 სული ქართველი ცხოვრობდა.

აღაგოლი, სეიფოლა იოსელიანი აღაგოლს ფერეიდნის ქართულ სოფელთა ჩამონათვალში ახსენებს, თუმცა იქვე განმარტავს, რომ იმ დროისთვის ის ფაქტობრივად დაკარგული ჰქონდათ ქართველებს. „აღაგოლი ქართველებისა იყო, ქურთებმა წაართესყე. ეხლა ორ-სამ კომლი ქართველია იქა, რაქ თენ კომლიცა ქურთია“ (სეიფოლა იოსელიანი).

უზუნ ბულაყი, იური მარის ჩანაწერებში ვხვდებით ფერეიდნული სოფლის ამ დასახელებას, საინტერესოა, რომ იური მარმა ეს ნაშრომი ფერეიდანზე შექმნა ფერეიდნელი ჯარისკაცის, ვინმე მათაყიას მეტყველებაზე დაყრდნობით. როგორც 1925 წელს ნიკო მარისადმი გაგზავნილ წერილში ჩანს, ფერეიდანში ასვლასაც აპირებდა. შეძლო თუ არა თავისი ჩანაწერის განხორციელება, სამწუხაროდ, არ ჩანს.

ხამის ღიანი, ამ სოფელსაც მხოლოდ იური მარი ახსენებს სხვა ქართული სოფლების ჩამონათვალში, როგორც ჩანს, იმ დროისთვის შესაძლებელია რამდენიმე ქართული ოჯახი მართლაც ცხოვრობდა ამ სოფელში, თუმცა დღეს ამის შესახებ არანაირი ინფორმაცია არ გვაქვს, ამ სოფელში ქართული ოჯახების არსებობა ვერც ფერეიდნელმა ქართველებმა დაგვიდასტურეს.

ავჭალა, 1944 წელს ფერეიდნის ქართულ სოფლებში იმყოფებოდა ცნობილი ქართველი კინორეჟისორი ირაკლი კანდელაკი, რომელმაც ფერეიდნელთა ცხოვრებაზე გადაიღო ფილმი „ფერეიდნელი ქართველები“, მასვე ეკუთვნის რამდენიმე პუბლიკაცია ფერეიდნელი ქართველების შესახებ. თავის სტატიებში ის სხვა ქართულ სოფლებს შორის ასახელებს სოფელ **ავჭალას**. საინტერესოა, რომ ეს სოფელი სხვების ჩამონათვალში არ ჩანს. ჯერ კიდევ ისპაჰანში შეხვდა ექსპედიციის წევრებს პოლიციელი, რომელიც ფერეიდნელი ქართველი აღმოჩნდა სოფელ ავჭალიდან. სტატიაში აღნიშნულია, რომ ირაკლი კანდელაკი უკვე ფერეიდანში ყოფნისას სოფელ ავჭალასაც სტუმრობდა (დროშა, 1958, 3:11-13).

გიორგიწმინდა, ამ სოფელს ასახელებს ირაკლი კანდელაკი სხვა სტატიაში (პიონერი, 1960, 5:9).

ხუნგი, ეს სოფელი წყაროებში მიჩნეული იყო როგორც სომხური, ასე გვითხრეს ჩვენც იქ ყოფნის დროს ადგილობრი-

ვებმა. სომხების წასვლის შემდეგ რამდენიმე ქართულმა ოჯახმა იყიდა იქ სახლი და მიწის ნაკვეთი. ჩვენც მხოლოდ ამ სოფლის ეკლესიის ნანგრევებთან მივედით 2008 წელს და სოფელში შესვლა არც გვიფიქრია. თუმცა ხუნგს ქართულ სოფლად იხსენიებენ 2001 წელს ფერეიდანში ჩასული ექსპედიციის წევრები ოთარ მიმინოშვილი და ნომადი ბართაია. როგორც ოთარ მიმინოშვილი წერს „ხუნგში ბატონი ამბაკო ჭელიძის სტუმრობაც ახსოვთ, მისი დაპირებებიც“ (თბილისის უნივერსიტეტი, 2001, 4:17). ამბაკო და სარა ჭელიძეები სოფელ ხუნგს არსად არ ახსენებენ. როგორც ჩანს, ეს ოჯახი, სადაც მისი სტუმრობა ახსოვდათ, სხვა სოფლიდან იყო საცხოვრებლად გადასული ხუნგში.

იაკობ გოგებაშვილს სხვა ჩვენთვის ნაცნობ სოფლებს შორის ქართულ სოფლად ნახსენები აქვს: **თონეთი, ყარაბაღი, კუთხე, გაღმა სოფელი, ხევის პირი**. გარდა ათამ ონიკაშვილისა, რომელიც 1871 წელს ჩამოვიდა საქართველოში სპარსეთიდან, იაკობ გოგებაშვილის ინფორმაციები სხვა ფერეიდნელი ქართველებიც უნდა ეოფილიყვნენ. გარდა ამისა, იაკობ გოგებაშვილს ხშირად სტუმრობდა წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებაში სპარსეთში მოღვაწე ქართველი არქიმანდრიტი ევსევი ცაბაძე, რომლის რამდენიმე ინფორმაცია სპარსელი ქართველების შესახებ პრესაშიც იყო დაბეჭდილი.

ზაქარია ჭიჭინაძეს, რომელიც ასევე ეყრდნობოდა ათამ ონიკაშვილის, ევსევი ცაბაძის, რაფიელ ნებიერიძის, ასევე სომხურ გაზეთში დაბეჭდილ ინფორმაციებს, გარდა ყველა-სთვის ცნობილი ქართული სოფლებისა, დასახელებული აქვს **მელაანი, მუკუზანი, მაჩხანი** (ასეა!).

მეჯრუხევი, ამ სოფელს ახსენებს 1907 წელს ილია კურტიანიძე, რომელიც ოთხი წელი ცხოვრობდა სპარსეთში (ისარი, 1907 - გაზ. „ისარი“, ტფილისი, 1907, 19).

ფერეიდანის რამდენიმე დასახლების სახელი განხილულია ბაბაკ რეზვანის მიერ. ეს ტოპონიმები მოძებნილი აქვს იმ რეგიონში, სადაც ქართველები არ ცხოვრობენ. იგი რამდენიმე მათგანს ქართულ ახსნას უძებნის. მისი თქმით, ფერეიდანის ჩრდილო დასავლეთ ნაწილს უწოდებენ **ქარჩემბოს**. ეს ის ადგილია, სადაც მდებარეობს ქართული სოფელი შაჰკურდი და რამდენიმე სომხურ-თურქულენოვანი სოფელი. ტოპონიმში **ქარჩემბო** ავტორი გამოყოფს ქართ ძირს და ასე ადადგენს: ***ქართჩემო** ან ***ქართჩემობა** (ჩემი ქართველი/ჩემი ქართველო-

ბა). ავტორი ამის დასტურად ახსენებს ფერეიდნელ ქართველთა თვითწოდებას „ჩემ ძოლი“, რომელიც გამოიყენება როგორც პირველადი მარკირება საკუთარ ჯგუფთან იდენტიფიკაციისას. ამ რაიონში ბევრი ტოპონიმია, რომლებიც, მისი თქმით, შეიძლება აიხსნას მხოლოდ ქართული ენით. **ბალტაქი (Baltaq)**, ასევე წარმოითქმის როგორც **ბალთახი (Baltakh)** - რისი მნიშვნელობაც შეიძლება იყოს: ბალთა ხე, ბალთა ხევი, ბალთა ტყე. ამ სამი შესაძლებლობიდან ავტორი უპირატესობას ანიჭებს ბალთა ხევს და უკავშირებს საქართველოში, თბილისსა და თიანეთს შორის მდებარე სოფელს, რომლის სახელიცაა ბალების ხევი (Rezvani 2009: 610).

შემდეგი ტოპონიმები, რომლებსაც რეზვანი განიხილავს: **აზნავოლე (Aznavole/ Aznavule and Aznaule)** - უკავშირებს ტოპონიმ ზნაურს და ამოსავლად მიაჩნია ქართული სიტყვა აზნაური; **რაჭა (Racha)** - მდებარეობს ფერეიდანის ქართული რაიონიდან დასავლეთით. ეს სოფელი არ არის ქართული დღეისათვის, თუმცა, ავტორის თქმით, ფერეიდანელი ქართველების სამშობლოა საქართველოს რეგიონი რაჭა. ამის ერთ-ერთ არგუმენტად ასახელებს იმას, რომ სტანდარტული სპარსული წარმოთქმით ის უნდა წარმოითქმოდა როგორც რახეჰ (Racheh), თუმცა ბახტიარები და ქართველები მას უწოდებენ **რაჭას**; **ბალტიჯე (Beltije)** - საწყის ფორმად, საიდანაც მიღებულია ეს ტოპონიმი, მიიხნევს: 1. ბალეთ-ჩი. - ბალეთი - ბლევის ქვეყანა; 2. ბელთ ტუჩი.; **ენალუჯი (Enaluje)** - ენალურჯი.

ავტორის თქმით, ფაქტია, რომ ძალიან ძნელია და თითქმის შეუძლებელი ამ ტოპონიმების ახსნა სხვა ენობრივი მასალის დახმარებით, გარდა ქართულისა.

მართლაც ძალზე მნიშვნელოვანი იქნებოდა ქართული ელემენტის დადასტურება არაქართულენოვანი რეგიონის ონომასტიკურ მასალაში, თუმცა აკადემიური სიზუსტით და შესაბამისი მეთოდოლოგიური აპარატით. ბაბაკ რეზვანის მცდელობა, ახსნას ამ რეგიონის ზოგიერთი ტოპონიმი ქართული წარმომავლობით, ხალხური ეტიმოლოგიის დონეზე თუ შეიძლება იქნეს განხილული. სავარაუდოდ, ეს მოსაზრებები მისი ქართულენოვანი ინფორმატორების გავლენის შედეგი უნდა იყოს და ისინი უფრო ნაივური ეტიმოლოგიების შტაბეჭდილებას ტოვებენ. თუმცა ეს მასალა, იძლევა დაფიქრების საბაბს და აღვივებს მომავალი კვლევის ინტერესს.

დასკვნა. ტოპონიმების შესწავლა პოლიეთნიკურ საზოგადოებაში მნიშვნელოვან ინფორმაციას გვაწვდის ჩასახლებულთა ყოფა-ცხოვრების, ისტორიის შესახებ. დღემდე შემორჩა პირველ მიგრანტ ფერეიდნელ ქართველთა მიერ დარქმეული სახელების ერთი ნაწილი, თუმცა თავდაპირველი ინფორმაცია მათ შესახებ მიგრანტთა მეხსიერებაში დაკარგულია. ამიტომაც სამშობლოსთან ყოველი, თუნდაც ეპიზოდური კავშირი გარკვეულ კვალს ტოვებდა მათზე - იწეებოდა „მეხსიერების აღდგენა“ და იმის მიხედვით, საქართველოდან ჩასული ადამიანი მისთვის ნაცნობ რომელ გეოგრაფიულ სახელს მიაშვავებდა ფერეიდნელ ქართველთა სოფლების სახელებს, ჩნდებოდა დასახელების პარალელური ვარიანტები, ხშირად სრულიად გაუმართლებელი. ბევრი სოფელი სახელწოდებასთან ერთად გაქრა, ბევრში მოსახლეობა მთლიანად ასიმილირდა სხვა ეთნიკურ ჯგუფებთან და სოფლის ძველი სახელიც დაიკარგა. ამას გარდა, მნიშვნელოვანი იყო სხვა ეთნიკური ჯგუფების გავლენაც - პარალელურად არსებობდა გეოგრაფიული პუნქტების მათ მიერ შერქმეული სახელებიც. ამას ემატება ადმინისტრაციული დასახელებებიც, რომლებსაც მოსახლეობა, ფაქტობრივად, არ იყენებს ერთმანეთთან საუბარში, თუმცა ოფიციალურ მიმოქცევაში მხოლოდ ეს ვარიანტები გამოიყენება.

ქართული ტოპონიმების შენარჩუნება ფერეიდნულ თემში თვითმყოფადობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი მახასიათებელია. სტატიაში მხოლოდ სოფლების დასახელებები განვიხილეთ. არანაკლებ საინტერესოა ფერეიდნის მიკროტოპონიმია, რომლის შესახებ სტატიაზე აგრეთვე მზადდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

აღნიაშვილი, 1896: აღნიაშვილი ლ., სპარსეთი და იქაური ქართველები, თბ. 1896.

აშუროვი, 1943: ნარკვევი ფერეიდანის „ირანის ისპაჰანის პროვინციის ქართველების შესახებ 1944 წლის 26 მარტამდე“, საქართველოს შსს არქივი, ფონდი 14, საქმე 229, აღწერა 25, ყუთი 39.

ბედოშვილი, 1980: ბედოშვილი გ., ერწო-თიანეთის ტოპონიმია, თბ., 1980.

გიგინეიშვილი, 1961: გიგინეიშვილი ი., თოფურია ვ., ქავთარაძე ი., ქართული დიალექტოლოგია, თბ., 1961.

გოგებაშვილი, 1912: გოგებაშვილი ი., საგანძური, პატარა საქართველო სპარსეთში, თბ. 1992.

დროება, 1872: გაზ. „დროება“, ტფ., 1872, 13.

დროება, 1877: გაზ. „დროება“, ტფ., 1877, 186.

დროება, 1877: გაზ. „დროება“, ტფ., 1877, 187.

დროშა, 1958: ჟურ. „დროშა“, თბ., 1958, 3.

თბილისის უნივერსიტეტი, 2001: გაზ. „თბილისის უნივერსიტეტი“, თბ., 2001, 4.

ივერია, 1897: გაზ. „ივერია“, ტფ., 1897, 2.

ისარი, 1907: გაზ. „ისარი“, ტფ., 1907, 19.

კემულარია, 2010: კემულარია მ., ქურდოშვილი ს., ფერეიდნის ტოპონიმიდან, ქართველური ონომასტიკა, კრ. 4, თბ. 2010, გვ. 133-144.

კუტალაძე, 1990: კუტალაძე, მ. ფერეიდანი და ფერეიდნელი ქართველები, საკანდიდატო დისერტაცია, 1990.

მარი, 1962: Марр Ю. Н., Добавление к статье Тегеранские впечатления, იური მარის წერილები ნიკო მარს, თსუ შრომები, ტ. 99, გვ. 43-62, 1962.

ნიკიტინი, 1937: Nikitin, B., “Life and Work of Y. N. Marr, Jr.,” Georgica 4-5, autumn pp. 278-86.

https://www.ocf.berkeley.edu/~shorena/PDF/Georgica_1_4-5.pdf

ორბელიანი, 1981: ორბელიანი, პ. ამბავნი ქართლისანი, თბ., 1981.

პიონერი, 1960: ჟურნ. „პიონერი“ თბ., 1960, 5.

რეზვანი, 2009: Rezvani B, The Fereydani Georgian Representation of Identity and Narration of History: A case of Emic Coherence, 2009.

საქართველოს ისტორია ტოპონიმიაში , ტ. I, თბ., 2010.

სახლთხუცეშვილი, 1997: სახლთხუცეშვილი უ., ადგილის დედა ანუ რას მოგვითხრობენ ტოპონიმები, თბ.1997

სეფიანი, 2017: სეფიანი რ. (ლადო სეფიაშვილი), ირანის ქართველების მშობლიური მხარე, 2017.

ტრიბუნა, 1922: გაზ. „ტრიბუნა“, ტფ., 1922, 18.

უთურგაიძე..., 2002: უთურგაიძე თ., ჩხუბიანიშვილი დ., გიუნაშვილი ჯ., ზემო მარტყოფის მიკროტოპონიმის შესწავლისათვის, ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კრებული, II, 2002.

ქართლის ცხოვრება, ტ. II, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1959;

ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ტ. I, 2008.

ქართული სამართლის ძეგლები, 1985: ქართული სამართლის ტექსტები ტ. 8, სასამართლო არზე-ოქმები და კერძო სამართლებრივი აქტები, თბ., 1985.

ქრონიკები, 1897: ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, წ. 2, ტფ., 1897.

ქრონიკები, 1903: ქართლ-კახეთის მონასტრების და ეკლესიების ისტორიული საბუთები, შეკრებილი თ. ჟორდანიას მიერ [მისივე წინასიტყვაობით], ფოთი, 1903.

შანიძე, 1941: შანიძე აკ., ევ კილოს კვალი საქართველოს გეოგრაფიულ სახელებში, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1941, 8. ტ. 2. გვ. 761-768.

ჩუბინაშვილი, 1930: ჩუბინაშვილი გ., წერილი ამბაკო ჭელიძეს, სსიპ გიორგი ლეონიძის სახელობის ქართული ლიტერატურის სახელმწიფო მუზეუმი/ ა. ჭელიძის არქივიდან / 25810.

ჩხუბიანიშვილი, 2012: ჩხუბიანიშვილი დ. საენათმეცნიერო წერილები. თბ.2012.

ჭელიძე, 1935: ჭელიძე ა., ფერეიდნელი ქართველები, თბ. 1935.

ჭიჭინაძე, 1895: ჭიჭინაძე ზ., ქართველები სპარსეთში და საქართველოში მოსული სპარსელი ქართველი ათამ ონიკაშვილი, თბ. 1895.

ჭიპაშვილი, 1972: ჭიპაშვილი გ., ირანის ქართველი მოსახლეობა, მნათობი, თბ., 1972, 8.

ჯავახიშვილი, 1998: ჯავახიშვილი ი., თხზულებანი 12 ტომად, ტ. 11, თბ., 1998.

ინტერნეტწყაროები:

www.corpora.co

**პირველავტორის ნააზრემოს ბათვალისწინებისათვის
ონომასტიკურ ლიტერატურაში**

მოკლე შინაარსი

ყველა სამეცნიერო დარგის განვითარების ერთ-ერთი პირობაა ამა თუ იმ თემაზე პირველავტორისა და, ზოგადად, წინაავტორთა ღვაწლის დასახელება-გათვალისწინება, რაც უფრო მეტად გამოაქვს იმ სიახლეს, რომელსაც სძენს მოცემულ საკითხს ყოველი შემდგომი ავტორი. წინააღმდეგ შემთხვევაში იბინდება საკითხის ისტორია, მისი განვითარების ეტაპები. განსაკუთრებით ეს უნდა გაითვალისწინონ მათ, ვინც გარკვეულ ექსკურსს ქმნის რომელიმე კონკრეტული საკითხის ირგვლივ.

საკვანძო სიტყვები: ონომასტიკა, პირველავტორი, გვაროვნული სახელები.

Ketevan Goderdzishvili

**FOR THE CORRECT INTERPRETATION OF THE FIRST
AUTHOR IN ONOMASTIC LITERATURE**

Abstract

One of the conditions for the development of all branches of science is recognition and crediting of the merits of the first author and, generally, of the precursor authors about one or another subject that will better reveal the novelty, every following author contributes to the given issue. Otherwise, the history of the issue, stages of its development become vague. This should be taken into consideration by them, who makes a certain excursus around some specific issue.

Key Words: Onomastic, First Author, Family names

შესავალი. ამა თუ იმ საკითხს მეცნიერებაში არაერთი ავტორი ეხება. ყოველი შემდგომი ავტორი, სავარაუდებელია, რომ დასმულ საკითხს უფრო დაწვრილებით განიხილავს. ეს არც არის გასაკვირი. ქვეყანა ერთბაშად, ერთი ხელის მოსმით

არ შენდება. ველოსიპედი შექმნა პირველმა გამომგონებელმა, დანარჩენები ხვეწენ და უსასრულოდ კომფორტულს ხდიან მას, რაც ასევე სიახლეა და გამომგონებლობა. ასეა მეცნიერებაშიც. სამეცნიერო დარგის განვითარებას სწორედ ის აპირობებს, რომ მეორე მკვლევარი ამდიდრებს პირველი ავტორის მიერ დასმულ საკითხს ახალი დებულებებით, თუნდაც მაგალითების დამოწმებით, მესამე უფრო მეტს სძენს მეორეს და პირველი ავტორების ნაღვაწს, რაც ნამდვილად მეცნიერული სიახლეა; მაგრამ ის, რაც იმ საკითხთან დაკავშირებით უკვე ნათქვამი და გაკეთებულია, წინაავტორების (განსაკუთრებით, პირველავტორის) მიერ, თუნდაც მცირედი, მისათითებელია, კერძოდ, სამეცნიერო დანიშნულების ნაშრომში, რამეთუ პირველავტორის პირველი სიტყვა აღნიშნულ საკითხზე არის სწორედ იდეა, საკითხის დასმა და სათავის დადება.

მსჯელობა. ამ კუთხით შევეხებით გვარების სემანტიკურ ჯგუფებს. ჯერ კიდევ 1964 წელს გამოცემულ „ქართულ ლექსიკოლოგიაში“ პროფ. აღ. დლონტმა წარმოადგინა გვაროვნულ სახელთა (როგორც თავად უწოდებს) 12 სემანტიკური ჯგუფი:

1. საკუთარი სახელთა ფუძეებიდან წარმოქმნილი სხვადასხვა აფიქსებით;
2. ადგილის სახელწოდებიდან წარმოქმნილი ადამიანის **სადაურობის** გამომხატველი გვარები;
3. ეთნიკური ადგილობრივი და უცხოური წარმოშობის ტერმინებისგან წარმოქმნილი გვარები;
4. ხელობა - მოსაქმეობის სახელებისგან მიღებული გვარები;
5. თანამდებობა - წოდების სახელებისგან მიღებული გვარები;
6. ცხოველთა, ფრინველთა, თევზთა, მცენარეთა სახელებისგან მიღებული გვარები;
7. დედაკაცთა საკუთარი სახელებისგან მიღებული გვარები;
8. თვისების აღმნიშვნელი მიმღეობის ფორმებისგან მიღებული გვაროვნული სახელები; P.S. აქ შემოდის „ზმნის ფუძეებისგან ან საწყის -მიმღეობისგან“ წარმოქმნილი გვარები.
9. მეცხრე ჯგუფში გამოიყოფა 4 მოზრდილი ქვეჯგუფი:
 - ა) **არსებით სახელთა** ფუძეებისგან წარმოქმნილი გვაროვნული სახელები,

ბ) **ზედსართავი სახელებისგან** (დადებითი ან კნინობითი ფორმით) წარმოქმნილი გვარები,

გ) რიცხვითი სახელის კნინობითის ფორმით (ორმოც-ა-ძე),

დ) ნაკვალსახელი: (რომელ-ა-შვილი);

10. გვაროვნულ სახელთა ფუძედ გამოყენებულია საკუთარ სახელთა კნინობით-მოფერებითი ფორმები;

11. ფუძედ გამოყენებულია რთული, ორი ან სამი, ძირისაგან შედგენილი სიტყვა (თავზარიშვილი, პურიჭამიაშვილი, კატაპარიაშვილი...);

12) VIII-XVIII სს. ქართულ საისტორიო და სალიტერატურო წყაროებში, ეპიგრაფიკულ ძეგლებსა და სიგელ-გუჯრებში ასობით დადასტურებული გვაროვნული სახელი ისტორიულად **გადაშენებული** ან სხვა გვარით შეცვლილი (დლონტი, 1964: 127-134).

გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფებია გამოყოფილი აგრეთვე პროფ. ზ. ჭუმბურიძის წიგნში „რა გვქვია შენ“ (ჭუმბურიძე, 1971). ესენია:

1) სახელებისგან (იგულისხმება წინაპრის სახელი სრული და კნინობითი ფორმით) წარმოქმნილი გვარები (ი.მაისურაძე მათ ეპონიმურ გვარსახელებს უწოდებს);

2) დახასიათების შემცველი გვარები; ავტორი ქვეჯგუფებად არ ასახელებს, მაგრამ მსჯელობს კონკრეტული ნიშნით წარმოქმნილ გვარებზე. ესენია:

- სოციალური წარმოშობის მაჩვენებელი გვარები,
- ქონებრივი მდგომარეობის (ღარიბაშვილის ტიპი),
- გარეგნული დახასიათების (ფიზიკური ნაკლის, სიდიდის, ფერის) შემცველი გვარები,

- ასაკის მიხედვით გამოკვეთილი გვარები,

- ხასიათის, თვისების გამომხატველი გვარები;

3) ხელობისა და თანამდებობის აღმნიშვნელი გვარები;

4) წარმომავლობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი გვარები;

5) სხვადასხვა საგნის სახელწოდებისაგან ნაწარმოები გვარები; ამ ჯგუფში წარმოდგენილი და განხილულია 11 დასახელების საგანი.

ზემოთ მოტანილი ხუთივე ძირითადი ჯგუფი დაფიქსირებულია აღ. დლონტის „ქართულ ლექსიკოლოგიაში“, მაგრამ სიახლეა ქვეჯგუფები (რომელთა რაოდენობა 17-მდეა), რაც უფრო აკონკრეტებს საკითხს. წიგნი „რა გვქვია შენ“, რო-

გორც თავად ბატონი ზურაბი მიუთითებს, პოპულარული ხასიათის ნაშრომია და გათვალისწინებულია მკითხველთა ფართო წრისთვის, პირველ რიგში, ახალგაზრდობისთვის. პოპულარული დანიშნულების წიგნს (ისევე როგორც სახელმძღვანელოს) ნამდვილად არ მოეთხოვება ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებით პირველავტორის მიუთითება, რამეთუ ფართო საზოგადოებას აინტერესებს საკითხი და არა საკითხის ისტორია. წინააღმდეგ შემთხვევაში წიგნი დაკარგავს პოპულარობის სახეს. ავტორი გარკვევით მიუთითებს შესავალშივე, რომ წიგნი „იძლევა წარმოდგენას ქართული ონომატოლოგიის თანამედროვე დონის შესახებ და ასახავს იმ შედეგებს, რაც ამ დარგში დღეისთვის მოგვეპოვება“ (ჭუმბურიძე, გამომც.: „ნაკადული“, 1971: 4). ამასთან, ავტორი აცხადებს, რომ იგი არ იზღუდება მხოლოდ სხვების მიერ მოპოვებული მიღწევების პოპულარიზაციით და საკუთარ დასკვნებსაც სთავაზობს მკითხველს ეს სიტყვები სრულიად ნათლად მეტყველებს იმაზე, რომ შემდგომმა ონომასტიკოსებმა, რომელთა ნაშრომების მოტივაცია იქნება არა პოპულარული, არამედ სამეცნიერო, თავად უნდა გამოიკვლიონ, როდის აფიქსირებს ბატონი ზურაბი სხვის მოსაზრებას და რა არის მისი პირველი ნათქვამი (მაგ., ქვეჯგუფები).

როგორც ჩანს, პროფ. ზ.ჭუმბურიძის სიტყვები ზოგჯერ არ არის გათვალისწინებული. ყოველივე ეს იწვევს ონომასტიკურ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამა თუ იმ საკითხის ისტორიის არასწორ ასახვას და ამის არაერთი მაგალითია. ბატონი პაატა ცხადაია არის ის პიროვნება, რომელსაც ხელეწიფება და გულეწიფება სხვისი ნაშრომის არაოდენ დანახვა, არამედ უშურველად აღნიშვნა-დაფასება. ეს ყველას არ ძალუძს. მის წიგნს „ონომასტიკის შესავალი“ სახელმძღვანელოს ფუნქცია აქვს. ამიტომ არც აქ იყო სავალდებულო, ვთქვათ, გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფის ჩამოთვლისას ავტორთა მოხსენიება, მაგრამ იგი ასახელებს რა გვარსახელთა 5 სემანტიკურ ჯგუფს, მიუთითებს: „როგორც ზ.ჭუმბურიძე წერსო.“ ეს ინფორმაცია უდავოდ სწორია, სიმართლეა, მაგრამ თუ ავტორის მოტივაციაა, რომ სახელმძღვანელოს სამეცნიერო დატვირთვაც ჰქონდეს, რის საფუძველზედაც აუცილებელია დასახელდეს, ვთქვათ, კლასიფიკაციის (ან დებულების) ერთ-ერთი ავტორი, ურიგო არ იქნება იგრძნობოდეს, რომ ამ კლასიფიკაციას (თუ

დებულებას) პირველავტორიც ჰყავს და არცთუ შორეულ წარსულში.

ჩვენი ნათქვამი უსაგნო, უსაფუძვლო და ზოგად მსჯელობად რომ არ დარჩეს, აუცილებლობად მივიჩნიეთ უფრო დაწვრილებით შევეხოთ ამ საკითხს.

I. 12 ჯგუფად წარმოდგენილ გვარსახელთაგან გამოყოფილ ორ ჯგუფზე №2 (სადაურობის) და №3 (ეთნიკური) ალ. დლონტი სქოლიოში ასახელებს პროფ. ი. მაისურაძის ორ თეზისს, ანუ ი. მაისურაძე დამოწმებულია პირველავტორად, რომელმაც ეს ორი ჯგუფი გამოყო. ასე რომ, ალ.დლონტს თეზისების ავტორის უფლებაც დაცული აქვს. მით უფრო გათვალისწინებული უნდა იყოს წიგნის ფორმატით პირველად წარმოდგენილი ამა თუ იმ საკითხის დროში უწინარესობა.

P.S. შეიძლება რომელიმე თეზისი ხელმიუწვდომელი გახდეს, თუნდაც მასში პირველად იყოს რაიმე იდეა დაფიქსირებული. მაგალითად, მე ვერ მოვიძიე ალ. დლონტის ჯერ კიდევ 1953 წელს დაბეჭდილი თეზისები: „ადამიანთა გვარები და ადგილის სახელწოდებანი“ („საბჭოთა ოსეთი“). მაგრამ წიგნად გამოცემული ნაშრომის დამოწმება აუცილებელია, მით უფრო, თუ ის მიხნეულია დარგის სათავედ. მხედველობაში მაქვს „ქართული ლექსიკოლოგია“.

II. სახელმძღვანელოში (ცხადაია, 2005: 138) წარმოდგენილი ზ. ჭუმბურიძის კლასიფიკაციით ერთ-ერთ ჯგუფად დასახელებულია „ხელობისა და თანამდებობის ადმინიშვნელი გვარები.“ ეს ჯგუფი ქართულ ონომასტიკურ ლიტერატურაში უწინარეს გამოყოფილია ალ. დლონტის „ქართულ ლექსიკოლოგიაში“ გვაროვნულ სახელთა ორ დიდ სემანტიკურ ჯგუფად: მე-4: ხელობა-მოსაქმეობის სახელებისგან მიღებული გვარები და მე-5: თანამდებობა-წოდების სახელებისგან მიღებული გვარები. ეს ორი ჯგუფი ერთ ჯგუფადაა წარმოდგენილი ასევე ი. მაისურაძის „ქართულ გვარსახელებშიც“. უნდა ითქვას, რომ ამ სამეცნიერო დანიშნულების წიგნშიც არ არის მითითებული, თუ ვინ და როდის წარმოადგინა პირველად ეს ჯგუფი ორ ჯგუფად (იქნებ დლონტზე ადრე აქვთ დაფიქსირებული), დასახელებული არ არის არც ზ. ჭუმბურიძე, რომელიც ასევე გამოყოფს ამ ჯგუფებს და, ამასთან, ერთ ჯგუფად, როგორც

თავად. სიახლე ისაა, რომ ი. მაისურაძეს მის აღსანიშნად შე-
მოაქვს ტერმინი **პროფესიული*** (მაისურაძე, 1979: 47).

P.S. ტერმინს „პროფესიული,“ ასახელებს პროფ. როლანდ
თოფჩიშვილიც. ჩვენი პოზიციით, ეს ტერმინი მართალია, ერთ-
სიტყვიანია, სატერმინოდ თითქოს უფრო ვარგისია, მაგრამ
იგი მთელი რიგი განმარტების გარეშე (რაც ჩამოთვლილი
აქვს ი. მაისურაძეს) ვერ ასახავს მასში გასაერთიანებლად ნა-
გულისხმებ გვარსახელთა სემანტიკურ არსს. თუ მაინცდა-
მაინც ერთ ჯგუფად გვსურს გამოვეყოთ, უმჯობესია ვიხმაროთ
პროფ. ზ. ჭუმბურიძის ტერმინი ხელობისა და თანამდებობის
აღმნიშვნელი გვარები.

III. პირველავტორის მიერ გამოყოფილ ერთ ძირითად
ჯგუფს ხშირად სემანტიკურად ანაწევრებს და აკონკრეტებს
შემდეგი მეცნიერი. ეს უკვე ქვეჯგუფებად დაყოფის ტოლ-
ფასია, პირველავტორობაა. მაგალითად, გვაროვნულ სახელთა
კლასიფიკაციის მე-9 /ა ჯგუფში **აღ. ღლონტს** გამოყოფილი
აქვს **არსებითი სახელები** (ღლონტი, 1964: 132-133), „არსებითი
სახელები ჩვეულებრივი ან მოფერებითი ფორმით“ (აქ არ იგუ-
ლისხმება ადამიანის საკუთარი სახელი. ის ცალკე ჯგუფადაა
წარმოდგენილი ქ. გ.).

ზ. ჭუმბურიძის მიერ გვარსახელთა კლასიფიკაციის ერთ
ვრცელ ჯგუფში „სხვადასხვა საგნის სახელწოდებისაგან ნა-
წარმოები გვარები“ კომპონენტებად გამოყოფილია თერთმეტი
საგანი (ჭუმბურიძე, 1871: 52-53). თერთმეტივე საგნის აღმნიშვნელი
სიტყვები გრამატიკულად ასევე არსებითი სახელებია.
მათში ავტორი მართალია, აბზაცებით და არა ნუმერაციით,
მაგრამ გამოყოფს სასმელ-საჭმლის, სამეურნეო და საომარი
იარაღების, ტანსაცმლისა და ჭურჭლის, სხეულის ნაწილთა
სახელებისაგან, აგრეთვე დროის აღმნიშვნელი სიტყვებისაგან
და მნათობთა სახელებისაგან ნაწარმოებ გვარებს. ეს სიახლეა
და ალბათ ეს კონკრეტიზაციაა მოტივაცია იმისა, რომ პაატა
ცხადაია, სახელდებით „სხვადასხვა საგნის სახელწოდებისა-
გან ნაწარმოები გვარები“ გამოყოფილ ჯგუფს სამართლიანად
თვლის ინოვაციად. ამიტომაც მიუთითებს, „როგორც ზ. ჭუმბუ-
რიძე წერსო“ (ისე კი, ერთიან ჯგუფად უწინარეს **აღ. ღლონტ-**
საც აქვს გამოყოფილი, იხ. 9/ა). გარდა ამისა, ამ 11-დან ბა-
ტონი პაატა საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ზ. ჭუმბურიძის მიერ
გამოყოფილია საგნები **ცხოველები, ფრინველები, მცენარეები**
რომელთაგანაც მიღებულია გვარები (ცხადაია, 2005: 138). ზო-

გადად, არაფერია ნათქვამი, ალ. ღლონტს თუ აქვს საერთოდ გვარსახელთა კლასიფიკაციის მცდელობა მაინც, ბუნებრივია, არ არის ნათქვამი, რომ ეს საგნები ქართულ ონომასტიკურ ლიტერატურაში საგანგებოდ ცალკე ჯგუფადაა გამოყოფილი ჯერ „ქართულ ლექსიკოლოგიაში“ ესაა „ცხოველთა, ფრინველთა, თევზთა, მცენარეთა სახელებისგან მიღებული გვარები.“

გიგი ხორნაული გარკვეული მოსაზრებით უარყოფს ამ ჯგუფის (მცენარეები, ცხოველები, თევზები, ფრინველები) ცალკე გამოყოფას და მის მიერ წარმოდგენილ გვართა სემანტიკურ კლასიფიკაციაში (ხორნაული, 2003: 316-323) იგი შეაქვს „პატრონიმულ გვარებში“. ამ საკითხს ქვემოთ შევეხებით. აქ მხოლოდ ერთს ვიტყვით: არ აქვს მნიშვნელობა ეს საგნები გვარად იქცევა ანთროპონიმის გავლით (რასაც ადასტურებენ ალ. ღლონტიცა და ზ. ჭუმბურიძეც), თუ პირდაპირი გზით „თევზიდან“ მივიღებთ თევზადეს ან „ვარდიდან“ ვარდიშვილს. მთავარი ისაა, რომ ეს ჯგუფი მძლავრად დომინირებს გვარსახელთა სემანტიკაში და იგი ცალკე ჯგუფად აუცილებლად უნდა გამოყოფილიყო ქართულ ონომასტიკაში.

IV. ანალოგიური ვითარებაა კიდევ ერთ ჯგუფთან დაკავშირებით: 1) **ალ. ღლონტის** გვაროვნულ სახელთა სემანტიკური კლასიფიკაციის მე-9/ ბ ჯგუფია „ზედსართავ სახელთა დადებით და კნინობით ფორმათაგან წარმოქმნილი გვარები“; 2) ბატონ ზურაბთან იგივე ჯგუფი წარმოდგენილია სახელდებით: „დახასიათების შემცველი გვარები“. დახასიათება (უცხოურიც, მათი ქართული თარგმანის მიხედვით) გრამატიკულად ზედსართავი სახელითაა გადმოცემული. ასე რომ, გვარსახელთა ერთ-ერთ პირველ კლასიფიკატორს, ალ. ღლონტს, ამ ჯგუფის არსებობა არ გამოორჩენია. ერთი ტიპის მოვლენა, ერთ მეცნიერთან ერთი სახელითაა წარმოდგენილი (გრამატიკული ასპექტით), მეორესთან განსხვავებული ონომასტიკური ტერმინით. პოპულარული დანიშნულების წიგნში ამის აღნიშვნის აუცილებლობა არ იყო. გარდა ამისა, „ქართულ ლექსიკოლოგიაშიც“ დასტურდება ჯგუფი სახელდებით: „**თვისების** (დახასიათების სახეობა, - ქ.გ.) **აღმნიშვნელი** გვაროვნული სახელები“, ოღონდ მიმდებარის ფორმებისგან მიღებული. ურიგო არ იქნებოდა, რომ ონომასტიკური დანიშნულების სახელმძღვანელოში პარალელურად ესეც აღნიშნულიყო.

ზ. ჭუმბურიძის წიგნში დასახელებული ეს ჯგუფი („დახასიათების შემცველი გვარები“) უდავოდ შეიცავს სიახლეს. კერძოდ, ავტორი მსჯელობს ზედსართავი სახელებით გამოხატულ სხვადასხვა ნიშან-დახასიათებაზე, ცალკეული აბზაცებით წარმოგვიდგენს მათ. ესენია: სოციალური წარმოშობის (თარხანი - თარხნიშვილი), ოჯახური (ობოლი -ობოლაძე) თუ ქონებრივი მდგომარეობის (ღარიბი-ღარიბაშვილი), ასაკისა (ბერბიჭა-ბერბიჭაშვილი) და ფერის მიხედვით გვარები (თეთრი-თეთრაძე), გარეგნობის (გრძელი- გრძელიძე), ფიზიკური ნაკლისა (ყრუ - ყრუაშვილი) და ხასიათის/თვისების გამომხატველი გვარები (ამყოლი - ამყოლაძე). ამ შინაარსის გვართა სემანტიკური ფუძე-კომპონენტები გრამატიკულად, მართალია, თითქმის ყველა ზედსართავი სახელებია, მაგრამ ერთიანი ჯგუფის დანაწევრება ნამდვილად სიახლეა, რაზედაც მიგვანიშნებს პ. ცხადაიას სიტყვებიც, როცა ეხება ზ. ჭუმბურიძის გვარსახელთა კლასიფიკაციას: „პიროვნების დახასიათება **რაიმე ნიშნის** მიხედვით“ (ცხადაია, 2005: 138). ზედსართავი სახელი, თავისთავად ცხადია, საგანს რაიმე ნიშნით ახასიათებს და ამისი ცალკეული ნიშნებით გამოკვეთა, როგორც ეს პროფ. ზ. ჭუმბურიძის წიგნშია, ნამდვილად საჭირო იყო, მაგრამ ერთიანად ეს ჯგუფი უწინარეს დღონტს რომ აქვს გამოყოფილი, არ უნდა დაიხრდილოს.

V. ადამიანის საკუთარი სახელებისგან წარმოქმნილი გვარები აღ. დღონტის გვართა სემანტიკურ კლასიფიკაციაში სამ ჯგუფადაა წარმოდგენილი (თუ არ ჩავთვლით ორი ან სამი ძირისაგან შედგენილ ფუძესაც 11, რომლებიც ფაქტობრივად მეტსახელებია). აღბათ სჯობდა ერთ ჯგუფში თავმოყრილიყო სამ ჯგუფად წარმოდგენილი საკუთარი სახელები, რომელთაგანაც სემანტიკურად ერთი ტიპის გვარებია ნაწარმოები. ნამდვილად სჯობდა, მაგრამ საკუთარ სახელთა სამ ჯგუფად წარმოდგენის მიუხედავად, აღ. დღონტი არსად სახელდება გვაროვნულ სახელთა ამ სემანტიკური ჯგუფის პირველავტორად. და სწორიცაა. თავად დღონტი პირველავტორად ასახელებს აკაკი შანიძეს და იღია მაისურაძეს (ამასთან, მის თეზისებს!). მაგრამ წიგნად გამოცემულ პირველ ქართულ ლექსიკურ-ონომასტიკურ ნაშრომში („ქართული ლექსიკოლოგია“, 1964) ამ ჯგუფს რომ საკმაოდ ვრცელი ადგილი უჭირავს, სახელმძღვანელოში მინიშნება მაინც უნდა ყოფილიყო.

პოპულარული ხასიათის წიგნს არც რომელიმე უკვე დაფიქსირებული დებულების წარმოჩენისას მოეთხოვება მისი ავტორის მითითება, მაგრამ როცა მესამე პირი გარკვეული თვალსაზრისით აფასებს აღნიშნულ დებულებას, ცხადია, მისი უფლებაა დაასახელოს ყველა ის პირი, რომელსაც მოჰყავს ეს დებულება, თუნდაც ერთ-ერთი, მაგრამ არა პირველავტორად.

„ონომასტიკის შესავალში“ ავტორი ყურადღებით ეკიდება გვაროვნული სახელების წარმოების კიდევ ერთ ფაქტს წიგნიდან „რა გქვია შენ“. ბატონი ზურაბი ყურადღებას ამახვილებს, თან რამდენიმეჯერ, გვაროვნულ სახელთა წარმოების ერთ-ერთ გზაზე. კერძოდ, საუბრობს რა ფრინველის, ცხოველის, მცენარის სახელთაგან (ან სხვა საგნებისგან) მიღებულ გვარსახელებზე, აკონკრეტებს: „ბევრი მათგანი წინათ ადამიანის საკუთარ სახელად ან მეტსახელად უნდა ყოფილიყო გამოყენებული და ამ გზით შევიდა გვარის შემადგენლობაშიო (ჭუმბურიძე, 1971, 52). როგორც ჩანს, ეს მნიშვნელოვანი დებულებაა, რადგან ამ კონკრეტულ აზრს ავტორი კიდევ ორგან ეხება. სწორედ ამ გარკვეული მნიშვნელობის გამო ზ. ჭუმბურიძის სიტყვებს პ. ცხადიაა ორჯერ ციტირებს (ცხადიაა, 2005: 138). როგორ არ უნდა ითქვას, რომ ზუსტად ეს აზრი აქვს დაფიქსირებული უწინარესად ალ. ღლონტს. გვარსახელთა მე-ნჯგუფის დეფინიციაშივე იგი სწორედ ამ საკითხს გამოკვეთს: „ცხოველთა, ფრინველთა, თევზთა, მცენარეთა სახელებისაგან მიღებული **საკუთარი სახელების მიხედვით** შედგენილი გვარები: „ლომი//ლომა ლომიძე, ლომაძე, ლომია (ღლონტი, 1964: 131). იქვე, 132-ე გვერდზედაც იგივე აზრი აქვს დაფიქსირებული: „... ამისთანა სიტყვები თვდაპირველად გამოყენებული იყო საკუთარ სახელებად და შემდეგ მათგან გვარები მიღებულა“. როგორც დავინახეთ, ორივე მეცნიერი (ალ. ღლონტი, ზ. ჭუმბურიძე) არაერთგზის ეხება ამ საკითხს. აქედან გამომდინარე, დაუმსახურებელია გიგი ხორნაულის შენიშვნა, ამ კონკრეტულ საკითხთან დაკავშირებით რომ წერს: „გვარი კი არ მოდის მცენარისა და ცხოველის სახელებიდან, არამედ ადამიანის სახელი, რომელიც მოგვიანებით გვარს დაედო საფუძვლად“ (ხორნაული, 2003: 317).

ასეთი გაუთვალისწინებელი დამოკიდებულება ესტაფეტასავით გადაეცემა მომდევნო თაობას. მაგალითად, ერთ-ერთ დისერტანტს, სოფიო კეკუას, გამოყოფილი აქვს გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფები (9 თუ 10?) ისე, რომ არ ჩანს, გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფების წარმოდგენისას უკვე არსებულ და ონომასტიკურ მეცნიერებაში დამკვიდრებულ გვარსახელთა კლასიფიკაციას რომ ეყრდნობა. ს. კეკუას ერთ-ერთი ოპონენტიც აქ დაფიქსირებულ გვართა სემანტიკურ კლასიფიკაციას, ივარაუდება, რომ წარმოგვიდგენს დისერტანტის ინოვაციად, რადგან წერს: „ცალკე ქვეთავად წარმოდგენილია გვარსახელთა სემანტიკური ანალიზი, რომელიც იყოფა შესაბამისად 9 ქვეჯგუფად (ჯგუფად). იქვე ნათქვამია: „ძალიან საინტერესოდ ხდება სემანტიკური და სტრუქტურული მოდელების გამოყოფა, დაჯგუფება“ ასეთი შეფასება თითქოს იმაზე მიუთითებს, რომ ასე საინტერესოდ წარმოდგენილი სემანტიკური ჯგუფები გამოყოფილია დისერტანტის მიერ, მიეწერება დისერტანტს. რეალურად კი ასეთი ვითარებაა: ავტორს მის მიერ მოპოვებული მასალა გადანაწილებული და წარმოდგენილი აქვს ონომასტიკურ ლიტერატურაში 40 წლით ადრე არსებულ და დამკვიდრებულ გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით.

დისერტანტის მიერ წარმოდგენილი გვარსახელთა 9 (თუ 10?) სემანტიკური ჯგუფია:

№1 თვისება-ხასიათის ამსახველი გვარები;

№2 ცხოველ-ფრინველთა სახელებისაგან მომდინარე გვარსახელები;

№3 გარეგნული (ფიზიკური) ნიშნების გამომხატველი გვარსახელები;

№4 ეთნონიმური, თემონიმური წარმოების გვარსახელები;

№5 ხელობის აღმნიშვნელი ტერმინებისაგან მომდინარე გვარსახელები;

№6 დროის აღმნიშვნელი გვარსახელები;

№7 ციური სხეულების სახელთაგან მომდინარე გვარსახელები;

№8 სადაურობის სახელთაგან მომდინარე გვარსახელები, რომელსაც უწოდებს ტოპონიმიზებულ გვარსახელებსაც;

№9 ზმნური წარმოშობის გვარსახელები;

№10 გამქრალი გვარსახელები;

ცხრავე კეკუას დაბადებამდე ონომასტიკურ ლიტერატურაში უკვე დამკვიდრებული იყო და თითქმის ყველა მეცნიერს აქვს დასახელებული, ამ თემას ვინც კი შეხებია. მათ შორის, ოთხი ჯგუფის პირველავტორი პროფ. აღ. ღლონტია (თუმცა ზოგ დეტალს სახელდებით, ვთქვათ, „კანის ფერის“, „თვისება-ხასიათის“, „გარეგნობის“ შემცველი გვარები“ ზ. ჭუმბურიძესთან ვხვდებით). ორის (№6 და №7) პირველავტორი ასევე პროფ. ზ. ჭუმბურიძეა, ორის (№3, №4) ილია მაისურაძე. მაგრამ ამ სამეცნიერო ნაშრომში წინამორბედთა მითითების გარეშეა წარმოდგენილი გვარსახელთა ეს სემანტიკური კლასიფიკაცია და ამიტომაცაა მიჩნეული ეს სქემა დისერტანტის ნაღვაწად. თუმცა ს. კეკუა მიგვითითებს მხოლოდ ორ სემანტიკურ ჯგუფზე (№3, №4) და წერს: „ზ. ჭუმბურიძის მიხედვით, ქართული გვარების ერთ-ერთ მრავალრიცხოვან ჯგუფს შეადგენს ტომის, ეროვნებისა და სადაურობის აღმნიშვნელი სახელები“ (კეკუა, 2017: 92). ბატონ ზურაბს აქვს ეს ფრაზა, მაგრამ ეს მოსდევს სათაურს „**წარმომავლობისა და სადაურობის აღმნიშვნელი გვარები**“. დისერტაცია სამეცნიერო ნაშრომია, რაც ავალდებულებს დისერტანტს მეტად ჩაიხედოს ონომასტიკურ ლიტერატურაში. ჯერ კიდევ 1964 წელს ეს ერთი ჯგუფი 2 ჯგუფად აქვს გამოყოფილი აღ. ღლონტს ანალოგიური დასახელებით:

1. ადგილის სახელებისგან შექმნილი **სადაურობის გამომხატველი** გვარები;

2. **ეთნიკური** ტერმინებიდან წარმოქმნილი გვარები.

უფრო უწინარეს კი, როგორც თავად აღ. ღლონტი იმოწმებს (და ზემოთაც აღვნიშნეთ ეს ფაქტი), ილია მაისურაძის თეზისებში ეს 2 ჯგუფი ერთ ჯგუფადაა წარმოდგენილი გამაერთიანებელი სახელით: „**სადაურობისა და ეთნონიმიკური წარმოშობის** გვარები, რომლებიც შეიცავენ ეროვნულ და სატომო სახელწოდებათა ფონდს“. ასე რომ, №3, №4 ჯგუფების გამოყოფის პირველავტორობის პატივი ეკუთვნის ილია მაისურაძეს. იმას კი, რაც პირველად აქვს გამოყოფილი ღვაწლმოსილ მეცნიერს, ბატონ ზ. ჭუმბურიძეს (№7, №8), კეკუა საკუთარ ღვაწლად წარმოაჩენს. ზ. ჭუმბურიძე ნუმერაციით რომ არ გამოყოფს ამ ჯგუფებს, ეს არ ნიშნავს, რომ იმას ჩაეთვლება საავტორო უფლებად, ვინც მათ ნუმერაციით წარმოგვიდგენს. საქმე ისაა, რომ პროფ. ზ. ჭუმბურიძე წიგნში „რა გქვია შენ“ გვარსახელთა ერთ დიდ (11-საგნიან) ჯგუფში

„სხვადასხვა საგნის სახელწოდებისგან ნაწარმოები გვარები“ წერს: „ზოგი გვარი ნაწარმოებია **დროის აღმნიშვნელი** სიტყვებისაგან“ (ჭუმბურიძე, 1971, 53) და ასახელებს მაგალითებს. ამ კრიტერიუმით კეკუას შემოაქვს „ახალი“ ჯგუფი ჭუმბურიძისეული სახელდებით „დროის აღმნიშვნელი გვარსახელები“ (კეკუა, 2017, 96). ასევე საგანგებო ჯგუფად (№7) გვთავაზობს „**ციური სხეულების** სახელთაგან მომდინარე გვარსახელებს“ (იქვე, 101). შდრ.: ზ. ჭუმბურიძის დასახ. ნაშრომს და პირველავტორის ამოცნობა არ გაჭირდება: „გვარებში გვხვდება აგრეთვე მნათობთა სახელები: მთვარაძე, ცისკარიძე“ (ჭუმბურიძე, 1971, 53). ციურ სხეულთა ჯგუფს კეკუა უფრო აფართოებს და სრულად ასე წარმოგვიდგენს „**ციური სხეულებისა და ბუნების მოვლენათა** სახელებისგან მომდინარე გვარსახელები“. სიტყვა „ბუნება“ აქ სათაურშია გამოტანილი, თორემ შესაბამის მაგალითს არც ასახელებს, მაშინ როცა ჭუმბურიძეს მოჰყავს მაგალითებად: ცეცხლაძე, წვიმაძე (იქვე). ამ ორად ორი მაგალითის საფუძველზე ზ. ჭუმბურიძეს საგანგებო ჯგუფი არ გამოუყვია. მისასალმებელია, რომ დისერტანტს (მიუხედავად ზ. ჭუმბურიძის ორი მაგალითისა, ხოლო თავად ერთ მაგალითსაც არ ასახელებს), სათაურში გამოაქვს ეს მოვლენა. მაგრამ გვარის ფუძეებში ბუნების მოვლენათა სახელების დაფიქსირებაზე პირველი სიტყვა ზ. ჭუმბურიძეს ეკუთვნის და სამეცნიერო-კვლევით ნაშრომში ამ მოსაზრების ავტორი უნდა დასახელებულიყო.

საინტერესოა, „**ზმნური წარმოშობის** გვარსახელებს“ (№9) რატომ გამოყოფს დისერტანტი, როცა საერთოდ არ განიხილავს მათ, ერთი მაგალითის დამოწმებითაც არ წარმოადგენს ამ ჯგუფს? ის მაინც აღენიშნა, რომ ამ ჯგუფის გამოყოფის მოტივაცია, არის, ვთქვათ, ალ. ღლონტის სიტყვები: „ზმნის ფუძეებისგან ან საწყის-მიმდევობისგან წარმოქმნილი გვარებია... ხარებაძე, მინდაძე, გაფრინდაშვილი...“ (ღლონტი, 1964, 132). ამ ტიპის გვარებზე მსჯელობა სხვა ავტორებთანაც დასტურდება.

დაბოლოს, რაც შეეხება აქ წარმოდგენილ 9 ჯგუფს, „გამქრალი სახელები“ არც ესაა სიახლე ონომასტიკაში. ალ. ღლონტს გვაროვნულ სახელთა სემანტიკური კლასიფიკაციის მე-12 ჯგუფად სწორედ ამ ტიპის გვარები აქვს წარმოდგენილი, მართალია, არა ტერმინით „გამქრალი“, არამედ „გადაშენებული“ (იქვე, 134).

მისასაღმებელია, რომ ეთნონიმური გვარსახელების წყებაში თეონიმების დასახელებისას დისერტანტი საგანგებოდ საუბრობს პროფ. ტ. ფუტკარაძეზე, რომელმაც წამოჭრა ეს საკითხი.

პირველავტორის დაუსახელებლობა **სამეცნიერო დანიშნულების** ნაშრომში ნამდვილად არამისაღები ფაქტორია. პრინციპში, არც პირველავტორთა დასახელება იქნებოდა აუცილებელი და ამ უხერხულობას თავს დაადწევდა, თუ ზოგადად მაინც, თუნდაც აღნიშნულ საკითხზე კონკრეტულ პირთა დეაწლის წარმოჩენის გარეშე, ერთი წინადადებით განაცხადებდა, ვთქვათ, „ჩვენ მიერ მოპოვებულ მასალას გადავანაწილებთ ქართულ ონომასტიკურ ლიტერატურაში დამკვიდრებული გვარსახელთა სემანტიკური ჯგუფების მიხედვით“.

არაანალიტიკურია შემდეგი ანალიზი: ს. კეკუა -**არ** სუფიქსთან დაკავშირებით ჯერ აკ. შანიძის, ა. კიზირიას და ი. მაისურაძის თვალსაზრისს იმოწმებს, -**ელ** სუფიქსთან დაკავშირებით ზ. ჭუმბურიძის ციტატას, დაბოლოს წერს: „**გ. მაღრაძის დასკვნით**, სადაურობის აღმნიშვნელ გვარსახელებს აწარმოებს: -**ელ**, -**ურ//**-**ულ**, -**არ**, -**ერ**, **მ**—**ელ**. (იქვე, 104). ბატონი ვახტანგი შესანიშნავი პიროვნება და მეცნიერია და ეს რომ წაიკითხოს, ნამდვილად არ ესიამოვნება. -**ურ//**-**ულ**, -**ელ**, **მ**—**ელ** სუფიქსთაგან სადაურობის აღმნიშვნელ გვარსახელთა წარმოებაზე ჯერ კიდევ აკაკი შანიძე წერდა (შანიძე, 1953: 128-129), შემდეგ სხვებიც, ონომასტიკურ ლიტერატურაში ჯერ კიდევ 1964 წელს ამ სუფიქსების დასახელებით მათგან წარმოქმნილ გვარსახელებს ეხება ალექსანდრე ღლონტი (იქვე, 128).

საკითხისადმი ანალოგიური მიდგომაა შემდეგი განაცხადი: „ეთნოლოგ რ. თოფჩიშვილის თვალსაზრისით, ტოპონიმიზებული გვარებს საფუძვლად უდევს სოფლის სახელი“ (კეკუა, 2017: 105). შთაბეჭდილება რჩება, თითქოს დისერტანტი გარკვეული მოტივაციით აგროვებს ცნობილ მეცნიერთა გვარებს, ვერ გეტყვით, რის წარმოსახენად. როლანდ თოფჩიშვილის აზრის კონსტატაცია ნამდვილად მისაღებია, ვთქვათ, მიგრაციასთან დაკავშირებით (რასაც ციტირებს კიდევ დისერტანტი) და არა ზემოთ წარმოდგენილი ფრაზით, რისთვისაც ნამდვილად არ იტყვის მადლობას ბატონი როლანდი. ამასთან დაკავშირებით შდრ.:

ალ. ღლონტი (1964: 128, 94): „გვაროვნულ სახელთა ერთი წყება ადგილის სახელწოდებებისაგან შექმნილა... შეერქვა

ადამიანს, რომელიც ამ ადგილთან დაბადებით, მოღვაწეობით და რაღაც მოსაქმეობით იყო დაკავშირებული“.

ზ. ჭუმბურიძე (1971: 50): „ასეთი გვარი მეტწილად უშუალოდ ემთხვევა სადაურობის აღმნიშვნელ სიტყვას, რომელიც ადგილის (ქალაქი, სოფელი) სახელწოდებისაგან... არის ნაწარმოები.

ი. მაისურაძეს (1979: 29) საგანგებო ჯგუფად აქვს გამოყოფილი „გეოგრაფიულნი“. აქვე მსჯელობს ტოპონიმთაგან წარმოქმნილ გვარებზე... და, საერთოდ, ტოპონიმთაგან გვარების წარმოქმნისას წარსულ ეპოქებში, ცხადია, უფრო სოფლები მოიაზრებოდა.

აღნიშნული დისერტაციიდან გამომდინარე, უნდა შევნიშნოთ: „დაფანხულის“ გვარად აღიარების ცდა ჯერ კიდევ „ქართულ ლექსიკოლოგიაში“ დასტურდება. მისი ავტორი წერს, რომ დაფანხული ზედწოდებააა მოხსენიებული X ს-ის ძეგლში და აქ იგულისხმება უშუალოდ გაბრიელ დაფანხული, მაგრამ უდავოდ ფრაზაზე „აწ ნათესავთა მისთა ჰქვიან დაფანხულნი“ დაყრდნობით, ალ. ღლონტს სემანტიკური კლასიფიკაციის მე-8 ჯგუფად წარმოდგენილ „მიმღეობის ფორმებისგან მიღებულ გვაროვნულ სახელებში“ შეაქვს: **დაფანხული**, ფანხვიძე, ფანხულიძე, შეწირული, კურკუმული... ამასთან, მიუთითებს: „დაფანხული ისეა ნაწარმოები გვარად, როგორც შეწირული“ (ღლონტი 1964: 132).

ვფიქრობ, არაზუსტი იქნება აზრი, რომ მეფის დიდი აზნაურის, გაბრიელის, აღმნიშვნელი სიტყვა „დაფანხული“ უკვე გვარად მივიჩნიოთ. ყოველ შემთხვევაში, ამის საფუძველს არ გვაძლევს თხზულება. ეს ლექსიკური ერთეული გვარად ექცა „ნათესავთა მისთა“ (ბუნებრივია, ივარაუდება შვილიდან) და სწორედ ესაა გამოკვეთილი ალ. ღლონტის დებულებაში.

დაბოლოს, დისერტაციაში ამოხეშებულად მეორდება, რომ გვარსახელთა სემანტიკურ ჯგუფებად დაყოფა პირობითია (კეკუა, 2017: 81). რა მოიაზრება „პირობითში“? სემანტიკური ჯგუფების დაყოფა თითქმის 5 ათეული წელია არავის უარუყვია, პირიქით, ქვეჯგუფებიცაა გამოყოფილი. რა დაირღვა ისეთი, რომ დაყოფა ჩავთვალოთ პირობითად? პირიქით, სემანტიკური დაყოფა გვარსახელთა მეცნიერული ანალიზის შედეგია; სქემაა, რომელიც იტევს გვარსახელთა სემანტიკის მრავალფეროვნებას და მყარად დგას. ნებისმიერი დებულება ეყრდნობა გარკვეულ საფუძველს, საბოლოოდ ჩამოყალიბებული დებუ-

ლება პირობითი ცნებააო, არ ითქმის. იგივე საზომი მიესადაგება უკვე ჩამოყალიბებულ კლასიფიკაციასაც. ზემოთ წარმოდგენილი და ათეული წლებით გამყარებული სემანტიკური ჯგუფები კი არ არის პირობითი, პირობითი ზოგიერთ გვართან დაკავშირებული კვლევაა, რომლის მიხედვით ერთ ჯგუფს მიკედლებული გვარი შეიძლება სხვა ჯგუფში გადაისვას. ჯგუფები კი მყარად დგანან და ელოდებიან ახალ-ახალი მასალით გამდიდრებას. სასურველია ახალი ჯგუფის გამოყოფაც, თუ ის ასახავს განსხვავებულ რეალობას, მაგ., „უკანონო შეიღობის გამომხატველი“ გვარები (ცხადაია, 2005: 138).

ეს საკითხი არ შეეხება პირველავტორობას, მაგრამ დისერტანტის სიტყვამ მოიტანა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

თოფჩიშვილი, 1997: თოფჩიშვილი რ., როდის წარმოიქმნა ქართული გვარსახელები, 1997.

კეკუა, 2017: კეკუა ს., ოდიშ-აფხაზეთის ონომასტიკა ისტორიული საეკლესიო საბუთების მიხედვით, სადისერტაციო ნაშრომი, 2017.

მაისურაძე, 1979: მაისურაძე ი., ქართული გვარსახელები, 1979.

დლონტი, 1964: დლონტი ალ., ქართული ლექსიკოლოგია, 1964;

ცხადაია, 2005: ცხადაია პ., ონომასტიკის შესავალი, 2005.

ჭუმბურიძე, 1971: ჭუმბურიძე ზ., რა გქვია შენ, 1971.

ხორნაული, 2003: ხორნაული გ., ქართული ონომასტიკა, 2003.

**თურქული ტოპონიმები ტაოში
(ხევაი, კვაბაი, ბალხი)**

მოკლე შინაარსი

წინამდებარე სტატიაში გაანალიზებულია თურქეთში, კერძოდ, იუსუფელის რაიონის ქართულენოვან სოფლებში არსებული ენობრივი ვითარება ჩვენ მიერ ჩაწერილი ტოპონიმიკური მასალის მიხედვით; წარმოჩენილია საანალიზო სოფლების გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში თურქული ენის გავლენა.

პარხლისწყლის ხეობის ქართული სოფლების (ხევაი, კვაბაი, ბალხი) მიკროტოპონიმია ძირითადად ქართულია, თუმცა გვხვდება თურქული სახელწოდებებიც, რაც ტაოში არსებული ბილინგვიზმის, ქართული და თურქული ენების ინტერფერენციის შედეგია. ქართული ტოპონიმია ნელ-ნელა იცვლება, იკარგება, მას თურქული სახელები ენაცვლება. პროცესი შეუქცევადია და საფრთხეს უქმნის ქართული ენის მომავალს აღნიშნულ რეგიონში. ამდენად, ტაოს სოფლებში არსებული მიკროტოპონიმების ჩაწერა-ფიქსაცია მეტად მნიშვნელოვანი და საშური საქმეა.

საკვანძო სიტყვები: ტაო, თურქული ენა, ტოპონიმია, ბილინგვიზმი, ინტერფერენცია.

Eka Dadiani, Maia Mikautadze

**TURKISH TOPONYMS IN TAO
(Khevai, Kvabai, Balkhi)**

Abstract

In this article there is the analyses linguistic aspects of Iusefali region Georgian spoken villages ethnic groups in Turkey according the toponym materials collected by us. There is given the influence of Turkish language on the geographic area of given villages inhabitance.

In the Parkhlistskali valley villages (Khevai, Kvabai, Balkhi) micro toponym almost Georgian, but there are some cases from Turkish names, which is the result of influence of two different languages, bilinguals in

Tao, Georgian and Turkish. Georgian toponyms changes smoothly, loses time to time, some Turkish names replace them. The process can be changed, stopped and it has the risk for the future of Georgian language in the abovementioned region. To collect the materials, micro toponyms in these regions has essential meaning.

Key Words: Tao, Turkish language, Toponyms, Bilinguals, influence

შესავალი. საქართველოს ერთ-ერთი უძველესი კუთხე - ტაო დღეს თურქეთის სახელმწიფოს ნაწილს წარმოადგენს; მოიცავს ართვინის ვილაიეთის იუსუფელის, ოლთისის, თორთომისა და უზუნდერეს რაიონებს. ქართული მეტყველება კარგად არის დაცული პარხლისწყლის ხეობაში, სადაც მდებარეობს სოფლები: ხევაი, ქვაბაი და ბაღხი. დანარჩენ სოფლებში ქართული ენა თურქულთან ასიმილირების შედეგად ან დაიკარგა, ან კიდევ დაკარგვის პირასაა.

საქართველო-თურქეთის მრავალსაუკუნოვანმა და ინტენსიურმა ურთიერთობამ ხელი შეუწყო ქართველი და თურქი ხალხის ღინგოკულტურულ ინტეგრაციას და, შესაბამისად, ქართული და თურქული ენების ინტერფერენციის გაძლიერებას. ენათა ურთიერთგავლენის ზოგადი ტენდენციების წარმონეხის თვალსაზრისით საინტერესოა იუსუფელის რაიონის ქართულენოვან სოფლებში არსებული ენობრივი სიტუაცია. ზოგადად, გეოგრაფიულ ადგილთა სახელწოდებები საუკუნეების განმავლობაში ნაკლებად იცვლება, ისეთ ვითარებაშიც კი, როცა ავტოქთონი მოსახლეობა სხვა ენობრივ-სახელმწიფოებრივ გარემოში, ბილინგვიზმის პირობებში აღმოჩნდება. ამ შემთხვევაში მიკროტოპონიმია მნიშვნელოვანი წყაროა; ის ინახავს ერის ისტორიულ მემკვიდრეობას, ასახავს ენობრივ თავისებურებებს...

საკვლევ სოფლებში კომპაქტურად ცხოვრობენ ეთნიკური ქართველები. აღნიშნული სოფლების გეოგრაფიული ნომენკლატურა ნათლად გვიჩვენებს, თუ რამდენად არის ასახული თურქული ელემენტები მიკროტოპონიმიაში, როგორია თურქული ან შერეული ტიპის (თურქულ-ქართული//ქართულ-თურქული) მიკროტოპონიმების სტრუქტურა.

ჩვენ 2011-2019 წლებში უშუალოდ ადგილზე შევისწავლეთ ენობრივი სიტუაცია.¹ კვლევისას გამოვიყენეთ შემდეგი **მეთოდები**: ა) ველზე მუშაობის მეთოდი (ტოპონიმური მასალის ჩაწერა); ბ) აღწერითი მეთოდი (ტოპონიმების ზუსტი ფიზიკურ-გეოგრაფიული აღწერილობა); გ) ანალიზის მეთოდი (ტოპონიმების წარმომავლობისა და ფორმობრივ-სემანტიკური ცვლილებების ახსნა)... სტატიაში განვიხილავთ თურქულ ენასთან კონტაქტის შედეგად გაჩენილ ტოპონიმებს, რომლებიც სუპერ-სტრატული ხასიათისაა. ამგვარ ტოპონიმთა ნაწილი მთლიანად თურქულია, ნაწილი კი ქართული და თურქული (//არაბული) სიტყვების კომბინაციით არის მიღებული. ორივე სახის მასალა მნიშვნელოვანია იქ არსებული ენობრივი ვითარების წარმოსახენად.

ტაოში ზოგადი სურათი ასეთია: ყველა ისტორიულ ქართულ სოფელს ამჟამად ოფიციალურად თურქული სახელი ჰქვია. მიუხედავად ამისა, სოფლების ძველი, ქართული სახელები დღემდე ცოცხალია; მათ აქტიურად იყენებს ადგილობრივი მოსახლეობა (როგორც ქართველები, ისე თურქები). თუმცა უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ძველი ტოპონიმია ნელ-ნელა (უმთავრესად ახალგაზრდების მეტყველებაში) დავიწყებას ეძლევა და მათ თურქული სახელები ენაცვლება.

რაც შეეხება მიკროტოპონიმთა (მთების, ტყეების, ყანა-ჭაღლების, დელეების სახელებს), აქ განსხვავებული ვითარებაა. შეიძლება ითქვას, რომ საკვლევი რეგიონის მიკროტოპონიმთა დიდი ნაწილი ძველია, ქართულია და თითქმის უცვლელი სახითაა დაცული. ჩვენ მიერ ტაოს ქართულ სოფლებში აღნუსხულ მასალაში ქართული ტოპონიმების ხვედრითი წილი უცხოურთან შედარებით გაცილებით დიდია.

იუსუფელის რაიონის **60** სოფლიდან დღეს მხოლოდ **3** სოფელია ქართულენოვანი: **ხევაი, ქვაბაი და ბაღხი**. სამივე თემის ტიპის დასახლებაა: შედგება უბნებისაგან, მაჰალებებისაგან (თურქ. Mahalle „უბანი“), რომლებიც ისტორიულად ცალკე სოფლებს წარმოადგენდა (დადიანი, მიქაუტაძე, 2013; დადიანი 2014; დადიანი, 2015).

¹ ტაოს სოფლებში ჩაწერილი მასალა ინახება აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში.

ხევაი (თურქ. Bıçakçılar) ყველაზე მრავალრიცხოვანია (ამჟამად 230-მდე კომლი ცხოვრობს). შდრ. 1997 წლის მონაცემებით, ხევაიში 648 ადამიანი ცხოვრობდა (ართვინლი, 2000).

ქვაბაიში (თურქ. yüksekoba) დღეს 35-მდე კომლი ცხოვრობს. შდრ. 1997 წლის მონაცემებით, 240 ადამიანი ცხოვრობდა (იქვე).

ბაღხში (თურქ. Balcılı) 2012 წლის მონაცემებით ცხოვრობს 65 კომლი, 126 კაცი (<http://www.yusufeli.gov.tr/>). შდრ. 1997 წლის მოსახლეობის აღწერის შედეგების მიხედვით, ცხოვრობდა 176 ადამიანი (ართვინლი, 2000)

წარმოვადგენთ თურქული და შერეული (ქართულ-თურქული) ტიპის ტოპონიმებს (ვალკეული სოფლების მიხედვით:

I. თურქული ტოპონიმები სტრუქტურული თვალსაზრისით უმთავრესად **ორკომპონენტიანია** (მსახდგრელ-სახდგრული ან კომპოზიტი). გვხვდება **თურქული სუფიქსით** ნაწარმოები ტოპონიმებიც. **მარტივი** ტოპონიმები იშვიათია.

ა) სოფ. ხევაი:

გუნემაალე (<თურქ. güney „სამხრეთი“ + არაბ. mahalle „უბანი“). შდრ. **გაუნემაალე** (ფადავა., 2005: 156).

გურუგოლი (<თურქ. Kuru „მშრალი“ + göl „ტბა“).

კარატაში/ყარატაში- მთა (<თურქ. kara „შავი“ + Taş „ქვა“).

ოქუზბოდანი - ტოპონიმი თურქული წარმომავლობისა ჩანს: თურქ. okuz „ხარი“. გადმოცემით, „იმ ადგილას ახლაც არის გუბე, ტბა. იქ ხარები დამჩვალა და იმისთუნ დუურქმევენებიან“.

ღუზემაალე (<თურქ. kuzey „ჩრდილოეთი“ + არაბ. mahalle „უბანი“). შდრ. **გაღუზემაალე** (ფადავა., 2005: 156).

ყავახლული - ტყე (<თურქ. kavak „ალვის ხე“ + -lik სუფიქსი).

ყარაგოლი - ტბა (<თურქ. kara „შავი“ + göl „ტბა“).

ყარათალი - მთა, ტყე (<თურქ. Kara „შავი“ + dağ „მთა“).

ჩათალი - მთა (<თურქ. çatak „უნაგირი“). შდრ. გეოგრ.

უნაგირა - ორად ამოწვერილი მთა, ქედი, რომელიც უნაგირს მოგვაგონებს (ქეგლ).

ბ) სოფ. ქვაბაი:

აინი მაალე/აინიან მეელე - ქვაბაის უბანი. შდრ. **აინიანნი** (ფუტკარაძე, 1993: 176). ადგილობრივთა გადმოცემით, „აინად იყო, იმის ავთენტიკურად ალაგიო, პეტერადო, იმბარზეაინიან მეელე უთქვამან“. თურქ. ayna „სარკე“.

გორჯიგოლი - ტბა. შდრ. **გორჯიგოლი** (ფუტკარაძე, 1993: 178); **გურჯიგოლი** - ტბა (ფაღავა, 2005: 168). ხალხური ეტიმოლოგიით, აღნიშნავს „ქართველების ტბას“: თურქ. Gürcü „ქართველი“ + göl „ტბა“.

ჩეფერდიფ - ადგილის სახელი ჭილათში (ფუტკარაძე, 1993: 178); თურქ. çeper „კედელი, ტიხარი, ჯებირი“, dip „ფსკერი, ძირი“.

ჰაჯიმეზერი (< თურქ. haci „მექაში სალოცავად ნამყოფი მუსლიმანი“ + არაბ. mezar „საფლავი“).

გ) სოფ. ბაღხი

ქართულ-თურქული სამეტყველო კოდების შერევის ნათელ ნიმუშს წარმოადგენს თურქული **-ლარ** (-lar „ებ“ -სახელის მრავლობითი რიცხვის მაწარმოებელი) ფორმანტით გაფორმებული ტოპონიმები: აბაზა-**ლარ**-ი, პაპაშ-**ლარ**-ი, ფევზა-**ლარ**-ი (ადგილთა სახელდება დაკავშირებულია გვარებთან). აქვე პარალელურად დასტურდება ქართული **-ნ/-ებ** მრავლობითი რიცხვის აფიქსებით ნაწარმოები ტოპონიმებიც: აბაზიან-**ნ**-ი/აბაზან-**ნ**-ი, პაპაშ-**ებ**-ი, ფევზ-**ებ**-ი/ფევზიან-**(ნ)**-ი.

II. შერეული ტოპონიმები უმთავრესად კომპოზიტური წარმომავლობისაა, რომლის ერთი კომპონენტი თურქულია, მეორე - ქართული. ამ ტიპის ტოპონიმები შეიძლება ორ ქვეჯგუფად დავეყოთ:

1. ქართულ-თურქული ტოპონიმები, რომლის პირველი კომპონენტი ქართულია, მეორე - თურქული. მაგალითად:

ა) სოფ. ხევაი:

ქომო მეელე - უბანი. არაბ. mahalle „უბანი“.

ხევებ გოლი- ხევაის ტბა. თურქ. göl „ტბა“.

ბ) სოფ. ქვაბაი:

ბასლიანდუზი - საზაფხულო საძოვარი. ტოპონიმი გვხვდება შ. ფუტკარაძესთანაც (1993: 177). თურქ. düz „ვაკე, სწორი ადგილი“.

გაღმა მალე / გაღმი მალე/ გაღმაქვაბაი - ქვაბაის უბანი. შდრ. **გაღმაი** (ფუტკარაძე, 1993: 177).

გომოდმაქვაბაი / გომოდმა მალე - ქვაბაის უბანი.

დიდ იათალი - მთა. თურქ. yatak „საწოლი“.

დიდჩალილი - ადგილის სახელი. თურქ. çakıl „ღორღი, ხრეში“.

ზემო მალე - უბანი. არაბ. mahalle „უბანი“.

პარხალი სირთი / პარხლენთ სირთი. ადგილობრივთა გადმოცემით: „პარხლელნი აქ დამჯდარან, იმბააზე პარხალი სირთი უქნია. მალე მეიყვანდეს და აძოვდეს. ახლა აღარ არიან, არ მოდიან“. თურქ. **Sirti**, „ზურგი, უკანა მხარე“.

გ) სოფ. ბაღხი:

დიდ მაღლა - საძოვარი. თურქ. **yayla** „საზაფხულო საძოვარი“.

პარხალი თეფე „პარხლის მთა“. თურქ. **tepe** „მთის წვერი“.

ფევზიან ორმანი - „ფევზიანების ტყე“. თურქ. **orman** „ტყე“.

ყარამანლებ ორმანი - „ყარამანლების ტყე“.

2. თურქულ-ქართული ტოპონიმები (პირველი ნაწილი თურქულია, მეორე კი - ქართული):

ა) სოფ. ხევია:

ყიშლიწვერი - მთა, ტყე. თურქ. **kislak** „საზამთრო საძოვარი“.

ჩუხურები - ტყე. თურქ. **çukur** „ორმო, ოღრო-ჩოღრო“. თურქული სიტყვა მრ. -ებ სუფიქსით არის გაფორმებული.

ჯამეყანა - სალოცავთან ახლოს მდებარე ყანა. არაბ. **cami** „სალოცავი“.

ჯამიანწინი - სალოცავის წინ მდებარე ტერიტორია.

ბ) სოფ. ქვაბაი:

ეფენდი წყარო. თურქ. **efendi** „ბატონი“.

მასალი ტყე - ტყე, სადაც ხის მოჭრა აკრძალულია. თურქ. **yasak** „აკრძალვა“.

სიკლიატყე - ტყის სახელწოდება. თურქ. **siklik** „სიხშირე“.

ჯამიანწინე - სალოცავის წინ მდებარე ტერიტორია.

გ) სოფ. ბაღხი:

ჯამეკარი - „ჯამეს მიმდებარე ადგილი“. არაბ. **cami** „სალოცავი“.

ჯამიანკილდე. რესპონდენტთა გადმოცემით: „დიდი კილდე ყოფილა, ჯამიანკილდე დუურქმევნებიან იქა“; „ქი გაწვიმდება, მზე მაადგება, ემეიქამს, სანთელსავთენ გომონდება“.

დასკვნის სახით შეიძლება ითქვას: პარხლისწყლის ხეობის ქართულ სოფლებში ქართულ ტოპონიმთა გვერდით უცხოური (ძირითადად თურქული) ან შერეული (ქართულ-თურქული, თურქულ-ქართული) ტიპის სახელწოდებები იქ არსებული ბილინგვიზმის შედეგია. უცხოენოვან მიკროტოპონიმთა რაოდენობა ქართულენოვან მასალასთან შედარებით მცირეა. თუმცა ტაოში, ისევე როგორც სხვა ქართულ კუთხეებში (იმერხევი, ლივანა, ჭა-

ნეთი...) დარჩენილ ქართულ ტოპონიმთა, დროთა განმავლობაში გაქრობის საშიშროება ემუქრება. გაანალიზებულ სოფლებში რეალური სურათი ასეთია: მიკროტოპონიმები სრულყოფილად ძირითადად უფროსმა თაობამ იცის, საშუალო ასაკის ადამიანებმა – ნაწილობრივ, ახალგაზრდებმა კი თავიანთი სოფლის ადგილების სახელწოდებანი ნაკლებად იციან. პროცესი, სამწუხაროდ, შეუქცევადია და საფრთხეს უქმნის ქართული ენის მომავალს საკვლევ რეგიონში. ამდენად, ის მკვლევართა განსაკუთრებულ ინტერესსა და ყურადღებას იმსახურებს.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ართვინლი 2000 - ართვინლი თ., იუსუფელის ქართული სოფლები: ჟურნალი „ჩვენებური“ №38, ოქტომბერი-დეკემბერი, 2000. <http://www.chveneburi.net//default.asp?bpgpid=900&pg=1>

(დამოწმებულია: 12.08.2019).

ბარამიძე, 2001 - ბარამიძე მ., ტაოს ქართული ტოპონიმთა: XXI რესპუბლიკური დიალექტოლოგიური სამეცნიერო სესიის მასალები, თბ., 2001.

გუჯეჯიანი., 2009 - გუჯეჯიანი რ., ფუტკარაძე ტ., იუსუფელის (ისტორიული ტაოს) ქართულენოვან სოფელთა ეთნოლინგვისტური მიმოხილვა - I (ხევაი - Bıçakçılar): ჟურნ. ქართველური მემკვიდრეობა, ტ. XIII, ქუთაისი, 2009.

დადიანი., 2013 - დადიანი ე., მიქაუტაძე მ., სოფელ ხევაის (ტაო) მიკროტოპონიმთა: ონომასტიკური კრებული, ახალციხე, 2013.

დადიანი, 2014 - დადიანი ე., სოფელ ქვაბაის (თურქ. იუქსე-ქობა) ტოპონიმთა: ონომასტიკური კრებული, ახალციხე, 2014.

დადიანი 2015 - დადიანი ე., სოფელ ბაღხის (ტაო) მიკროტოპონიმთა: ონომასტიკური კრებული, ახალციხე, 2015.

თურქულ-ქართული ლექსიკონი, 2011 - თურქულ-ქართული ლექსიკონი, დ. ჩლაიძის რედაქციით, სტამბოლი, 2011.

ფაღავა., 2005 - ფაღავა მ., ცინცაძე მ., მაკარაძე ე., დიასამიძე რ., თანდილავა ლ., ტაოური მეტყველების ნიმუშები: ბათუმის უნივერსიტეტის კრებული, IV, ბათუმი, 2005.

ფუტკარაძე 1993 - ფუტკარაძე შ., ჩვენებურების ქართული, ბათუმი, 1993.

ტაოური დიალექტური ტექსტები (დაცულია აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ქართველოლოგიის სამეცნიერო-კვლევით ცენტრში). <http://www.yusufeli.gov.tr> (დამოწმებულია: 12.08.2019).

ასპინძის მუნიციპალიტეტის ბამძრალი გვარები

მოკლე შინაარსი

მაჰმადიანი მოსახლეობის 90%-ზე მეტს, რომლებსაც საბჭოთა ხელისუფლებამ მე-20 საუკუნის 40-იან წლებში მშობლიური მხარიდან შუა აზიაში გასახლება მიუსაჯა, გამაჰმადიანებული მესხები წარმოადგენდნენ. მათ რომ ქრისტიანულ ფესვები ჰქონდათ და „თათარს“ არა ეროვნების, არამედ სარწმუნოების გამო უწოდებდნენ, დღემდე შემორჩენილი ბევრი ტრადიცია ადასტურებს. გამაჰმადიანებულთა უმრავლესობამ იცოდა თავისი ქართული გვარი, რომლებსაც საგანგებოდ ართმევდნენ და ფესვებიდან კვებდნენ.

ასპინძის მუნიციპალიტეტში აღარ გვხვდება 100-ზე მეტი გვარი, რომლებიც დეპორტირებულ მოსახლეობასთან ერთად გაქრა. ნაშრომში მიმოვიხილავთ გამქრალი გვარების ერთ ნაწილს, როგორიცაა: ბაღადაშვილი, გოგდარიშვილი, გონიაშვილი, გეფხვაძე, თუთაძე, თურმანიძე, იბოშვილი, ისპირიანი, კომურაძე, ლალიაშვილი, მამნიაშვილი, მახარაძე, მეტონიძე, მესრიძე, მუთიაშვილი, ნადინაშვილი, რასულაშვილი, რახმიაშვილი, სარაჯიშვილი, ტოროლაშვილი, ფეზოშვილი, ღარიბაშვილი, ყულიშვილი, ხალოშვილი, ჯიკაშვილი, ჯუხარაშვილი.

საკვანძო სიტყვები: ანთროპონიმი, გვარი, გვარსახელი, გამქრალი გვარი, პირსახელი, საკუთარი სახელი, შტოგვარი.

Natela Melikidze

SURNAMES NOT MET ANYMORE IN ASPINDZA MUNICIPALITY

Abstract

More than 90% of muslim population of the region who were deported from Meskheta to the central Asia in the 40-ies of the XX century were Georgians and their nickname “tatars” denoted not their nationality but confession. many facts and traditions existing in the region confirm this.

There are more than a hundred surnames having disappeared as soon as the muslim meskhs were deported: **baladaSvili, gogdariSvili, goniaSvili, vefxvaZe, TuTaZe, TurmaniZe, iboSvili, ispiriani, komuraze, laliaSvili, mamniaSvili, maxaraZe, mexriZe. metoniZe, muTiaSvili, nadinaSvili, rasalaSvili, raxmiaSvili, sarajiSvili, torolaSvili/toroliSvili, fezoSvili, GaribaSvili, KuliSvili/KuloSvili, xaloSvili.**

Key Words: Anthroponym, surname, surnames not met anymore, the name of surname, the human names, branch-name.

შესავალი: ძალიან მგრძნობიარეა სამცხე-ჯავახეთიდან დეპორტირებულთა საკითხი, მათი წამომავლობისა და ფესვების დადგენა არა მარტო მეცნიერებისათვის არის აქტუალური, თითოეული მათი შთამომავალისთვისაც საგულისხმო საქმეა. ნაშრომის სიახლე არის ის, რომ აქამდე დეპორტირებულთა გვარების სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი არ გვექონია, გარდა ცალკეული შემთხვევისა (მ. ბერიძე), გვექონდა მხოლოდ აღწერა სოფლების მიხედვით. აღმოჩნდა, რომ დღეს ასპინძის მუნიციპალიტეტში გამქრალია 100 გვარზე მეტი, რომელთა მატარებელი მაჰმადიანი მოსახლეობა იყო. გადასახლებისას მათ თან წაიყვლეს მემკვიდრეობითი სახელები. დეპორტირებულთა გვარსახელებმა ჩვენ თვალწინ გააცოცლეს მეტსახელები, გეოგრაფიული სახელები, ეპონიმები, რომლებმაც გვარის ჩამოყალიბებაში გადამწყვეტი როლი ითამაშა.

მსჯელობა: ქვემოთ განვიხილავთ ასპინძის მუნიციპალიტეტში გამქრალ გვარებს, რომლებიც დეპორტირებულ მოსახლეობას თან გაჰყვა. გვარის გასწვრივ მითითებულია დასახლება, სადაც ეს გვარი დასტურდებოდა და წყარო.

ბაღადაშვილი (ხერთვისი, ხოსიტ.) - ვფიქრობთ, გვარსახელი ბაღადაშვილი მეტათეზისის შედეგად უნდა იყოს მიღებული ბაღადაშვილისაგან (ბაღადაშვილი > ბაღადაშვილი). „ბაღადაშვილების წისქვილი“ დასტურდება ერკოტაში (ბერიძე, 2011: 115). შდრ. შტოგვარი ბადალიენი.

ბადალ, ბადალი „ტოლფასი“ (არაბ); ბადალი ფეოდალურ საქართველოში სხვის ნაცვლად ბეგარის მომხდელს ნიშნავდა. „ძეგლის დადება მეფეთა-მეფის გიორგის მიერ“ (XIVს.) ითვალისწინებდა შეუძლოთ მეოფე ხევისბერის მაგიერ ღაშქარში ძმის ან სხვა მახლობლის წასვლას (ქსე, 1977: 133). საყურადღებოა ერთი ფაქტი ა. ყიფშიძისათვის ანდრია ჯვარიძის ნაამ-

ბობიდან: „რომელს ადარ მახსოვს (მამაჩემს თუ ბიძაჩემს), მაგრამ იმ წელიწადს დიდის ყოყმანისა და რჩევის შემდეგ ძმა-თა შორის, ერთი მათგანი ეახლა ყადის, მთავრად ძმის ოცდა-თხუთმეტი ეურუში და განაცხადა, ხარაჯიდან მე გამათავი-სუფლეთ, რადგან მისი გაღება ადარ შემოიძლია და მაჰმადიანობას მივიღებო“. ერთ-ერთმა ძმამ ცოტა ხნით მაინც შეინარჩუნა ქრისტიანობა, მაგრამ შემდეგ ხარაჯის უქონლობის გამო ისიც დასვინათდა. „მამაჩემს ალექსის მურადი დაარქვეს და ბიძა პავლეს ბადალაი, დღესაც ბიძაჩემის ჩამომავლობას ბადალაანთ ეძახიანო“ (ფრონელი, 1991: 63). არ არის გამორიცხული, რომ ძმისთვის ხარაჯის მოძიდელს ბადალა უწოდეს.

ბადალა, ი. მაისურაძის აზრით, მიღებულია -ალ მაწარმოებლის დართვით (ბადა+ალ). შდრ. ბადაშვილი, ბადურაშვილი (მაისურაძე, 1990: 27). მაშასადამე, მეცნიერი მასში საკუთარ სახელს მოიაზრებს და არა „შემნაცვლებელს“.

გოგდარიშვილი (ზედა და ქვედა ოშორა, ბარათ., თოფჩ.) – რთულფუძიანი გვარსახელია, ტრადიციული მაწარმოებლის გარეშე (გოგდარი-შვილი) ორი კომპონენტისგან შედგება: გოგი+დარი. შდრ. გოგბერაშვილი (< გოგი+ბერა). - დარი მონაწილეობს გვარებში: ღონდარიძე, დევდარიანი... დარი „მსგავს-ზე“ მიანიშნებს, გოგდარი - გოგის მსგავსია, გოგისნაირი, რომელმაც -შვილი მაწარმოებლის დართვით გვარსახელი მოგვცა. რა შეიძლება იგულისხმებოდეს პირველ კომპონენტში - გოგი? „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა“ გოგი/გონგი (ზ.იმერ) განმარტავს, როგორც „მთავარ ბოდს, რომელზედაც სახლის თავია დადგმული“ (დლონტი, 1984: 156). ვფიქრობთ, გოგდარი მყარ, დასაყრდენ, საიმედო ადამიანზე მიანიშნებს და სწორედ ამ სემანტიკით გვხვდება გვარსახელის ფუძეშიც.

გონიაშვილი // **გონიაძე** (ყამზა, თოფჩ.; ოშორა, ბერიძე, ხოსიტ.) - წარმომდგარია პირსახელიდან გონია. სცსსა-ზე დაყრდნობით (ფ. 254, ან. 3, საქ. №1846, გვ.30-69) რ. თოფჩიშვილი შენიშნავს, რომ ზემო ოშორაში ოჯახის უფროსად დასახელებულია ისმაილ გონია ოღლი (თოფჩიშვილი, 2016: 4), ე.ი. გონია(ს)შვილი. ა. დლონტთან დაფიქსირებულია გონა (დლონტი, 1967: 68).

ვეფხვაძე (აწვეიტა, „ოჯახური სიები“) // **ვეფხიძე** (შალო-შეთი, თოფჩ.) - „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“ (XVI სს.) ტოლოშელი ოჯახის უფროსის სახელად დასტურდებოდა **ვეფხიასძე**. ამ სახელის დღევანდობაზე მიუთითებს

მომდევნო საუკუნეებში ვეფხეაძისა და ვეფხიძის არსებობა. ვეფხვას, მგელას, ფოცხვერას და ა.შ. სახელდებისას, ვფიქრობთ, ძალასა და შეუპოვრობას „ანათლებდნენ“ ახალდაბადებულს.

თუთაძე (ტოლოში, ხერთვისი, შალოშეთი, ინფორმატორთა ტექსტები, თოფჩ., ხოსიტ.) - საფუძვლად უდევს სამცხე-ჯავახეთში გავრცელებული პერსონიმი თ უ თ ა. ა.დლონტის ლექსიკონში მამაკაცთა სახელებად დადასტურებულია: თუთა, თუთაი, თუთალა, თუთარ, თუთი, ხოლო ქალებში აქტუალური ყოფილა: თუთი, თუთა, თუთაცირა, თუთუ (დლონტი, 1967: 86, 184). ი.მაისურაძის „ქართული გვარსახელები“ იცნობს: თუთა-შვილს, თუთარაშვილს თუთარაულს, თუთისანს (მაისურაძე, 1990: 676). ცნობილია, ხერთვისის სასოფლო საბჭოს თავჯდომარე ხალის თუთაძე, რომელმაც „გათურქების“ მიუხედავად, ვერ შეძლო სწავლა აზერბაიჯანულ-თურქულად და თბილისში მივლინებულმა მიატოვა კურსები (ბერიძე, 2005: 113). ტოლოშში ბავრის უბანში უცხოვრიათ თუთაძეებს. „მახსოვს. რონა გაესახლებინათ, მაშინ გახშიანდა, რო ესენი თუთაძეები არიან, არევ-დარევის დროს გადიკეთეს გვარი. ეხლა რო იძახიან თურქი მესხებიო, აი, ეგენია. მაგ დროს შეიცვალეს მაგათ გვარები“. ხერთვისში სხვა ქართულ გვარებთან ერთად **თოთაძეს** ასახელებს ვასილ ნათენაძე (ბერიძე, 2005: 305), რომელიც ფონეტიკური სახეცვლილებაა თუთაძისა.

თურმანიძე (ასპინძა, ბარათ.) - თურმანიძეები სოფელია ქედის რაიონში. ამავე ძირისაა: თურმანაული, თურმანიშვილი (მაისურაძე, 1990: 77). ტოლოშის მედიქიტთა განაყრებს თურანაანთ ეძახიან, თურანას (< თურმანას) შთამომავლებს. სპარსულად დურმან „წამალი, საშუალება, გადარჩენა“, მ.ჯიქიას აზრით, ძნელი არ არის თურმანიძეთა გვარის დაკავშირება წამალთან და თურმან-ი შეიძლება ითარგმნოს, როგორც „მეწამლე“ (ჯიქია, 2008: 46). რ. თოფჩიშვილის მიხედვით, ყველაზე ადრინდელი საბუთი, რომელშიც თურმანიძეთა გვარია მოხსენიებული, თარიღდება 1443-1446 წლებით და დასტურდება, რომ ატენის მოურავი ყოფილა საგია თურმანიძე (თოფჩიშვილი, 2011: 152).

იბოშვილი (ყამზა, თოფჩ.) - იახუაშვილის „ქართული გვარსახელები“ ადასტურებს იბაშვილს და სავარ. საკუთარი სახელიდან - იბა - მომდინარედ მიიხსენებს (ახუაშვილი, 1994: 381). იბო იბრაგიმის შემოკლებული ფორმა გვგონია (იბო < იბრო <

იბრაგიმ), მით უფრო, რომ დღონტთან დაფიქსირებულია: იბრა, იბრამ (დღონტი, 1967: 87). 1842 და 1863 წლის აღწერებში დაფიქსირებულია იბო-ოდლი (ბარათაშვილი, 1997: 26), რაც მოწმობს, რომ იბო ეპონიმური სახელია.

ისპირიანი (ზ.ოშორა, ბარათ., თოფი.) - ისპირ სპერის თურქული ვარიანტი უნდა იყოს, სტამბოლი/ისტამბოლის მსგავსად. ქსე სპერს ასე ახასიათებს: „მხარე ისტორიულ სამხრ.-დას. საქართველოში, ქართლის (იბერია) სამეფოს უკიდურესი სამხრეთ-დასავლეთ პროვინცია მდ.ჭოროხის ზემო დინების აუზში (ახლანდ. თურქ. პროვინცია ისპირი)“ (ქსე, 1985: 511). -იან წარმომავლობის სუფიქსის დართვამ მოგვცა ისპირიანი - „სპერიდან მოსული“, რომელიც შესაძლებელია ჯერ შტოგვარის აღმნიშვნელი იყო, მერე გვარად დაფიქსირდა.

კომურაძე (ხერთვისი, თოფი.) - გვარსახელი შეიძლება ასე დაიშალოს: კომ-ურ-ა-ძე, სადაც კომ ძირია, ხოლო დანარჩენი (-ურ, -ა, -ძე) - მაწარმოებელი. კომ-ი იგივე „კომლია, მოსახლე“ (დღონტი, 1984: 300). შესაძლებელია თუ არა, რომ კომის გვერდით ვივარაუდოთ კომური იმავე მნიშვნელობით, როგორც ეს გვაქვს გომი/გომური-ს შემთხვევაში - „ბოსელი, საქონლის საზამთრო ბინა“ (დღონტი, 1984: 157). შდრ. სახლისაშვილი. „კომ“ ძირი ფიქსირდება „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ წარმოდგენილ სახელებთან: კომინო, კომიტა (დღონტი, 1967: 94).

ლაღიაშვილი (ქვ. თშორა - თოფი.) - პირსახელიდან მომდინარე გვარია. ლაღი წარმოშობით ძველი ინდურია, აღნიშნავდა წითელი ფერის ძვირფას თვალს - ლაღს, აქედან კი - საერთოდ წითელ ფერს. ამ სიტყვას უკავშირდება სახელები: ლაღი, ლაღა, ლაღე, ლოღა. ზოგი მათგანი აღმოსავლეთის ხალხებში გვხვდება მამაკაცის სახელადაც (ჭუმბურიძე, 1992: 166). „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ დაფიქსირებულია: ლაღა, ლაღე, ლაღო, ლაღუა, ლაღი, ლაღისა, ლაღიტა (დღონტი, 1967: 97, 187). ამ სახელის მონაწილეობით დამკვიდრდა ანთროპოტოპონიმი **ლაღიაურები** (საძოვარი დაღეშში), რომელიც მოწმობს, რომ ამ საძოვარს ოდესღაც ვინმე ლაღია ეპატრონებოდა. უნდა აღინიშნოს, რომ ლაღი ენაბლუს აღმნიშვნელი იყო ჯავახურში. შდრ. ლაღი (არაბ. თურქ.) მუნჯი, ბლუ (ბერიძე, 1981: 77).

მამნიაშვილი (ზ. თშორა, თოფი.) - საფუძვლად უდევს საკუთარი სახელი მამნე. გვარსახელში წარმოდგენილი პირსახელი კნინობითსუფიქსიანია (მამნ-ია-შვილი). შდრ. ნამნიაურები<

ნამნია (ბერიძე, 1992: 51). ა.დლონტის „ქართველური საკუთარი სახელები“ იცნობს მამნაი-ს (დლონტი, 1967: 189). მამნე ზ. ჭუმბურიძის მიხედვით, ქართული სახელია, „მამისა“, წარმოების მხრივ შედარებულია ცოტნესთან (ჭუმბურიძე, 1992: 129): ცოტა-ნე > ცოტნე, მამა-ნე > მამნე.

მახარაძე (ყამზა, ბოჭორ.) - მომდინარეობს სურვილის სახელიდან, ზმნური წარმომავლობისაა (მახარა მან მე ის), ამოსავალია „ხარება“. მახარა/მახარე ქართულში ფართოდ გავრცელებული სახელები იყო.

მეტონიძე (ქვ.ოშორა, ბარათ.) - ი. მაისურაძეს ამ გვართან დასახელებული აქვს მეტონიძე (მაისურაძე, 1990: 110). შესაძლებელია, წინაპართა საქმიანობას, მოხელეობას, კერძოდ, მეტონეობას (შდრ. მეთეფშიშვილი, მეფარიშვილი, მეფარიძე), უკავშირდებოდეს აღნიშნული გვარსახელი, რომლის ფუძეშიც გამჟღავნდა „თ“.

მეხრიძე (ზ.ოშორა, ბარათ.) - გვარს საფუძვლად უდევს წინაპართა საქმიანობის გამომხატველი ლექსემა. შდრ. მეხრიშვილი. მეხრეს უწოდებდნენ ადამიანს, გუთნის ხარ-კამენს რომ აძოვებდა და ხვნის დროს ერეკებოდა (დლონტი, 1984: 360).

მუთიაშვილი // მუთიშვილი (ქვ. ოშორა, ბარათ.) - მომდინარეობს პირსახელიდან მუთია, რომელშიც გამოიყოფა მუთ-ფუძე და -ია სუფიქსი. აღნიშნული ფუძე -ო და -უნ-ია სუფიქსებით გვხვდება დლონტის საკუთარ სახელებში: მუთო, მუთუნია (დლონტი, 1967: 107). მუთიაშვილის ფონეტიკური ვარიანტია **მოთიაშვილი**, შდრ. თუთაძე/თოთაძე.

ნადინაშვილი (ზ. ოშორა, ბარათ.) - მომდინარეობს საკუთარი სახელიდან ნადირა. შდრ. ნადირაძე. ნადინაშვილში გვაქვს სუბსტიტუციის შემთხვევა რ - ნ შენაცვლებით: ნადირაშვილი > ნადინაშვილი.

რასულაშვილი (ინდუსა, ბოჭორ.) - შესაძლებელია, საფუძვლად უდევს მეტსახელი რასულა/რასული, რომელიც იქცა პირსახელად. შდრ. რაგული/რაგულა < „კარგი გულის პატრონი, კეთილი“. ქართულისათვის ბუნებრივია: სულიკო, გულიკო.

რახმიაშვილი (ქვ. ოშორა, ბარათ.) - ებრაული სახელებიდან ცნობილია რახამიმ „სიბრალული, შებრალება“ (გაგულაშვილი, 1993: 120). შესაძლებელია, ქართულ სინამდვილეში ამ სახელმა ბოლოკიდურა მარცვლის მოკვეცისა და -ია სუფიქსის დართვისას გამოწვეული კუმშვით მოგვცა რახმია (< რახამ-ია < რახამიმ). „ქართველური საკუთარი სახელები“ იც-

ნობს რახე, რახო და რახული ფორმებს (დლონტი, 1967: 197). ასპინძის მუნიციპალიტეტის სოფელ აწევიტაში დადასტურდა ქალის სახელად რახიელი (ბესარიონის ასული ზედგინიძე, გამოთხოვილი სოფ ზველიდან, გარდაიცვალა 2000 წ.), რომელსაც ოფიციალურ დოკუმენტებში ეს სახელი ჰქონდა დაფიქსირებული, შინაურობაში კი რახოს ეძახდნენ. შდრ. რახილი - ენინოშვილის მოთხრობიდან „ქრისტიანე“.

სარაჯიშვილი (ქვ. ოშორა, თოფჩ.) - გვარსახელთა ერთი ნაწილი წარმოგვიდგენს პროფესიულ საქმიანობას. სარაჯიშვილს საფუძვლად უდევს ხელობის სახელი. სარაჯი არაბულად უნაგირისა და ცხენის სხვა საკაზმის მკეთებელი, მეუნაგირეა (ქეგლ, 1986: 394).

ტოროლაშვილი // ტოროლიშვილი (ზ. ოშორა, ბარათ., თოფჩ.) - ფრინველთა სახელებიდან მომდინარე გვარსახელების მსგავსია, შდრ. გერიტიშვილი, კაჭკაჭაშვილი/კაჭკაჭიშვილი, ჩხიკვიშვილი. ამჟამად აწევიტაში ცხოვრობენ ტოროლოვები, რომელთა უცხოურ წარმოშობაზე საუბრობენ ინფორმატორები: ასპინძის ომში ტოტლებენს თან ახლდნენ პოლონელი მეომრები, რომლებიც დარჩნენ სამცხე საქართველოში და აქვე დასახლდნენო.

ფეზოშვილი (ქვ. ოშორა, ბარათ.) - ი. მაისურაძეს დაფიქსირებული აქვს ფეზუაშვილი (მაისურაძე, 1990: 165). ფერუზა ირანულად „ნათელი, სინათლით ავსილია“ (ა. გაფუროვი). ი. ახუაშვილი ადასტურებს გვარსახელს ფეროზაშვილი//ფერიზაშვილი (ახუაშვილი, 1994: 547). ვფიქრობთ, ფერუზა/ფეროზამ მეტათეზისით მოგვცა: ფეზორა; ამ სახელის შემოკლებულ ფუძეს ადასტურებს შტოგვარის სახელები: **ფეზვიენი, ფეზულიები**.

ღარიბაშვილი (რუსთავი, ხოსიტ.) - ერთი შეხედვით, სოციალური მდგომარეობის გამომხატველი მეტსახელიდან მომდინარეა (ღარიბ-ი > ღარიბა > ღარიბაშვილი), მაგრამ სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ასეთ სახელებს არქმევდნენ შვილებს სიცოცხლის შესანარჩუნებლად: „ბავშვის უკუქცევითი შინაარსის სიტყვით სახელდება მიმართული იყო ვითომდა ადამიანის სიცოცხლის გადასარჩენად“ (ი. ახუაშვილი). XIV საუკუნიდან მოყოლებული ვანის ქვაბთა საბუთებში შემწირველთაგან სამცხე-საათაბაგოს ცნობილ თუ ნაკლებად ცნობილ გვარის წარმომადგენლებს შორის ჩანან ღარიბასძენი. მურვან ღარიბასძეს ვანის ქვაბთა საღვთო კრებულისთვის მიუძღვნია თავისი ნასყიდი მკვიდრი მამული: „ხარაკია მზღვ-

რითა, მთითა და ბარითა, შესავალ-გამოსავლითა“, ცოლოშს ორი ვენახი, ერთი მამული ორხოფიას როტაშაული, ახალშენი-მაღნარას, ორი ყანა სოფელ ფიაში, საკუთარი „ნასყიდი“ მამულების მესამედი სოფლებში: კუნელეთში, დიდკლდეში, ციხეკნელში, კუარბში; ხოლო ღარიბასძეთა რძლებს მჭედლის-უბნიდან ერთი ყანა შეუწირავთ და ცოლოშიდან ვენახი (ტალახაძე, 1997: 48). „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთრში“ ხუთისაუკუნისწინანდელ ხიზაბავრაში ოჯახის უფროსად მოხსენებულია **ღარიბისძე** (ჯიქია, 1941: 175).

ყულიშვილი // ყულოშვილი (ქვ. ოშორა, ბარათ.) - ვ. გაბაშვილის ცნობით, ყულები საქართველოში მეფის პირადი მცველები და ზედამდგომლები ყოფილან. გვარსახელის ფუძე დასტურდება „დიდ დავთრისეულ“ თხზულ სახელში ყულიჯან - ხიზაბავრა, 1595 წ. (ჯიქია, 1941: 176). ყული „მონა, ბენავი“, შდრ. ბედიყული, იენი ყული - არხეინი (ბერიძე, 1981: 144). მ. ჯიქიას გამოკვლევით, ყული განსაკუთრებით პროდუქტიულია კომპოზიტური წარმოების სახელებში: ყულიბეგ, ყულოდლი, თანდრიყულუ, ყულარაღასი, დელიყული... (ჯიქია, 2008: 69).

ხალოშვილი (ინდუსა, ბოჭორ.) - აშკარაა, საკუთრივ ანთროპონიმიდან მომდინარე გვარსახელია. „ქართველურ საკუთარ სახელებში“ დოკუმენტირებულია ხალ-ფუძისეული რამდენიმე ანთროპონიმი: ხალიმათ, ხალინა, ხალინედა, ხალიჯანა (ქალთა სახელებში), ხალო, ხალუა, ხალუმბექ (მამაკაცთა სახელებში) (დლონტი, 1967: 212).

ჯაკაშვილი (ყამზა თოფჩ.) - საფუძვლად უდევს პირსახელი ჯაკა. „ქართველური საკუთარი სახელები“ იცნობს: ჯაკო, ჯაკოია, ჯაკუ, ჯაკულა ფორმებს. ეს უკანასკნელი მეტსახელად ჩაუწერიათ გორის რაიონში (დლონტი, 1967: 160). ჯაკელი/ჯაკულა იმერულში, გურულსა და მეგრულში მეორე წლის ხბო, დეკეულია (დლონტი, 1984: 772).

ჯუხარაშვილი (ასპინძა, ბარათ.) - ა. დლონტი აფიქსირებს: ჯუხაის და ჯუხარას (დლონტი, 1967: 164). ჯუხარაშვილი, ი. მაისურაძის ინფორმაციით, 1966 წელს ისევ ფიქსირდება ასპინძაში (მაისურაძე, 1990: 248).

გამოყენებული ლიტერატურა:

ახუაშვილი, 1994 - ი. ახუაშვილი, ქართული გვარ-სახელები, მასალები ქართული გვარების ისტორიისათვის, I, თბილისი, 1994.

ბარათაშვილი, 1997 - კ. ბარათაშვილი, მაჰმადიანი მესხების ქართული გვარები, თბილისი, 1997.

ბერიძე, 1981 - გ. ბერიძე, ჯავახური დიალექტის სალექსიკონო მასალა, თბილისი, 1981.

ბერიძე, 1992 - მ. ბერიძე, ჯავახეთი (ტოპონიმიკური ანალიზი), თბილისი, 1992.

ბერიძე, 2005 - ბერიძე მარინე, პირდაპირი რეპორტაჟები წარსულიდან (მესხეთი და მესხები, 1918-1944 წწ.), თბილისი, 2005.

ბერიძე, 2011 - მ. ბერიძე, სოფლები და ნასოფლარები მოგვითხრობენ, თბილისი, 2011.

ბოჭორიძე, 1992 - გ. ბოჭორიძე, მოგზაურობა სამცხე-ჯავახეთში, თბილისი, 1992.

გაგულაშვილი, 1993 - ი. გაგულაშვილი, ქართული გვარები, ძირითადი ლექსიკური ფონდი; საკუთარი სახელები, ებრაულ საკუთარ სახელთა მცირე ლექსიკონი, ქუთაისი, 1993.

თოფჩიშვილი, 2011 - რ. თოფჩიშვილი, საქართველოს თავად-აზნაურთა გვარების ისტორია, თბილისი, 2011.

თოფჩიშვილი, 2013 - რ. თოფჩიშვილი, სამცხე-ჯავახეთის ეთნიკური ისტორიიდან, თბილისი, 2013.

მაისურაძე, 1990 - ი. მაისურაძე, ქართული გვარსახელები, სალექსიკონო, ბიბლიოგრაფიული მასალები, თბილისი, 1990.

ტალახაძე, 1997 - ი. ტალახაძე, ვანის ქვაბთა მონასტრის მეურნეობა, კრებული „მესხეთი“, I, ახალციხე, 1997.

ფრონელი, 1991 - ა. ფრონელი, დიდებული მესხეთი, თბილისი, 1991.

ქეგლ, 1986 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, ერთტომეული, თბილისი, 1986.

ქსე, 1977 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი, 1977.

ქსე, 1985 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბილისი, 1985.

ღლონტი, 1967 - ა. ღლონტი, ქართველური საკუთარი სახელები, ანთროპონიმთა ლექსიკონი, თბილისი, 1967.

ღლონტი, 1984 - ა. ღლონტი, ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, თბილისი, 1984.

ჭუმბურიძე, 1992 - ზ. ჭუმბურიძე, რა გქვია შენ? თბილისი, 1992.

ჯიქია, 1941 - ს. ჯიქია, გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი, წიგნი II, თარგმანი, თბილისი, 1941.

ჯიქია, 2008 - მ. ჯიქია, თურქიზმები ქართველურ ანთროპონიმიაში, თბილისი, 2008.

ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი ჰიბრიდული
ტოპონიმების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური
ადაპტაციისათვის სვანურში

მოკლე შინაარსი

მრავალრიცხოვანი ნასესხები ანთროპონიმების შემცველ ჰიბრიდულ (ე. წ. ნაჯვარ) ტოპონიმებზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ წარმოების მხრივ სიტყვათშეერთებით ნაწარმოებ ტოპონიმ-კომპოზიტებში ორწევრიანი (ბინომური) მართულმსაზღვრელიანი სახელები გამოიყოფა. ჰიბრიდულ ტოპონიმთა ძირითად მოდელებში კი ერთ-ერთი კომპონენტი (უმეტესად პირველი, ანუ ამ შემთხვევაში მატოპონიმებლად გამოყენებული ანთროპონიმი) შემოსული ჩანს ძირითადად ქართულ-ზანურიდან (უშუალოდ თუ შუალობით), ხოლო ნაწილი თურქულიდან (**ყარაჩაულ-ბაღყარულის, ყუმბისურის... გზით**) როგორც ფონეტიკურ-სემანტიკურად უცვლელი სახით (მაგ.: ალექსანდრე, **არსენა, ნიკოლოზ, პეტრე, როსტომ, სოსლან...**), ასევე სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტებითა თუ სემანტიკური ნიუანსებით (სახეცვლილი მონაცემებით). როგორც დადგინდა, თურქულენოვან ანთროპონიმთა და ზოგადად, **-ხან, -ყან, -ბი...** ფორმანტებით მარკირებულ საკუთარ სახელთა ფართოდ გავრცელება სვანურში განაპირობა ჩრდილო კავკასიის ენებთან – ადიღურ-ყაბარდოულთან, ყარაჩაულთან და ბაღყარულთან მეზობლობამ, უშუალო კონტაქტმა, სოციალურ-ეკონომიური, სამეურნეო, კულტურული და სხვა სახის კონტაქტებმა.

ზოგიერთი ნასესხები ფუძე „გასვანურებულია“, ანუ შეიცავს სვანური ენისათვის დამახასიათებელ მორფოლოგიურ ინვენტარს: პალატალურ, ველარულ თუ ლაბიალურ უმლაუტს, გრძელ ხმოვანს, ანაპტიქსურ ელემენტს და ა. შ. გარდა ამისა, ნასესხებ ანთროპონიმთა ერთ ნაწილში საკმაოდ ხელშესახებია შემდეგი ფონეტიკური პროცესები: აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია, თანხმოვანთა გამჟღერება, გამკვეთრება, **ლ/მ/ნ/რ** (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა, რედუქციის პროცესები მსუბუქ და მძიმე ბირთვებში, ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა და სხვ. იშვიათად, მაგრამ მაინც კნინობითის სუ-

ფიქსებით გაფორმებული ნასესხები ანთროპონიმებიც დასტურდება.

საკვანძო სიტყვები: ტოპონიმია, ანთროპონიმია, სემანტიკა, ფონეტიკა-ფონოლოგია, სინტაქსი

Medea Sagliani

TOWARDS PHONETIC-PHONOLOGICAL AND SEMANTIC ADAPTATION OF HYBRID TOPONYMS CONTAINING LOAN ANTHROPHONYMS

Abstract

Observation of the loan anthroponyms containing hibrid (so called cross-bred) toponyms show that in toponyms derived from word combination two-membered (binominal) nouns of the managed determiner are sticking out. In the basic models of hybrid toponyms, however, one of the component (mostly the first, in other words, anthroponym used as toponym) appears mainly from Georgian-Zan (directly or indirectly), from Turkish (**via Karachay-Balkar, Khumikh...**) as a phonetically-semantically unchanged form (for example: **Aleksandre, Arsena, Nikoloz, Petre, Rostom, Soslan...**) as well as various phonetic variants or semantic nuances (modified data). According to the special literature, the wide spread of Turkish anthroponyms and generally, proper nouns marked with formants **-xan, -yan, -bi...** in the Svan language is as a result of relation to the languages of the North Caucasus - Circasian-Kabardian, Karachay and Balkar and also socio-economic, cultural contacts.

Some loan roots contain morphological elements characteristic of the Svan language: palatal, velar or labial umlaut, long vowels, anaptyxis elements and so on. In addition, in one part of loan anthroponyms the following phonetic processes are quite relevant: Africization-disafricization, voiced consonants, devoicing, interchanging of consonants (sonant) **l/m/n/r**, reduction processes in heavy and light forms, getting and losing sounds, rarely, but we have loan anthroponyms formed by the suffixes of the diminutive.

Key Words: Toponymy, anthroponomy, semantics, phonetics-phonology, syntax.

შესავალი. ტოპონიმია, როგორც ცნობილია, ამა თუ იმ ენის ლექსიკური ფონდის შემადგენელი ნაწილია. იგი ენის ზოგად კანონზომიერებებს ექვემდებარება, რაც, ბუნებრივია, არ გამოირიცხავს ამა თუ იმ ენის საერთო წესების სპეციფიკურ მოხმარებას. საზოგადო სახელებთან საერთოობა აიხსნება იმით, რომ ტოპონიმი რომელიმე კონკრეტული ენის ბაზაზე იქმნება და მის ლექსიკას განეკუთვნება, თავისებურების მიზეზი კი ისაა, რომ ტოპონიმია დამოუკიდებელ სისტემას ქმნის ენაში. დამოუკიდებელ სისტემას კი წარმოებისა და შინაგან მიმართებათა თავისი წესები აქვს, შეპირობებული და შეხამებული ენის ზოგადი კანონზომიერებების მიერ (ჯორბენაძე, 1986: 31). ცხადია, ტოპონიმია დამოუკიდებელი სისტემა შექმნა სვანურშიც და ამ ენის ლექსიკური ფონდის სპეციფიკურ ნაწილად იქცა. სვანურ ტოპონიმთა ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ტრანსფორმაციების ანალიზი, ამასთანავე, ნასესხობების შემოსვლის გზებისა და ქრონოლოგიის დადგენა, ბუნებრივია, ფასდაუდებელ სამსახურს გაუწევს მომიჯნავე სამეცნიერო დისციპლინებს: ისტორიულ გეოგრაფიას, ეთნოგრაფიას, მხარეთმცოდნეობას, არქეოლოგიას და ა. შ.

ცნობილია ისიც, რომ ტოპონიმთა კლასიფიკაცია სამ ძირითად პრინციპს ემყარება: ფორმობრივს, შინაარსობრივსა და გენეტიკურს (ანუ მოტივაციურს - იქვე: 12). სწორედ ამ საკლასიფიკაციო პრინციპების გათვალისწინებით ვიკვლევთ სვანურ მრავალფეროვან ტოპონიმიკურ მასალას.

კვლევის მიზანი და მსჯელობა.

ამჯერად ჩვენი კვლევის ძირითად მიზანს ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი სვანური ჰიბრიდული (resp. ნაჯვარი) ტოპონიმების გამოვლენა, ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ტრანსფორმაციების ანალიზი, ნასესხობების შემოსვლის გზებისა და ქრონოლოგიის დადგენა წარმოადგენს, რისთვისაც დიდადი ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი სვანური ჰიბრიდული ტოპონიმები, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი სვანურია (ანუ პოვნიერია სვანურში), მეორე კომპონენტი კი შემოსულია ან სხვა ქართველური ენებიდან, ან რომელიმე უცხო ენიდან (მაგ., რუსულიდან, თურქულიდან, ბერძნულიდან, ოსურიდან...) ქართულის, ან ყარაჩაულ-ბალყარულის და ა. შ. გზით, დავაჯგუფეთ შემდეგ ნაწილებად:

1) **სინტაგმის ერთ-ერთი კომპონენტი (უმეტესად პირველი) ქართულიდან (უშუალოდ თუ შუალობით) + თურქულიდან**

(ყარაჩაულ-ბაღყარულის, ყუმბისურის... გზით) ნასესხები საკუთარი სახელია (ანუ ანთროპონიმი), მეორე კი საკუთრივ სვანური ლექსიკური ერთეული (უმეტესად საზოგადო არსებითი სახელი): **ალექსი მოლ** (ლნტ.) „სა ბა ლა ხო (ზედმიწ. – ალექს-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ალექს-ი < ალექსანდრე (< ბერძ.) „მცველი“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **ამბაკომოლ** (ლნტ.) „საძოვრები (ზედმიწ. – ამბაკო-{ს} ახო)“ < ქართ. ამბაკო (< ძვ. ებრ.) „ბიბლიური წინასწარმეტყველის სახელია და ნიშნავს მოხვევას, ჩახუტებას (გადატ. „ღვთის მოყვარე“, „სიყვარული ღვთისა“)“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **ანდრიძნალზიგუ** (ლნტ.) „ნამოსახლარი (ზედმიწ. – ანდრია-{ს} ნამოსახლარი)“ < ქართ. ანდრია (< ბერძ.) „მამაცი“, „ვაჟკაცი“, „მხნე“ და სვან. ნალზიგუ „ნამოსახლარი“; **ანთიმოზი მოლ** (ლნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – ანთიმოზ-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ანთიმოზ-ი (< ბერძ.) „ყვავილოვანი“, „აყვავებული“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **ანტონი მოლ** (ლნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – ანტონ-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ანტონ-ი (< ბერძ.) „მეომარი“, „ომში ჩაბმული“, „წინამძღოლი“, „მეთაური“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **არსენაშ მოლზრ** (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – არსენა-ს ახოები)“ < ქართ. არსენა (< ბერძ.) „მამაცი“, „ვაჟკაცი“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **არჩილი მოლ** (ჩოლ.) „სათიბები (ზედმიწ. – არჩილ-ის ახო)“ < ქართ. არჩილ-ი (< ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადლმოსილი“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **ასანიშ¹ ლჷკცური** (ბქ.) „კლდე (ზედმიწ. – ასან-ის საჯიხვე)“ < ქართ. ასან-ი (< ჰასან-ი) (< არაბ.) „კარგი“, „მშვენიერი“ და სვან. ლჷკცური „საჯიხვე“; **ასლანბეგი მოლზრ** (ბზ.) „სათიბი, ტყე (ზედმიწ. – ასლან-ბეგ-ი{ს} ახოები)“ < ქართ. ასლანბეგ-ი < ძვ. თურქ. **arslan** „ღომი; გმირი, გოლიათი, დიდი“ + **beg (/bej)** „ბატონი“ და სვან. მოლ „ახო, საყანედ გაკაფული ტყე“; **ასლანრე მურყუამ** (ბქ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ასლან-ებ-ი{ს} კოშკი)“ < ძვ. თურქ. **arslan** „ღომი; გმირი, გოლიათი, დიდი“ და სვან. მურყუამ „კოშკი“; **აქსენტი მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – ავქსენტი-ი{ს} კოშკი)“ < ქართ. ავქსენტი (< ბერძ.)

¹ შესაძლოა, საკ. სახ. ასა, რომელიც რამდენიმე ტოპონიმში – ასაშა კუთიხ, ასაშა მოლარ, ასაშა... ფიქსირდება, სწორედ ასან (< ჰასან) ფუძისაგან მომდინარეობდეს.

„ზრდადი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ანთიმოზიშ ნაშიხუ** (ბქ.) „ნიგვზნარ-მუხნარი (ზედმიწ. – ანთიმოზ-ის *ნამწვი)“ < ქართ. ანთიმოზ-ი (< ბერძ.) „ევაგილოვანი“, „აევაგებუდი“ და სვან. **ნაშიხუ** „{და}ნამწვარი“; **პრჩილჷ მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – არჩილ-ი{ს} კოშკი)“ < ქართ. არჩილ-ი (< ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადლმოსილი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ბაგრატ-ი ღწრილ** (ბზ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბაგრატ-ი{ს} სათიბუკა)“ < ქართ. ბაგრატ-ი < ძვ. სპარს. bagadata „ღვთის ბოძებუდი“, „ღვთის წყალობა“ და სვან. **ღწრა** „სათიბი“; **ბეჟანი მოლ** (ჩოლ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბეჟან-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ბეჟან-ი < ძვ. ირან. ვეჟან „ვეჯელი“, ანუ „ირანელი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბეჟმოლ** (ჩოლ.) „ახოები (ზედმიწ. – ბეჟ-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ბეჟან-ი² < ძვ. ირან. ვეჟან „ვეჯელი“, ანუ „ირანელი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბესარიონი მოლ** (ღშხ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ბესარიონ-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბესარიონიშ ღწრა** (ღხმ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბესარიონ-ი{ს} სათიბი)“ < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“ და სვან. **ღწრა** „სათიბი“; **ბესმოლრ** (ღნტ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ბესა-ი{ს} ახოები)“ < ქართ. ბესა < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“ (კნინ. ფორმებია: ბესა, ბესო, ბესიკ, ბესიკო) და სვან. **მოლ** „ახო“ (შდრ. ბქ. **ბესარიონ** და **ბესარ**); **ბესო მოლ** (ღნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – ბესო-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ბესო < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბექმერზაშ ნადგარ** (ბქ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ბეგ-მირზა-ს {მო}ნაკლავი)“ < ძვ. თურქ. **beg (/bej)** „ბატონი“ + არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. **ნადგარ** „{მო}ნაკლავი“; **ბექერბი მოლ** (ღნტ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ბექირ-ბი-ი{ს} ახო)“ < ყარაჩ.-ბალყ. **bij** < თურქ. **beg (/bej)** „ბატონი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბექერბიშ ღწროლ** (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბექირ-ბი-ს სათიბები)“ < ყარაჩ.-ბალყ. **bij** < თურქ. **beg (/bej)** „ბატონი“ და სვან. **ღწრა** „სათიბი“; **თემრაზი ღწრელ** (ღშხ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – თეიმურაზ-ის სათიბები)“ <

² ბეჟან-ის კნინობითი ფორმებია ქართულში: ბეჟია, ბეჟუა, ბეჟიკო, ბეჟუკი, ბეჟიტა. სვანურმა, როგორც ჩანს, ქართულიდან კნინობითი ფორმებიც ისესხა, რასაც მოწმობს ბეჟან ფორმის პარალელურად აუხლაუტში ხმოვანმოკვეცილი ბეჟი-ს არსებობაც.

ქართ. თეიმურაზ-ი (< ირან.) „სხეულთ ძლიერი“ (უძვ. ფორმაა **თაჰმაურუპა** „ძლიერი მელა“ – ჭუმბურიძე, 1992: 116) და სვან. ღარა „სათიბი“; **თათარყანიშ ღარა** (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – თათარყან-ის სათიბი)“ < ქართ. თათარხან-ი < თურქ. **tatar** + უძველესი თურქული ტიტული **xan** და სვან. ღარა „სათიბი“; **ღადიმე მოლ** (ჩოლ.) „სახნავ-სათიბი (ზედმიწ. – **ვღადიმერ-ი**{ს} ახო)“ < ქართ. ვღადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ (შდრ. გოთ. ვოლდემარ „განთქმული/ცნობილი ბატონი“, „მფლობელი“, შემოკლ. ქართული ფორმაა ღადო, მოფერებით – ღადიკო) და სვან. მოლ „ახო“; **ღადი მოლ** (ღშხ.) „ყანები (ზედმიწ. – **ვღადიმერ-ი**{ს} ახო)“ < ქართ. ვღადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ და სვან. მოლ „ახო“; **ღადიმერიშ ჭუელ** (ბქ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **ვღადიმერ-ი**{ს} კედელი)“ < ქართ. ვღადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ და სვან. ჭუელ „კედელი“; **მერზაშ ბაჩრ** (ბქ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **მირზა-ს** ქვები)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. amirzade „ამირის შვილი“ და სვან. ბჩ „ქვა“; **მერძა ბჩ** (ღნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – **მირზა-ს** ქვა)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. amirzade „ამირის შვილი“ და სვან. ბჩ „ქვა“; **ნიკოლოზა მოლ** (ღნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – **ნიკოლოზ-ი**{ს} ახო)“ < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. ნიკე „გამარჯვება“ და ღაოს „ხალხი“ და სვან. მოლ „ახო“; **ნიკო მოლ** (ჩოლ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **ნიკო-**{ს} ახო)“ < ქართ. ნიკო- {ს} ახო)“ < ქართ. ნიკო < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. ნიკე „გამარჯვება“ და ღაოს „ხალხი“ და სვან. მოლ „ახო“; **ნიკუე მოლ** (ღნტ.) „ყანა (ზედმიწ. – **ნიკო-**{ს} ახო)“ < ქართ. ნიკო < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. ნიკე „გამარჯვება“ და ღაოს „ხალხი“ და სვან. მოლ „ახო“; **დესუები მოლარ** (ჩოლ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **იოსებ-ი**{ს} ახოები)“ < ქართ. იოსებ-ი (< ძვ. ებრ.) „გამრავლება“, „მატება“ და სვან. მოლ „ახო“; **დორდანე მოლ** (ჩოლ.) „სათიბი (ზედმიწ. – **იორდანე-**{ს} ახო)“ < ქართ. იორ და ნე < ბერძ. **Ιορδανης** < სვან. მოლ „ახო“; **დორდანე ნაყროტულ** (ჩოლ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **იორდანე-**{ს} ნაახოვარი)“ < ქართ. იორდანე < ბერძ. **Ιορδανης** < სვან. (ჩოლ.) **ლიყროტე** „ხის დაკოდვა; ტყის გაკაფვა“; **პეტრე³ მოლ** (ჩოლ.) „სადოვარი (ზედმიწ. – **პეტრე-**{ს} ახო)“ < ქართ. პეტრე

³ ბაღსხემოურში აუხლაუტმოკვეცილი პეტრე ტოპონიმიც დასტურდება, თუმცა არა შესიტყვების წევრად, არამედ დამოუკიდებლად.

($\leq$ ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **მოლ** „ახო; პეტრე ლწრა (ჩოლ.) „სათიბი (ზედმიწ. – პეტრე-ის) სათიბი“ $\leq$ ქართ. პეტრე ($\leq$ ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **ლწრა** „სათიბი; პეტრე მოლ (ლწგ.) „სათიბი (ზედმიწ. – პეტრე-ის) ახო“ $\leq$ ქართ. პეტრე ($\leq$ ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **მოლ** „ახო; პეტრეშ ლწკცურიწრ (ბქ.) „კლდე (ზედმიწ. – პეტრე-ის) საჯიხეები“ $\leq$ ქართ. პეტრე ($\leq$ ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **კჭიწრა** „დე-დალი ჯიხვი“; პეტრეშ **სარწგ** (ბქ.) „წყარო (ზედმიწ. – პეტრე-ს წყარო)“ $\leq$ ქართ. პეტრე ($\leq$ ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **სარწგ** „წყარო; როსტომი მოლ (ლწხ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – როსტომ-ის ახო)“ $\leq$ ქართ. როსტომ-ი ($\leq$ სპარს.) „ღომი“, „გმირი“⁴ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ღალაკდიონი ლიწღლღ** (ლწხ.) „წყარო (ზედმიწ. – გალაქტიონ-ის) წყალუკა“ $\leq$ ქართ. გა-ლაქტიონ-ი ($\leq$ ბერძ.) „რძისა, რძიანი“ და სვან. **ლიწ** „წყალი“; **ყარამანი მოლ** (ლწხ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ყარამან-ის) ახო“ $\leq$ ქართ. ყარამან-ი ($\leq$ სპარს.) „გმირი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ყარამანი მოლღ** (ჩოლ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ყარამან-ის) ახოუკა“ $\leq$ ქართ. ყარამან-ი ($\leq$ სპარს.) „გმირი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ცუცწ მოლ** (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – ცუცა-ის) ახო“ $\leq$ ქართ. ცუცა და სვან. **მოლ** „ახო“; **ხუტწრე ნამურყუამ** (ლწმ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ხუტა-ებ-ის) ნა-კოშკარი“ $\leq$ ქართ. ხუტა ($\leq$ ხურიტ.) „მებრძოლი (ღვთაების ეპითეტია)“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ჯწნსუხუტი მურყუამ** (ბზ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ჯანსუღ-ის) კოშკი“ $\leq$ ქართ. ჯანსუღ ($\leq$ სპარს.) „სულ-დამწვარი“, „შეყვარებული“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“...

2) **სინტაგმის ერთ-ერთი კომპონენტი ქართულიდან (უშუა-ლოდ თუ შუალობით) + თურქულიდან (ყარაჩაულ-ბალყარუ-ლის, ყუმბიხურის... გზით) ნასესხები საკუთარი სახელია** (ანუ ანთროპონიმი), მეორე კი **საერთოქართველური ლექსიკური ერთეული: ასლანბექიშ/ახსანბეგიშ ნაკ** (ბქ.) „საძოვარი (ზედ-მიწ. – ასლან-ბექ-ის) ვაკე“ $\leq$ ქართ. ასლანბეგ-ი $\leq$ ძვ. თურქ. arslan „ღომი; გმირი, გოლიათი, დიდი“ + beg (/bej), „ბატონი“ და სვან. **ნაკ** „ვაკე (შდრ. ს.-ქართვ. *ტაკ-ე)“; **პრჩიი ნაკწრ** (ბზ.) „ყანები (ზედმიწ. – არჩილ-ის) ვაკე-ები“ $\leq$ ქართ. არჩილ-ი ($\leq$ ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადღმო-

⁴ სინამდვილეში შედგება ორი სიტყვისაგან: რუსტ „სიმაღლე“ და ტაჰმ „ძალა“, სპარსულად გამოითქმის რუსტამ... (იქვე: 139).

სილი“ და სვან. ნაკ „ვაკე (შდრ. ს.-ქართვ. *ჟაკ-ე)“; **ბაგრატ-ი** **ლჭემა**(ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბაგრატ-ი{ს} სათიბი)“ < ქართ. ბაგრატ-ი < ძვ. სპარს. bagadata „ღვთის ბოძებული“, „ღვთის წყალობა“ და სვან. **ლჭემა** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. *წამ-/წემ-)“; **ბასილ⁵ლჭემა** (ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბასი-{ს} სათიბი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“ და სვან. **ლჭემა** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. *წამ-/წემ-)“; **თემრზიშ დაბგლდ** (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – თემურაზ-ის ყანუკა)“ < ქართ. თემურაზ-ი (< ირან.) „სხეულთ ძლიერი“ (უძვ. ფორმაა **თაჰმაურუპა** „ძლიერი მელა“ – იქვე: 116) და სვან. **დაბ** „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **ვლადიმერ-ი**(ს) სათიბი)“ < ქართ. ვლადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ და სვან. **ლჭემა** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. *წამ-/წემ-)“; **ლვდიმერიშ ნალქორ** (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – ვლადიმერ-ი{ს} ნასახლარი)“ < ქართ. ვლადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ და სვან. **ნალქორ** „ნასახლარი (შდრ. ს.-ქართვ. *ქორ-)“; **მერზაბეგი⁶ დაბზ** (ბზ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – მირზა-ბეგ-ი{ს} ყანები)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ + თურქ. **beg (/bej)** „ბატონი“ და სვან. **დაბ** „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **მერზილშ ტუიბ** (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – მირზა-ს ხევი/ხეობა; ღელე)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. **ტუიბ** „ხევი/ხეობა; ღელე (შდრ. ს.-ქართვ. *ტაბ-)“; **ნიკოლოზი დაბზ** (ლნტ.) „ყანები (ზედმიწ. – ნიკოლოზ-ი{ს} ახო)“ < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. ნიკე „გამარჯვება“ და ლაოს „ხალხი“ და სვან. **დაბ** „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **დესებიშ დაბზ** (ბქ.) „უბანი სახნავ-სათესითა და ბაღ-ვენახებით (ზედმიწ. – იოსებ-ის ყანები)“ < ქართ. იოსებ-ი (< ძვ. ებრ.) „გამრავლება“, „მატება“ და სვან. **დაბ** „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **დესებიშ/ესებიშ ლალგენ** (ბქ.) „ნაკარვები (ზედმიწ. – იოსებ-ის სა-ღგ-ომ-ი)“ < ქართ. იოსებ-ი (< ძვ. ებრ.) „გამრავლება“, „მატება“ და სვან. **ლალგენ** „ღამის სათევი (შდრ. ს.-ქართვ. *გ-)“; **პეტრეშ ლეჭმოლ** (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – პეტრე-ს

⁵ ქვემო სვანურში **ბასილი**-ს შემოკლებული ვარიანტის – **ბასი**-ს პარადიგლურად **ბასილი**-ც დასტურდება შტო-გვარის აღმნიშვნელ ტოპონიმებში (შდრ. ბქ. **ბასილო** < ქართ. ბასილ-ი).

⁶ შდრ. ბქ. **მერზაბექ**.

სათიბები“ < ქართ. პეტრე (< ბერძ.) „კლდე, ღოღი“ და სვან. **ლეჭმე** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. *წიამ-/წიემ-)“; **როსტმშუ დაბ** (ბქ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – როსტომ-ის ყანა)“ < ქართ. როსტომ-ი (< სპარს.) „ღომი“, „გმირი“ და სვან. დაბ „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **სოსლანიშ ნთი** (ბქ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – სოსლან-ის წილი/ხვედრი)“ < ქართ. სოსლან-ი (< ოს. < ინგუშ.) „ნართების ეპოსის ერთ-ერთი გმირის სახელი“ და სვან. ნთი „წილი, ხვედრი (შდრ. ს.-ქართვ. *ტლთ-)“; **სოფიადშდაბ** (ლხმ.) „სათიბი (ზედმიწ. – სოფიო-ს ყანა)“ < ქართ. სოფია < სოფიო (< სპარს.) „სიბრძნე“ და სვან. დაბ „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“...

3) **სინტაგმის ერთ-ერთი კომპონენტი ქართულ-მეგრულიდან (უშუალოდ თუ შუალობით) + თურქულიდან (ყარაჩაულ-ბალყარულის, ყუმბისურის... გზით) ნასესხები საკუთარი სახელია (ანუ ანთროპონიმი), მეორე კი, ასევე, ქართულ-მეგრულიდან (უშუალოდ თუ შუალობით) ნასესხები ლექსიკური ერთეული (უმეტესად საზოგადო არსებითი სახელი): ადი ლა რი ნა ქარ თოფლჳლ (ლნტ.) „სა ძო-ვა რი (ზედმიწ. – ადილარ-ი{ს} ნა-კარტოფილ-არ-ი)“ < ქართ. ადილარ-ი < (სავარაუდოდ) არაბ. **adil** „სამართლიანი“ და ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **kartoffel**; **ალექსანდრე დობირ** (ლნტ.) „სა თი ბი (ზედმიწ. – ალექსანდრე-{ს} დობირა)“ < ქართ. ალექსანდრე < (ბერძ.) „მამაცი მცველი“, „მცველი ვაჟკაცი“ და ქართ. (გურ.) დობირა/დობერა „საუკეთესო ნიადაგი (ვაზის გასაშენებლად)“; **ანტონჳრე ლასფლაჳრ** (ლხმ.) „სასაფლაო (ზედმიწ. – ანტონ-ებ-ი{ს} სა-სა-ფლ-ა-ი)“ < ქართ. ანტონ-ი (< ბერძ.) „მეომარი“, „ომში ჩაბმული“, „წინამძღოლი“, „მეთაური“ და სვან. **ლასფლაჳრ** < ქართ. სასაფლაო; **წრჩილჳშ ლაგარდჳიშ** (ბქ.) „საკარტოფილე მთა (ზედმიწ. – არჩილ-ის სა-კარტოფ-ილ-ე)“ < ქართ. არჩილ-ი (ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადღმოსილი“ და სვან. **გარდჳიშ** < ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **kartoffel**; **წრჩილჳშ ლაკრჳტი** (ბქ.) „ადგილი მთაში (ზედმიწ. – არჩილ-ის სა-კარფ-ე)“ < ქართ. არჩილ-ი (< ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადღმოსილი“ და ქართ. კარაფ-ი; **ბაკჳშ ნაკრაჳ** (ლხმ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – ბაკა-ს ნა-კარფ-ალ-ი)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. **baka**, „მუდმივი“, „მყარი“; **ბესაღეცილ** (ხოლ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბესა-{ს} ვაჟკა)“ < ქართ. ბესა < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“,**

„ტყისა“ და სვან. ღეც⁷ ქართ. ცა; ბესი ნაკრაჲშლ (ბზ.) „საძოვარი მთა (ზედმიწ. – ბესი-{ს} ნა-კარგ-აღ-ი)“ < ქართ. ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტყისა“ და სვან. ნაკრაჲშლ⁷ ქართ. კარავ-ი; თემრზიშ ბოგ (ბქ.) „ხიდი (ზედმიწ. – თეიმურაზ-ის ბოგა)“ < ქართ. თეიმურაზ-ი (< ირან.) „სხეულთ ძლიერი“ და სვან. ბოგ „ხიდი“ < ქართ. ბოგა „პატარა ხიდი“; თემირი ფოქარ (ბქ.) „სათიბ-საძოვარი; კლდე გამოქვაბულთ (ზედმიწ. – თემურ-ი{ს} გამოქვაბულები)“ < ქართ. თემურ (< თურქ.-მონღ.) „რკინა“ და სვან. ფოქ „გამოქვაბული“ < ზან. (მეგრ.) ფოქვა/ფოქვე „გამოქვაბული, ბუნაგი“; თემგრბეჟიშ ქჷანრ (ბქ.) „კლდე (ზედმიწ. – თემურ-ბეგ-ის ქვ-იან-ებ-ი)“ < ქართ. თემურბეგ-ი < თურქ.-მონღ. **temur** „რკინა“ + თურქ. **beg** (/bej) „ბატონი“ და სვან. ქჷანრ „ქვიანი ადგილი“, რომელიც შესაძლოა < ქართ. ქვა; კოსდშ ლაგარდჷშ (ლხმ.) „საკარტოფილე ადგილი (ზედმიწ. – კოსტა-ს სა-კარტოფილ-ე)“ < ქართ. კოსტა < ლათ. კონსტანტინე „მტკიცესი“, „ურყევისა“, „მედგარისა“ და სვან. გარდჷშ⁷ ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **kartoffel**; კოწიადშ ლაგარდჷშ (ლხმ.) „საკარტოფილე ადგილი (ზედმიწ. – კოწია-ს სა-კარტოფილ-ე)“ < ქართ. კოწია < ქართ. კოსტა < ლათ. კონსტანტინე „მტკიცესი“, „ურყევისა“, „მედგარისა“ და სვან. გარდჷშ⁷ ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **kartoffel**; მიხეშ ლაგარდჷშ (ლხმ.) „საკარტოფილარი ადგილი (ზედმიწ. – მიხეილ-ი{ს} ნა-კარტოფილ-არ-ი)“ < ქართ. მიხეილ-ი < რუს. **Михаил** < ბერძ. **Μιχαηλ** < ძვ. ებრ. **Miqael** (შდრ. ქართ. მიქელა) და სვან. გარდჷშ⁷ ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **kartoffel**; მიხეად⁷ ქჷაბ (ლშხ.) „საძოვრები (ზედმიწ. – მიხეილ-ი{ს} {გამო}-ქვაბ-{ულ}-ი)“ < ქართ. მიხეილ-ი < რუს. **Михаил** < ბერძ. **Μιχαηλ** < ძვ. ებრ. **Miqael** (შდრ. ქართ. მიქელა) და ქართ. ქვაბ-ი „გამოქვაბული“; მერზა ჭალა (ბქ.) „საძოვარი მთა, შენაკადი (ზედმიწ. – მირზა-ს ჭალა)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. ჭალა „მდინარე“ < ქართ. ჭალა „წყლის პირი ნაყოფიერი (საბა)“; „ვაკე ადგილი“; დერდანე/დორდანე ნაკრაჲ (ხოლ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – იორდანე-{ს} ნა-კარგ-აღ-ი)“ < ქართ. იორ და ნე < ბერძ.

⁷ შდრ. ბაღსკეემოური მეხზ.

იოძაყი და ქართ. კარაგ-ი; **ონოფრეშ ნაკუეთ** (ლხმ.) „ტყე (ზედმიწ. – **ონოფრე-ს ნაკუეთი**)“ < ქართ. **ონოფრე** (< ეგვიპ.) „წმინდა ხარი“ და ქართ. **ნაკუეთ-ი**; **რაქდენიშ შურო** (ლხმ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – **რაქდენ-ის შურო**)“ < ქართ. **რაქდენ-ი** (< ირან.) „სჯულ-ბედნიერ-ი“ (ქართულიდან ჩანს შესული სხვა ენებში, მაგ., რუსულში – იქვე: 138) და ქართ. **შურო** 1. „ტყეში სერებს შუა ჩადრმავეებული ადგილი, რომელიც სიგრძივ ჩადის, მაგრამ ხეობას არ წარმოადგენს“, 2. სპევ. „მორებისა და მისთ. თავქვე საცურებელი დარობი/საშვავე“; **რადიმხანიშ ღარ** (ბქ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – **რადიმხან-ის} ღარ-ი**)“ < თურქ. **radim** + უძველესი თურქული ტიტული **xan** და სვან. **ღარ** < ქართ. **ღარ-ი**; **სერგნ ხარაჩოლ** (ჩოლ.) „საძოვარი (ზედმიწ. – **სერგ-ის} ხარაჩო-ებ-ი**)“ < ქართ. **სერგ-ი/სერგო** (< ლათ.) „მაღალი“, „ღირსეული“, „მგზნებარე“ და ქართ. **ხარაჩო** 1. „შენობასთან გამართული ხის ან ლითონის დროებითი ნაგებობა“, 2. „ფიცრის სახერხი დაზგა“ < სპარს. **xarači**...

4. **სვანურში საკმაოდ ხშირია ისეთი ჰიბრიდული ტოპონიმები, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი (უმეტესად პირველი) ნასესხები საკუთარი სახელებისაგან (ანუ ანთროპონიმებისაგან) ნაწარმოები შტო-გვარის აღმნიშვნელი სახელია, მეორე კომპონენტი კი შეიძლება იყოს ან საკუთრივ სვანური საზოგადო სახელი, ან საერთოქართველური ლექსიკური ერთეული, ან ქართულიდან ნასესხები საზოგადო არსებითი სახელი და ა. შ.:** **აბრამშა ცხეკ** (ბზ.) „ტყე (ზედმიწ. – **აბრამ-იან-თ ტყე**)“ < ქართ. **აბრამ-ი** (< ძვ. ებრ.) „მამა სიმაღლისა“, „ამაღლებული“ და სვან. **ცხეკ** „ტყე“; **აბრამშერნამურყუამ** (ბქ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – **აბრამ-ის-ან-ის} ნაკოშკარი**)“ < ქართ. **აბრამ-ი** (< ძვ. ებრ.) „მამა სიმაღლისა“, „ამაღლებული“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **აბრამშერ მურყუამ** (ბზ.)/**აბ რამ რე მურყუამ** (ბქ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – **აბრამ-ის}-ან-ის} კოშკი**)“ < ქართ. **აბრამ-ი** (< ძვ. ებრ.) „მამა სიმაღლისა“, „ამაღლებული“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ასლანშა მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – **ასლან-იან-თ კოშკი**)“ < ქართ. **ასლან-ი** < ძვ. თურქ. **arslan** „ღოძი; გმირი, გოლიათი, დიდი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **პრჩიშა დაბ** (ბზ.) „ყანა (ზედმიწ. – **არჩილ-იან-თ ყანა**)“ < ქართ. **არჩილ-ი** (ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადლმოსილი“ და სვან. **დაბ** „ყანა (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-)“; **ბაკაშა ღარე** (ბზ.) „სათიბი (ზედმიწ. – **ბაკა-იან-თ სათიბი**)“ < ქართ. **ბაკა||ბააკა** < არაბ. **baka** „მუდმივი“,

„მყარი“ და სვან. **ღწრე** „სათიბი“; **ბაკაშა/ბაკშა მურყუამ** (ბზ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ბაკა-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. **baka** „მუდმივი“, „მყარი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ბაკაშერ ნაბაჲ**(ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბაკა-ს-ან-ის ნაკარ-ვალთ)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. **baka** „მუდმივი“, „მყარი“ და სვან. **ბაჲ** „კარავი“; **ბაკაშერ ჭუელ** (ბქ.) „სავარგული (ზედმიწ. – ბაკა-ს-ან-ის კედელი)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. **baka** „მუდმივი“, „მყარი“ და სვან. **ჭუელ** „კედელი“; **ბაჲშ ღწრ** (ბზ.) „ღელე (ზედმიწ. – პაპ-იან-თ ღარ-ი)“ < მეგრ.-ლაზ. პაპ-უ < ლათ. **papa** < ბერძნ. **papas**-იდან „მამა“ და სვან. **ღწრ** < ქართ. ღარ-ი; **ბადრიშამოლ** (ბზ.) „ტყე (ზედმიწ. – ბადრ-იან-თ ახო)“ < ქართ. ბადრ-ი (< არაბ.) „სავსე მთვარე“, გადატ. „სრულქმნი-ლი“ და სვან. **მოლ** „ახო“; **ბადრიშა მურყუამ** (ბზ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ბადრ-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. ბადრ-ი (< არაბ.) „სავსე მთვარე“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ბაშერ კალღლღწრ** (ბქ.) „კალო (ზედმიწ. – ბეი-ს-ან-ის კალო-უკ-ებ-ი)“ < ქართ. ბეი < თურქ. **bej (/beg)** „ბატონი“ და სვან. **კალ** „ეზო; კალო“ < ქართ. კალო; **ბასლიშა მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – ბასილ-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ბეგიშე ნამხუირ** (ბქ.) „სათიბი; ნასახლარი (ზედმიწ. – ბეგ-ის-ან-ის ნანგრევი)“ < ქართ. ბეგ-ი < თურქ. **beg (/bej)** „ბატონი“ და სვან. **ნამხუირ** „ნანგრევი“; **ბეჟნაშამოლ** (ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბეჟან-იან-თ ახო)“ < ქართ. ბეჟან-ი < ძვ. ირან. ვეჟან „ვეჯელი“, ანუ „ირანელი“ (თაგეიდური ბგერა სპარსულშივე არის შეცვლილი – იქვე: 101) და სვან. **მოლ** „ახო“; **მურზაყანშა მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – მურზაყან-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ + სპარსული სუფიქსი **xan (= მირზახანი)** და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **მურზაყანშა ცხეკ** (ბზ.) „ტყე (ზედმიწ. – მურზაყან-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ + სპარსული სუფიქსი **xan (= მირზახანი)** და სვან. **ცხეკ** „ტყე“; **მურზაშა მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – მირზა-ან-თ კოშკი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **მერზაშა ღწრ** (ბზ.) „ტყე, საძოვარი (ზედმიწ.

⁸ ბეჟან და ბეჟი ფორმათა პარალელურად ქვემო სვანურში საკ. სახ. ბეჟნა⁸ც დასტურდება, რომელიც < ქართ. ბეჟან-ი.

– მირზა-ან-თ კოშკი“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. ღჷრ < ქართ. დარ-ი; **მერზაშა/მერზაშა მურყუამ** (ბზ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – მირზა-ან-თ კოშკი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **მერძალტუშა დაბარ** (ჩოლ.) „ყანები (ზედმიწ. – მირზა-უკა-ან-თ ყანები)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“⁹ და სვან. დაბ „ყანა“ (შდრ. ს.-ქართვ. *დაბ-); **ნასყიდწაშა მურყუამ** (ბზ.) „კოშკი (ზედმიწ. – ნასყიდა-ან-თ კოშკი)“ < ქართ. ნასყიდა და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ოთარშა მურყუამ** (ჩოლ.) „კოშკი (ზედმიწ. – ოთარ-იან-თ კოშკი)“ < ქართ. ოთარ (< არაბ.) „სურნელოვანი“, „ნელსაცხებელი“, „წამალი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“; **ოთარშე ნამურყუამ** (ბქ.) „ნაკოშკარი (ზედმიწ. – ოთარ-ის-ან-ი{ს} ნაკოშკარი)“ < ქართ. ოთარ (< არაბ.) „სურნელოვანი“, „ნელსაცხებელი“, „წამალი“ და სვან. **მურყუამ** „კოშკი“...

5. სვანურში ხშირია, ასევე, სამკომპონენტო პიბრიდულ ტოპონიმთა ხმარების შემთხვევებიც, რომელთა ერთ-ერთი კომპონენტი ქართულ-მეგრულიდან (უშუალოდ თუ შუალობით), ან თურქულიდან (ყარაჩაულ-ბაღყარულის, ყუმბისურის... გზით) ნასესხები ანთროპონიმია: არტენი ნადგარ ღელა (ღნტ.) „ღელე (ზედმიწ. – არტემ-ი{ს} {მო}ნაკლავი ღელე)“ < ქართ. არტემ-ი (< ბერძ.) „ჯანმრთელი“, „უვნებელი“, სვან. ნადგარ „{მო}ნაკლავი“ და ქართ. ღელე; აფრასიძე გელაშ ლექტურ (ბქ.) „წისქვილის მიდამო (ზედმიწ. – აფრას-ი-ძე გელა-ს წისქვილი)“ < ქართ. აფრასიონ-ი (< სპარს.) „მრისხანე“, ქართ. გელა და სვან. ლექტურ „წისქვილი“; თენგიზიშ ყარწაშ ნაყარ (ღხმ.) „ტყე

⁹ როგორც სამეცნიერო ლიტერატურიდანაა ცნობილი, „ამირი არაბთა მოხელის დროიდან ეწოდებოდა მხედართმთავარს, მმართველს. ამირობით დაიწყო თავისი კარიერა თემურ-ლენგმა, რომელმაც შემდგომ თითქმის ნახევარი აზია დაიპყრო, მაგრამ მაინც შეინარსუნა ამირის ტიტული და არ გაცვალა იგი უფრო საპატიო წოდებაზე – ხანზე (ამ ტიტულს ატარებდნენ მონღოლთა ბელადის ჩინგიზ-ხანის შთამომავლები, თემური კი მათ არ ეკუთვნოდა, ხოლო თემურის შვილებმა მიიღეს წოდება **ამირ (ემირ)-ზადე**. აქედან თავ-ბოლოს მოკვეცით მიღებულია **მირზა**, რომელიც გვხვდება როგორც ტიტულად, ისე საკუთარ სახელად. მაშასადამე, მისი თავდაპირველი მნიშვნელობაა „უფლისწული“, „ბატონიშვილი“, მოგვიანო ხანებში ასე მიმართავდნენ აგრეთვე მდივანმწიგნობრებს, მწერლებს, ოღონდ ამ შემთხვევაში მირზა სახელის წინ დაისმის, მაშინ როცა „უფლისწულის“ მნიშვნელობით ის სახელს მოხდევს“ (იქვე: 131).

(ზედმიწ. – თენგიზ-ის ყავრ-ის ნა-ყავრ-ალ-ი)“ < ქართ. თენგიზ (< თურქ. < მონღ. ჩინგიზ „დიდი“, „ძლიერი“), სვან. ყარ „ყავარი“ და ნაყარ „ნაყავრალი“ < ქართ. ყავარ-ი; კაციალშა დერმინე ლჭემა (ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – კაცია-ან-თ ერმინე-{ს} სათიბი)“ < ქართ. კაცია და ქართ. ერმილე (< ბერძ.) „ჰერმესის ტეისა“ და სვან. ლჭემა „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. *წიამ-/*წიემ-)“; ჟიბე უთოთიშა ზაგწრ (ბზ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ზემო ოთია-ან-თ ზეგანი)“ < სვან. ჟიბე „ზემო“, ქართ. ოთია < ქართ. ოთარ-ი (< არაბ.) „სურნელოვანი“, „ნელსაცხებელი“, „წამალი“ და სვან. ზაგწრ „ზეგანი, ქედი, უღელტეხილი“; სამსონი კოჯ ლაკუშოლ (ლშხ.) „გზა (ზედმიწ. – სამსონ-ი{ს} კლდი{ს} სატეხი)“ < ქართ. სამსონ (< ძვ. ებრ.) „მზიანი“ და სვან. კოჯ „კლდე“ და ლაკუშოლ „სატეხი, სამტკრევი“...

6) სიტყვათშეერთებითი ანუ ტოპონიმ-კომპოზიტების გარდა სვანურში ხშირია სხვადასხვა ენიდან ნასესხები ცალკეული საკუთარი სახელებისაგან ნაწარმოები (ვინმეს კუთვნილების აღმნიშვნელი) ტოპონიმებიც, მაგ.: ბაკაშნი (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – ბაკა-ს-ან-ი, ანუ ბაკა-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. *baka* „მუდმივი“, „მყარი“; ბაკაშინ (ბზ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბაკა-ს-ან-ი, ანუ ბაკა-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. *baka* „მუდმივი“, „მყარი“; ბერდიანი (ბზ.) „ყანა (ზედმიწ. – ბერდია-ს-ან-ი, ანუ ბერდია-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. ბერდია (< თურქ.) „ღვთის ბოძებულის“, „უფლის ნაჩუქარი“; ბესუნი (ბქ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბესო-ს-ან-ი, ანუ ბესო-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. ბესო < ბესარიონ-ი (< ბერძ.) „ტყიანი ადგილი“, „ტეისა“; გაბრანი (ბქ.) „სათიბი, საძოვარი (ზედმიწ. – გაბრიელ-ის-ან-ი, ანუ გაბრიელ-ის სახელობის მიწა)“ < ქართ. გაბრიელ-ი (< ძვ. ებრ.) „ჩემი ძალა დმერთია“, ესპლანი (ბქ.) „ადგ., სათიბი (ზედმიწ. – ესპლან-ის-ან-ი, ანუ ესპლან-ის სახელობის მიწა)“; ოღლანი (ბქ.) „ადგ., სათიბი (ზედმიწ. – ოღლ-ან-ის-ან-ი, ანუ ოღლან-ის სახელობის მიწა)“ < თურქ. ოღლი „შვილი“; პეტრანი (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – პეტრე-ს-ან-ი, ანუ პეტრე-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. პეტრე (< ბერძ.) „კლდე, ღოღი“; ქრისტანი (ბქ.) „სათიბ-სახნავი (ზედმიწ. – ქრისტე-ს-ან-ი, ანუ ქრისტე-ს სახელობის მიწა)“ < ქართ. ქრისტე < ბერძ. Χριστός; ყარბეგშანი (ბქ.) „ყანა (ზედმიწ. – ყარ-ბეგ-ის-ან-ი, ანუ ყარბეგის სახელობის მიწა)“ < თურქ. *Kara* „შავი“, „მამაცო“ + *beg* (/bej)

„ბატონი“ (მსგავსი წარმოებისაა, ასევე: გენგესნი, გოგუნი, კუასდნი, რატნი, სადლნი, ჭაბგუნი, ჯაფრნი/ჯაფრნი, ჯაჭულნი და მრავ. სხვ.).

7) ცალკე გამოყოფთ შტო-გვარის სახელთაგან მომდინარე ტოპონიმებს, რომლებიც თავის მხრივ ნაწარმოებია ნასესხებ ანთროპონიმთაგან:

ა) შა- სუფიქსით ნაწარმოები შტო-გვარის აღმნიშვნელი ტოპონიმები: **ადამუშა** (ბზ.) „უბანი (ზედმიწ. – ადამ-იან-თ-ი)“ < ქართ. ადამ-ი < (ძვ. ებრ.) „თიხა (წითელი მიწა)“, „ადამიანი“; **აფრასშა/აფრაშა** (ჩოღ.) „უბანი (ზედმიწ. – აფრასიონ-იან-თ-ი)“ < ქართ. აფრასიონ-ი (< სპარს.) „მრისხანე“; **ბაკაშა** (ბზ.) „უბანი (ზედმიწ. – ბაკა-ან-თ-ი)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. „მუდმივი“, „მყარი“; **ბასილშა/ბასლანშა**(ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – ბასილ-იან-თ-ი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“; **მურზაყანშა** (ბზ.) „უბანი (ზედმიწ. – მურზაყან-იან-თ-ი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“ + სპარსული სუფიქსი **xan**(= **მირზახანი**); **მერზაშა** (ბზ.) „უბანი (ზედმიწ. – მირზა-ან-თ-ი)“ < ქართ. მირზა < არაბ.-სპარს. **amirzade** „ამირის შვილი“; **თემირშა** (ბზ.) „უბანი (ზედმიწ. – თემურ-იან-თ-ი)“ < ქართ. თემურ (< თურქ.-მონღ.) „რკინა“...

ბ) შერ- სუფიქსით ნაწარმოები შტო-გვარის აღმნიშვნელი ტოპონიმები: **აფრანშერ** (ბქ.) „უბანი (ზედმიწ. – აფრასიონ-ის-ან-ი)“ < ქართ. აფრასიონ-ი (< სპარს.) „მრისხანე“; **არჩილშერ** (ლხმ.) „უბანი (ზედმიწ. – არჩილ-ის-ან-ი)“ < ქართ. არჩილ-ი (ირან.) „სწორი“, „წრფელი“, „მართალი“, „ნათელი“, „მადღმოსილი“; **ბაკაშერ** (ბქ.) „უბანი (ზედმიწ. – ბაკა-ს-ან-ი)“ < ქართ. ბაკა||ბააკა < არაბ. **baqa** „მუდმივი“, „მყარი“; **ბეუნანშერ**(ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – ბეუნ-ის-ან-ი)“ < ქართ. ბეუნ-ი < ძვ. ირან. ვეუნ „ვეჯელი“, ანუ „ირანელი“; **ბასლანშერ** (ლნტ.) „თემი (ზედმიწ. – ბასილ-ის-ან-ი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“; **ნიკოშერ** (ლხმ.) „უბანი (ზედმიწ. – ნიკო-ს-ან-ი)“ < ქართ. ნიკო < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. ნიკე „გამარჯვება“ და ღაოს „ხალხი“...

ხშირია შა- და შერ- ფორმანტიანი შტო-გვარის აღმნიშვნელი ტოპონიმების პარალელური გამოყენების შემთხვევები, მაგ.: **ბაკაშა/ბაკაშერ**, **აფრასშა/აფრანშერ**, **ბასილშა/ბასლანშერ** და ა. შ., რომელთა პარალელურად, ასევე, -**შერან/-შერან/-**

შერაღ/-შერაღ/-შერაღ მაწარმოებლიანი ფორმებიც დასტურდება, მაგ.: **ბადრიშერაღ** (ჩოღ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ბადრ**-ის-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ბადრ-ი (< არაბ.) „სავსე მთვარე“, გადატ. „სრულქმნილი“; **ბასილშერაღ** (ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ბასილ**-ის-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“; **ბასლანშერაღ** (ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ბასილ**-ის-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“; **ბეჟნაშერაღ** (ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ბეჟან**-ის-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ბეჟან-ი < ძვ. ირან. ვეჟან „ვეჯელი“, ანუ „ირანელი“; **ნიკუძაშერაღ** (ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ნიკო**-ს-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ნიკო < ქართ. ნიკოლოზ-ი < ბერძ. **ნიკე** „გამარჯვება“ და **ლავს** „ხალხი“; **ოთანშერაღ**(ლნტ.) „უბანი (ზედმიწ. – **ოთარ**-ის-ან-ებ-ი)“ < ქართ. ოთარ (< არაბ.) „სურნელოვანი“, „ნელსაცხებელი“, „წამალი“..., სადაც აღნიშნულ სუფიქსებს, როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ეკისრებათ შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელთა სიმრავლის გადმოცემა (ჩანტლაძე, 1998: 139). ვინაიდან ჩვენი მოხსენების//სტატიის ძირითად მიზანს ნასესხები ანთროპონიმებისაგან წარმოებული ტოპონიმების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ანალიზი, აგრეთვე ნასესხობების შემოსვლის გზებისა და ქრონოლოგიის დადგენა წარმოადგენს, ამიტომ შტო-გვარებსა და მათ საწარმოებელ ელემენტებზე მსჯელობას აქ აღარ გავაგრძელებთ, თუმცა აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ სწორედ შტო-გვარის აღმნიშვნელმა სახელებმა შემოგვინახეს უძველესი სვანური საკუთარი სახელები, რომელთა უმეტესი ნაწილი რომელიღაც ისტორიულ არენაზე უნდა დამკვიდრებულიყო სვანურში.

როგორც მრავალრიცხოვან სვანურ ანთროპონიმთაგან ნაწარმოებ ტოპონიმებზე დაკვირვებამ აჩვენა, სვანურში, მეგრულის მსგავსად¹⁰, ხელშესახებია მრავალმარცვლიან ნასესხებ საკუთარ სახელთა დეზინტეგრაციაც (მაგ.: **ანტონრე ლასფლაჟაშერ/ლაშდღვძარ** (ლხმ.) „სასაფლაო (ზედმიწ. – **ანტონ**-ებ-ი{ს} სა-სა-ფლ-ა-ი)“ < ქართ. ანტონ-ი (ბერძ.) „მეომარი“, „ომში ჩაბმული“, „წინამძღოლი“, „მეთაური“ და

¹⁰ ცნობილია, რომ მეგრულში მრავალმარცვლიანი უცხოური საკუთარი სახელები, ჩვეულებრივ, შემოკლებულად გამოითქმის: *აბესალომ* – *აბე*, *აპოლონ* – *აპო*, *ბიკენტი* – *ბიკი*, *გაბრიელ* – *გაბი*, *ერმილე* – *ერი*, *ქრისტინე* – *ქრისტე* და მრავ. სხვ. (დღონტი, 1988: 176).

სვან. **ლასფლაჟერ/ლაშდღჳჳარ** „სასაფლაო“ (*ანტო/ონტო* – *ანტონი*); **აფრასშა/აფრაშშა** (ჩოლ.) „უბანი (ზედმიწ. – აფრასიონ-ან-თ-ი)“ < ქართ. აფრასიონ-ი (< სპარს.) „მრისხანე“ (აფრა – აფრასიონი); **აფრჳშერ** (ბქ.) „უბანი (ზედმიწ. – აფრასიონ-ის-ან-ი)“ < ქართ. აფრასიონ-ი (< სპარს.) „მრისხანე“ (აფრა – აფრასიონი); **ბასიღლჳჳემა** (ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – ბასი-ის სათიბი)“ < ქართ. ბასილ-ი (ბერძ.) „მეფური“, „სამეფო“ და სვან. **ლჳჳემა** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. ***წ1ამ-/*წ1ემ-**) (ბასი – ბასილი)“; **ზოსიღ მოღ** (ლნტ.) „სათიბ-სახნავი (ზედმიწ. – **ზოს-ის** ახო)“ < ქართ. ზოსიმე (< ბერძ.) „სიკოცხლისუნარიანი“ და სვან. **მოღ** „ახო“ (ზოსი – ზოსიმე); **ლადიღ ლჳჳემა** (ლნტ.) „სათიბი (ზედმიწ. – **ვლადიმერ-ის** სათიბი)“ < ქართ. ვლადიმერ (< ძვ. სლავ.) „ქვეყნის მფლობელი“ და სვან. **ლჳჳემა** „სათიბი (შდრ. ს.-ქართვ. ***წ1ამ-/*წ1ემ-**)“; **მიხეშ ლაგარდჳიშ** (ლხმ.) „ნაკარტოფილარი ადგილი (ზედმიწ. – **მიხეილ-ის** ნა-კარტოფილ-არ-ი)“ < ქართ. მიხეილ-ი < რუს. **Михаил** < ბერძ. **Μιχαил** < ძვ. ებრ. **Miqael** (შდრ. ქართ. **მიქელა**) და სვან. **გარდჳიშ** < ქართ. კარტოფილ-ი < რუს. **Картофель** < გერმ. **Kartoffel** (*მიხე – მიხეილი*)...

შედგები და დასკვნები.

როგორც შესავალ ნაწილში აღვნიშნეთ, ამჯერად ჩვენი ნაშრომის ძირითად მიზანს ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი სვანური ჰიბრიდული (resp. ნაჯვარი) ტოპონიმების გამოვლენა, ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ტრანსფორმაციების ანალიზი, ნასესხობების შემოსვლის გზებისა და ქრონოლოგიის დადგენა წარმოადგენს, რისთვისაც მრავალრიცხოვანი საანალიზო მასალა რამდენიმე ნაწილად დაჯგუფდა. დაჯგუფებული მასალის საფუძველზე კი გაკეთდა შემდეგი დასკვნები:

1. მრავალრიცხოვანი ნასესხები ანთროპონიმების შემცველ ჰიბრიდულ (ე. წ. ნაჯვარ) ტოპონიმებზე დაკვირვებამ აჩვენა, რომ წარმოების მხრივ სიტყვათშეერთებით ნაწარმოებ ტოპონიმ-კომპოზიტებში ორწევრიანი (ბინომური) მართულმსაზღვრელიანი (ანუ მსაზღვრელ-საზღვრულიანი) სახელები გამოიყოფა და ამგვარ შეხამებაში ძირითადი მოდელები ასეთია: ანთროპონიმი + საზოგადო სახელი, ანთროპონიმი + მიმდებარეობა. რაც შეეხება სამკომპონენტო ჰიბრიდულ ტოპონიმებს (ორსიტყვიანი მსაზღვრელით), მათი სტრუქტურული მოდელი შემდეგი

სახით წარმოგვიდგება: ანთროპონიმი + მიმღეობა + აპელატივი, ანთროპონიმი + აპელატივი + მიმღეობა, ზმნისართი + შტო-გვარის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული + აპელატივი, შტო-გვარის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული + აპელატივი + მიმღეობა და ა. შ. ცხადია, ქართულის მსგავსად, სვანურშიც ორშემადგენლიან ტოპონიმთა მეორე კომპონენტი – ინდიკატორი (ანუ გეოგრაფიული ტერმინი) ყოველთვის სახელობით ბრუნვაშია (მაგ.: **მურყუამ, ნაკ, შუკუ, ნალჯუამ, ლაჯუმი, ნალზიგუ, ლალგენ, დაბ, დაბარ, ტუიბ, ჭალა...**), პირველი კომპონენტი (ანუ მსაზღვრელი) კი, როგორც წესი, ნათესაობით ბრუნვაში (მაგ.: ბზ. **აქსენტი (< აქსენტიშ)** „ავქსენტის“, ბქ. **ანთიმოზიშ** „ანთიმოზის“, ლშხ. **ღალაკდიონი (< ღალაკდიონიშ)** „გალაკტიონის“, ლნტ. **ალექსი (< ალექსიშ)** „ალექსის“, ლნტ. **ნიკუე (< ნიკუეშ)** „ნიკოსი“, ჩოლ. **დერდანე/ოორდანე (< დერდანე/ოორდანეშ)** „იორდანესი“, ლხმ. **ბაკაშ** „ბაკასი“...), თუმცა, სვანურისათვის გატარებული საერთო წესის თანახმად, მსაზღვრელის ბრუნვის მორფემული ელემენტი (-შ) თითქმის ყოველთვის იკარგება ქვემოსვანურსა და ბალსქემოურ დიალექტებში, ხოლო შედარებით მყარია ბალსქემოურში. როგორც სპეციალურ ლიტერატურაში არაერთხელ აღუნიშნავთ, „...ნათესაობითი ბრუნვის ნიშნის ჯერ თანხმოვნითი, შემდეგ კი ხმოვნითი ელემენტის მოკვეცა დასტურდება უძველეს კომპოზიტებში (ტოპონიმები, კვირის დღეთა თუ მცენარეთა სახელწოდებები) და ზმნისართებთან ან თანდებულებთან მართვით დაკავშირებისას“ (ჩანტლაძე, 1998: 25-26)¹¹.

2. ჩვენ მიერ გამოყოფილ ჰიბრიდულ ტოპონიმთა ძირითად მოდელებში ერთ-ერთი კომპონენტი (უმეტესად პირველი, ანუ ამ შემთხვევაში ანთროპონიმი), დიდძალი საილუსტრაციო მასალის განხილვის შედეგად, როგორც მოსალოდნელი იყო, აღმოჩნდა სხვადასხვა ენიდან (უშუალოდ თუ შუალობით) ნასესხები. როგორც სპეციალური ლიტერატურიდანაა ცნობილი, ეროვნული სახელების გვერდით თითქმის ყველა ენაში

¹¹ ვინაიდან ჩვენი ნაშრომის ძირითადი მიზანი სვანური ჰიბრიდული (resp. ნაჯვარი) ტოპონიმების გამოვლენა და ამ ტოპონიმებში გამოვლენილი ნასესხები ანთროპონიმების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური ტრანსფორმაციების ანალიზი, ამასთანავე, ნასესხობების შემოსვლის გზებისა და ქრონოლოგიის დადგენა წარმოადგენს, ამიტომ სინტაქსურ თავისებურებებზე მსჯელობას აქ აღარ გავაგრძელებთ.

გვხვდება უცხოური ანთროპონიმები და, ცხადია, ამ მხრივ გამონაკლისი არც სვანურია, სადაც საკუთრივ სვანური მასალის გვერდით ხშირად უცხოენოვანი, ძირითადად კი თურქულიდან ნასესხები, ანთროპონიმებიც დასტურდება, რომელთა უმეტესობა სვანურში ყარაჩაულ-ბალყარულიდან შეთვისებულია მიიხნევა (ჯიქია, 1973: 213). სწორედ ეს ანთროპონიმები შეისისხლხორცა და გამოიყენა ენამ მატოპონიმებად, თუმცა თურქული ანთროპონიმების პარალელურად ხშირად გვხვდებით ბერძნულიდან, ებრაულიდან, რუსულიდან, ოსურიდან, ირანულიდან, ძვ. სლავურიდან, არაბულ-სპარსულიდან და ა. შ. ნასესხებ ანთროპონიმებსაც, რომელთა უმეტესობა ამჟამად მხოლოდ ტოპონიმებსა და შტო-გვარის აღმნიშვნელ სახელებში გვხვდება. უცხოენოვან ანთროპონიმთა დიდი ნაწილი სწორედ შტო-გვარის აღმნიშვნელმა სახელებმა შემოგვინახეს და, როგორც მ. ქაღდანი მიუთითებდა, საბოლოო დავიწყებას გადაარჩინეს (ქაღდანი, 1987: 304).

3. ცხადია, ჩვენი ინტერესის ძირითად სფეროს სწორედ სესხების გეოგრაფიული მიმართულებისა და შეძლებისდაგვარად ქრონოლოგიის დადგენა შეადგენს, რაც, ბუნებრივია, დიდ სირთულესთან არის დაკავშირებული. ნასესხებ სიტყვათა ქრონოლოგიური საზღვრების დადგენა, როგორც წესი, განსაკუთრებით მაშინ რთულდება, როდესაც საქმე გვაქვს უძველეს ნასესხობებთან, რომლებიც შესაძლოა ბგერათშესატყვისობებითაც იყვნენ წარმოდგენილნი ქართველურ ენებში (საღლიანი, 2005: 218). სვანურ ტოპონიმებსა და შტო-გვარებში შემორჩენილი ანთროპონიმები უძველესი ფორმაციისაა და მათი უმეტესობა, როგორც უკვე ითქვა, სწორედ ტოპონიმებმა და შტო-გვარებმა შემოგვინახეს. გარდა ამისა, სვანურმა ადრინდელმა საკუთარმა სახელებმა დროთა განმავლობაში ფონეტიკურ-სემანტიკური ადაპტაცია განიცადეს, რის შედეგადაც ხშირ შემთხვევაში ჭირს საანალიზო ფორმათა თავდაპირველი სახის აღდგენა, რაც უფრო მეტად ართულებს როგორც ქრონოლოგიური საზღვრების დადგენას, ასევე სესხების გეოგრაფიული მიმართულების გარკვევას. შედარებით ადვილია სესხების მიმართულების გარკვევა იმ შემთხვევაში, როცა ესა თუ ის ანთროპონიმი **ხან**, **ყან**, **ბი**, **-მირზა/მურზა/მერზა** ფორმანტების შემცველია. სხვა ქართველურ ანთროპონიმებთან შედარებით სვანური სწორედ ამ ფორმანტიანი საკუთარი სახელების სიმრავლით ხასიათდება და უფრო მეტად ბალსქვემო სვანეთის მთავარ

დადეშქელიანთა გენეალოგიებისათვის არის დამახასიათებელი (მარგიანი, 2013: 183-184).

4. სვანურ გეოგრაფიულ ნომენკლატურაში ხშირად ვხვდებით ჩრდილო-კავკასიურ (ყაბარდოულ, ჩერქეზულ, ოსურ...), დასავლეთევროპულ (ბერძნულ, ლათინურ), რუსულ და აღმოსავლურ (თურქულ, სპარსულ, არაბულ, სომხურ) ენათა ლექსიკის არაერთ ნიმუშს, რაც განპირობებულია გარკვეული კონტაქტებით დროსა და სივრცეში. რასაკვირველია, მათ გვერდით დიდი ოდენობით დასტურდება მონათესავე ქართველურ ენათა (ქართული, მეგრული) ნასესხობანიც, რომელთა საერთოქართველურ მონაცემთაგან გამიჯვნა რიგ შემთხვევაში საკმაოდ რთულია (საღლიანი, 2005: 218). ცხადია, ბევრად უფრო რთულდება საერთოქართველურ მონაცემთაგან გამიჯვნა იმ შემთხვევაში, როცა საქმე სწორედ უძველესი ფორმაციის ტოპონიმებსა და შტო-გვარებს შეეხება.

5. როგორც კვლევამ აჩვენა, ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი ჰიბრიდული (ე. წ. ნაჯვარი) ტოპონიმების პირველი შემადგენელი კომპონენტი (ანუ მატოპონიმებლად გამოყენებული ანთროპონიმები) შემოსული ჩანს ძირითადად ქართულ-ზანურიდან (უშუალოდ თუ შუალობით), ხოლო ნაწილი თურქულიდან (**ყარაჩაულ-ბაღყარულის, ყუმბიხურის... გზით**). სპეციალური ლიტერატურის მიხედვით, თურქულენოვან ანთროპონიმთა და ზოგადად, **-ხან, -ყან, -ბი...** ფორმანტებით მარკირებულ საკუთარ სახელთა ფართოდ გავრცელება სვანურში განაპირობა ჩრდილო კავკასიის ენებთან – ადიღურ-ყაბარდოულთან, ყარაჩაულთან და ბაღყარულთან მეზობლობამ, უშუალო კონტაქტმა, სოციალურ-ეკონომიური, სამეურნეო, კულტურული და სხვა სახის კონტაქტებმა (მ. ჯიქია, ქ. მარგიანი).

6. რაც შეეხება ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ და სემანტიკურ მხარეს, უნდა ითქვას, რომ უცხოენოვან ანთროპონიმთა ფუძეები სვანურში დასტურდება როგორც ფონეტიკურ-სემანტიკურად უცვლელი სახით (მაგ.: **ალექსანდრე, ანთიმოზ, არსენა, ნიკოლოზ, პეტრე, რაჟდენ, როსტომ, სოსლან...**), ასევე სხვადასხვა ფონეტიკური ვარიანტებითა თუ სემანტიკური ნიუანსებით (სახეცვლილი მონაცემებით). ზოგიერთი ნასესხები ფუძე „გასვანურებულია“, ანუ შეიცავს სვანური ენისათვის დამახასიათებელ მორფოლოგიურ ინვენტარს: პალატალურ, ველარულ თუ ლაბიალურ უმლაუტს (მაგ.: **წნთიმოზ, წრჩილ, ბესწრიონ, თემრწზ, ლწდიმერ, წწსყიდწ, წიკწე, დესწებ...**),

გრძელ ხმოვანს (მაგ.: ბურწყ, მიხჲ, სიმონ...), ანაპტიქსურ ელემენტს (მაგ.: ბექმერზაშ, თემერბექიშ, მერზაბეგი, მერზაშ, მერზილაშ, მერძა, მერძალაშა...) და ა. შ., რაც ერთგვარ მეგზურობას გვიწევს სესხების გეოგრაფიული მიმართულების გარკვევაში.

7. გარდა ამისა, ნასესხებ ანთროპონიმთა ერთ ნაწილში საკმაოდ ხელშესახებია შემდეგი ფონეტიკური პროცესები: აფრიკატიზაცია-დეზაფრიკატიზაცია (მაგ.: მერძა ბჃრ „მირზა-ს ქვა“; მერძალაშა დაბჃრ „მირზა-უკა-ან-თ ყანები“...), თანხმოვანთა გამჟღერება (მაგ.: კოსდაშ ლაგარღუიშ „კოსტა-ს საკარტოფილ-ე“...), დაერუება (მაგ.: ჯჳნსუხუი მურყუამ „ჯჳნსუდი(ს) კოშკი“), გამკვეთრება (მაგ.: ლალაკდიონი ლიცრლდ „გალაქტიონ-ი(ს) წყალუკა“...); ლ/მ/ნ/რ (სონორ) თანხმოვანთა მონაცვლეობა (მაგ.: არტენი ნადგარ ღელა „არტემ-ი(ს) {მო}ნაკლავი ღელე“; ოთანშერაღ „ოთარ-ის-ან-ებ-ი“...), რედუქციის პროცესები მსუბუქ და მძიმე ბირთვებში (მაგ.: ბჳსლიშა მურყუამ „ბასილ-იან-თ კოშკი“; ბესჳნი „ბესო-ს-ან-ი“; თემერბექიშ ქჳნარ „თემურ-ბეგ-ის ქვ-იან-ებ-ი“; თჳჳანე საყღარ „თეოფანე-ს) საყდარი“; მერზა ჭაღჳ „მირზა-ს ჭაღა“...), ბგერათა ჩართვა-დაკარგვა (მაგ.: ასონი მურყუამ „იასონ-ი(ს) კოშკი“; აქსენტი მურყუამ „ავქსენტ-ი(ს) კოშკი“; ლადიმჳ მოლ „ვლადიმერ-ი(ს) ახო“; ლადრ მოლ „ვლადიმერ-ი(ს) ახო“; ესებიშ ლალგენ „იოსებ-ის სა-დგ-ომ-ი“...) და სხვ. იშვიათად, მაგრამ მაინც კნინობითის სუფიქსებით გაფორმებული ნასესხები ანთროპონიმებიც დასტურდება (მაგ., მერზილაშ ტუიბ „მირზა-უკა-ს ხეობა“; მერძალაშა დაბჃრ „მირზა-უკა-ან-თ ყანები“...).

8. ბუნებრივია, მრავალრიცხოვან ჰიბრიდულ ტოპონიმებში შესიტყვების პირველ კომპონენტად უამრავი ისეთი ანთროპონიმი დასტურდება, რომელთა წარმომავლობა ჯერჯერობით გაურკვეველია, ამიტომ კვლევა აღნიშნულ თემასთან დაკავშირებით აუცილებლად გაგრძელდება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

მარგიანი, 2013 – მარგიანი ქ., აღმოსავლური წარმომავლობის სახელები სვანურში, ქართველური მემკვიდრეობა, XVII, თბ., 2013.

სადღლიანი, 2005 – სადღლიანი მ., ნასესხობანი სვანურ ენაში, საკანდიდატო დისერტაცია, თბ., 2005.

ქაღდანი, 1987 – ქაღდანი მ., სვანური საკუთარი სახელების სემანტიკა და სტრუქტურა (სულთა მატიანის მასალათა მიხედვით), ონომასტიკა, I, თბ., 1987.

დლონტი, 1988 – დლონტი ალ., ქართული ლექსიკოლოგიის საფუძვლები, თბ., 1988.

ჩანტლაძე, 1998 – ჩანტლაძე ი., ქართველოლოგიური ძიებანი, თბ., 1998.

ჭუმბურიძე, 1992 – ჭუმბურიძე ზ., რა გქვია შენ? თბ., 1992.

ჯიქია, 1973 – მ. ჯიქია, თურქული წარმომავლობის ანთროპონიმები ქართულში, თბ., 1973

ჯორბენაძე, 1986 – ბ. ჯორბენაძე, ტოპონიმთა კლასიფიკაციისათვის, იბერიულ-კავკასიური ენათმეცნიერება, ტ. XXV, თბ., 1986.

თხზული ტოპონიმები სვანურში¹

მოკლე შინაარსი

ნაშრომში წარმოდგენილია თხზული ტოპონიმების ანალიზი, რომელთა რაოდენობაც სხვა ქართველური ენების მსგავსად არცთუ მცირეა. როგორც კვლევამ აჩვენა, სვანურში მრავლად დასტურდება კომპოზიტი გეოგრაფიული სახელები, მათ შორის გაცილებით მრავლად გვხვდება გენეტიურმსაზღვრელიანი ტოპონიმები, ხოლო შედარებით ნაკლებად - ატრიბუტულმსაზღვრელიანი.

სიტყვათშეერთებით მიღებულ ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში მსაზღვრელის მეშვეობით, კარგად ჩანს ამა თუ იმ ობიექტის ადგილმდებარეობა და ტერიტორიული დახასიათება, გეოგრაფიული ობიექტის მასშტაბი, მისი დასახლებისა და წარმოშობის სიძველე თუ სიახლე, ამა თუ იმ ადგილისათვის დამახასიათებელი რელიეფი და სხვ. მსაზღვრელად უმეტესწილად გვხვდება ზედსართავი სახელები (როგორც ვითარებითი, ისე მიმართებითი) და მიმღეობა, შედარებით ნაკლებად არსებითი სახელი და იშვიათად რიცხვითი სახელი. რაც შეეხება გენეტიურმსაზღვრელიან ტოპონიმებს, მართული მსაზღვრელი ნათესაობით ბრუნვაშია (ხან ბრუნვის სრული ნიშნის დაცვით, ხან ნაწილობრივ) და უცვლელად უკავშირდება საზღვრულს მხოლოდობით ან მრავლობით რიცხვში. გენეტიურმსაზღვრელად სვანურში გამოყენებულია საკუთარი და საზოგადო სახელები. ყველაზე ხშირად გამოყენებულია ანთროპონიმები - უმეტესწილად დასტურდება პირის სახელი, ნაკლებად გვარი, ხოლო უფრო იშვიათად კი სახელი და გვარი ერთად.

საკვანძო სიტყვები: ტოპონიმია, ანთროპონიმია, სემანტიკა, სინტაქსი, სინტაგმა.

¹ კვლევა განხორციელდა 2016 წელს შოთა რუსთაველის ეროვნული სამეცნიერო ფონდის მიერ დაფინანსებული პროექტის – „სვანური ენის ტოპონიმია (ფუნდამენტურ-გამოყენებითი გამოკვლევა ლექსიკონითურთ)“ ფარგლებში.

TOPONYM COMPOSITES IN SVANURI

Abstract

The work represents an analysis of composed toponyms. The number of toponyms is much like the Kartvelian languages. As research has shown, compound geographical names are frequently evidenced in Svan, among them there are many more genitive determiner toponyms and attributive determineris relatively less.

In attributive determiner toponyms derived from word combination by means of determiner reflect the location and territorial characterization of a certain object, the age or origin of its settlement and production, the relief characteristic of this or that place and etc. We have mostly adjectives (both circumstantial adjective and relative adjective) and gerund with the function of the determiner, noun and the numeral occur relatively less). As for genitive determiner toponyms, set up attributive is in possessive case (sometimes with full defending the sign of the case and sometimes partially) and it is invariably associated with defined in singular or plural. Proper nouns and common nouns are used with the function of genitive determiner in the Svan language. Anthroponyms are most commonly used - most often the person's name, less the surnames and rarely is found first names and surnames.

Key Words: Toponymy, anthroponomy, semantics, syntax, syntagma

შესავალი. სხვა ქართველური ენების მსგავსად სვანურიც მდიდარია კომპოზიტი გეოგრაფიული სახელებით, რომელთაგან ნაწილი ატრიბუტულმსახდვრელიანია, ნაწილი კი გენეტიურმსახდვრელიანი, თუმცა აშკარად ჭარბობს ეს უკანასკნელი. „მართულმსახდვრელიან ტოპონიმთა სიმრავლე გამოწვეულია ლინგვისტური და ექსტრალინგვისტური ფაქტორებით: ადამიანთა კოლექტივი ობიექტს ხშირად იმის მიხედვით აღნიშნავს, თუ ვის ეკუთვნის იგი (ან რას მიემართება იგი)“ (ცხადაია, 1985: 124).

კვლევის მიზანი. ჩვენი კვლევის ინტერესს ამჯერად სწორედ თხზული ტოპონიმები წარმოადგენს, როგორც ატრიბუტულმსახდვრელიანი ისე გენეტიურმსახდვრელიანი, რომელთა რაოდენობაც სხვა ქართველური ენების მსგავსად დიდია. კვლევაში სათანადო მასალის, სვანურ ტოპონიმთა ზედმი-

წევნითი ქართული თარგმანები ბრჭყალებშია მოცემული, სადაც კარგად ჩანს სვანურისთვის დამახასიათებელი წარმოებისა და სახელდების თავისებურებები.

მსჯელობა. კომპოზიტი გეოგრაფიული სახელები შედგება მსაზღვრელ-საზღვრულისგან, სადაც მსაზღვრელი სახელები აზუსტებენ, მეტ ინფორმაციას გვაწვდიან საზღვრული სახელის შესახებ: „ეს დაზუსტება შემდეგი დროის მოვლენა უნდა იყოს, როდესაც ნიშანთა მსგავსების გამო გაჩნდა რამდენიმე ერთნაირი სახელწოდება, ან ერთი სახელწოდების პუნქტი გაიზარდა ტერიტორიულად, დაიყო და წარმოიშვა ამ ადგილთა გარჩევის ბუნებრივი აუცილებლობა“ (ზურაბიშვილი, 1961: 156).

ატრიბუტულმსაზღვრელიანი ტოპონიმები: სიტყვათშეერთებით მიღებულ ატრიბუტულმსაზღვრელიანი ტოპონიმთა სახელდება არ არის შემთხვევითი, მათში, მსაზღვრელის მეშვეობით, კარგად ჩანს ამა თუ იმ ობიექტის ადგილმდებარეობა და ტერიტორიული დახასიათება, გეოგრაფიული ობიექტის (უბანი, სოფელი, ხეობა) მასშტაბი (სიდიდე-სიპატარავე, სიმაღლე-სიმოკლე), მისი დასახლებისა და წარმოშობის სიძველე თუ სიახლე (წარსულში კონკრეტული ადგილის ფუნქცია, წარმომავლობა), ამა თუ იმ ადგილისათვის დამახასიათებელი რელიეფი და სხვ.:

ჟიბე თეკერ „ზედა ბოკენარი“, სათიბი შერეული ტყით (მესტია, ჟაბეში);

ჯაც-დაბ „მრუდე ყანა“, ყანა(ლენტეხი, ღურაში);

ისკ-ლეწფარ „შუა წიფლნარი“, გზა თეკალის სამხრეთ მთისკენა გზაზე, წიფლნარი (ლენტეხი, თეკალი);

ხოშა დაბ „დიდი ყანა“, სათიბი ღუჯის მთა უქალში (ლენტეხი, ღუჯი);

სგობინ დაბზრ „წინა ყანები“ (ლენტეხი, შკედი);

ჯუქედ-ლწრა „გრძელი მინდორი“, საძოვარი (მესტია, იენაში);

ლეოყალინაკ „საოყალო ვაკე“, საძოვარი (ლენტეხი, საყდარი);

ტაფ-ქუან „დამრეცი ჭიუხვი/კლდოვანი ადგილი“, სათიბი მამის ჩრდილოეთით, კლდეცაა (ლენტეხი, მამი);

ზესყილარა „ნედლი მინდორი“, ჭაობიანი ადგილია (ლენტეხი, კახურა);

ლგაჟსუეტ „წაქცეული სვეტი“, კლდებოგრეშის სამხრეთ-აღმოსავლეთით ენგურის მარცხენა კალთაზე (მესტია, ბოგრეში);

სკერი დაბ „წვეტიანი ყანა“, ყანა, სახლებიცაა (ლენტეხი, მელე);

ღაგუწალნარტყლ „გასადრომი სარტყელები“, კლდე, მთა თეთნულდის ძირას (მესტია, ვაღდაში);

მეშხილთარგლეზერ „შავუკა მთავარანგელოზი“, ტაძრის ადგილი (მესტია, ყაზაყი);

ძღვდ ღარ „დიდი ხევი“, საძოვარი, კლდე ზეგანის სამხ., მდ. ლასილის მარჯვ. მხარეზე (მესტია, იფარი);

ხოშა ღაბურღუ „დიდი საბურე“, საძოვარი მთა შუაში, დელეა (მესტია, ცხუმალდი);

ჯუინელ ნალგენტარ „ძველი ნათენები“, ტყე, საძოვარი (მესტია, ქაშვეთ-ლაშთხვერი);

ღვლერხუმუგაკ „ღერხუმური კაკალი“, ნიგვზის მიდამოები (ლენტეხი, კახურა);

მახენამრლ „ახალი ნაკაფი (ტყის)“, ტყე (მესტია, არცხელი);

ხორტა ღაჭხაღდ „პატარა საჭექე“, საძოვარი (მესტია, ცხუმალდი);

კოლთხი ქურა „მაღალი ყამირი“, საძოვარი შემადლებულზე (ლენტეხი, ახალშენი);

ბენარღობი „ქვიანი ღიობი“, ტყე, დიდლოდებიანი ადგილია, გზაა (ლენტეხი, ჩოლური, შგედი);

ჰუიწზაგარ „საყელო ზეგანი“, საძოვარი (მესტია, სოფ. მაგარდელი)...

სვანურში ატრიბუტულმსახდვრელიან გეოგრაფიულ სახელებში მსახდვრელად უმეტესწილად გვხვდება ზედსართავი სახელები (როგორც ვითარებითი, ისე მიმართებითი) და მიმდებობა, შედარებით ნაკლებად არსებითი სახელი და იშვიათად რიცხვითი სახელი:

ზესკიდელ „მშრალი დელე“, ღარი (ლენტეხი, მახაში);

ყუითელ ტობ „ყვითელი ტბა“, ღილისფერი ტბაა, ირგვლივ საძოვრებია (მესტია, კაცხი, სვიფი);

მეშხატუიბრა „შავი დელე“, დელე, ტყიანია, შერეული, ზედა ნაწილი წიწვნარია, წყალი სუფთაა, მაგრამ ნიადაგი შავია (მესტია, ჭუბერი);

წერნი ღწრტყ „წითელი სარტყელი“, კლდე, წითელი ფერისმაგვარი კლდეა, შრეა მოწითალო (მესტია, მულახი);

მურგუწლღწრა „მრგვალი სათიბი“, სათიბ-საძოვარი (მესტია, იელი, ხაღდე, წვირმი);

მეცხილიცილღ „ცივი წყალი“, წყარო, კლდიდან გამომდინარე ცივი წყალი (მესტია, მურშკელი);

სკრდი ღელა „ღრმა ღელე“, ღელე ჩაჭრილი კალაპოტით (ღენტეხი, ღობი);

ტებდი ნიცღლ „თბილი წყალუკა“, წყარო (ღენტეხი, ჩუკული, ღეკუმბასტი);

წიფწრ ზაგწრ „წიფლნარი ზეგანი“, ზეგანი მდ. ენგურიდან მთა ღამოჯას ძირამდე (მესტია, ღაფსყაღდი);

წუწირწლ ღელა „წვირიანი ღელე“, ღელე ღასკადურას აუზში, ჭუჭყიანია ყოველთვის (ღენტეხი, კახურა)...

კომპოზიტ გეოგრაფიულ სახელებში მიმდებოებიანი ატრიბუტული მსაზღვრელი ხშირად დასტურდება და, შეიძლება ითქვას, რომ ტერიტორიულად მთელი სვანეთის ტოპონიმიკას ასახავს, ძირითადად გვხვდება **ღა- ა, ღე, ღგ-, ღუ-ე, მგ-, ნა-** პრეფიქს-სუფიქსიანი მიმდებოები, რომლებიც ზმნებისაგან, არსებითი სახელისაგან და მასდარებისგან არის წარმოებული:

ღასდღუნწლმგჳ „საბანაო ტბა“, ხელოვნური ტბა აეროპორტისკენა გზაზე (მესტია);

ღწსგუწმუნაშუგუ „სამეავეწყლეშუკა“, გზასგომისაკენ (მესტია, ფაღედი);

ღასკრწღწზუგუ „მოსაფიქრებელი ბორცვი“, საძოვარი (მესტია, ღაღამი);

ღებოწიკიმოღ „სასაქონლე მინდორი“, სათიბ-საძოვარი მდ. ჩოღშურას მარცხენა კალთაზე (ღენტეხი, ბაბილი);

ღებურღუწოკერ „საბურე ფსკერი“, გზა მთისკენა გზაზე თეკალის სამხრეთით (ღენტეხი, თეკალი);

ღგწხეცტუწიბრა „საკენჭე ღელე“, ღელე, მდ. ჭუბრულას მარჯვენა შენაკადი, მოაქვს კენჭებიც, ქვები მოზრდილი, იცის ღვარცოფი (მესტია, ღეწფერი);

ღგწხიტღწფუწდა „კენჭიანი ჩამოსაშვები“, შურო, კირქეუბის ჩამოსაყრელი ადგილი (მესტია, ღეხთაგი);

ღუნწუღიღესგ „სამეწყრე გვერდი“, ფერდობი (მესტია);

ღუხწუროწუებაწწრ „დახვავებული ქვები“, ყანა (მესტია, უშხვანარი);

მუშუღიტუბრა „მოქშინავე ღელე“, ღელე (ღენტეხი, ღურაში);

მეტანტალიტუბა „მოქანავე ტბორი“, საძოვარი, ადრე კაცი რომ შედგებოდა, ქანაობდა ხიდივითო, ამჟამად გამაგრებულა (ღენტეხი, მაზაში);

მეკენწერიმოლულდ „მოქანავე/მოკონწიაღე მინდორი“, საძოვარი, დაკიდული ადგილია, დაქანებულია საკმაოდ (ღენტეხი, ყვედრეში);

ნაბიჭუდაბარ „განახლეჩი ყანები“, ყანები (ღენტეხი, ახალშენი);

ნაჭუტა ღარე „ნაზგავარი სათიბი“, საძოვარი (მესტია, ცალერი);

ნაცუდილ ღარ „ნაცოდვარი ღარი“, ღარი (მესტია, წირმინდი)...

რიცხვითი სახელები როგორც ატრიბუტული, ისე გენეტიური მსაზღვრელის ფუნქციით სვანურში ძალზედ იშვიათია, სულ რამდენიმე მაგალითი დაფიქსირდა:

მეოთხენაკუთ – ხევი (მესტია, ზ. ვედი); **მეხუთენაკუთ** – ხევი (მესტია, ზ. ვედი); **უსგუტა დეშდუსგუტა დოლეშ ხატარ** „სამოცდაექვსი დოლის ხატები“, კოშკი, ინახება ხატებიც (დოლი); **აშირყერმაცხუყრ** „ასი მადლის მაცხოვარი“, ეკლესია (მესტია, უშგული, მურყმელი)...

თუმცა გვხვდება რიცხვითი სახელით განსაზღვრული მსაზღვრელისა და თანდებულის შეერთებით მიღებული კომპოზიტი გეოგრაფიული სახელები (აგრეთვე ერთი შემთხვევა - რიცხვითი სახელისა და თანდებულის შეერთებით მიღებული გეოგრაფიული სახელისა - **დარნენსგოლ** „ორსშუა“, საძოვარი (მესტია, თავრარი); **დარნეცნესგა** „ორწყალს შუა“, არენარ-საძოვარი (მესტია, უშგული); **დარბკოჯნესკა** „ორ კლდეს შუა“, კლდე გაყოფილი შერეული ტყით (ღენტეხი, ბაბილი); **დარბლეცნესკა** „ორ წყალს შუა“, ყანები, უწინ მდინარეთა შუაში იყო (ღენტეხი, ლესემა); **დარუტუბრანესგა** „ორ ღელეს შუა“, საძოვარი (მესტია, ბოგრეში)...

სახელურფუძიან თხუღ გეოგრაფიულ სახელებში ზედსართავით გამოხატული მსაზღვრელი (სემანტიკური თვალსაზრისით) მრავალფეროვანია და გამოხატავს საზღვრულის ემოციურ შეფასებას, ფერს, ქონება-უქონლობას, დანიშნულებას, ფორმა-აღწერილობას (სიდიდე-სიპატარავეს, სიგრძე-სიმოკლეს,

სიფართო-სივიწროვეს, სიმაღლეს), ტემპერატურას, სივრცით მიმართებას და ა.შ.

ხოჩა თოთ „კარგი კლდე“, კლდე ტუბერის მყინვარებში (მესტია, ვალდაში);

ხოლწჩილშერ „ცუდი ჩილშერის“ანები“, უბანი (ლენტეხი, ყარიში);

თეთნე ფოქ „თეთრი გამოქვაბული“, გამოქვაბული (მესტია, ნანგელი);

მეშხეყუმბილ „შავი მრგვალუკა“, კლდე, მრგვალი მწვერვალისებურია, შავი ფერის კლდეებია (მესტია, მულახი);

ღელიცტუბ „წელიანი ხევი“, ხევი (მესტია, ზარდლაში, არცხელი);

ლაშტამეაქტუზ „მოსასვენებელი არყის ხეები“, შესასვლელი (ლენტეხი, მამი);

ლაღეხლარა „სადუცესათიბი“, საძოვრები (ლენტეხი, ვანა);

მეშტეთ-ზაგარ „საფიქალე ზეგანი“, საძოვარი, რელიეფურად-ზეგანია (მესტია, კაერი);

კაჩ-შუკუ „აღმართი შუკა“, გზა, ოდნავ დამრეცი (მესტია, იენაში);

ხოშა თეთნულდ „დიდი თეთნულდი“, მწვერვალი (მესტია);

ხორტა სყელდერ „პატარა სყელდერი“, საძოვარი (ლენტეხი, კახურა);

მაშრიდარ „ფართო ღარი“, სათიბი, ღარიაშუროსავით (ლენტეხი, ჭველიერი, ლევშერი);

მეკტეშტესტიკ „მოკლე გორა“, გორა (ლენტეხი, რცხმელური);

ნარლოდ ტუბრა „მღვრიე ღელე“, ღელე (ლენტეხი, ნაცული);

ქტეირ ლიცნლ „ცივი წყალუკა“, წყარო (ლენტეხი, თეკალი);

ღერსკტან ლასპა „მარჯვნივ სატრიალო“, გზა მთისკენა გზაზე, საკულტოსნაირი, დასასვენებელი (ლენტეხი, ჩოღური);

სგობინ დაბარ „წინა ყანები“, ყანები (ლენტეხი, შკელი)...

როგორც განხილული მასალიდან ჩანს, შედგენილობის მიხედვით მსაზღვრელად გვხვდება მარტივი ან ნაწარმოები სიტყვები, ხოლო კომპოზიტი მსაზღვრელი ძალზედ იშვიათია:

ღაზ-ღაჩადღარ „მისასვლელ-მოსასვლელი ღარი“, საძოვარი, ბილიკი, მთა ბავალაშისკენა გადასასვლელი (ლენტეხი, ბავარი);

თტეთნე-მეშხე ლალყტარ ქაშან „თეთრ-შავი დასაწოლი ბილიკი“, ბილიკი, ჯიხვების სამყოფ-დასაწოლი (მესტია)...

სიტყვათშეერთებით მიღებულ ტოპონიმებში არა ნაკლებ საინტერესოა საზღვრული სიტყვის შედგენილობა, შინაარსი თუ პოზიცია. ატრიბუტულ მსაზღვრელიან გეოგრაფიულ სახელებში, შედგენილობის მიხედვით ძირითადად გვხვდება მარტივი და ნაწარმოები საზღვრულები:

მაშრიჭალა „ფართო ჭალა“, საძოვარი მთა (მესტია, ჭუბერი);

სიტაღლა „მრგვალი, სწორი სათიბი“, სათიბი (მესტია, არცხელი);

ხოშა ლეღაყ „დიდი საარაყო“, კლდე, საძოვარი მთა ლეი-რეთან (მესტია, ნაკი);

წერნი ტუბრა „წითელი დელე“, დელე, პატარა მდინარეა, წითელი ფერის თიხა აქვს (მესტია, თოთანი);

ჯუინელ ნამოლ „ძველი ნაკაფარი“, ტყე (მესტია, არცხელი)...

საზღვრული სახელები მრავალფეროვანია, აღნიშნავენ ჰიდრონიმებს, ორონიმულ ტერმინებს, სხვადასხვა ობიექტების სახელებს, სამეურნეო და საყოფაცხოვრებო დანიშნულების ადგილთა სახელებსდა ა.შ.:

მეშხეჭალა „შავი ჭალა“, მდინარე (მესტია, ღახუშდი);

ჯანგრიმეჭ „ჭადარა ტბა“, ტბამოზრდილი, ჭაობიანი მიდამოთი, რომელშიც ჩანს მოლურჯო ფერის ბალახი აქა-იქ (მესტია);

ულუირ ზაგარ „უღვირი ზეგანი“, ქედი, ამაღლებული ადგილი (მესტია, წვირმი);

წერნი კამრადარ „წითელი კამარები“, კლდე (მესტია, ქაშვეთ-ლაშთხვერი);

ჯუინელ ნაკანტორ „ძველი ნაკანტორალი“, ტყე (მესტია, ხევრა);

ხოშა ღარა „დიდი სათიბი“, სათიბი (მესტია, ქურაში);

ლატაფცაგდერ „საფერდე ეკლნარი“, ყანა, მოფერდო ადგილი, ბევრი ეკალი იცის (მესტია, კიხხულდაში);

ლათაშერიღუმირ „საყველე ნაძვი“, შესასვენებელი ადგილი, მთა. გზაზე მიმავალნი მთიდან ან მთაში ისვენებდნენ ერთ „საკულტო“ ნაძვთან, ამოიღებდნენ ყველს, მიირთმევდნენ და იქაც ტოვებდნენ ლუკმისოდენას (მესტია, ლეზგარა, ტვიბერი);

ხოშა ღაჭხალა „დიდი საჭახანო“, საძოვარი, ღაჭხალდის ქვედა მხარე, ტყიანია (მესტია, ცხუმალდი);

ჯუინელ ნალგენუარ „ძველი დამისნათევები“, ტყე, საძოვარი (მესტია, ქაშვეთ-ლაშთხვერი);

ჯუინელ ნაშუკუ „ძველი ნაშუკარი“, გზა (მესტია, ხაიში)...

სვანურში ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში საზღვრული წევრის საწარმოებლად ხშირად გამოყენებულია კნინობითის -ილ, -ელდ, -ილდ, -ულ, -ოლ, -ოდ სუფიქსები.

ქუერ ლიცბლ „გრძელი წყალუკა“, წყარო (ლენტეხი, ფანაგა);

წერნი სგიმელდ „წითელი ვეძუკა“, მჟავე წყალი (მესტია, ლაღამი);

ლწშმინწიცილდ „მოსასვენებელი მსხალუკა“, შესასვენებელი (მესტია, ღელბაგი);

ნაკდაბულ „ვაკე ყანუკა“, ყანა, ვაკე რელიეფით (მესტია, ლაჰილი);

ჭბე ჭალოდ „ზედა ჭალუკა“, ვენახი (ლენტეხი, ღესემა);

ჯოდი ღარილწარ „გრძელი მინდვრუკები“, საძოვარი (მესტია, ღეზგარა);

ღაღციშუკულ „საწყლე შუკუკა“, ნაბილიკარი (ლენტეხი, ახალშენი);

მურგუაღღარწლ „მრგვალი მინდვრუკები“, სათიბები (ლენტეხი, ჩოღური, ფანაგა);

რაც შეეხება რიცხვში შეთანხმების საკითხს ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში, როგორც მოსალოდნელი იყო (სხვა ქართველური ენების მსგავსად, სვანურშიც პრეპოზიციური მსაზღვრელი რიცხვში არ ეთანხმება საზღვრულს), შეთანხმების იშვიათი შემთხვევა დასტურდება (ერთი ტოპონიმი შეგხვდა, როცა ორივე წევრი მრავლობითშია), ძირითადად საზღვრულია მრავლობითში მსაზღვრელი კი მხოლობით რიცხვში, ასევე იშვიათია (ერთი შემთხვევაა) მსაზღვრელი მრავლობითში და საზღვრული მხოლობითში:

ღწღცწარწარწარ „საწყლე ვაკეები“, სათიბები, ვაკე-ფერდობები (მესტია, მურყმელი);

ნაკ დაბწარ „ვაკე ყანები“, ყანები (მესტია, ზემო სგურიში);

წერნი კელელწარ „წითელი ქვები“, კლდე, ნადირთ ჩასაკეტი (ლენტეხი, ზესხო);

მუბრიღღცწარ „ბნელი წყლები“, წყლები (მესტია, ნაკიფარი);

ტწხ-ღწშყდწარ „მოსაბრუნებელ-გადასავარდნი“, საძოვარი, ციცაბო კლდიანია (მესტია, მაცხვარიში);

ღწთხუიარკოჯწარ „სანადირო კლდეები“, კლდეები (ლენტეხი, ყორულდაში);

ლ[ა]ლშერლწრალ „საღესი სათიბები“, სათიბები (მესტია, კაერი);

მსზადვრელ-საზღვრულის პოზიციის მიხედვითაც არ გამოირჩევა სვანური სხვა ქართველური ენებისგან, სიტყვათშეერთებით მიღებულ ტოპონიმებში (სხვა ქართველური ენების მსგავსად) პოსტპოზიციური ატრიბუტული მსაზღვრელი სვანურში მეტად იშვიათია, საანალიზო მასალის საფუძველზე თამამად შეიძლება ითქვას რომ პრეპოზიციურ წყობას ანიჭებს უპირატესობას (რაც ზემოთ წარმოდგენილ მაგალითებშიც ნათლად ჩანს):

კოჯ-მეხურა „კლდე-მორღვეული“, სათიბები (ლენტეხი, მახაში);

ბოგ-ზესგი „ხიდი-მშრალი“, ნახიდარი (ლენტეხი, ჩოლური, ჭველიერი);

ბოგ-ზესგი „ხიდი-მშრალი“, სათიბი (ლენტეხი, ჩოლური, ბულეში, გულიდა);

ბჰმეხურა „ქვა-დანგრეული“, ქვიანი ადგილი (მესტია, იფრარი, კალა), კლდე (სოფ. ბოგრეში, იფარი);

გუიჯ-მენგერა, „წაბლ-მაღალი“, საძოვარი, წაბლიდგასდიდი (ლენტეხი, კახურა)...

როგორც აღმოჩნდა, სვანურისათვის უკავშირო სიტყვათშეერთებით მიღებული ტოპონიმებია დამახასიათებელი, ხოლო კავშირიანი კომპოზიტი ტოპონიმები იშვიათია, რამდენიმე შემთხვევა დაფიქსირდა გენეტიურმსაზღვრელიან გეოგრაფიულ სახელებთან და ისინი ახლოს მდებარე პუნქტებს გამოხატავენ:

ლაშამბულწარიშიიგოლწქაშან „შამბნარებისა და ციცაბოს ქაშანი“, ბილიკი (ლენტეხი, გულიდა);

გუჩაშაიაღფშამურყუამ „გუჩასანი{სა} და ალფისანი{ს} კოშკი“, ნაკოშკარი, ნახევრადდანგრეული (მესტია, ქაშვეთი, ლენჯერი);

გიორგიშილემინიშნაკრაუ „გიორგისა და ლემინის ნაკარვები“, ნაკარვები (მესტია, ტვიბერი, ცხუმარი);

ჩუბეი ჟიბე ცალერ „ქვემო და ზემო ცალერი“ (მესტია, ცალერი)...

გენეტიურმსაზღვრელიანი ტოპონიმები: სვანურის მრავალფეროვან სახელურფუძიან თხზულ კომპოზიტებში, გენეტიური მსაზღვრელი ისეთსავე სინტაქსურ ურთიერთობაშია საზღვრულთან, როგორც ეს სხვა შესიტყვებებში გვხვდება. გენე-

ტიური მსაზღვრელი ნათესაობით ბრუნვაშია (ხან ბრუნვის სრული ნიშნის დაცვით, ხან ნაწილობრივ) და უცვლელად უკავშირდება საზღვრულს მხოლოდობით ან მრავლობით რიცხვში.

მართულ მსაზღვრელად სვანურში გამოყენებულია საკუთარი და საზოგადო სახელები. ყველაზე ხშირად გამოყენებულია ანთროპონიმები - უმეტესწილად დასტურდება პირის სახელი, ნაკლებად გვარი, ხოლო უფრო იშვიათად კი სახელი და გვარი ერთად.

ადსგლჰმურყუამ „ადსულას კოშკი“, კოშ კი (მესტია, იფარი, ადი ში);

ჯაბჲ ლიც „ჯაბას წყალი“, წყარო (ლენტეხი, ყვედრეში);

კუიციწნიშ ღამურყუამ „კეიციანის საკოშკე“, ნაეკლესიარი (მესტია, ნაკი);

ჟორჟლჳწნაკ „ჟორჟოლიანის ვაკე“, ტყე, საძოვარი (მესტია, სოლი);

აფრასიძეგელაშლექტერ „აფრასიძე გელას წისქვილი“, წისქვილის მიდამო (მესტია, ბეხო, ბაგვდანარი);

პირთა აღმნიშვნელ საკუთარ და საზოგადო სახელთაგან ნაწარმოებ კომპოზიტურ ტოპონიმებში მართული მსაზღვრელი ძირითადად გამოხატავს განკუთვნება-დანიშნულებას, კერძოდ სახელდებული ობიექტის მფლობელს, სახელდებული ობიექტის აღმომჩენს ან ობიექტთან რაიმე საქმიანობით დაკავშირებულ პირს, ადამიანთა ჯგუფს რომელიც ტოპონიმით აღნიშნულ ადგილას ცხოვრობს, დანიშნულებას და ასევე ობიექტთან რაიმე ნიშნით დაკავშირებულ სუბიექტს. ხოლო რაც შეეხება საზღვრულ წევრს, შინაარსობლივი თვალსაზრისით საზღვრულში ზოგჯერ ჩანს ამა თუ იმ გეოგრაფიული ობიექტის წარმომავლობა, თუ რისი მიხედვით უნდა მომხდარიყო სახელდება.

გენეტიურმსაზღვრელიან ტოპონიმებში მსაზღვრელი შეიძლება შეგვხვდეს ნათესაობითი ბრუნვის შემდეგი ნიშნებით: -**იშ**, -**წშ**, -**ეშ**, -**ემიშ**(შტო-გვარის სახელთაგან წარმოებულ ტოპონიმებში კი ნათესაობითი წარმოებულია -**შა**, -**შერ** ფორმანტებით).

წრიმიშტუიბილდ – „არიმის ხევი“,ხევი (მესტია, ხაიში);

არეთაშდაბ – „არეთას ყანა“, ყანა (მესტია, ხაიში, ლუხი);

ონოფრეშ ნჯუთ – „ონოფრეს ნაკვეთი“, ტყე (მესტია, ქვევდი);

თხერემი ღიცილდ – „მგლის წყალი“, წყარო (ღენტეხი, ლასკადარი);

გუჩაშამურყუამ – „გუჩასაანთ კოშკი“ ნაკოშკარი (მესტია, ჰეშკილი, ღენჯერი);

სორეხშერ ღწრ – „სორეხაანთ ღარი“ სათიბი (მესტია);

გენეტიურმსაზღვრელიანი ტოპონიმები ძირითადად ორშემადგენლიანია, თუმცა გვაქვს შემთხვევები, როცა მსაზღვრელი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს ორი წევრით, პირის სახელით და გვარით, ან კიდევ შტოგვარის დამაზუსტებელი სახელით, კომპოზიტებით, კომპოზიტური შესიტყვებით, ასევე საზღვრულიც შესაძლოა ორწევრიანი იყოს:

გულედანჭალერმურყუამ „გულედანი ვალერის კოშკი“, კოშკი (მესტია, სოღი, ღენჯერი);

ჯამათშა გიორგიდ ღაბ „ჯამათაანთ გიორგის ყანა“, ყანა (ღენტეხი, ბაბილი);

ცაგანშა არტენი ღწკემა „ცაგაანთ არტენის სათიბი“, სათიბი (ღენტეხი, ბაბილი);

ჯამათშა გიორგიდ ღაბ „ჯამათაანთ გიორგის ყანა“, ყანა (ღენტეხი, ბაბილი);

მენგრადელიდაბარ – „მსხვილი ღელის ყანები“, ყანები (ღენტეხი, უახუნდერი);

ღაღეშგალღაბისაყდწრ – „საცილაო ყანის ეკლესია“ ნაეკლესიარი (ღენტეხი, ზესხო);

ცხეკ-ჯოდიდაბ – „ტყე-გრძელის ყანა“ ყანა (ღენტეხი, ლექსირი);

კირ-ღწკუშ შუკუწრ – „კირ-მოსარღვევის გზები“ გზა (მესტია, სიდიანარი);

გუჯუშნალგენიშტუიბილდ – „გუჯუს ნათევის ღელე“ ღელე (მესტია, იდლიანი, ხაიში);

გზგბიშქტანშგორაზ – „ფიჭვის ქვის გორა“ გორა (მესტია, ლუხი, ხაიში);

გუაღდირიღასდღუნაღმგჰ – „გვაღდირის საბანაო ტბა“ ხელოვნურიაუზი (მესტია);

გიერგინაუაჰღწრ – „გიორგის დანარქმევი ღელე“ ღელე, საძოვარი (მესტია, ხაღდე, კალა);

მსაზღვრელ-საზღვრულისრიცხვში ურთიერთობას რაც შეეხება ნათესაობითში დასმული მსაზღვრელი თავისუფლებას იჩენს - მისი მხოლოდობითობის და მრავლობითობის საკითხი არაა გამოწვეული სინტაქსური ურთიერთობით და გვაქვს

შემთხვევები, როცა მსაზღვრელი მრავლობითშია, ხოლო საზღვრული მხოლოდობითში, მსაზღვრელი მხოლოდობით რიცხვშია და საზღვრული მრავლობითში ან ორივე წევრი მრავლობითი რიცხვითაა წარმოდგენილი:

ბოფშრენაღლატუ – „ბავშვების ნაღალატევი“ საძოვარი (მესტია, ლაღამი);

ჭუანრე თხუიმ – „კლდეების თავი“ კლდე (ლენტეხი, ხაჩეში);

უასილომოლოღარ – „ვასილოს მინდვრები“ საძოვრები (ლენტეხი, უახუნდერი);

ჰადიშიყინტუარ – „ადიშის მყინვარები“ მყინვარები (მესტია, ჰადიში);

სარგაშრე დაბარ – „სარგასაანთ ყანები“ ნაყანები (მესტია, ზ. ვედი);

ჟებშრე ლაროლ – „ზემოთაანთ მინდვრები“ სათიბ-სახნავი (მესტია, ზემო ვედი);

მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობასთან დაკავშირებით შეიძლება ითქვას, რომ ორივე შემთხვევაში - გენეტიურმსაზღვრელიანსა და ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში მსაზღვრელ-საზღვრულის წყობა ძირითადად არის პრეპოზიციური.

ბარყუნარელარ – „ტყემლების ღარი“ ღარი (მესტია, ტობარი, ხაიში);

ბიკრელშდლ - „კუნძების ჩამოსაყრელი“ ხევი, ტყემლნარია (მესტია, არცხელი, მულახი);

ნაკ გიცლშ – საძოვარი (მესტია, ზეგანი);

ჯგერზ ბლშ – „წმ. გიორგი ბაღისა“ საყდარი ბაღის ქედზე (მესტია, იფხი);

როგორც განხილულმა მასალამ აჩვენა, ნათესაობითის ნიშნისეული თანხმოვანი არ არის მყარი არც ხმოვანფუძიან და არც თანხმოვანფუძიან სახელებთან, ორივე შემთხვევაში ხან შენარჩუნებულია ხან არა, სხვაობა დიალექტების მიხედვითაც თვალსაჩინოა, განსხვავებით ზემოსვანური დიალექტებისაგან ქვემოსვანურ ტოპონიმებში იშვიათადაა წარმოდგენილი.

დასკენა. საბოლოოდ შეიძლება დავასკენათ, რომ სვანურში უხვად დასტურდება კომპოზიტი გეოგრაფიული სახელები, მათ შორის გაცილებით მრავლად გვხვდება გენეტიურმსაზღვრელიანი ტოპონიმები, ხოლო ატრიბუტულმსაზღვრელიანი შედარებით ნაკლებად. მიუხედავად ამისა, არსებული მასალა

საკმაოდ მრავალფეროვანია და სხვადასხვა ნიშნის მიხედვით აფასებს თუ ახასიათებს ამა თუ იმ გეოგრაფიულ ობიექტს და ამ შეფასებაში, ხშირად ჩანს სახელდების განმაპირობებელი თუ გამომწვევი მიზეზი.

სხვა ქართველური ენების მსგავსად, ძალზედ იშვიათია მსაზღვრელ-საზღვრულის ინვერსიული რიგი და როგორც გენეტიურმსაზღვრელიანში, ისე ატრიბუტულმსაზღვრელიან ტოპონიმებში ჭარბობს პრეპოზიციური წყობა.

გამოყენებული ლიტერატურა:

ზურაბაშვილი, 1961: თ. ზურაბიშვილი, ტოპონიმიკის შესწავლისათვის, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, II, თბ., 1961.

ცხადაია, 1985: პ. ცხადაია, მთიანი სამეგრელოს ტოპონიმია, თბ., 1985.

**ძორონიმი და ჰიერონიმი ქართლი: ძრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ პირებთან დაკავშირებული მითოლოგიური კვლე-
ვნები**

წარმოდგენილი სამეცნიერო სტატია მიზნად ისახავს იმის ჩვენებას, რომ ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ (qrth, krth, krt, krd, khrt, grd) ძირებთან დაკავშირებული მითოლოგიები ძველ ენებსა და ქართველურ ენებში მსგავსია. ეს კი. ენათმეცნიერული თუ არქეოლოგიური მონაცემების მიხედვით, განაპირობებული უნდა იყოს ეტაპობრივი მრავალმხრივი მიგრაციული ტალღებით ძველ მსოფლიოში, სიტყვის ვირუსული ბუნებით; რომ დღევანდელი მსოფლიოს ხალხთა ისტორია ეს მკვიდრთა, წასულ-მოსულთა, მსოფლიო ომებისა და გეოპოლიტიკური ომების ისტორიაა, განფენილი ენობრივ მონაცემებშიც.

წერილის მიზანია აჩვენოს, რომ ქორონიმი ქართლი, დამყარებული ეთნარქ ქართლოსზე, ინდოევროპულად მიჩნეული, რომლის დაბოლოებაც (ოც) ბერძნულია, მხოლოდ შემოღობილ ადგილს კი არ ნიშნავს, არამედ მულტი სემანტიკური დატვირთვის მქონეა, ამას ადასტურებს მათი განფენის ველი როგორც ძველ, ასევე ცოცხალ ენებში. ავტორების აზრით, ქართლი, სხვა ენობრივი მონაცემების გატვალისწინებით აღნიშნავს: მთას, მთის წვერს, თავს, გონებას, კარს, გმირს, ბაკმიანს, სალოცავსა და თაყვანისცემის ადგილს, შემქმნელს, დამაარსებელს, მაშენებელს, სიმაღლეს, ცენტრს, გულს, შემოზღუდულს, დაცულს, შემწირავს-ქურუმს (მსხვერპლის დამკვლელს).

ქრთ qrth ძირის ოდისეა (მოგზაურობა) იწყება აქადელუბიდან, რომელნიც ისტორიაში - III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან თამაშობენ მთავარ როლს; **კერეტეს** უგარიტული ეპოსი -II ათასწ. შუა წწ-ს განეკუთვნება.

ხრთ/ქრთ khrt/qrth ძირი დადასტურებულია ეგვიპტურ „მკვდართა წიგნებში“ (XVII-XVI სს.), რომელიც პირამიდათა წიგნებისა (XXIV-XXII სს.) და სარკოფაგთა წიგნების (XXI-XVIII სს.) მოგვიანო ვარიანტია. „მკვდართა წიგნებში“ დადასტურებული სინტაქსური წყვილი **ხართ (ცა) ნიტრ** (ღმერთები) - აღნიშნავს **ღმერთების ცას**.

ქართველთა ეთნარქ ქართლოსის მიერ ქართლის მთაზე დამკვიდრება (-III ათასწლეულის ბოლო), მთის, ქალაქისა და ქვეყნისთვის ქართლის დარქმევა დროში ემთხვევა სახელმწიფო ბაბილონის წარმოქმნას, რომლის მკვიდრნი, სიბრძნით განთქმულნი, საკუთარ სამეფოს აქადურად Karduniaš -ს (ქარდუნიაშ-ს) უწოდებდნენ. მართალია, დროთა ვითარებაში ქორონიმი ქართლის შინაარსი გაბუნდოვანდა, დაიცალა აზრისგან, მაგრამ სიტყვის სუბესტიური ძალის თანახმად, ქართულ, (მესხურ) ფოლკლორში მაინც აირეკლა, მაინც დარჩა მისი შინაარსი, იქედან კი გადავიდა გ. ორბელიანის პოეზიაში: „მკლავით ძლიერი ქართლელი, ვით ციხე-ბურჯი მაგარი“. ციხე-ბურჯობა საქართველოს კუთხეებიდან მხოლოდ ქართლის მკვიდრთან დაწვევილდა.

წერილში ვრცელი ადგილი ეთმობა აღმოსავლეთ საქართველოს ორონიმისა და ჰიერონიმის -კარატეს - ახსნის მცდელობასაც ბერძნ. **I kárā** τό, *ჟნ.-უოი. kárh* (ǎ) *ჟნ.gen.kárhτος* და **καρήατος; dat.kárhτι** და **καρήατι**-ის საფუძველზე.

სტატიაში მითოლოგემების გვერდით წარმოდგენილია მდიდარი ლექსიკური მასალა ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ (qrth, krth, krt, krd, khrt, grd) ძირებზე, როგორც ქართული, ასევე, ლათინური, ძველბერძნული, სომხური და არშაკიდული პართიის ირანული ენებიდანაც. მათგან ზოგიერთის შესახებ ყურადღება აქამდე ან არ ყოფილა მიქცეული, ან ასე არ ყოფილა მიქცეული.

საკვანძო სიტყვები: ქორონიმი და ჰიერონიმი ქართლი

Ketevan Jervalidze, Nino Periashvili

KHORONYM AND HIERONYM KARTLI MYTHOLOGEMES RELATED TO ROOTS QRT, K'RT, K'RT', K'RD, KHRT, GRD IN THE ANCIENT LANGUAGES

Abstract

In this paper, we explore the arguments concerning the similarity of mythologemes related to roots qrt, k'rt, k'rt', k'rd, khrt, grd (ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ) in the Kartvelian and ancient languages. Taking into consideration the linguistical and archeological data this was caused by the diversity of immigration waves in the ancient world, the fast-

spreading and flexible nature of words, and of course by the fact that the history of the modern world is the history of natives, immigrants, international geopolitical wars diffused in the language features.

The choronym Kartli, that originates from the name of ethnarch Kartlos, a word that was considered Indo-European with a Greek suffix (ος), does not mean just hedged place but also has multi-semantic function, and it is well evidenced in the ancient and modern languages. The word Kartli in various languages means mountain, the top of the mountain, head, mind, door, hero, halo, shrine and temple, creator, founder, builder, height, center, heart, walled, protected, priest.

The odyssey of the root qrt begins from Akkadians, who played a main role in the history beginning the second half of the third Millennium. The Ugaritic epic poem of Keret dates to the Late Bronze Age, circa 1500 – 1200 BC.

The khrt/qrt root is evidenced in "the Egyptian Book of the Dead" dated to 1700-1600BC, which is a later version of the Pyramid (-XXIV-XXII) and Coffin (-XXI-XVIII) Texts. The syntax pair Khart Nitr that is evidenced in the book means the sky of gods.

The time when Georgian ethnarch Kartlos settled in the mountains and named the mountain, city, and the country Qartli by the end of the third Millennium, chronologically coincides the time of the creation of Babylon, residents of which, famous with their wisdom called their state **Karduniaš**.

Although the meaning of the choronym Qartli became vague and lost its context, it was still reflected in the Georgian (Meskhetian) folklore and kept its content simply because of the inspirational power of the word. From folklore, it transferred to the poetry of G. Orbeliani "hand-strong qartlian, strong as a fortress". The word fortress was solely paired with and equaled to the concept of being native of Qartli and not of the other regions of Georgia.

In the paper the authors try to elaborate the oronym and hieronym of eastern Georgia Karate by using Greek words - κάρᾱ τό, κάρη (ᾱ) gen. κάρητος, καρήατος; dat. κάρητι, καρήατι.

Apart from the mythologemes, the paper demonstrates the plethora of lexical data regarding the following roots qrt, k'rt, k'rt', k'rd, khrt, grd ((qrT, krT, krt, krd, xrT, grd) in the Georgian, Latin, Ancient Greek, Armenian, and Iranian languages (Arsacid Parthia). Some of them were never studied or challenged enough scholarly.

Key Words: Khoronym and Hieronym Kartli,

საქართველოს სახელმწიფოებრიობის საკითხი, ქართველი ხალხის საქართველოს დღევანდელ ტერიტორიაზე ცხოვრების გრძლიობა, მისი ეთნოგენეზი, ქორონიმისა და ეთნონიმის შინაარსის კიდევ ერთხელ გადახედვა და გააზრება ქართული ისტორიოგრაფიის უმნიშვნელოვანესი ამოცანაა, ისევე როგორც სხვა ერებისთვის, მით უფრო დღეს, მრავალმხრივი მძიმე გამოწვევების პირობებში. ამ საკითხს ქართველი მეცნიერები სწავლობდნენ და სწავლობენ ასურულ, სპარსულ ძველბერძნულ, ლათინურ ქართულ წყაროებზე, არქეოლოგიურ აღმოჩენებზე დაყრდნობით, რასაც ახლა უკვე კოსმოსიდან გადაღებული ფოტო მონაცემები და სხვა თანამედროვე კვლევის საშუალებებიც ემატება. ამ დიდ საქმეში წვლილი შეაქვს ეტიმოლოგია-ონომასტიკასაც.

ქორონიმ ქართლის შესახებ დღეს ძალიან მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურა არსებობს და მე მადლობას ვუხდით ყველა ჩემს წინამორბედ მეცნიერს ამ უკეთილშობილესი და უმძიმესი შრომისთვის. რამდენჯერმე მოხდა მათი შეჯამებაც.

როგორც სტატიის სათაურიდან ჩანს, ჩვენი მიზანია, არა ფონეტიკური პროცესების გამოყენებით მსჯელობა ქორონიმ ქართლზე, არამედ **ქრთ** - ძირსა და მის ვარიანტებზე დამყარებული მითოლოგიების მოძიება და თავმოყრა, წყაროებისა და ლიტერატურის მითითებით, რათა მწირი ქართული ნარატიული მონაცემები და ასევე ენათმეცნიერული კვლევანი ამ კონტექსტშიც იქნას დანახული და განხილული...

უნდა დავიწყოთ იმით, რომ არსებობდა ხალხთა წარმოშობის ბერძნული, სპარსული (სხვა ხალხთა) თეორიებიც, რომ აღარფერი ვთქვათ ჩვენთვის კარგად ნაცნობ ბიბლიურ კონცეფციაზე, რომელსაც ევროპელი ხალხებისთვის - იტალიელები, ფრანგები, ესპანელები, ბრიტანელები, გერმანელები - შუა საუკუნეებში ამოსავლად ემატებოდა ტროას ომიც (Грaбapь-Пaccек 1966). წესით ჩვენი წინაპრების ცხოვრებაზეც უნდა მოეხდინა გავლენა მას, თუმცა, დასავლურ ევროპული ტრადიციის მსგავსი არაფერი გვაქვს. არ გვაქვს ჰომეროსის „ილიადას“, ვირგილიუსის (-70 -19) „ენეიდის“ კიდევ სხვა ელინისტური პერიოდის ავტორების მსგავსი ქმნილებები, კამოენსის (1524- 1580), „ლუზიადას“, რონსარის (1524 -1585) „ფრანსიადას“ და თუნდაც ხერასკოვის (1733-1807), „რასიადას“ მსგავსი ნაწარმოებები. მაგრამ მაინც გვაქვს ყოფნა-არყოფნის უამს შექმნილი გრიგოლ ორბელიანის პოემა

„სადღეგრძელო“ და ნ. ბარათაშვილის ლექსი „ომი საქართველოს თავად-აზნაურ-გლეხთა პირისპირ დადისტნისა და ჩენ-ნელთა, წელსა 1844-ს“ (ქ. ჯ.), ერთგვარად მიბაძვითი ნაწარმოებები. ასე რომ, დღევანდელი კაცობრიობის ისტორია ეს მკვიდრთა, წასულ-მოსულთა, ეროვნული და გეოპოლიტიკური კატასტროფების ისტორიაა.

ამ თვალსაზრისით, ჩვენი ერის მითოსური და ისტორიული მესხიერება მხოლოდ ბიბლიური კონცეფციიდან ამოდის. თარგამოსის მითი, ქართლოსის მამისა, როგორც ბიბლიურ ნებროთთან დაკავშირებულისა, ძალიან ძველია, დაახლოებით აბრაამის ქალდეს ურიდან გამოსვლას ემთხვევა. სახელებიც აბრაამის მამისა - თერახი (თარრა) და თარგამოსის მამისა - თარში ერთმანეთის მსგავსია.

ბიბლიური ქრონოლოგიით აბრაამმა იცოცხლა -1812 დან - 1637-მდე, ანუ 175 წელს. ЭСБЕ - მიხედვით -2040- დან-1865-მდე, ანუ ძვ. წ. XXI -XIX სს-ში (Квливидзе 2000:149-155). ეს ქრონოლოგია ემთხვევა ქართლოსის დამკვიდრების ლეგენდას ქართლში. გამოდის, რომ „მართალი“ ებერის შთამომავალი, ღვთის ბრძანებით, წასულა სამხრეთით, ნებროთის წინააღმდეგ მებრძოლი თარგამოსი კი დაახლოებით იმავე დროს - ჩრდილოეთით.

ქართული წყაროს ცნობები: მითოსურ-ისტორიული: როგორც ცნობილია, ეთნონიმი ქართველი და ქორონიმი ქართლი **ქართლოსთანაა** დაკავშირებული და მასვე ემყარება მისი განვითარების სტადიებიც, შემკრებლობითი ცნება - ყოველი ქართლი და შემდეგ **სა-ქართ-უელ-ო** - ქრისტეს შემდგომ I - ათასწლეულის ბოლოს - როგორც ქვეყნისა და ერის, სულ მცირე, სამიათასწლოვანი განვითარების ჯამი - გვირგვინი.

თანახმად ქართლის ცხოვრებისა, ქართლოსი „განვიდა მთასა მას ზედა, რომელსა ეწოდების არმაზი, და პირველად შექმნა სიმაგრენი მას ზედა, და იშენა მუნ ზედა სახლი, და უწოდა მთასა მას სახელი თავისა თვისისა ქართლი. და ვიდრე აღმართებამდე მუნ-ზედა კერპი არმაზისი ერქუა მთასა მას ქართლი, და მის გამო გამოეწოდა ყოველსა ქართლსა ქართ-ლი. მროველის მიხედვითვე, მირიანს ქართველთა სიყვარულის გამოსახატავად შეუმკია ფარნავაზის საფლავი, რომელიც არმაზის მთაზე, ანუ **ქართლის მთაზე იყო, მაშასადამე, შეუმკია ქართლოსის საფლავიც და თავი მათი საქმის გამგრძელებლად გამოუცხადებია** (ლეონტი მროველი, 2008: 29, 45).

წყაროს ცნობით, ქართველთა „მტკიცე და უფროსი საფიცარი მათი იყო საფლავი ქართლოსისა“ (ლეონტი მროველი, 2008: 31), რომელიც არმაზში (ქართლში) დაკრძალეს. ამრიგად, ასტრალური კულტის, კერპთაყვანისცემის შორეულ ჟამს ქართველთა დიდ მითურ წინაპარს თაყვანს სცემდნენ, როგორც გმირსა და ღვთაებას.

აქვე ნახსენებია სწორედ თავი მწვერვალის მნიშვნელობით. ანუ ქართული ტრადიცია, მითოსური პერიოდიდან მომდინარე, ქვეყნის სახელწოდებას აკავშირებს ეთნარქთან, რომლის სახელიც, **ჩვენი აზრით**, სხვა ენების მონაცემთა გათვალისწინებით, პოლისემანტიკური შინაარსისაა. აღნიშნავს მთას, მთის წვერს, თავს, გონებას, კარს, გმირს, ბაკმიანს, სალოცავსა და თაყვანისცემის ადგილს, შემქმნელს, დამაარსებელს, მაშენებელს, სიმაღლეს, ცენტრს, გულს, შემოზღუდულს, დაცულს, შემწირავს-ქურუმს (მსხვერპლის დამკვლელს) არმაზამდე. თავად გმირის ცნება კი უძველეს დროს ითავსებდა მებრძოლის, მკვლევლობისა და ქურდობის, ერთგულების ცნებებსაც. ჩვენი სამეცნიერო წერილი სწორედ ამის ჩვენებას ისახავს მიზნად, რომ ჩვენი ქვეყნისა და ერის სახელი მულტი სემანტიკური შინაარსისაა.

ქართლოსის შემდგომ ფარნავაზამდე და მერეც, ნებროთის მითის თანახმად, გაგრძელებულა ქართლოსის საფლავის თაყვანისცემა.

ქართული წყაროს სანდოობას, რომელსაც, სამწუხაროდ, ასე უმოწეალოდ აქილიკებენ ზოგნი, აძლიერებს არქეოლოგიური მონაცემები, მოპოვებული რამდენიმე თაობის მიერ. ეს არქეოლოგიური არტეფაქტები ადასტურებენ, რომ -II ათასწლეულიდან -XIV საუკუნემდე, შუაბრინჯაოსა და გვიანიბრინჯაოს ხანაში, ქართლოსისა და ჰეროსის სამკვიდროში კულტურა საერთოა. ეს ერთობა ირღვევა -II ათასწლეულის ბოლოსა და -I ათასწლეულის დამდეგს, ანუ ქართლოსის მემკვიდრეების დროს, თუმცა გენეტიკური ხაზი არ წყდება (ფიცხელაური, 2009-2010: 125). ეს კვლევა, მართალია, ქართლოსისა და ჰეროსის სამკვიდროს ეხება, მაგრამ რამდენადმე მაინც მოდის შესაბამისობაში გამყრელიძე-მაჭავარიანის დასკვნასთან, რომლის თანახმადაც, ერთიანი ქართველური ფუძე ენის დაშლა -I ათასწლეულიდან ივარაუდება.

ქრთ ძირზე და მის ვარიანტებზე დამყარებული ტოპონიმები, ორონიმები, ჰიერონიმები, ჰიდრონიმები:

ქართა - მთა თრიალეთის ქედის ჩრდილო-დასავლეთგანშტოებაზე (ჯაყელი 10, 1986: 458)

დღეს ქართლის (ფშავის ქედი) ქედის სახელს საქართველოში ატარებს ქედი ღუშეთის, თიანეთისა და მცხეთის მუნიციპალიტეტებში (მარუაშვილი, 1986: 469).

ბართქორთი, ქედი მყინვარწვერის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კალთაზე, ყოფს დევდარაკისა და ჩათის (წათის?) მყინვარებს.

კარაგისწვერი - მთა ხევისურეთში.

აღმოსავლეთ საქართველოში გვაქვს ტოპონიმები: კარდანახი და გარდა-ბანი? რომლებშიც ჩანს ქრთ-ის სახეცვლილი ვარიანტები. იმერეთში გვაქვს გორდი, რომელიც აშკარა გრეციზმი ჩანს გორდიონიდან - Γόρδιον.

თურქეთის საქართველოს საზღვრებში, ძველ კლარჯეთში, ართვინის მიმდებარედ დღესაც ყოფილა გეოგრაფიული პუნქტი ქართლა, 80 მცხოვრებით (ჯოხარიძე, 2016: 105). ასევე, სამეგრელო საენეთის შესაყარ-გასაყარზე გვაქვს ქართლაშის მთა, ქართლაშის ციხე და ქართლაშის საძოვრები (წალენჯიხის მუნიციპალიტეტი) (<http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/sofiokedua.pdf>). როდიდან ატარებს ამ სახელს არ ვიცით. ციხე მიგვანიშნებს მის ფეოდალურ წარსულზე და ეს ეპოქაც ძალიან ვრცელი და მნიშვნელოვანია, ანუ საბჭოთა პერიოდს არ განეკუთვნება, თუმცა შედარებით მოგვიანო პერიოდის ჩანს.

ივანე ჯავახიშვილს მოჰყავს პროკოფი კესარიელის მიერ დასახელებული დაბა-ციხეები ჭანეთში, მათ შორის **ხართონი** (პროკოპი De aed. III, 6.) და დასძენს, **ხართონ** იგივე ღართონია, ამგვარი სახელი მართლაც შემონახულია ქართლში, მაგალითად, **ღართის** კარიო (ხართიშვილი: http://defencegeorgia.blogspot.com/2010/12/blog-post_6247.html). (თვით ხართიშვილი- ანთროპონიმი სწორედ **ღართთან** უნდა იყოს დაკავშირებული.

იგულისხმება დასახლება მცხეთის მუნიციპალიტეტში საკულტო ნაგებობით (ნარიმანიშვილი, 1993: 103). ღართის ეკლესია გვაქვს ასპინძაში. ჩენ დავამატებდით, რომ **ღართონი ქართონი** უნდა იყოს და ღართის კარი - ქართის კარი. ხომ არ გვაქვს **ღართის კარში** საქმე ფუძის გაორებასთან? იქნებ დაიკარგა **ღარღთის** შინაარსის გაგება, იქცა ტოპონიმად და დაემატა მას იმავე შინაარსის გადმომცემი ახალმოდური სიტყვა კარი?...

ხევში, ყაზბეგის რეგიონში გვაქვს ტოპონიმი **კართსოფელი** (კარათყაუ) (ქსე: 1979: 404), სერგი მაკალათიას მიხედვით,

კარატყავი (მაკალათია, 1934: 21); **კარეტა** κάρητος - მთა ამბროლაურში აშკარა გრეციზმი გვგონია. **კარატის ჯვარი** - მთა დუშეთში ესეც გრეციზმი ჩანს.

სოფელი **ქორთა** ჩვენ უკვე ვიცით გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან“, ანუ ეს ტოპონიმი დაფიქსირებულია **X ს-ის შუა წლების** (951 წ.) ლიტერატურულ-ისტორიულ წყაროში და უნდა მოიაზრებოდეს ანხის მიდამოებში.

დღეს გვაქვს **ქორთა** - სოფელი ონში, **ქორდი** - გორში, (რომელიც **გორდის** ვარიანტი უნდა იყოს ქ. ჯ.), ასევე მდინარე და სოფლები სახელით **ქურთა** ახალგორსა და ცხინვალში. **ქურდ-ული** სოფელი ხულოში, **ქურთლ-არი** მარნეულში; **კორდა** - მთა შავშეთის ქედზე, ხელვაჩაურის რაიონი; **კორტი** - სოფელი ამბროლაურში, **კორტინეთი** - სოფელი ბორჯომში, **კორტოხი** - სოფ. ხულოში. **კორტოხი** უღელტეხილი ღიხის ქედზე, **კორტოხის თავი** - მთა თერჯოლაში (საქ. სსრ გეოგრაფიული სახელების ლექსიკონი, 1987); **ქართა**, თრიალეთის ქედის განშტოება (ჯაფელი, 1986: 458) **ქართვანი** - მესტიაში (ქსე 10, 1986: 458) თითოელის შესახებ მეცნიერებს აქვთ გამოთქმული მოსაზრებანი, რომელთაგან ზოგს ქვემოთ შევხებით...

გვაქვს გვარებიც: ქართ-ველი, ქართ-ველიშვილი, ქურდ-აძე, ქურდ-ოვანიძე, ქაღდ-ანი, ქურდ-იანი ქარდ-ავა(ვარიანტით გაღდავა), ქორთ-უა, ქორთ-უშვილი. მამაკაცის სახელი ქართლოსი.

აღ. ღლონტის მონაცემები, მამაკაცთა სახელები: **ქართამ** (I ს-ის პირველი ნახვარი) (ქრთ. ცხ.), ქარდა-ყან (სვან.), ქართა-ხანი (კოლხ.), ქართ-იბა, ქართიბაშვილი ქათიბაშვილი; ქართლი (კახ.), ქართუ (მთიულ.), ქერდ-იკა; ქორდია (კოლხ.) ქორთა-ქორთაშვილი, ქორთელი; ქურდი, ქურდან (სვან.); ქურთა, ქურთო (სტ. კოლ.), ქურთულა (ბორჯ.); კარდალი (თუშ.), კარდ-ილ (სვან.), კარდო (კახ.), კორტ-ანა (ქიზიყ.); კურატა (ქსნ.ხ.), კურეტი (ხევს.); ამ ძირებზე ქალთა სახელები აღ ღლონტის მიხედვით, არ გვაქვს (ღლონტი, 1986). **ქართამ** - ერთ საუკუნეში მეფის სახელად გვხვდება ორჯერ და ერთხელაც ეგრისელი უფლისწულის **ქართამ კოლხის** სახელად, დედით ფარნავაზიანის, რაც ბევრის მანიშნებელია. ანთროპონიმი, შესაძლოა, ბაკმიანსაც ნიშნავდეს, მეგრულში აქვს სიტყვა **ქართა-ს** ეს მნიშვნელობაც: წრე, ალყა, გვირგვინი (ქაჯაია III, 2002: 128).

ცნობილია, რომ ქართ ძირს კანონზომიერედ შეესატყვისება მეგრ. **ქორთ-**, ღაზური **ქორთ-** და სვან. **ქართ-** (სვანური **ქართ**

ახლა მხოლოდ თბილისის აღსანიშნავად იხმარება (ЭСКЯ 196); (ქეელ. 332).

გ. კლიმოვის მიერ გლოტოქრონოლოგიური მეთოდით კვლევის შედეგად (100 სიტყვა), სვანურის გამოყოფა ივარაუდება -II ათასწლეულიდან, ლაზურ-ქართული ერთიანობა კი -VIII ს-დან, ანუ ამ დროს ***ქართუელ** და **ქართულ** არქეტიპები, როგორც ეთნიკური იდენტობის განმსაზღვრელი, უკვე ჩამოყალიბებული უნდა ყოფილიყო (კლიმოვი, 1994: 91) თ. გამყრელიძისა და გ. მაჭავარიანის ამავე მეთოდით კვლევის თანახმად (200 სიტყვა), სვანურის გამოყოფა უნდა დაწყებულიყო - I ათასწლეულიდან, ხოლო ლაზურ-ქართული ერთობა ძველი და ახალი წელთაღრიცხვების გასაყარამდე შენარჩუნებულია (ძიძიგური, 1990: 83).

ამავე დროს მეგრულში გვაქვს საინტერესო სემანტიკური ერთეულები: **კარ(ლ)თე**- კალთა, მთის ფერდობი; კართუა (წუართვა? - ამოვლება, ამოშიშვლება; კ>წ, ქ. ჯ.) - რაიმეს ზემოთ აწევა, აკაპიწება (ქაჯაია II, 2002: 109).

თვითონ ქართველები რას ეძახდნენ საკუთარ თავს და საკუთარ ქვეყანას უძველეს დროში, ჩვენ სრული სიზუსტით არ ვიცით. იბერია და იბერები - ეს ელინისტური პერიოდის ქორონიმი და ეთნონიმია, ბერძენი ავტორების მიერ გამოყენებული (მელიქიშვილი, 1970: 312-356).

იქნებ იბერია და ქართლი ერთსა იმავეს, ან მიახლოებულ შინაარსს, გადმოსცემდნენ? იბერია იყო იქნებ ქართლის თარგმანი, ან პირიქით? არამეულად სამი განსხვავებული შინაარსის ლექსემა უადრესად მსგავსი სიტყვებით გადმოიცემოდა: **b^hra'** - (ძე, ვაჟი); **b^hira'** - ვირი, ან ხარი; **bēra** - ჭა, ჯურღმული (Аверинцев, 1977: 179): „καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπε· τίνας ὑμῶν υἱὸς (Ze)ῖ βίου (ხარი) εἰς φρέαρ (ჭა, ჯურღმული) ἐμπεσεῖται (ჩაუვარდეს), καὶ οὐκ εὐθὺς ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου; - და უთხრა მათ: რომელიმე თქვენგანს ვირი ან ხარი რომ ჩაუვარდეს ჭაში, განა დაუყოვნებლივ არ ამოიყვანს, შაბათიც რომ იყოს? და პრქუა მათ: ვისი თქუენგანისაჲ შვილი გინა ჭარი შთავარდეს ჯურღმულსა, არა-მე მეესეულად აღმოიქუას იგი დღესა შაბათსა?“ (ლუკ. 14, 5.). **ეს განსხვავებული წაკითხვანი** ქართულში სწორედ ამ არამეული სიტყვების მსგავსებით არის გამოწვეული. **ბერი** ჩამომავლობის აღსანიშნავად გვაქვს

ქართულ სივრცეში: სულაბერი, დოლაბერი, გიგიბერი, ღოსაბერი, კახაბერი...

ჭა - ჯურღმული წყალთა (წელისა CqD) ZABCD. - განმარტავს სულხან-საბა... პქონდა საპყრობილის (ხაროს) მნიშვნელობაც (ქეგლ).

უშორეს წარსულში, ამ არამეულ სიტყვებს, ჩვენი აზრით, ერთი ამოსავალი ექნებოდათ: შვილი = შინაურ ცხოველს (არაბები კოზაკს შვილს უწოდებდნენ, შვილის მსვერპლად შეწირვა შეცვალა შინაურმა ცხოველმა სწორედ აბრაამის დროიდან) და = წიაღს, შობა ხომ წიაღიდან, სიბნელიდან სინათლეზე გამოტყევადა იყო აღქმული? (ქ. ჯ.). უძველესი ადამიანის ფსიქოლოგიისა და ეთნოფსიქოლოგიის თვალსაზრისით, მართლაც საინტერესო ფაქტია. სულაც არ არის გასაკვირი, ქართლი თავისი გეოგრაფიული მახასიათებლებით არამეულებს და მათ უძველეს წინაპრებს, ფინიკიელებს, რომლებიც არამეულ ენაზე -I ათასწლეულის შუა წლებში გადავიდნენ, მთა-გორებში მოქცეული ხეობებით სავსე სივრცე, ასე მოსჩვენებოდათ (ქ. ჯ.). აქამენიდური ირანის იმპერიაში (-VI-IV სს.) არამეული ენა გახდა საქმიანი მიმოწერისა და საერთაშორისო ურთიერთობის ენა (ხახუტაიშვილი, 1971, 553), რომელიც მთელ წინა აზიაში, ცოტა მოგვიანებით, ბერძნულ ენასაც კი უწევდა კონკურენციას. ამავე დროს თვლიან, რომ ფინიკიელები წარმომავლობით ეთანათესავეებიან ახლო ახდმოსავლეთისა და კავკასიის მეზოლითურ მოსახლეობას.

ქართ ფუძეზე მსჯელობს ენათმეცნიერი მ. ჩუხუაძე. მის ბოლო ნაშრომში, თავის წინა ნაშრომის კვალად, („იბერიული-ინქერიულ ენათა შედარებითი გრამატიკა“, თბ., 2008, 524), **ქრთ** ძირის საერთო კავკასიური საყოველთაოობა კიდევ ერთხელაა ხაზგასმული. მეცნიერს **ქართ** ალომორფის ზანურ შესატყვისად მიაჩნია **ქურთა** (შდრ. ქუთა-თ-ი) //ქუთა დაედო საფუძვლად ქალაქ ქუთაისის სხვადასხვა სახელებს ქუთა-ის-ი, ღაზ. ქუთა-იშ-ი, ქუთა-ია (შდრ. ასევე ქართ. ქუთა-თ-ურ-ებ-ი)...

ს. სინდ.*ქათა - „სოფელი, სადგომი, ფარეხი“

ადიდ. ჩ ათ „ფარეხი“, შაფს. ქ ათგ, „შენობა“, ჩ ათ, ბასლ. ქ ათ „ბაკი“, „საქონლის სადგომი“.

აბაზ. ქტ, აფხაზ. ა-ქტოა „სოფელი“

სიტყვის მნიშვნელობის უკეთ გასაგებად ძვირფასია შუა-ფსუდურის ჩვენება, სადაც ქ ათგალომორფი შენობის მნიშვნელობითაც დასტურდება (კვახაძე 2014: 156).

სინდურ ენებში რ დაკარგული ჩანს, რაზეც ნათლად მიგვითითებენ დაღესტნური და ნახური შესატყვისობები: ხუნდ. (ჰიდ.) ქორთ, ინხოყვ. ქუქერთი „საფიხენო“, „თავშეყერის ადგილი“..

ვაინახ. ქ ღერთ// ქართ//ქერთ „ეზო“; „ღობე“; „ზღუდე“ (ჩუხუა, 2017: 399).

ჩვენ მხოლოდ იმას დავამატებთ, რომ ქალაქი **ქუთუ** /Kyta (შუმ. Gudua - ქუთუა; აქად.^dSar-Qutê ქუთის მეფე) არსებობდა ბაბილონეთში, ქვესკნელისა და მკვდართა სამეფოს ღმერთის **ნერგალისადმი** მიძღვნილი და ქვესკნელსაც ეწოდებოდა **ქუთუ** (კიკნაძე, 1984: 54). ბიბლია ამ ქალაქის მცხოვრებთა სამარიაში გადასახლებაზეც მოგვითხობს: „და მოიყვანა მეფემან ასურ-რასტანისამან ბაბილონით და **ქუთით**... (4 მეფ. 17: 24);

მეზობელი სომხეთის ცენტრალურ ნაწილში კი არსებობს კოტაიქის/(ქუთაისის? ქ. ჯ.) მხარეც Kotáyk (სომხ. Կոտայք), დღეს ღუდით განთქმული (<https://www.advantour.com/rus/armenia/kotayk.htm>).

ასევე ცნობილია დასახლება კრეტაზე-Kύταιον-ი და მისი ვარიანტები Κύταρος (პაფლაგონია), Κότα (კარია), ანთროპონიმი Κυτίσταρος-ქუთისორე (ფრიქსეს ვაჟი, პაპის მოწინააღმდეგე) (გორდეზიანი III, 2007: 471-472). რ. გორდეზიანი **ქუთ** ძირს სემანტიკურად გულის გამოღებას, **ქუთნას** უკავშირებს (ქურდი, მეგრ. ქვირთი „ქურდი“ სვან. ღი-ქუთ-ერ „მოპარვა“ (გორდეზიანი II, 2007: 211-212).

ამავე ნაშრომში მ. ჩუხუას მოჰყავს საინტერესო მაგალითი ლექსემა **ქარდ**-ის შესახებ.

ს. ქართვ. ***ქარდ** - „დიდი ეკალი“

ქართ (გურ.) **ქარდ**-ი „დიდი ეკალი“

ზან(მეგრ.) **ქურდ**-ია „ერთგვარი ეკლიანი მცენარე“. **ქურდ**-იონ-ი (მიკრტოპ. ხობში).

ქართველურ სიტყვას კანონზომიერი შესატყვისი ეძებნება სინდურ ენებში. სვან. ქარდ „ეკალი“, „ჩირგვი“ არ იძლევა ქუ არდ ლაბიალიზირებული არქექტივის აღდგენის შესაძლებლობას.

ს. სინდ. **ქჷანდ** - „ბუჩქი“

ადიდ. **ქჷანდ** - „ბუჩქი“... (ჩუხუა, 2017: 399).

უბიხ. კარდა - „ბურთის დასარტყმელი პატარა ჯოხი (ჩუხუა, 2017: 227).

ამჯერადაც მხოლოდ დამატებით შემოვიფარგლებით: ლათინურ ენასაც აქვს აბსოლუტურად მსგავსი სიტყვა როგორც ფონეტიკურად, ასევე სემანტიკურად: **cardo, inism**, რომლის ერთ-ერთი მნიშვნელობაა: 1. c. masculus *Vtr* **შიი, цапфа**; - ეკალი, ქაცვი, შვერილი, როდესაც სიტყვა მამრობითი სქესისაა, 2. ხოლო როდესაც სიტყვა მდედრობითი სქესისაა, c. femina *Vtr*, ნიშნავს ბუდეს, ღიობს, ხვრელს, ნახვრეტს. დადასტურებულია I ს-ის მოღვაწე ვიტრუვიუს პოლიოსთან (Vitruvius Pollio) (Дворецкий 1976, 157). ანუ, ერთი და იმავე სიტყვის სემანტიკურ სხვაობას განსაზღვრავს სიტყვის სქესი და ეს იწვევს მის მომიჯნავე სემანტიკურ ველში გადანაცვლებას. როგორც ჩანს, ეს პროცესი საერთოა სქესის გრამატიკული კატეგორიის მქონე ენებისთვის. ქართულ ენას კი სქესის გრამატიკული კატეგორია არ გააჩნია. ქართულში იქნებ სწორედ ეს სქესით გამოწვეული სხვაობანი გვაქვს ლექსებში: ღართი გასასვლელი კარი; ღართი - ნაბადი (გაშლილი ნაწილი), შაღის ქსოვილი, ჩოხა, საწვიმარი ღაბადა; კარდალა - ქვაბი/ქობი, გამქვაბული/გამოქობილი; კარდ - დიდი ეკალი?

ამასთანავე, ჩენ ვსვამთ კითხვას: თუკი ამ შემთხვევაში საგანი - ეკალი, ან ეკლის ბუჩქი - დახასიათებულია სიგრძის, სიმაღლის მიხედვით? ხომ არსებობს დაბალი ეკლის მცენარე და მაღალიც, ბუჩქიც და ხეც? ერთი და იმავე სიტყვით სხვადასხვა საგნების დახასიათება ხომ შესაძლებელია, ან კიდევ გაშლა?.. რამდენად შეიძლება, სიტყვა ლათინური ენიდან ნასესხობად ჩაითვალოს? ამაზე დაზუსტებით ვერაფერს ვიტყვით, მაგრამ თუ ნასესხობაა ლათინურიდან, ის უნდა - I ს-ში ვივარაუდოთ, მითრიდატული ომების პერიოდში და შემდეგ: 1.-89-85 წწ; 2. 84-82წწ; 3.74-63 წწ. ამ საკითხს ღიად ვტოვებთ ახლა...

ქართლის ცხოვრების თანახმად, აღმოსავლეთ საქართველოში გვექონდა სალოცავი **ქართლის მთა, რომელსაც შემდეგ არმაზი ეწოდა**, ხოლო აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დღესაც გვაქვს სალოცავი მთა და ხატი - **კარატე**. სამწუხაროდ, ხატის დაარსების მიახლოებით დროც კი არ ვიცით. ქართლის მომიჯნავე რაჭაში კი, როგორც ვიცით, გვაქვს ორონიმი **კარეტა/κάρητος** -ი.

ხატი კარატე:

კარატის ჯვარს უწოდებენ ხევსურნი ღვთისშვილ კოპალას, რომელიც დაარსებულა პირველად ღიქოკში კარატის მთის-

წვერზე. ფშავ-ხევსურებისთვის კარატეს ჯვარი იმითაც გამოირჩევა, რომ მის დროშას ჰქონდა წყალში დამხვრნალთა და ზედაში მოყოლილთა მოძებნის უნარი. ასეთ დაღუპულებს, ხალხის აზრით, ავი სულები ეპატრონებოდნენ. ამიტომ ამისთანა შემთხვევებში მოჰყავდათ კარატის ხუცესი, რომელსაც სულის ხუცესსაც უწოდებდნენ. ის კარატის დროშით ეძებდა დაღუპულს და როცა მკვდარს იპოვიდა, მედროშე იმ ადგილას ასობდა დროშას. ნიშნად მიცვალებულის პოვნისა, სულის დაბრუნებისა და კლავდნენ ცხვარს (კიკნაძე, 1996: 280).

კარატეს შესახებ შეძლებისდაგვარად შეგროვდა რა, ინფორმაცია გაჩნდა მისი ეტიმოლოგიის დადგენის ცდაც. ტოპონიმის ამოსავლად ი. ქეშიკაშვილმა მიიჩნია ქართული სიტყვა **კარი**, მისი სემანტიკა „გსასვლელი“. სიტყვა გაიყო ორნაწილად „კარად“ და „ტედ“. დ. იმნაიშვილზე დაყრდნობით ტე/ტი ინგუშურიდან მომტინარე „ზე“ თანდებულად იქნა გააზრებული. ეს მოსაზრება გამყარებული იქნა ასევე რ. გორდეზიანის ინფორმაციითაც, რომ შუმერულში „ტას“ ერთ-ერთი ფუნქცია სწორედ „ზე“ თანდებულის გადმოცემაა (ქაშაკაშვილი, 1990: 60). კარატეს სალოცავების სიმრავლით გამოირჩევა თუშეთი, თუმცა კარატეს ჯვარი იქ ღიქოკიდან არის გადაბრძანებული. დაღესტნის დასავლეთ ნაწილში კი ცხოვრობენ კარატაელები, ჩვენი მეზობლები.

ჩვენი აზრი:

ქართული **კარატეს** მსგავსი, ურო სწორედ ფონეტიკურად და სემანტიკურად ზუსტი ლექსიკური ერთეულები გვაქვს ძველ ბერძნულშიც *dat. κάρητι და κάρηατι*:

Ι κάρᾱ τό, ἄν.-ιου. Κάρη(ᾱ) და გადმოსცემს თავს, მწვერვალს, დადასტურებულია ჰომეროსთან. მისი ნათესაობითი და მიცემითი ბრუნვებია: **ἄν. gen. κάρητος** და **κάρηατος; dat. κάρητι და κάρηατι**. ანუ ნათესაობითსა და მიცემითში აღდგება ფუძისეული თანხმოვანი. ქართული სალოცავი კარატე, რომლის საბრძანისი მთის წვერია და ბერძნული საზოგადო სიტყვა მწვერვალი ერთმანეთთან შესაბამისობაში მოვა. სტრიქონები „**კარატით კარატემდინა გზა მქონდა გასავალია**“ ასე გაშიწავლა: „წვერიდან წვერამდე (კლდიდან კლდემდე, მთიდან-მთამდე) გზა მქონდა გასავალია“. ღვთისშვილნი ზეციდან ვერტიკალურად ჩამომაველ, ან წვერიდან წვერამდე გაბმულ შიბზე დადიან. ასე ესიზმარა ღვთისშვილნი ვაჟა-ფშაველას დედასაც (ვაჟა-ფშაველა, 1990: 390).

მოგვეყვას დეტალური ლექსიკური მასალა ძველი ბერძნულიდან:

I kárā tó, эн.-ион. Κάρη (ἄ) ῥ (эн. gen. κάρητος и карήατος; dat. κάρητι и карήατι - у Trag. κάρᾱ; acc. = nom.; nom. pl. = nom. sing.) 1) **голова** (πολὶὸν κάρη Hom.): ὑψοῦ κάρη ἔχειν Hom. высоко закидывать голову; περὶ πόδα, περὶ κάρᾱ Aesch. вокруг ног, вокруг головы, т. е. с ног до головы; 2) **лик, лицо**: γέλῳτι φαιδρὸν κάρᾱ Soph. сияющее улыбкой лицо; 3) **вершина, верхушка** Hes., Soph.; 4) **описательно, в знач. дорогой, милый, преимущ. в обращении; обычно не переводится**: ὦ κράτιστον Οἰδίου κάρᾱ! Soph. о, могущественнейший Эдип!; Τέθνηκε θεῖον Ἰοκάστης κάρᾱ! Soph. умерла благородная Иокаста!; ὦ κοινὸν αὐτάδελφον Ἰσμήνης κάρᾱ! Soph. о, родная, милая сестра Исмена! (Дворецкий I, 1958, 875).

ანუ ბერძნულ ენაში სიტყვა უკვე -VIII-VI სს-ში ლიტერატურულად დადასტურებული ფაქტია; კარატის სალოცავი წარმართული ეპოქიდან ნამემკვიდრალია ჩვენში. მიახლოებითი თარიღის დადგენაც კი გვიჭირს, თუმცა ქვედა ზღვრად ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქა მიგვაჩნია, მისი ერთი ერის შექმნის კონცეფციიდან გამომდინარე. ამ მიმართულებით კვლევები უაღრესად საინტერესოა ჩვენში დღეს (წულუკიძე, 2010: 91-118)

ბერძნულ სივრცეში ცნობილი ლექსემის ოთხი მნიშვნელობიდან ჩვენში დამკვიდრებული ჩანს მხოლოდ ორი: 1. „თავი“ და 3. „მწვერვალი“. ზემორე მონაცემებით, ბერძნული სიტყვის სემანტიკური ველი გავრცობილა -V ს-ში. ბეეკსის თანახმად, ლექსემა I kárā ინდოევროპულია (Beekes, 2010:641)

უშუალოდ კარ ძირზე დიდ ინფორმაციას გვაწვდიან სომეხი მკვლევარნიც გ. ს. აბრაამიანი და ე. მ. მურზაევიც: **к а р** — камень. Упомянем хач-кар «крест+камень» — христианская символика армян. Г. А. Меликишвили (1964, 70) указывает урарт. карби «скала». Армянское слово не одиноко в индоевропейских языках: др.-инд. каркара «гравий, галька», совр. хинди канкар «галька», албан. karre «скала», что отложилось в болгарских диалектах: карпа, карпи, карпица «скала, утес». Ср. еще груз, коре «стена из простого камня без глины». Подобный анализ индоевропейского ареала кар дан И. Хубшмидом (1969, 248), который пишет: «Пожалуй, здесь скорее нужно исходить из доиндоевроп. **кагг** — камень», но не упоминает при этом армянское слово. Как объяснить наличие лексем- карка «камень» в даргинском языке в Дагестане, ваханское гар (кгар) «камень» в Таджикистане? Можно ли

для понимания таких параллелей привлечь индо-иран. гар «гора»? Ср. ягноб. гар «гора, перевал». Еще более неожиданным кажется сомалийское кар «скала»; «гора» — в языке кушитской группы в Африке; фин. и карел, karī «утес». У В. М. Иллича-Свитыча (1970, 340— 341) можно обнаружить много параллелей на уровне ностратических языков. Здесь среди других лексем, наряду с арм. кар, отмечены араб, кара «отдельно стоящая скала; холм»; египет. krr «холм», др.-ирланд. саггас «скала, камень», груз, каркар «высокий утес», тюрк, кыр «гора, хребет, грань», монг. кира, хар, хара «гребень, возвышенность» и др. В топонимии Армении термин кар встречается обычно в словосложениях: н. п. Каракерт (აბრაამიანი 1982, 82).

გ. ს. აბრაამიანს და ე. მ. მურზაეკს მოჰყავთ მასალა, როგორც ვნახეთ, გ. ა. მელიქიშვილის ნაშრომიდანაც „Урартский язык“. მითითებულია სიტყვა **კარბი** რუსული ტრანკრიფციით **карби**. ქართ. „კარი“. ხომ არ არის ეს ფორმა ამოსავალი ქართული კარ-ე-ბ-ისთვის, რომელშიც დღეს **ებ** მრავლობითის მაწარმოებელადაა გაგებული? ვოკალიზება ხომ არ მოხდა მეორეჯერ ძირში? იქნებ სწორედ ამას ემყარება დღეისთვის მიუღებელი გრამატიკული ფორმა კარ-ე-ბ-ე-ბ-ი, რაც ორმაგ ებ-იან მრავლობითადაა გაგებული?

სომეხი ენათმეცნიერები, როგორც ვხედავთ, **კარ** ძირს აკავშირებენ ქართულ **ყორესთანაც**. გამოდის, რომ სამივე სკნელის ერთიანობის გამომხატველ ქართულ ლექსემა **სა-მ-ყარ-ო-საც** <**სა-მ-ყორ-ე/სა-მ-კარ-ო** - კლდე სდებია საფუძლად და სიმაგრის აღმნიშვნელ ზედსართავ სახელადაც ქცეულა. მთელ ქათველურ სივრცეშია დადასტურებული ორივე ფუძე და ჩვენი წინაპრების მსოფლადქმა შესაბამისობაში მოდის მაცხოვრის სიტყვებთან: „ამას **კლდესა ზედა აღვაშენო** მე ეკლესიად ჩემი...“ (მათე 16,18); დღევანდელ საქართველოში, გორის მუნიციპალიტეტში არის სოფელი **კარბი** (ქსე 5, 1980, 395).

კარ ფუძეს განიხილავს რ. გორდეზიანიც. მას მოჰყავს ფურნეეს თვალსაზრისი (VK 50) ბერძნულ **κάραβος** - სთან დაკავშირებით და მის გამამყარებლად მიიხნევს (ქეელ 260-ის) მონაცემებს. მეცნიერს საკმაოდ მაცდუნებლად მიაჩნია ქართ. **კარ-ე-ბ-ი** ფორმატივში დადასტურებული **-ებ** მაწარმოებლისა და ძველბერძნული **-αβ-ის** ერთმანეთთან დაკავშირება; **კარ** ფორმატივი განხილულია ბერძნ. **κάρχαροι**- „უკანა კბილებთან“ დაკავშირებითაც (გორდეზიანი, 2007: 181, 183). აქედან მომდინარე ჩანს ქართული მოქმედების აღმნიშვნელი ფუძეგაორკეცე-

ბული სიტყვა **ხარხარი** (**კარკარი**) - ანუ უზომო სიცილი უკანა კბილების გამოჩენამდე, შდრ. იონე IV მმარხველის, კონსტანტინეპოლელი პატრიარქის (582-595წწ.) მიმართვა მონაზვნებისადმი: „დაე, შენი სიცილი იყოს დიმილი მშვიდი, არ იხარხარო, თავს მოერიე, კბილებს ნუ აჩენ“, (თარგმანი ქ.ჯ; ნ. პ.).

VI ს-ის ბოლოს და VII ს-ის დამდეგს ჩვენმა წინაპრებმა საკუთარი ქვეყნისა და ხალხის აღსანიშნავად ოფიციალურად ქართლი რომ გამოიყენეს, მაშინ როდესაც სხვა სიტყვებიც არსებობდა, ეს იმას ნიშნავს, რომ ქართველები მართლაც თავისად თვლიდნენ მას და ამაში სრულიად ვეთანხმებით დიდ მეცნიერს გ. მელიქიშვილს.

დავუბრუნდეთ მითოლოგიებს.

ქრთ ძირი შუამდინარულ მითოლოგიაში:

შუამდინარულ მითოლოგიაში სივრცეს ვერტიკალზე ქმნიან უკიდვებანო დაბლობზე აღმართული უზარმაზარი ტაძრები - **ზიქქურათ**-ები, შუმერულად **უ-ნირ-ი** (ეს სიტყვაც გვაქვს ქართულში **უნარ-ის** სახით; უნარის ქონა სწორედაც ნიშნავს კავშირის დამყარებას უხილავად, გონებით, სულიერად, მისტიკურად ქ. ჯ.), რომელნიც თავიანთ ღოკალში „დიდი სვეტის- **დიმ გალ-ის**“ და მიწისა და ზეცის კავშირის „**დურ-ან - ქი-ს**“ განსახებებს წარმოადგენენ და ყოველ კერძო ადგილს დედამიწის შუაგულად აქცევენ. სიტყვა **ზიქქურათი** მომდინარეობს ბაბილონური სიტყვიდან *sig-guratu* — სიმაღლე, მთის წვერი, სიტყვასიტყვით, „აღმართული, „მაღლად აგებული“. სანამ **ზიქქურათები** აღიმართებოდა, მოხდა განწვალება ენლილის - „ჰაერის უფალი“ - მიერ, მაგრამ **ენლილი** აერთებს კიდევაც მათ, ამიტომ ის ადგილი, სადაც განწვალება მოხდა, საკრალურია, იქ იგულებლება **დურ - ან ქი** - სამყაროს დიდი სვეტი და ცისა და მიწის კავშირი. **დურ -** კავშირი **ჭიპსაც** ნიშნავს. ჭიპს კი ძალიან დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა.

ზ. კიკნაძის თხრობას ჩვენ დავამატებთ იმას, რომ **დურ** ლექსემამ წინა აზიაში შემდეგ კარის მნიშვნელობაც შეიძინა. ასირიულად *dur* აღნიშნავდა ციხესიმაგრესაც და სამეფო კარსაც. Дур-Шаррукин - ასე ერქვა სარგონ II-ის (-722—705 წწ.) მიერ (-713-707 წწ-ში) აშენებულ ქალაქს (Флитнер, 1958: 60); **თურ** კი შუმერულში აღნიშნავდა „ბოსეფს“. **dur-ის** ხმოვან-შეცვლილმა ვარიანტმა მოგვცა კარის სემანტიკა ძველ ირანულში **duar** და მისგან მომდინარე ახალირანული **dar** (არდა-შირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნი, 1975: 90), ძველბერძნულში

გვაგვს **δέρι, დორ. δέρα** -1. კისერი, 2. ყელი, საელაპავი მილი. ყელი კი თავისი მნიშვნელობით სწორედ გასასვლელს, გადასასვლელსაც (საჭმლის) ნიშნავს ქართულად, ხოლო მომიჯნავე სემანტიკით, გეოგრაფიულად სწორედ გასასვლელ კარს...

აქედან დასკვნა, რომ **დარი-ალ-ი** სასანიდური ეპოქის ტოპონიმია, თარგმანი უფრო ძველი ჰიერონიმ/ტოპონიმისა და მასში უნდა იგულისხმებოდეს მართლაც ზეკარი/ღმერთების (ალ-ებ-ის) კარი და არა „ოვსთა კარი“.

სწორედ ამ ადგილას, როგორც ზ. კიკნაძე გადმოგვცემს, დიდი ღერძისა თუ ტაძრის ადგილას, რომელსაც **ეთემენ-ან-ქი - „ცისა და მიწის შესაყარი“** ერქვა **შუამდინარეთში**, ხორციელდება ყველაზე მჭიდრო კავშირი მიწიურ და ზეციურ სფეროებს შორის და ამავე დროს მეტი პოტენციური სიფართოვეც აქ არის, ვინაიდან აქედან დაიწყო ცისა მიწის განწვალება, ანუ სივრცის გაფართოება. ამ აზრით, ტაძარი ყველაზე ფართო ადგილია. აქ ხორციელდება დროის მითოსური უკუქცევა. აქ მუდამ ახალი ძალით მოქმედებს ის იმპულსი, რომელიც უამთაცვლის დასაწყისში განხორციელდა. ტაძარი ეს სრულიად განსხვავებული დრო და სივრცეა. ამაში მდგომარეობს „ცისა და მიწის ჭიპის საკრალურობა“. სამყაროს ჭიპი შუმერია, შუმერში ქალაქი **ნიპური**, ხოლო ნიპურში - ტაძარი, ტაძარში - საკურთხეველი.

ზიქქურათებს მთის ასოციაცია უნდა გამოეწვიათ, სადაც ტაძრის აგების შესაძლებლობა არ იყო, იქ თვითონ ბუნებრივი მთის წვერი ასრულებდა ტაძრის ფუნქციას. „გილგამეშის ეპოსის“ XI დაფის მიხედვით, ერთადერთი გადარჩენილი კაცის კონტაქტი ღმერთებთან **ნიცირის მთის** ბუნებრივ მწვერვალზე ხორციელდება. ტექსტში მას ჰქვია **ზიქქურათ-შადი** - მთის ზიქქურათი (კიკნაძე, 1979: 114-120).

იტალიელი მეცნიერი დონინი წერდა: უთანაფიშტიმის კოდობანი მოადგა **ნასირის** მთას (ნოსირი სოფელია საქართველოში, ქ. ჯ.), რომელიც მოსულისა და ტიგროსის აღმოსავლეთით მდებარეობს, თანამედროვე **ქურთისტანში, შუმერების სამშობლოში**. ის რომ წარღვნის ლეგენდა დაკავშირებულია კავკასიიდან მოსულ ამ უძველეს ეროვნებასთან, მოწმობს ბიბლიურ გადმოცემაში მოხსენიებული არარატის მთა (დონინი, 1965: 138). ნიშანდობლივია ისიც, რომ ბერძნები და რომაელები იქ მცხოვრებ ხალხს უწოდებდნენ ბერძნ. **Κύρτιοι/Καρδοῦχοι**, lat. **Cyrtaei (Cyrtili)**, *ōrum* *m. კირტიი, народность в Мидии и Персии*

(*предпол., предки нынешних курдов*) *L.* (Дворецкий, 1976: 160) *L*-ში იგულისხმება ტიტუს ლივიუსი (-59 +17). *Cyrtaei* - ქირთები/ქურთები, მთის მცხოვრებნი, სიმაძაცით განთქმულნი. მეგრ. **კირდე/კზრდე**; *კლდე>*კრდე>კირდე (ქეელ, 187).

ბერძნული მითების თანახმად, სამყაროს ჭიპი იყო იქ, სადაც შემდგომ დელფოსის ტაძარი აშენდა, ამიტომაც ინახებოდა იქ ქვა - ომფალო **τὰ μυσόμφαλος** -ჭიპის ქვა. სოფოკლეს „ოიდიპოსში“ დელფოს ტაძარს ჰქვია სწორედ „**სამყაროს ჭიპი** და ამას აღნიშნავს სოფოკლე ტრაგედიაში „ოიდიპოსი“: **480.** „ნამისნს გაურბის მიწის ჭიპისას“; **499.** „ველარ ვეწვევი სათაყვანებლად მიწის წმინდა ჭიპს, (სოფოკლე, 1988: 43. 66); ოვიდიუსის „მეტამორფოზებში“ კი მას ჰქვია - „გრძელი სვეტი“: **I 255.** წმინდა ეთერს ცეცხლი ამგვარო გადაბუგავდა და გრძელ ღერძსაც მოედებოდა“ (ოვიდიუსი, 1980: 48), (ნაწყვეტები მოყვანილია ჩვენ მიერ, ქ. ჯ., ნ. პ.). მეორე ვერსიით, სამყაროს ჭიპი იყო კუნძული **დელოსი**, აპოლონის შობის ადგილი.

მაშასადამე, ზიქ-ქურათი ნიშნავს **ღვთის დავანების ადგილს, სამყაროს ჭიპს, ზეკარს, ღვთის კარს**. ამ უძველეს ბაბილონურ ***sig-guratu*** -ს დიდად ჰგავს მოგვიანო პერიოდის სანსკრიტული ზმნა და კიდევ სხვა სემანტიკური ერთეულები:

kar (U. pr. **kar`oti/kurut`e** - VIII; fut. **kariSy`ati/kariSy`ate**; pf. **cak`aara/cakr`e**; aor. **`akaarSiit/`akR`ita**; p. **kriy`ate**; pp. **kR`it`a**) - კეთება, სრულქმნა, განხორციელება

ასევე:

kart (P. pr. **kR`iNtati** - VI; fut. **kartiSy`ati**; pf. **cak`arta**; aor. **`akartiit**; pp. **kR`itt`a**) 1) **резать, разрезать**; 2) **перегрызть; разгрызть**

kart`ar m ქართალი?1) **создатель, творец, деятель, вершитель**; 2) **автор, составитель** 3.грам. субъект действия 4. **жрец**

kartar –разрушитель

I kart – 1.отсекать, отделять 2. **резать, разрезать**

II kart –прясть

I karta m.– отделение, разлука

II karta m.– 1.Яма, нора 2 отверстие, дыра 3 впадина

kartar m. – жрец

kartari f. 1 **ножницы** 2 **нож, кинжал**

kartra n. – обаяние очарование (ქათრა/ღადრა?ხატოვანი თქმა „ქელს იღადრავს“, ანუ იჭრის, იხვეწება? ქ. ჯ.)

kīrti [kiirti] **f** известность, слава (Кочергина, 1987: 152).

სანსკრიტს (დევანაგარი-დვთაებრივი), ანუ დამუშავებული, ლიტერატურული ენის ჩამოყალიბებას მეცნიერები ძვ.წ. II ათასწლეულის ბოლო – I საუკუნის შუაზე, ვარაუდობენ (Бонгард-Левин, 1985, 23). ანუ ეს უკვე გვიანი ბრინჯაოს ხანაა.

კართაგენი

ქრთ-ძირს უკავშირდება უდიდესი ისტორიული მნიშვნელობის ფინიკიური ტიროსის კოლონიის სახელი ხმელთაშუა ზღვაში, აფრიკის ჩრდილო სანაპიროზე, სადაც ყველაზე მეტად უახლოვდება აფრიკის სანაპირო კუნძულ სიცილიას - **კართაგენი**: ფინიკ., **Qart-hadašt** -ახალქალქი ებრ. **Caruaza**, ლათ. **Carthago**, ბერძნ. **Καρθηδών (Qart)**. ქალაქის დაარსების თარიღად ითვლება -814, ან -825 წ. დაარსებულა რომზე 72 წლით ადრე. ზოგი ვერსიით კი - ტროას ომამდე 50 წლით ადრე; **მენანდრე ეფესელის** მიხედვით, კართაგენი დაარსებულა იერუსალიმის ტაძრის აშენებიდან 143 წლის შემდეგ.

ტოპონიმის სახელწოდება **კართაგენი წერილობით წყაროებში** კლასიკური პერიოდიდან, -V ს-დან ჩნდება. კართაგენის მონეტებზე იწერებოდა ბარსა, იმ მთის სახელი, რომელზეც გაშენდა კართაგენი. გარდა ამისა, ზღვური სივრცე კართაგენსა და სიცილიას შორის სწორედ კარის შტაბეჭდილებას ტოვებს.

მითი ასეთია:

კართაგენი ტიროსის მეფე ბელის ასულმა ელისე-დიდონამ (ასე ეძახის მას ვერგილიუსი) დაარსა. ის იყო ბელის მემკვიდრე პიგმალიონის და. ელისე-დიდონა ცოლად გაჰყვა ჰერაკლე-მელიკერტეს ტაძრის ქურუმსა და ამავე დროს ბიძამისს - ახერბს (სიქეის-ვირგილიუსის მიხედვით). პიგმალიონის ბრძანებით მოკლეს ახერბი-სიქეოსი. ამის შემდეგ ელისე-დიდონა გაიქცა მომხრეებთან ერთად ტიროსიდან და აფრიკის სანაპიროსზე მისულმა ადგილობრივი მავრ ხელისუფალ ჰიარბას-გამ მიიღო თანხმობა ბარსას მთაზე დამკვიდრებულიყო. ჰიარბამ შემდეგ დიდონაზე **დაქორწინება მოისურვა, დიდონამ კი ამ ქორწინებას სიკვდილი არჩია და კონზე დაიწვა თავი.**

ქრთ/კრტ ძირს შეიცავს ასევე ფინიკიური ქალაქ-სახელმწიფოს, ტიროსის - (ფინიკ. **სურრუ/სორ** (ეორ?) „კლდოვანი კუნძული“ (ბერძნ. Τύρος, მომდინარე არამეულიდან **თურა**, ბიბლ. ც(წ)ორი კლდე/კლდოვანი: 2, მეფ. 24, 7; 5, 11; 3 მეფ. 5, 1) (Нюстерем, 1998: 448-450). - მფარველი ზღვაოსნობის შემწე დვთაების ჰერაკლე-მელიკერტის სახელი. **Μελι-κέρτ-η**წელიწადში

ბული ფორმაა ფინიკ. **Milk-Qart**,-ისა და აღნიშნავს ქალაქის - **Qart**-ის მეფეს, ბატონს, პატრონს.

კლასიკური პერიოდის ბერძნებს **Q** ბგერა აღარ ჰქონდათ და მის ფუნქციას ასრულებდა **K**, რომელიც **O**, **U** ხმოვნების გვერდით გამოითქმოდა **ყ**-დ, სხვა ხმოვნებთან კი - **კ**-დ, (გამყრელიძე, 1989: 84). ტვიროსის მეფეთა სიები - XIV ს-დან იწყება. **ჰეროდოტეს** მიხედვით, ქალაქი დაარსებულია - XXVIII ს-ში, ზოგი ვერსიით - ტროას ომამდე, ზოგით - შემდეგ (Беляев..., 2013, 426-445)...

ცნობილია კერეტეს უგარიტული ეპოსიც (II ათასწ. შუა წწ.). კერეტე ღმერთ ელის ძეა და ხუბურის ხალხის მეფე და მეთაური (Шифман, 1983: 130-137).

Kieretti ყოფილა დასახლება და მდინარე კარელიაში (რსფსრ). ფიქრობენ, რომ სიტყვა მომდინარეობს **საამების** სიტყვიდან **гиера** და ნიშნავსო „მწვერვალს“, „წვერს“, ან კიდევ ამავე ენაში ნავის მსგავსი თხილამურების სახელიდან მოდისო „керет“ — кережка (Опарин, 1972: 99—106).

ყოფილა აგრეთვე **ტომი Кардар**— **კ(ქ)არდ(თ)არ (ლ)ები** ანიმალაის მთებში (სამხრეთ ინდოეთი, კოიმბატორის ოლქი) - დამოუკიდებელი, მარტივი, უბრალო და მეთაურთა მორჩილი ხალხი, მკვრივად აღნაგნი, საქმიანი, ტალღოვანი თმითა და რამდენადმე აფრიკული სახის ნაკვთებით ((ЭСБЕ:

<http://www.brocgaus.ru/text/048/301.htm>)

კარდაკის დორიული ტაძარი ყოფილა ქალაქ **კორფუში** თუ **კორთუში**, რომელიც 1822 წელს აღმოუჩენიათ ინგლისელებს. ტაძარი პირობითად დათარიღებულია -510 წლით და სახელს ატარებს წყარო **კარდაკის** მიხედვით. სამლოცველო აპოლონის თუ პოსეიდონისადმია მიძღვნილი

(https://www.votpusk.ru/country/dostoprим_info.asp?ID=10899)

შორს რომ არ წავიდეთ, **კარატაელები** ჰქვიათ ჩრდილო კავკასიის მკვიდრთაც, დასავლეთ დაღესტნის ცენტრალურ ნაწილში მცხოვრებთ (როლანდ (თოფჩიშვილი, 2012). კარატაული ენა ნახურ-დაღესტნურ ენათა შტოს ანდიურ ქვეჯგუფს მიეკუთვნება.

Картаель -ყოფილა დასახლება კომის ავტონომიურ რესპუბლიკაში (რსფსრ)

(http://www.admizhma.ru/ru/page/o_rayone_4.naseljonnye_punkty.kartael/)

ამრიგად, ჩვენ დავინახეთ, რომ აქად. ქრთძირი, ბაბილ. *sig guratu* - სიმაღლე, სულ მცირე -III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან მაინც ცნობილი, აღმნიშვნელი სიმაღლისა, ტაძრისა, კოშკისა, როგორ ქცეულა ქალაქის, გორაზე გაშენებული ქალაქის, სამეფო კარის აღმნიშვნელად.

ქალაქ კართაგენის „ნათესავია“ ფრიგიის დედაქალაქი გორდი-ონიც, მითიური გორდიასის მიერ დაარსებული. რომაელებს იმპერატორებიც ჰყავდათ სახელად გორდიასი. გორდიონის მოსახელე უნდა იყოს ასევე კრეტაზე მდებარე ქალაქი გორტინაც *Górtys, Górtyna*, რომლის წარმომავლობასაც პესიხიოსი მინოსურ სიტყვა *karten*-თან აკავშირებდა, რაც პროხას ნიშნავსო. თანამედროვე მეცნიერება მას აკავშირებს წინაინდოევროპულ ლექსემასთან *g^hord^h*- ქალაქი¹(Fred C. Woudhuizen, 2013: Vol. 63. P. 5—11). Γορτυνία - ქალაქი მაკედონიაში (Дворецкий, 1958:331). ჩორტონა - ასეთი ქალაქი ყოფილა ეტრურიაშიც (იტალია) (Дворецкий, 1976);

რ. გორდეზიანი KO 143-ზე დაყრდნობით მიუთითებს ქართულ ტოპონიმებზე კორტანეთი (მესხეთი); კორტი (რაჭა), კორტოხი (აჭარა). მეცნიერის აზრით, მისი მნიშვნელობა შემოგვინახეს ქართულმა დიალექტურმა ფორმებმა: „კორტი - მაგარი, გაუტეხელი ადამიანი, ამაყი, ზვიადი“. მისი აზრთ, კორტი მიღებულია *კერკეტ ფუძიდან, რომელიც ქართულ-ზანური ერთიანობის დონისთვის აღდგება (გორდეზიანი II, 2007: 326).

გორდიასის მითი:

ფრიგიელი გორდიასი ბერძნ. Γορδιάς, Γόρδιος, ლათ.*Gordias, Gordius*) მიწათმოქმედი იყო. ფრიგიელებმა მეფე როდესაც გადააყენეს, მისნის რჩევით, მეფედ უნდა დაესვათ ის, ვინც პირველი შემოხვდებოდათ გზაში. ეს პირველი გორდეასი აღმოჩნდა თავისი ურმით. მან დაარსა თავისივე სახელობის ქალაქი, კელე-დანპოლიტიკურ-კულტურულ-რელიგიური ცენტრი იქ გადმოიტანა. ააშენა ტაძარი, თავისი ურემი დადგა შიგ და უღელს ურთულესი კვანძი გაუკეთა. მოგეხსენებათ, ხონის მუნიციპალიტეტში გვაქვს ტოპონიმი გორდი, ხოლო, გორში - ქორდი.

კარი და მისი სემანტიკა

სამყაროს ჭიპი ამავე დროს კარიბჭეც გახლავთ, თაყვანი-სემის საგანი და დაცვის ობიექტი. ტაძრებამდე კარი ღირუებადებული ორი სვეტის სახით წარმოადგენდა საკრალურ სიმბოლოს. სწორედ ეს მნიშვნელობა პოქნდა პერაკლეს სვეტებს.

ცისთადის შემკავებელი ატლანტიც მეკარიბჭედ მოიაზრებოდა. იყო ოლიმპოს კარი, მელეკარტის კარი, ბაბილონის კარი. იერუსალიმს ჰქონდა ოქროს კარი, საიდანაც უნდა შესულიყო მესია.

სპარტელები მთავარ ქალაქში შესასვლელ ჭიშკარს უწოდებდნენ **პოლიდევეკესა და კასტორის** კარს (ცხუმისთვისაც მისი საზღვაო კარიბჭობიდან გამომდინარე, უწოდეს ალბათ **დიოსკურია**). აქედან შესვლა სიმბოლოზდებოდა როგორც ომში გამარჯვების ტრიუმფი. ასეთ დროს ხან მხოლოდ დროებითი კარი იჭრებოდა, შემდეგ კი ისევ იგმანებოდა. ამით ხაზი ესმებოდა ტრიუმფატორის მნიშვნელობას ქალაქისათვის. რუსეთში პეტრე პირველის დროს დაიწყო ასეთი ტრიუმფალური თაღების აღმართვა.

ანტიკურობაში კარი დუალისტური სიმბოლო იყო. ძველ რომში კარისა და კარიბჭეთა ღმერთს ორსახოვანი **იანუსი** წარმოადგენდა. რომის კარიბჭეებში გავლა იყო სიმბოლო ინიციაციისა და ბოროტებისაგან განწმენდისა. რომაელებმა ეტრუსკების გავლენით შეითვისეს ზღურბლისა და თადის მისტიკა, სხვა განზომილებაში გადასვლის მისტიკა. კარის სვეტები მოიაზრებოდა როგორც ქვეყნიერების ღერძი, მსოფლიო ხე, თაღებს კი ჰქონდა ზეცის მნიშვნელობა.

რომაელებს ღმერთ იანუსის გარდა, ჰყავდათ კიდევ მეკარიბჭე ქალღმერთი კარნა/კარდა/კარდეა/ქართა/ქართეა (Штаерман, 1991: 278)

Carda (Cardea), ae f [cardo]

Карда, римск. богиня дверных петель, კარის ანჯამების და ოჯახის კერიის მცველი. хранительница домашнего очага (празднества в её честь происходили 1 июня) Escl (Дворецкий, 1976: 157).

კარდა/კარნას შესახებ ოვიდიუსის ფასტების VI წიგნში ვკითხულობთ:

101. შენია პირველი დღე, კარნა (კარდა)!
ძველი ქალღმერთი ანჯამებისა,
ნებით თვისით განხშავს და დახშავს.
უკუნიხიდან ებოძა ძალი ამგვარი -
დაფარული საუკუნეთგან,
მაგრამ ჩემი ღუქსებიდან შეიტყობთ ამას (ბწკარედი ქ. ჯ.)
მისი რუსული თარგმანი იხ. (Публий Овидий Назон, 1973).

ლათინურ-რუსულ ლექსიკონში ქაღდმერთ კარდა/ქართას ამოსავალი ლექსება თავისი სემანტიკური ველით ასე გამოიყურება:

cardo, inism

1) дверной крюк, дверная петля: *cardinem vertere (versare) V, O* отворить дверь; *s. masculus Vtr* шип, цапфа; - ეკალი, შვერილი *s. femina Vtr* гнездо, отверстие;

2) страна света: *s. caeli Vr* или *mundi Col, PM* полюс; *s. duplex C* оба полюса, мировая ось; *quattuor cardines mundi Q* четыре страны света;

3) демаркационная линия с севера на юг (*в отличие от limes decumanus, линии, проводившейся с востока на запад*) *L*;

4) время (года), пора: *s. anni PM* летнее солнцестояние; *cardines temporum PM* времена года;

5) пояс, зона: *s. frigoris Eccl* холодный пояс;

6) точка вращения, ось, центр (*quodam cardine versari VM*);

7) пора жизни: *s. extremus Lcn* старость (Дворецкий, 1976: 157).

ლათინურ ცარდო, inis m-სთან ახლოს დგას ძველბერძნული ლექსიკური ერთეული:

καρδία, ან.-იონ. καρδία и καρδίη, *тж.* (*в начале стиха*) καρδίη ἢ 1) сердце: *κ. ἔξω στήθεος ἐκθρώσκει Hom.* сердце (так и) рвется из груди; *πηδᾷ ἢ κ. Plat.* сердце учащенно бьется; 2) (*как средоточие чувств и страстей*) сердце, душа (*οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ NT*): *οἰδάνεται κ. χόλω Hom.* сердце наполняется гневом; *ἐκ καρδίας φιλεῖν Arph.* любить всем сердцем; *θερμὴν ἐπὶ ψυχροῖσι καρδίαν ἔχεις Soph.* у тебя пламенное сердце в делах, которые (других) бросают в холод; *τὰ ἀπὸ καρδίας λέγειν Eur.* говорить чистосердечно; *ὥς ἄνοον καρδίην ἔχεις! Hom.* как ты забывчив!; 3) чувства, настроение: *τὸν νέον τίνα οἶει καρδίαν ἔχειν; Plat.* каково будет настроение, потвоему, у юноши?; 4) желание, намерение: *μόλις καρδίας ἐξίσταμαι Soph.* я неохотно отказываюсь от своего намерения; 5) верхнее отверстия (вход) желудка *Thuc.*; 6) внутренность, середина, сердцевина (*τοῦ φυτοῦ Arst.*; *τῆς γῆς NT*) (Дворецкий, 1958: 875).

ბერძნული ლექსება ბეეკესთან ინდოევროპული წარმომავლობისად არის მიჩნეული (Beekes R. Etymological Dictionary of Greek, 2010: 644); ამ ძირებზე ძველბერძნულში გვაქვს კიდევ ბევრი სხვა საზოგადო თუ საკუთარი არსებითი სახელები, ზედსართავი სახელები. ლექსება უძველესი დროიდან დღევანდელამდე ყველა ენობრივ სივრცეში უაღრესად ცოცხალი და

ქმედითია. ასეთი პროდუქტიული ძირი ჩვენ სხვა არც კი გვე-
გულება.

**ბიოლოგები ამბობენ, რომ ნებისმიერი ცოცხალი ორგა-
ნიზმის წარმოქმნა გულის ქსოვიტ იწეება.** გული ნიშნავდა
როგორც ადამიანის უმთავრეს ორგანოს, ასევე უამრავი რამის
ცენტრს, სამიზნეს, შუა ნაწილს. მაგალითად, შუმერულად
„ურუ“ ქალაქს ნიშნავდა, აქადურად - „საშოს“, სანკრიტულად
კი - „სიფართოვეს“. ივარაუდება მათი კავშირი დედაქალაქის
მითოსურ „საშობასთან“ (კიკნაძე, 1979: 116). ასე აზროვნებდა
უძველეს დროს ადამიანი, ასე ხდებოდა მაშინ ერთი სემანტი-
კური ერთეულის განტოტვა ენაში. ასეთსავე გზას გადიოდა
ერთი ენის სიტყვა მეორე ენაში გადასვლისას თუნდაც მომიჯ-
ნავე სემანტიკით. დიდი განსხვავება არც ახლა გვაქვს ამ
თვალსაზრისით...

დავუბრუნდეთ კარიბჭეს: ბერძნები იცნობდნენ ჰელიოსის
ოქროს კარიბჭეს, რომელსაც ვარდისფერითი თება ეოსი აღებდა.
ჰომეროსის „ოდისეა“ საუბრობს სიზმრების ორი კარიბჭის შე-
სახებ (19: 562).

შუმერულ მითოსში მკვდართა სამეფოს შვიდი ჭიშკარი
აქვს, ევროპულში - ცხრა. ეს მეცხრე ჯოჯოხეთისა, როგორც
დანტე აღგვიწერს, ყველაზე ვიწროა (დანტე, 1967: 384-528). შუა
საუკუნეების კათოლიკურ სამყაროში იყო ე. წ. განწმენდის კა-
რიბჭენი. მათში გავლის შემდეგ ადამიანი ცოდვებისაგან სრუ-
ლად განიწმინდებოდა. უხსოვარი დროიდან **კარიბჭე** საკულტო
ადგილი, საქვეყნო საქმეთა განსჯის ადგილიცაა.

ურარტუელებსაც ჰქონდათ საკულტო ადგილი **ხალდის**
კარი - პალდესი შეშტილე, ურარტუს არმენიზების შემდეგ კი
მოხდა ხალდის სინკრეტიზება ირანულ მითრასთან და პალ-
დესი შეშტილე იქცა „**მითრას კარად**“ - **მხერიდური**“ (გამსა-
ხურდია, 1995: 20).

ბარემ აქვე ვიტყვით, რომ XIX ს-ის ბოლო პერიოდის მეც-
ნიერები ქვეყანა ურარტუს უმაღლესი ღვთაება ხალდის სა-
ხელს აიგივებდნენ ბერძნული წყაროების **καλδαῖοι** -სთან. მარ-
თლაც დიდი ცდუნებაა, საქართველოში მისი სახელი დაკავ-
შირდეს **ქრთ ძირთან, ქართუფუძესთან**, მით უფრო რომ გვაქვს
ტოპონიმი **ხალდე** და ანთროპონიმები: - **ქალდანი**, **ქარდავა/**
გაღდავა; ასევე დიდია **ცდუნება ხალდე კალდე-სგან** მივიღოთ
ქართული საზოგადო სიტყვა **კლდე**. **ურარტუელთა ღმერთი**
ხალდე სწორედ კლდიდან იბადებოდა (**ქ. ჯ.**) ... **კლდის** შე-

სახე მასალა იხ. (ქეელ 187; ЭСКЯ 113)... თუმცა, ეს მოსაზრება ურარტული ხალდისა და ბერძნ. **καλδαῖοι** - ს იგივეობისა უარყოფილია უცხოელ მეცნიერთა მიერ (Нюстрем, 1998: 26).

ასეა თუ ისე, ბაბილონის სამეფოს მკვიდრნი, სიბრძნით განთქმულნი, საკუთარ სამეფოს აქადურად **Karduniaš** -ს (ქარდუნიაშ-ს) უწოდებდნენ და მათი სახელი შემდგომ ქურუმის, ჯადოქრისა და ვარსკვლავთმრიცხველის აღსანიშნავად იქცა. ქართლოსის მიერ ქართლის დაარსების მსგავსად, ბაბილონის სამეფოს დაარსების ისტორიაც -II ათასწლეულიდან იწყება (<https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Вавилония>).

ქართველი მეცნიერი კ. ზ. გამსახურდია გამოთქვამს ვარაუდს, რომ უფლისციხის შემთხვევაში „უფალი“ ეს არქეტიპული ღვთაება სწორედ **ხალდი** უნდა იყოს, ხალდაიების პირველადი გმირი, ეთნარქოსი იმავდროულად. ურარტულ ღურსმულ წარწერებში „**კურჰალიტუ**“ ანუ ხალიტუს ქვეყანა ნიშნავდა ხალდის მმოსავთა, მიმდევართა ქვეყანას. გამსახურდიას პიერონიმი **ხალდე** მაინც მიაჩნია იმავე ხალხის აღსანიშნავად, რასაც აღნიშნავდა ბერძნ. „**კარდუ**“ „**კარდუეონ**“, სადაც მოხდაო პირველი და მესამე თანხმოვნის შეცვლა ასიმილაციის გზით (გამსახურდია, 1995: 21).

ზორთასტრიზმში ამ კარიბჭის როლს თამაშობდა ხიდი, **ჩინვანტას ხიდი** (Дорошенко, 1982, 20-21). რომში კი უმაღლეს ქურუმს ერქვა პონტიფექსი, ანუ ხიდით, კიბით დამაკავშირებელი ადამიანებისა ღმერთთან. აქედან გაჩნდა ქრისტიანობაში ზეწოდება **კიბეთადმწერელი**.

სხვათა შორის, მთელ ქართველურ სივრცეში ხიდის მნიშვნელობით (დამაკავშირებელი) გვაქვს მიდიურიდან ნამემკვიდრალი - **ბოგ-ირ-ი** და **ბაგ-ირ-ი** (ჯერვალიძე., 2015: 410).

ძველ ეგვიპტეში გარდაცვლილი ეგვიპტელის სულს ოსის-რისის სამსჯავროს შემდეგ „სამოთხეში“ გადასასვლელად (ეგვ. **Sht-j3rw-ლერწმის მინდვრები, ლერწმოვანი, მიწისქვეშა სამეფოს ნაწილი, მათი „სამოთხე“**) უნდა გაეგლო, **თოთის ჭიშკარი** (Рак, 2004: 18, 208, 280). **ეგვიპტეში კარიბჭის როლს ასრულებდა** ორი ბორცვი, რომელთა შორის მოქცეული იყო ნილოსის დაბლობი. დასავლეთით აღმართულ მთას ერქვა **მანუ** აღმოსავლეთით აღმართულს - **ბახუ**. ისინი იცავდნენ ღომის-სახოვან ღვთაებებს, რომლებსაც თავის მხრივ თვალყური ეჭი-

რათ მზის ამოსვლასა და ჩასვლაზე (http://the-symbol.ru/simvoli_drevnego_egipta.htm), ანუ კარიბჭეებში გავლაზე.

ძველეგვიპტური „მკედართა წიგნების“**მიხედვით (XVII-XVI სს.)**, რომლის ზუსტი თარგმანია „შეგონებანი ნათელში გასვლისათვის“ და რომელიც პირამიდათა წიგნებისა (XXIV-XXII სს.) და სარკოფაგთა წიგნების (XXI-XVIII სს.) მოგვიანო ვარიანტია, საუბარია იმაზე, თუ როგორ უნდ გავიდეს სული ღმერთების (კაზე - **ხართ ნიტრზე**, ღმერთების შესაკრებელზე (Древнеегипетская книга мертвых, 2004: 114-141).

კარიბჭის მნიშვნელობაზე ეგვიპტეში და ზოგადად ძველ სამყაროში, მეტყველებს ის ფაქტიც, რომელსაც აღგვიწერს **ფილოსტრატე (III ს.)**, ავტორი „აპოლონ თიანელის ცხოვრებისა“: ეგვიპტეში აპოლონ თიანელს (I ს.) მოუნახულებია **ჰიმნოზოფისტები** (შიშველ-მართლები), რომლებიც ცხოვრობდნენ ნილოსის მიდამოებში მაღალ გორაზე. „მათი სიშიშველე ისეთია, როგორიც მზესმთვინვე ათენელებისა...ეთაყვანებიან ნილოსს, ერთდროულად მიწასა და წყალსო. მათ არანაირი თავ-შესაფარი არა აქვთ. ღია ცისქვეშ ცხოვრობენ, თუმცა სტუმრებისთვის აქვთ ჭიშკარი ელეური სტოის მსგავსიო“ (Филострат, 1985, 121).

ამრიგად, ეგვ. *ხართ ნიტრ*, შუმ. *ქა-დინ- გირა*, ბაბილ. (აქადური ენის დიალექტი) *ბაბ-ილ-ონ-ი (Bābili(m))*, ქართ. *ზეკარი*, ღვთის კარი და სპარს. *დარუ-ალ* -ან, სომხ. *მხერიდური* - ფარდი შინაარსის პიერონიმები გამოდის და ნიშნავს ღმერთების შესაკრებელს, რომლთაგან ზოგნი შემდეგ ტოპონიმებად იქცვნენ.

ჭიპი, როგორც ვთქვით, ამავე დროს კარიბჭეც გახლავთ. კარს იმდენად დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, რომ მასთან ქართულ ენაში ძალიან ბევრი ლექსემა დაწვეილდა: ღვთის კარი, ცისკარი, ზეკარი, ღართის კარი, არაგვის კარი, იბერთა კარი, ზღვის კარი, ბუნების კარი, ლებაის კარი, სამეფო კარი (დედაქალაქის მნიშვნელობითაც). სახლი არ მოიაზრება კარის გარეშე: სახლ-კარი, კარმიდამო, საკარმიდამო; საკართანო-სადღეგრძელო - კართან დასაღვეი. ძველ ქართულში კარს ენაცვლება საქანელიც, ოღონდ ძირითადად წარღვანასთან დაკავშირებით. კარის სინონიმად „ვეფხისტყაოსანში“ ერდო გვაქვს: 403. „სიმძიმელთა ერდო დახაშ, სიხარულის კარი აღი“; ერდო: სახლის (ან ციხის) სართულთა შემაერთებელი ხვრელი;

(სახელში ერდოდან ასვლა-ჩამოსვლა (მაგ. ალყის დროს) გასაჭირის მაჩვენებელია (ქეგლ).

ასე რომ, ქართული კარის სინონიმებია: საქანელი, ერდო, ხერელი და აღმოსავლეთ საქართველოს მთის კილოებში დამკვიდრებული **ყელი:** „ყელებ შაკრულა მთებისა“, ყელებ გადავლეს მთებისა“; **სვან.** ყორ, ყორნიყორ - კარდაკარ; **მეგრ.** კარი - კარი; კარაია - ხუხულა, პატარა კარავი.

კრტ პირთან დასავლურ სივრცეში დაკავშირებულია კუნძული კრეტაც, უგარიტის რას-შამრას წარწერების **კაპტორი** - ძველი ბერძნული მითოსის უმნიშვნელოვანესი პუნქტი, ზევსის შობის ადგილი. სახელწოდება კრეტა ბერძნებს კურეტებიდან გამოჰყავდათ, რაც ასახულია მის ლათინურ დაწერილობაშიც *curetis-idis* -კურეტელი, ანუ კრეტელი. კურეტები ძვ. ბ. **κουρήτες** - რეას თანმხლებნი, მაგრამ ყოფილა ადგილობრივი კრეტელი ტომების **კრეტების** (კრეტეს მმოსველი?) სახელწოდებაც, რაც დაფიქსირებულია მიკენურ ტექსტებში **ke-re-ta-o**; შესაძლოა იყოს ღვთაების, ან ღმერთის მოსახელე პიროვნების სახელიც (გორდეზიანი, 2009: 79, 285).

კრეტის უმთავრეს ქალაქ კნოსოსს ადრე კერატი რქმევია, მდინარის სახელი, რომელიც ქალაქს ახლოს ჩაუდიოდა (Предметно-понятийный словарь греческого языка. Микенский период, 1986: 142).

გასახსენებელია კერეტეს უგარიტული ეპოსიც (II ადასწ. შუა წწ.). **კერეტე** ღმერთ ელის ძეა. თუ გავითვალისწინებთ უძველეს კონტაქტებს, მიგრაციულ ტალღებს (გორდეზიანი, 1970: 173). მცირე აზიასა და კუნძულ კრეტას შორის, მოულოდნელი და გასაკვირი აღარაფერი იქნება.

სხვა შორის, რ. გორდეზიანი კრეტის შესახებ წერს: ძნელი სათქმელია, ბიბლიური, ებრაული **kaftor** და ეგვიპტური **keftiu** რამდენად აღნიშნავს კრეტას. მას უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნია ფილისტიმელებთან მიმართებაში მოხსენიებული ბიბლიური **k'rētīm** (ეზ. 25, 16; სოფ. 2, 5.) სახელის დაკავშირება კრეტასთან. კრეტის სახელწოდებაში შეიძლება გამოიყოსო **Κρ**-ფუძე და **-ητ** სუფიქსალური ელემენტი, რომლის დართვასაც შეიძლება გამოეწვია ხმოვნის სინკოპე. ამ გზით **Κρ** ფუძეს მეცნიერი აკავშირებს, როგორც „ქვის“, „კლდის“, ასევე „კარის“, „კარიბჭის“ აღმნიშვნრელ ეგეოსურ ფუძეებთან. გორდეზიანს უფრო მიზანშეწონილად მიაჩნია ამოსავლად ***კარ**-საერთო ქართული ფუძის მიჩნევა (ქართ. კარ-ი, მე-კარ-ე/მე-კრ-

ე, სვან. ლი-კრ-ე(ქეელ, 262), რომელსაც ქართველურ სივრცეში აქვს როგორც სრულსაფეხურიანი კარ-, ასევე ნულსაფეხურიანი კრ-ალომორფები. მის ნათესაობითის უძველეს ფორმად მიჩნულია ეთ: კრ-ეთ-/კრ-ეტ (შდრ კრეტ-საბმელი) (სსაქე 301). კრეტის მდებარეობიდან გამომდინარე, მეცნიერს „კართა“, „გახსნილთა“, „გაღებულთა“ სემანტიკის მქონე ფორმატივთა და-ნახვა საკმაოდ რეალურად ეჩვენება (გორდეზიანი, 2007: 338-339).

შესაძლებელია თუ არა, მიკენური ტექსტების ke-re-ta-o -ს შეხების წერტილი აღმოაჩნდეს მოგვიანო პერიოდის სანსკრიტულ kR[^]ita - სთან „შექმნილი“, „წარმოქმნილი“ (pp. kar -იდან). ან სულაც kart - თან, (P. pr. kR[^]iNtati - VI; fut. kartiSy[^]ati; pf. cak[^]arta; aor. [^]akartiit; pp. kR[^]itt[^]a) 1) ჭრა, გაჭრა резать, разрезать; 2) перегрызать; разгрызать. ან მათ უძველეს ვარიანტებთან, მტკიცებითი ფორმით ვერაფერს ვიტყვით.

ჩენ მხოლოდ მაკრალებით აღვნიშნავთ, რომ ქართულში გვაქვს ფუძედრეკადი ზმნა კრეტ/კრიტა (ტ>ჭ, თავისი ველით) და არსებითი სახელები მა-კრატ-ელ-ი „მჭრელი“, „დანა“ და დუ-ქარდ-ი - „ორი დანა“. მაკრატელი ცნობილია ძვ. III ს-დან. დღევანდელი დუ-ქარდ-ის მსგავსი. თანამედროვე მაკრატელი ჩნდება VIII ს-დან (ქსე 6, 1983, 376). მაკრატლის წარმომავლობა დ. ჩუბინაშვილის აზრით, არაბულია, დუქარდისა კი - სპარსული (ჩუბინაშვილი, 1984, 485, 661).

რაც შეეხება კრეტ-საბმელს - აქ სვე-ბედის, ღობე-ყორეს მსგავსი კომბინაცია უნდა გვექონდეს, ანუ ერთი და იგივე სიტყვა - ფარდა (მონაჭერი) - უნდა იგულისხმებოდეს, ვინაიდან „საბმელი“ სწორედ დიდი მატერიის მოჭრილი ნაწილია ამა თუ იმ შენობის განსხვავებულ ადგილებში ჩამოსაკიდ-ჩამოსაბმელი. ადიშურ ოთხთავში კრეტსაბმელი ეზოს აღნიშნავს (დ. 25, 45), ოშკურ ბიბლიაშიც (ეზეკ. 40, 17). ეზოც ხომ დიდი მიწის მონაჭერია? ჩვენთვის დაუჯერებელია, კრეტ-საბმელი ბერძნ. **chonopeion**, შემდეგ ლათ. **conopeum** -იდან - „კოდლებისგან დამცავი ფარდა“ (პეტროზილო, 2011: 7) - მიღებულიყო. სიტყვა სულხანთან განუმარტავია.

კუნძული კრეტა ატლანტიდისკატასტროფის შედეგად წარმოქმნილ, მატერიკისგან მოჭრილ კუნძულად მიიჩნეოდა. ისიც ფაქტია, რომ კრეტა კარიც არის ეგეიდისკენ და მთაგორიანი კუნძულიც; ზეესი დაიბადა დიქტის მთების გამოქვაბულში, შემდეგ კი მცირე აზიიდან მოტაცებული მეფე აგენორის ასუ-

ლი **ევროპეც** სწორედ კრეტაზე მიიყვანა და მითის თანახმად, ასე დასდებია სათავე მინოსურ კულტურას...

ბიბლიის ენციკლოპედიისტი ნუსტრემიც ბიბლიურ **კაფტორიმ**-ად მიიჩნევს ქვეყანას, საიდანაც ფილისტიმელები პალესტინაში მივიდნენ (იერემ. 44, 7; ამ. 9, 7). ბიბლიას კრეტის მცხოვრებნი წარმომავლობით ეგვიპტელებად მიაჩნია (შესაქ. 10, 14). ვარაუდობენო, რომ **კაფტორი** არის ან კუნძული კრეტა, ან ეგვიპტის დელტის ჩრდილო ნაწილი (Нюстрем, 1998: 198, 224).

არსებობდა ასევე ქალაქები: **ქართეა -Carthaea, aef** Карфея, *город на южн. побережье о-ва Кеоса РМ*; და იბერიის ნახევარკუნძულზე ფინიკიური კართეია-Cartēja, ae f (финик.)

Картея; ასევე კარდია - Cardia, ae f. Кардия, *город в Херсонесе Фракийском РМ* (Дворецкий, 1976: 157).

გადავიდეთ ირანულ მითოლოგიაზე:

ირანის დასავლეთ პროვინციებს, მათ შორის, ადრე დამოუკიდებელ ქვეყანა **ელამს** უძველესი დროიდან უაღრესად მჭიდრო მტერმოყვრული დამოკიდებულება ჰქონდა შუა მდინარეთთან და იქ არსებულ სახელმწიფოებთან, რამაც, ბუნებრივია, ასახვა ჰპოვა მათ კულტურასა და ენაშიც. განსაკუთრებით კარგად ეს არშაკიდული პართიისა და სასანიდური ირანის ენაში გამოჩნდა. ზოროასტრული ტერმინების, მითიური პერსონაჟებისა და სიმბოლოების ლექსიკონი გაჯერებულია ჩვენთვის საინტერესო ძირებზე აგებული ლექსემებით:

1. **აღმადგენელი** ფეხლ. **frašgird kardār**; აღმადგენელთა შორის 15 მართლი მამაკაცია, 15- მართალი დედაკაცი. ისინი სოშიანტთან ერთად მკვდრეთით აღსადგომად შესწირავენ მსხვერპლს, დაკლავენ ხარს- ხადიოშას - და მისი ქონისა და თეთრი ჰაომასაგან დაამზადებენ უკვდავების სასმელს. მისი გემოს გასინჯვისას მართლები უკვდავნი გახდებიან საუკუნოდ. ადამიანები და აღმადგენელთა უკვდავი სულები პირველკაც გაიომართისგან იშვნენ (MX, XXVII 17) (Чунакова, 2004: 73).

2. **გონება, გონების სული** - ფეხლ. **xrad**, ავესტ. **xratav m**. ფეხლევიდურ სამოდღვრებო ლიტერატურაში გვხვდება როგორც მორალურ-ეთიკური (და არა რელიგიურ-ფილოსოფიური) არაპერსონიფიცირებული ცნება. მოძღვრება შეიცავს გონების განმადიდებელ ტექსტებს, ვინაიდან „რწმენაში სიმტკიცე უეჭველად გონების დამსახურებაა, ზომიერებაც, ცოდნაც გონების დამსახურებანია (ВФ, 16-17) (Чунакова, 2004: 102, 179).

3.გეტიგ-ქრიდი – პაზ.. **gati.xrīṭ** (სახელის პირველი კომპონენტი **gaēθā-**, f. ავესტ. „მატერიალური არსებობა“; „ცოდვათგამოსყიდვა სიცოცხლეში“; სულის დასახსნელი ცერემონია ცოდვების გამოსასყიდად, განსაზღვრული ღოცვებისა განსაზღვრული წესებით კითხვის დახმარებით. ვინც სიცოცხლეში არ ღოცულობს, არ უკვეთს **gati.xrīṭ** -ს, სამოსს არ გასცემს წყალობად, იმქვეყნად შიშველი აღმოჩნდება (Бд, 70) (Чунакова, 2004: 85).

4. **გო-ქართი** პაზ.. **gōgrvadrht, gugrv. drht**, (ფეხლ. **gōkard** (**gwkl**), K 20.19.18 da **sxv.**; **gōkam** (**gwkl**n), K 20.64.3), ავესტ. **gaokorona-**, m. მითიური ხის სახელწოდება, მსოფლიო ხის ვარიანტი. ის იცავს მშვიდობას და ადამიანს სიბერისგან (Бд, 39). აღდგომისას და მშვიდობის დამყარებისას მისგან მოამზადებენ უკვდავების სასმელს (Бд, 1, 55, 60), ამიტომ ის ითვლება ყველა მცენარის სათავედ (Бд, 60), გაიგივებულია თეთრ ჰაომასთან (Бд, 60); ის, **გოქართი**, ყველა თესლის მომცველ ხესთან ერთად იზრდება ზღვის შუაგულში (Бд, 1) და ამასთანავე არღვესურას წყაროსთან, **ფრახვ-კარდ-ში** (Бд, 60) (Чунакова, 2004: 86). ხომ არ აქვს **გოკარდს** კავშირი სომხური წყაროების **გუგარქთან**, სტრაბონის **გოგარენესთან**? (ფეხლ. **gōkard>გუგარდ>გუგარქი**, (ქ. ჯ.)

დ. **მუსხელიშვილი** გუგარებს ქართველ ტომებად მიიჩნევს (მუსხელიშვილი, 1978: 196). და ცხადია, ასეც იქნებოდა, ჩვენ მხოლოდ მათ ეთნონიმზე, არმენიზებულ ირანიზმსა და გრეციზებულ არმენიზმზე (ჩვენი აზრით) ვსვამთ კითხვის ნიშანს.

5. **იიმას შექმნილი - იიმქარდი**– ფეხლ. **yimkard**, „იიმას მიერ შექმნილი“, სახელწოდება იიმას მიერ შექმნილი თავშესაფრისა წარღვნის დროს, საშინელი მარკუშანისგან ადამიანებისა და ორმუზდის ყველა ქმნილების გადასარჩენად (MX, XXVII 27-30). ეს იიმქარდი - თავშესაფარი მდებარეობს **ერანვეჯაში, მიწის ქვეშ** და იქ შენახულია ყველა ქმნილების თესლი (MX, 69). მითითებაა იმაზე, რომ იიმქარდშია ყველაფერი „საუკეთესო და რჩეული“. იქ ყოველ ორმოც წელიწადში „ქალისა და მამაკაცისაგან“ იბადება ბავშვი. იქ სიცოცხლე გრძელდება 300 წელს, ავადმყოფობანი და უბედურებანი კი ცოტაა (MX, 69), - რაც წარმოადგენს იიმქარდის მითის გამოძახილს ღმერთის (იიმას) მიღმურ სამყაროში არსებულ სამყოფელზე. იქ ნეტარ არიან მართალნი. მას შემდეგ, რაც საშინელი წარღვნის შემდეგ ადამიანებისა და ორმუზდის სხვა ქმნილებათა დიდი

ნაწილი მოიხსობა, იიმქარდში გადარჩენილი გამოვლენ იქედან და დაამყარებენ მშვიდობას (MX, XXVII 28-31) (Чунакова, 2004: 122).

6. ფრაშო-კერეტი

ზოროასტრული ესქატოლოგიის თანახმად, სამყაროს გარდაქმნის სურათი ასეთი იქნება „ყოფიერების ეტლის ბოლო მოსახვევში“, როდესაც იზეიმებს **აშა - სიმართლე**, ხოლო სიცრუე საბოლოოდ და საუკუნოდ იქნება განადგურებული - ეს დიადი წამი ფერისცვალებისა გადმოიცემა სიტყვით ფრაშ-კარდი „სამყაროს სრულქმნა“ (Чунакова, 2004: 75-76).

7. **ფრახეკარდი** ფეხლ. **fřāxwkard**, თარგმანი ავესტური სახელწოდებისა *vouru. kaša-*, Adj. „ფართო უბეების მქონე, იხ. Варкаш (Чунакова, 2004: 234)

ეს ძირი გვაქვს ირანულ ონომასტიკონშიც:

გრამიქარდი – ფეხლ. **grāmīgkard** (gl'myk kit). ირანულ მითოლოგიაში ჯამასპის შვილი, ქიონიტებთან ბრძოლის გმირი (A3, 106, 107, 109, 111) (Чунакова, 2004: 88).

კრტ თანხმონებზეა აგებული სასანიდების დროს შაპ ბაჰრამ II-ის (276 – 293) „მეფის სულისმცველის“, დიდი ქურუმის **კარტირის** (სანსკ. *kartar m.* - „ქურუმი“ (ქ. ჯ.) სახელიც.

სასანიდური სპარსეთის მეფეთაგან სამი ატარებდა **კარდის** შემცველ სახელს **იეზდიგერდი**: Yazad, Yazata- (დმერთი) и -karta (ქმნილი და) აღნიშნავს „ღვთივექმნილს“. იეზდიგერდ I (399-420) სპარსულ და არაბულ წყაროებში მოიხსენიება, როგორც ბოროტმოქმედი: **Bezeh-kar**, არაბ. **El-athim**, „ბოროტმოქმედი“; იეზდიგერდ II (440–457) და იეზდიგერდ III (632–651), ქართული წყაროები სამივეს კარგად იცნობენ.

Pahlavi Yazdekert, Syriac Yazdegerd, Izdegerd, and Yazdeger, Greek Isdigerdes (with variants), Persian Yazd(e)gerd and Yazdk(/g)ard, Talmudic Izdeger and Azger, Arabic Yazdejerd (in a verse in (i>Aḡāni, Azdkerd), Armenian Yazkert, see Nöldeke, Geschichte der Perser, p. 72 n.3; Hübschmann 1876; idem 1895, p. 55; Justi, Namenbuch, pp. 184-89, 498; Gignoux, 1986, pp. 189-90

(<http://www.iranicaonline.org/articles/yazdegerd-i>)

სტრაბონი თავის „გეოგრაფიაში“ საუბრობს რა სპარსელ მოლაშქრეთა აღზრდის სისტემაზე, ახსენებს **კარდაკებს** და დასძენს, რომ მათი სახელწოდება სიტყვა **carda**-დან მოდის, რაც „სიმამაცესაა“ და „საბრძოლო სულიკვეთებას“ აღნიშნავს (Страбон, 1964: 682).

კრტ ძირით გადმოიცემოდა ირანულში **სარწმუნოების ერთგული mitran-kartak** - ერთგული, მითრას მიმდევარი და კიდევ ბევრი სხვა კომპოზიტი.

კრთ,ხრთ ძირებს შეიცავს ისეთი მნიშვნელოვანი ფეხლევადური წიგნები, როგორებიცაა: ზოროასტრული რელიგიური ცოდნის ფართო ენციკლოპედია:

1. **დენქარდი Dēnkard** - დენ. ფეხლ. **dēn**, ავესტ.**daēnā**-, ფ. 1რწმენა; **kard** -ქმნა- „რწმენის საქმენი“ 9 ტომად. პირველი ორი დაკარგულია (IX- X სს.); ავტორები ადურფარნბაგ ფარახზადანი და ადურბად უმედანი.

2. **მენოგ ი ხრად - mēnōg ī xrad**—„გონების სჯანი“ - **mēnōg**— „სჯა“, **xrad** - გონება სამოძღვრებო -სამქადაგებლო. ფეხლევადურ სამოძღვრებო ლიტერატურაში(Чуракова, 2004: 102, 179).

გელარდი -სომხებსაც აქვთ ტაძარი **გელარდი**-შუბის ტაძარი, (აქ ინახებოდა შუბი, რომლითაც მაცხოვარი განგმირეს), იგივე აირივანქი (ეკლესია-გამოქვანული), (ქსე 3, 1978: 130), რომელიც სწორედაც რომ ირანული მსოფლიო ხის - (**gōkard (gwklr.)** - ანალოგიით უნდა იყოს ნაწარმოები, უფრო სწორედ, სიტყვა, ჩვენი აზრით, ნასესხები უნდა იყოს ირანული ენიდან. ამ ორივე სომხურ ჰიერონიმს თუ დავაკვირდებით, დავინახავთ, რომ ტაძრის ერთ სახელწოდებაში სიგრძე-სიმაღლეზე, შუბზეა აქცენტი გაკეთებული, ხოლო მეორე შემთხვევაში - გამოქვანულზე.

ქართველი ირანისტი თეო ჩხეიძე ირანული ლექსება კერტის შესახებ წერს:

dastkert dast (a) gird,„მამული“, ამიანე მარცველინე მას გადმოსცემს ტერმინით willa; dstakirti, dastaskirte, სომხ. ნასესხ. ე. ჰერცფელდის აზრით, სიტყვის ამოსავლი მნიშვნელობა იყო -“castrum camp” dastakert; შდრ. ძვ. სპ dastakrta - მცირე დასახლება, სოფელი, ან ქალაქი, farm-building, რომელიც ყოველთვის მზად იყო თავდაცვისთვის. მისი ზუსტი ანალოგიაა არაბული qasr> laT castrum, სომხ.dastakert, ფაღ. dastakirt - სოფელი, დაარსებული გარკვეული პიროვნების მიერ, ისევე, როგორც არაბული qasr, qastal (ე.ი. ლათ. castellum) ზოგჯერ გამოყენებულია საკუთარ სახელად, მაგ., Dastakirt i Chusrau ეს სიტყვა ფართოდ იყო გავრცელებული უნგრ-ფინ., კავკასიურ და ირანულ ენებში. ე. აბაევის აზრით, სკვითურ-სარმატული გზით ეს სიტყვა შევიდა როგორც უნგრო-ფინურ, ასევე კავკასიურ ენებ-

ში მაგ., უნგრ. kert - შემოღობილი ადგილი, კომი kar ta “ეზო”; ჩეხნ. kert და ინგუშ. kärt Историко-этим. сл. осет. яз., 1 გვ. 587.

3. ჰორნს კომპოზიციის მეორე წევრი kirt აქვავს ძვ. სპ. krta-mde (Horn #909) შექმნილი დაარსებული; kar-, ავ. kereta ძვ. სპ. krta-ფართოდაა გავრცელებული სომხურ ტოპონიმებში: Tigranakert „ტიგრანის მიერ აშენებული ქალაქი“, დაარსებული ქალაქი. Ar. Gr., 168-169. ესაა სოფელზე უფრო მცირე ერთეული - „მამული“, имение, Land gut. იხ. Н. Пигулевская, Города Ирана, (გვ. 206.) (არდაშირ პაპაკანის ძის საქმეთა წიგნი, 1975: 90-91).

ამ ლექსებას ვრცლად მიმოიხილავენ ზემოხსენებული სომეხი მეცნიერნიც:

к е р т — строение; «Ср. на угро-финской почве: ханты (остяц.) karta, karda, манси (вогул.) karda— двор, венг. kert — огражденное место, сад, коми karta — загон для скота, двор, морд, (мокша) karda, (эрзя) kardo — хлев, морд, kardas, kaldas — двор сюда же чуваш, karda — ограждение, огражденное место и в русских диалектах по Волге карда — место, огражденное плетнем или частоколом, для загона домашнего скота, калда — загородки для скота, скотный двор (особенно на пастбищах Сурского Поволжья.— Г. А., Э. М.). На кавказской почве: чечен, kert, ингуш, kart — изгородь, забор, грузин, (зап. диал.) karta, **kalta** — огороженное место для скота, мегр. karta. Ср. такж е арм. k 'ert' — город в названиях городов Tigranocerta и др.» (Абаев, 1958, I, 586—587). В осет. карт «двор». Сюда, конечно, баш. карта «загородка для скота, изгородь, окружающая деревню». Но ареал этого удивительного термина, обозначающего в общем жилище, местообитание, не ограничивается вышесказанным. Ср. др.-Иран, крта «сделанный, построенный». Совр. перс, **герд** «город», арабизированное **джерд** (Савина, 1971), но пехлев. **карт**. Сюда же карта в окончаниях городских имен Индонезии: **Суракарта, Джокиякарта, Джакарта**. В основе др.-иран. глагол кер, кр «сделать, создать». В топонимии: Степанакерт, центр Нагорно-Карабахской авт. обл., пос. **Мардакерт, там же; Дастакерт, Вагаршакерт, Хосровакерт** в Армянской ССР. Во всех этих названиях керт означает «построенный, воздвигнутый». Вне Армении: с. Картаель в Коми АССР, н. п. **Кардавилъ** в Мордовской АССР. Часты названия населенных пунктов в Иране: Кечигерд, Телегерд, Шехрджерд, Миладжерд и т. д. (Абраамиян., 1982: 83).

ქარდარ - ტაჯიკურ ენაში, რომელიც ირანულ ენადაა მიჩნეული.

кардар кн.

1. ущелье;

горная впадина; ღრმული, ფოსო, ხეობა.

2. холмистая местность (Калонтаров, 2008). ტაჯიკურშიც ერთი და იგივე სემანტიკური ერთეული გადმოსცემს მთას და მთებს შორის მოქცეულ სივრცესაც.

თუკი ავარულ (ხუნძურ) ენაში „ჭარ“ მართლაც კარს, ჭიშკარს აღნიშნავს (ზეპირი ინფორმაცია გვაქვს), მაშინ შეიძლება, ის დაკავშირდეს უძველეს ქართულ ტოპონიმთან ჭართალი/კართალი- ქართლი -მთის მცხოვრებნი, კარიბჭის მცველნი. ქართველები მართლაც იყვნენ კარიბჭის მცველები და ეს მათი მეკარიბჭეობა დადასტურებულია „ვახტანგ გორგასლის ცხოვრებაში“, ჰაბოს წამებაში“. ქართლს მართლაც უკავია კავკასიაში ცენტრის, გულის, მთავარი ღერძის, შემკრების ადგილი. საქართველოს ტერიტორიაზე გვაქვს რამდენიმე ჭართალი, **სოფლები:** ღუშეთში, რომელსაც იხსენიებს ქართლის ცხოვრება მირიან I-თან დაკავშირებით (-II ს); ჭართალა - სოფელი ახმეტის რ-ნში, ჭარტალა-სოფელი ორჯონიკიძის რ-ნში; **ჰიდრონიმები:** ჭართალი ლაგოდეხის რ-ნში; ჭართლისხევი ღუშეთის რ-ნსა და ასევე ლაგოდეხის რ-ნში; სოფელი და მდინარე **ჭარნალი** ხელვაჩაურის რ-ნში; **ორონიმები:** ჭარელი - მთა ახალქალაქის რ-ნში; ჭართალი ადიგენში, არსიანის ქედზე; მთა ალევის ქედზე; ჭარ-ინდა მთა მესტიაში?(საქსსრ გეოგრაფიული სახელების ლექსიკონი, 1987: 132).

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლექსიკონში ტოპონიმი, ორონიმი და ჰიდრონიმი - ჭართალი /ჭართლისა - ფუძეკუმშვად აღის წარმოდგენილი. ჭართალი/კართალი /ქართალი - ქართლი?

სვანურისთვის ნიშანდობლივი კ>ჭ პროცესი რამდენად მისაღებია ქართულისთვის? კივილი, ჭყივილი, წივილი, ჩივილი, ხივილი, ჟივილი (ჟივილ-ხივილი; კივილ-წივილი)- რომელია ამ ფორმათაგან ამოსავალი?

ამრიგად, ჩვენ რამდენადაც ეს ერთი წერილის ფარგლებში შესაძლებელი იყო, მიმოვიხილეთ **ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ** ძირებთან დაკავშირებული მითოლოგიები და სემანტიკა ძველ ენებში:

1. ქრთ ძირის ოდისეა იწეება აქადელებიდან, რომელნიც ისტორიაში - III ათასწლეულის მეორე ნახევრიდან თამაშობენ

მთავარ როლს; კერძო უგარიტული ეპოსი -II ათასწ. შუა წწ-ს განეკუთვნება.

2. **ხრთ/ქრთ** ძირი დადასტურებულია ეგვიპტურ „მკვდართა წიგნებში“ (XVII-XVI სს.), რომელიც პირამიდათა წიგნებისა (XXIV-XXII სს.) და სარკოფაგთა წიგნების (XXI-XVIII სს.) მოგვიანო ვარიანტია. მასში დადასტურებული სინტაქსური წყვილი **ხრთ (ცა) ნიტრ** (ღმერთები) - აღნიშნავს ღმერთების ცას. ტექსტში საუბარია იმაზე, თუ როგორ უნდ გავიდეს გარდაცვლილი ადამიანის სული ღმერთების ცაზე - **ხრთ ნიტრზე**, - ღმერთების შესაკრებელზე. ჩენ არ შეგვიძლია განვსაზღვროთ, აქადური და ეგვიპტური წიგნებიდან რომელია პირველი.

3. **ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ** ძირებთან დაკავშირებული მითოლოგიების ძველ ენებში მიმოხილვამ, ასევე სიტყვის „ვირუსულმა“ ბუნებამ, უძველესი დროიდან დადასტურებულმა მრავლმხრივმა მიგრაციულმა ტალღებმა, უძველესი ადამიანის მითოსური და ხატოვანი აზროვნების უნარმა მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ მოხდა ერთი ძირის მუტაცია ვოკალიზების სხვადასხვა ვარიანტებით. ეს პროცესი, ჩვენი აზრით, განსაკუთრებით კარად ჩანს ძველბერძნულ, ლათინურ, წინააზიურ და არშაკიდული პართიის ენებში: მთა, ღვთის დავანების ადგილი, მთაზე ამსვლელი - ღვთის შვილი (უგარიტული ეპოსის კერძო), ეთნარქოსი, მეფე (ბაკმიანი), ქურუმი, გონიერი, ქალაქის დამაარსებელი-შემომზღუდავ-შემომღობველი, მცველი, ბაღების (მიწათმოქმედების) კულტურის დამამკვიდრებელი, ძლიერი, მსაჯული, გმირი, ცენტრი, ღერძი, გული.

4. **ქრთ, კრთ, კრტ, კრდ, ხრთ, გრდ** ძირებზე აგებული ქართული ლექსიკური ერთეულები, შეიძლება ითქვას, რომ თანხმობაშია უძველესი ენების ლექსიკურ ერთეულებთან.

წერილში, ჩვენი აზრით, ახალ საფეხურზე ავიყვანეთ აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ორონიმისა და ჰიერონიმის, **კარატეს ხატის** ეტიმოლოგიური კვლევა (მოკლე სტატია ვრცელ სტატიაში), დავაკავშირეთ რა ის ძველბერძნულ $\text{I } \kappa \alpha \rho \alpha \tau \acute{\omicron}, \text{ } \epsilon \pi \text{. - } \mu \omicron \text{ } \kappa \alpha \rho \eta \text{ (}\acute{\alpha}\text{)}$ -სთან, „თავი“. „მწვერვალი“; გააშინაარსდა ხალხური ლექსის სტრიქონი: „კარატიო კარატემდინა გზა მქონდა გასავალია“ „წვერიდან წვერამდე (კლდიდან კლდემდე, მთიდან-მთამდე) გზა მქონდა გასავალია“. ღვთისშვილნი ზეციდან ვერტიკალურად ჩამომაველ, ან წვერიდან წვერამდე გაბმულ შიბზე დადიან. მაშასადამე ბერძნულ ენაში სიტყვა უკვე -VIII-VI სს-ში ლიტერატურულად დადასტურებული ფაქტია;

კარატის სალოცავი წარმართული ეპოქიდან ნამემკვიდრალი ჩანს ჩვენში. მიახლოებითი თარიღის დაგენაც კი გვიჭირს, თუმცა ქვედა ზღვრად ალექსანდრე მაკედონელის ეპოქა მიგვაჩნია. ბერძნულ სივრცეში ცნობილი ლექსემის ოთხი მნიშვნელობიდან ჩვენში დამკვიდრებული ჩანს მხოლოდ ორი: „თავი და“ და „მწვერვალი“. სიტყვის სემანტიკური ველი საბერძნეთში გავრცობილი ჩანს -V ს-ში.

5. სტატიაში ჰიპოთეზის სახით შემოთავაზებულია რამდენიმე ლექსიკური ერთეულის ახსნის მცდელობაც: ა. იბერია იყო და არის იქნებ ქართლის თარგმანი? არამეულად სამი განსხვავებული შინაარსის ლექსემა უაღრესად მსგავსი სიტყვებით გადმოიცემოდა: **bera'** - (ძე, ვაჟი); **beira'** - ვირი, ან ხარი; **bēra** - ჭა, ჯურღმული; შესაძლოა, არამეელებმა გეოგრაფიული მახასიათებლების გამო, ასე აღიქვეს ჩვენი ქვეყანა. ფაქტია, რომ ჩვენმა წინაპრებმა საკუთარი სამშობლოს აღსანიშნავად არაც არამეულ-ბერძნული **Ἰβερία** გამოიყენეს, არც შაბურ I -ის დროინდელი **Vyršn**, არც სასანურ-ფალაური **ვა-ლუჩან** არც სომხური ვრაც, არამედ - **ქართლი**. ქართლის მსგავს ქორონიმად ქართულ სივრცეში ჩვენ მივიჩნიეთ ქართლის ცხოვრების მიხედვით -I ს-ში დადასტურებული ტოპონიმი და ორონიმი, ქორონიმი და ეთნონიმი ჭართალი/ჭართლელები, ბ. ჩვენ მ. ჩუხუას მიერ განხილულ ლექსემა ს. ქართვ. *ქარდ- ს „ეკალი“, „ქაცვი“, სინდურ ენებშიც დადასტურებულს, იმედია, სწორად მოგუნახეთ ლექსიკური შესატყვისი ლათინურ ენაში: **cardo, inis m** - ეკალი, ქაცვი, შვერილი, წვეტი; **cardo, inis f.** - ბუდე, ღიობი, ხვრელი, ნახვრეტი. ერთსა და იმავე ლათინურ სიტყვაში სემანტიკურ დიფერენცირებას იწვევს მხოლოდ სიტყვის სქესი. ქართულ ენას კი სქესის გრამატიკული კატეგორია არ გააჩნია, თუმცა ეს დიფერენცირება სემანტიკურ ველში ჩანს; გ.შუმერული **უ-ნირ**, (აქად.**ზიქქურათ**-) „მაღლად აღმართული“ დავაკავშირეთ ქართულ ლექსემა **უნარ-თან**, ვინაიდან უნარის ქონა სწორედაც ნიშნავს კავშირის დამყარებას უხილავად, გონებით, სულიერად, მისტიკურად. მისი პროფანირებული შინაარსია რაიმე სამეცნიერო დისციპლინის, ან ხელობის ათვისებისთვის საჭირო გონებრივი მონაცემები. დ. შესაძლებელი ჩანს ფეხლ. **გოგარდ-ის**, **მსოფლიო ხის** კავშირი სომხ. წყაროების **გოგარქ/გუგარქთან**, სტრაბონთან გრეციზებული **გოგარენესთან** (ფეხლ. **gōkard**>გუ(ო)გარდ>გუგარქი? (ქ. ჯ.); თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია, მაშინ სომხებისთვის ქართველი

ყოფილა მსოფლიო ხის სამკვიდროს შვილი; ე. შემოთავაზებულია **კრეტ-საბმელ-ის** ღობე-ეორეს, სვე-ბედის მსგავ კომპოზიტად გაგება; ვ. თუკი სადავო **kar** ფუძეს მართლაც აქვს კავშირი ქართ. **ყორესთან**, მაშინ უმნიშვნელოვანეს ქართულ ლექსემა **სა-მ-ყარ-ო-საც** <**სა-მ-ყორ-ე** კლდე სდებია საფუძლად; ზ. ქართული კარ-(ე)-ბ-ებ-ის კავშირი ურარტულ **კარბი**-სთან.

6. ქართველთა ეთნარქ ქართლოსის მიერ ქართლის მთაზე დამკვიდრება, მთის, ქალაქისა და ქვეყნისთვის ქართლის დარქმევა დროში ემთხვევა სახელმწიფო ბაბილონის წარმოქმნას, რომლის მკვიდრნი, სიბრძნით განთქმულნი, საკუთარ სამეფოს აქადურად **Karduniaš** -ს (ქარდუნიაშ-ს) უწოდებდნენ. მათალია, დროთა ვითარებაში ქორონიმი ქართლის შინაარსი გაბუნდოვანდა დაიცალა აზრისგან, მაგრამ სიტყვის სუბესტიური ძალის თანახმად, ქართულ, მესხურ ფოლკლორში მაინც აირეკლა, მაინც დარჩა მისი შინაარსი, იქედან კი გადავიდა გ. ორბელიანის პოეზიაში: „**მკლავით ძლიერი ქართლელი, ვით ციხე-ბურჯი მაგარი**“. საქართველოს სხვადასხვა კუთხის მკვიდრთა ჩამონათვალში ციხე-ბურჯობა, ძალა და სიმაგრე მხოლოდ ქართლელთან დაწყვილდა.

7. იმედია, მოვახერხეთ გვეჩვენებინა, რომ ქორონიმი და ჰიერონიმი ქართლი/საქართველო და ეთნონიმი ქართველი, რომელსაც ქართული ტრადიცია, მითოსური პერიოდიდან მომდინარე, აკავშირებს ეთნარქთან ქართლ-ოს-ი, პოლისემანტიკური შინაარსითაა განფენილი უკვე ძველ ენებშივე. ეს კი გვაძლევს საშუალებას ვთქვათ, რომ დღევანდელი კაცობრიობის ისტორია ეს მკვიდრთა, წასულ-მოსულთა, ეროვნული და გეოპოლიტიკური კატასტროფების ისტორიაა, ასახული ენობრივ მონაცემებში. ჩვენი სამეცნიერო წერილი სწორედ ამის ჩვენებას ისახავდა მიზნად.

დამოწმებული ლიტერატურა:

1. აბრაამიანი, 1982 - Абраамян Г. С., Мурзаев, Э. М., Армянская географическая терминология // Вопросы Ономастики, Свердловск 1982.

2. ავერინცევი, 1975- Аверинцев, С. С., Мир как школа//Поэтика ранневизантийской литературы., М., 1977.

3. არდაშირ პაპაკის ძე, 1975 -არდაშირ პაპაკის ძის საქმეთა წიგნი, ფალაურიდან თარგნა, გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთი თეო ჩხეიძემ, თბ., 1975.

4. ბეეკესი, 2010 - Beekes, R. S. P. (Robert Stephen Paul) Etymological dictionary of Greek / by Robert Beekes; with the assistance of Lucien van Beek. LEIDEN • BOSTON 2010.

5. ბელიაევი, 2013 - Беляев Л. А., Зайцев Д. В., Карфаген// Православная энциклопедия, т. 31, М., 2013

6. ბერძნული ენის., 1986- Предметно-понятийный словарь греческого языка. Микенский период. Л., 1986.

7. ბონგრად-ლევინი 1985 - Бонгард-Левин Г. М., Ильин Г. Ф., Индия в древности, М., 1985.

8. გამსახურდია 1995 - გამსახურდია კ. ზ, ადრექრისტიანული ქართლის კულტურული მოზაიკა, თბ., 1995.

9. გამყრელიძე 1989- გამყრელიძე თ., ძველი ბერძნული დამწერლობა //წერის ანბანის სისტემა და ძველი ქართული დამწერლობა, თბ., 1989

10. გორდეზიანი 2007 - გორდეზიანი რ., მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები III, ეტრუსკული, თბ., 2007.

11. გორდეზიანი 2007 - გორდეზიანი, მედიტერანულ-ქართველური მიმართებები II, წინაბერძნული, თბ., 2007.

12. გორდეზიანი 1970- გორდეზიანი, „ილიადა“ და ეგეოსური მოსახლეობის ისტორიისა და ეთნოგენეზის საკითხები, თბ., 1970.

13. გორდეზიანი 2009 - გორდეზიანი ლ., ძველი ისტორიის ნარკვევები, თბ., 2009.

14. გრაბარ-პასეკი 1966 - Грабарь-Пассек М. Е., Античные сюжеты и формы в западноевропейской литературе, 1966.

15. დანტე 1967 - დანტე ალიგიერი, ჯოჯოხეთი //ღვთაებრივი კომედია// კ. გამსახურდია, თბ. ტ. VIII, 1967,

16. დვორცკი 1976 - Дворецкий И. Х., Латинско- русский словарь, М., 1976.

17. დვორცკი 1958 - Дворецкий И. Х., Древнегреческо-русский словарь, т. I, М., 1958.

18. დონინი 1965 - დონინი ა., ადამიანები, კერპები და ღმერთები, თბ., 1965.

19. დოროშენკო 1982 - Дорошенко А. Р., Зороастрийцы в Иране, М., 1982.

20. ესბე, ЭСБЕ: brokhauz-efroni:

<http://www.brocgaus.ru/text/048/301.htm>)

21. ვიდიზენი 2013- Fred C. Woudhuizen. On the Identity of the Indo-European Substrate in Western Anatolia (ანგლ.) // Živa Antika. — Skopje, 2013: Vol. 63. P. 5—11).

22. ვაჟა-ფშაველა 1990 - ვაჟა-ფშაველა, ჩემი წუთისხოველი, თბ., 1990, 390.

23. თოფჩიშვილი 2012 - თოფჩიშვილი რ., კავკასიის ხალხთა ეთნოლოგია, თბ., 2012.

24. იეზდიგერდი: <http://www.iranicaonline.org/articles/yazdegerd-i>

25. ლეონტი მროველი 2008 - ლეონტი მროველი, მეფეთა ცხოვრება//ქართლის ცხოვრება, თბ., 2008.

26. კიკნაძე 1984 - კიკნაძე ზ., შუამდინარული მითოლოგიის ლექსიკონი, თბ., 1984.

27. კიკნაძე 1996 - კიკნაძე ზ., კარატე, კარატისწვერი (მთა), კარატის ჯვარი (კოპალა)//ქართული მითოლოგია, თბ., 1996.

28. კიკნაძე 1979 - კიკნაძე ზ., შუამდინარული მითოლოგია, თბ., 1979.

29. კლიმოვი 1994 - Klimov, G., Einführung in die kaukasische Sprachwissenschaft. Hamburg: Buske. 1994.

30. კოხარგინა 1987 - Кочергина В. А.. Санскритско-русский словарь. Москва. 1987, 152.

31. კოლონტაროვი 2008 - Колонтаров Я., Новый таджикско-русский словарь, Душанбе 2008.

32. კოტაიკი/ქოთაიქი Kotayk:

<https://www.advantour.com/rus/armenia/kotayk.htm>

33. მაკალათია 1934 - მაკალათია ს., „ხევი“, ტფილისი, 1934, 21.

34. მარუაშვილი 1986 - მარუაშვილი ლ., ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 10, თბ., 1986, 469.

35. მეღიქიშვილი 1970 - მეღიქიშვილი გ., ქართველები, მათი წარმომავლობის საკითხი//საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. I, თბ., 1970.

36. ნარიშკინი 1993 - ნარიშკინი გ., ხიმშიაშვილი კ., იბერიული ცეცხლის ტაძრების ერთი ჯგუფი//ლიტერატურა და ხელოვნება, თბ., 1993.

37. ნუსტრემი 1998 - Нюстерем Э., Тир // Библейский энциклопедический словарь, Санкт-Петербург 1998.

38. ოვიდიუსი 1980 - ოვიდიუსი, მეტამორფოზები, I 255, ლათინურიდან თარგმნეს ნ. მეღაშვილმა, ნ. ტონიამ, ი. გარაყანიძემ, თბ., 1980.

39. ოვიდიუსი 1973 - Публий Овидий Назон. Элегии и малые поэмы. Фасты VI, 101-104, перевод с латинского Ф. А. Петровского, М., 1973.
40. ოპარინი 1972 Опарин В., Сказы старого жемчуголова /Из истории села Кереть // „Север“, 1972. — № 2.
41. პეტროზილო 2011 - პიერო პეტროზილო, კრეცაბმელი // ქრისტიანობის ლექსიკონი, თბ., 2011.
42. Пиотровский Б. Б. Ванское царство (Урарту) М., Издательство Восточной литературы, 1959.
43. რაკი 2004- Рак И. В., Египетская мифология. М., 2004.
44. სანებლიძე 1977 - სანებლიძე მ., ქსე, ტ. 2, თბ., 1977.
45. საქართველოს სსრ გეოგრაფიული სახელების ლექსიკონი, თბ., 1987.
46. სტრაბონი 1964 - Страбон, „География“ в 17 книгах. Перевод Г. А. Стратановского, М., 1964.
47. სოფოკლე 1988 - სოფოკლე, თებეს ტრაგედიები. თარგმანი გ. ხომერიკისა, თბ., 1988.
48. ფილოსტრატე 1985 - Филострат, Жизнь Аполлония Тианского, перевод и комментарии Е. Г. Рабинович, М., 1985.
49. ფიცხელაური 2009-2010 - Пицхелаური К., Древнегрузинский очаг цивилизации на Южном Кавказе // Археология Кавказа, Тб., 2009-2010.
50. ფლიტნერი 1958 - Флитнер Н., Дур-Шаррукин, Культура и искусство Двуречья и соседних стран, М. – Л., 1958,
51. ქართლშის მთა -
<http://dl.sangu.edu.ge/pdf/dissertacia/sofiokekua.pdf>
52. ქაშაკაშვილი 1990 - ქაშაკაშვილი ი, ღმერთები, მითები, რიტუალები, თბ., 1990.
53. ქაჯაია 2003 - ქაჯაია ო., მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. II, თბ., 2002.
54. ქაჯაია 2002 - ქაჯაია ო., მეგრულ ქართული ლექსიკონი, ტ. III, თბ., 2002.
55. ქვლივიძე 2000 - Квливидзе Н. В., Лявданский А. К., Шукуров Р. М., Авраам // Православная энциклопедия, т. I. М., 2000.
56. ქსე 1980 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 5, თბ., 1980.
57. ქსე 1979 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 4, თბ., 1979.

58. ქსე 1978 - ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, ტ. 3, თბ., 1978.

59. ქეელი 1990 - ფეირიხი ჰ., სარჯველაზე ზ., ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბ., 1990.

60. ქეელი 1990 - ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი, თბ., 1990.

61. შიფმანი 1983 - Шифман И. Ш., Угаритско-Финикийская лигатура // История всемирной литературы. Т. 1. - М., 1983.

62. შტაერმანი 1991 - Штаерман Е. М., Карна // Мифологический словарь, М., 1991.

63. ჩუბინაშვილი 1984 - ჩუბინაშვილი დ., ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბ., 1984.

64. ჩუნაკოვა 2004 - Чунакова О.М., Пехлевийский словарь зороастрийских терминов, мифических персонажей и мифологических символов С.-Петербург, фил. — М., 2004,

65. ძველგვიპტური სიმბოლოები - Символы Древнего Египта http://the-symbol.ru/simvoli_drevnego_egipta.htm

66. ძველგვიპტური მკვდართა წიგნი 2004: Древнеегипетская книга мертвых. Слово устремленного к Свет, пер. Шапошников А. М., 2004.

67. ძიდიგური 1990 - ძიდიგური შ., ქართული ენის თავგადასავალი, თბ., 1990.

68. ჩუხუა 2017 - ჩუხუა მ., ქართულ-ჩერქეზულ-აფხაზური ეტიმოლოგიური ძიებანი, თბ., 2017.

69. წულუკიძე 2010 - წულუკიძე ნ., ინდური პლასტი ქართულ მითოსში// არიან ქართლიდან მოსულნი, ბათუმი, 2010.

70. ჯერვალიძე 2015, ჯერვალიძე ქ., პეტრიაშვილი ნ., ონომასტიკური ძიებანი: ბაღვაში, ლიპარიტი... ახალციხე 2015.

71. ხახუტაიშვილი 1971 - ხახუტაიშვილი დ., ირანი და შუა აზია // ძველი აღმოსავლეთის ხალხთა ისტორია, თბ., 1971,

72. ჯაყელი 1980 - ჯაყელი ქ., ქართა, ქსე 10, 1980.

73. ჯოხარიძე 2016 - ჯოხარიძე მ., ქართული ენის გეოგრაფია თურქეთში, წიგნი I. ბათუმი, 2016.

74. ხართიშვილი 2010 - ხართიშვილი ი., ივანე ჯავახიშვილი ბიზანტიელი ავტორების მიერ ქართველი ტომების მოხსენიების შესახებ: http://defencegeorgia.blogspot.com/2010/12/blog-post_6247.html

მესხ მეღმესეთა ონომასტიკური სივრცე

მოკლე შინაარსი

კრებულში – ვწერ ვინმე მესხი მეღმესე – გამოქვეყნებული ლექსების ონიმური ინვენტარი ორგანულად ერწყმის პოეტთა საჭირობოტო რეალიებს, უმეტესად რეალური ვითარების ამსახველია და საინტერესო ინფორმაციის შემცველი ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ დასახლებული პუნქტის შესახებ. მესხი მეღმესეების ლექსებში დადასტურებულ ქართულ ტოპონიმთა უმეტესობა ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით ჩვენი ენის გადარჩენილი განძია. ორმოცდახუთი ავტორის შემოქმედება დახუნძლულია ქვეყნების, რეგიონების, საქართველოს კუთხეების, ქალაქებისა თუ სოფლების, მდინარეების, პირთა თუ პერსონაჟთა სახელებით. სახელდებაში ხომ ყოველთვის აირეკლება საზოგადოების სოციალური ცხოვრება და კულტურა.

ონიმები „უთვალავი ფერით“ – ტოპონიმები, ქორონიმები, ჰიდრონიმები, ორონიმები, ანთროპონიმები, პატრონიმები, პერსონიმები დასხვ. – ფიგურირებენ კრებულის – ვწერ ვინმე მესხი მეღმესე – ავტორთა საღმესო ქსოვილში. თითოეული მათგანი სემანტიკური და სტილისტური დატვირთვით არის ჩართული ამა თუ იმ მყარ საღმესო ფორმაში. ავტორთა მიერ გამოყენებული ნაირ-ნაირი საკუთარი სახელები, ონიმთა გამოყენების სპეციფიკა მხატვრული მეტყველების კონტექსტში შეესაბამება მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ ონომასტიკურ rationes communes-ს. დროულია და არა შემთხვევითი ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დასაცავ სახეობებში ტოპონიმების შეტანის მოთხოვნა.

ონიმებს სამი სახეობის ინფორმაცია შემოაქვთ: ენობრივი, სამეტყველო და ენციკლოპედიური. ტექსტის გააზრების ასონიმთან ომინაციური ფუნქცია რეალიზდება სხვადასხვა მხატვრული ხერხით და გარკვეული ეფექტს ქმნის. მაგალითად, დიაქრონიულ-ქრონოლოგიურ ჭრილში წარმოჩნდება როგორც გორგასალი, ასევე ერეკლე; როგორც ელადა, აფროდიტე, ორფეოსი, ასევე იბერია, ამირანი, მზეჭაბუკი და სხვ.

საკვანძო სიტყვები: ლექსების რეგიონული კრებული; მესხი მეღმესეების ონიმური დიაპაზონი.

ONOMASTIC SPACE OF MESKHETIAN VERSE WRITERS

Abstract

A proper name, as an interesting and multifunctional linguistic phenomenon, is conditioned by the geographical location, the combination of historical facts and the religious-cultural foundations of the ethnic groups. Onyms add to a literary work expressiveness, emotionality, and confer aesthetic value, develop perception of an individual, and diversify the imagination area.

The onyms' inventory of poems, published in the collection of works "I, a Meskhetian Verse Writer, Am Writing" _ organically merges with the present-day realia of poets, mostly reflecting the real situation and containing interesting information about this or that populated area of our country. Most of the Georgian toponyms, evidenced in the poems of Meskhetian verse writers, are the surviving treasure of our language in terms of historical geography. In the works of forty-five authors there are plenty of names of the countries, regions, parts of Georgia, cities or villages, rivers, individuals or characters. The naming always reflects the social life and culture of the society. Onyms with "countless colors" _ toponyms, choronyms, hydronyms, oronyms, anthroponyms, patronyms, personyms, etc. _ appear in the poetic fabric of the authors of the collection. Each of them is involved in this or that established poetical form with semantic and stylistic charge. From this perspective, in the Meskhetian verse writers' verse space are treasured the toponyms and hydronyms of all Georgia: Mtkvari, Rioni, Aragvi, Jejveri, Kheori, Phasisi, Kvirila, Usholti Cave, thoroughly and many times – those of Meskheta and Javakheti, the native land of the poets. The various proper names used by the authors, the specifics of the use of onyms in the context of artistic speech correspond to the onomastic rationes communes, formed during the development of world literature.

The onyms bring in three types of information: linguistic, conversational, and encyclopedic. When comprehending the text, the nominative function of the onyms is realized in different artistic ways and creates a certain effect. For example, both Gorgasali and Erekle appear in the diachronic-chronological context; as well as Greece, Aphrodite, Orpheus, as well as Iberia, Amiran, Mzechabuki and others.

Key Words: Regional collection of poems; The onym range of Meskhetian verse writers

შესავალი. ათი წლის წინ ავთანდილ ბერიძემ გადმომცა 2009 წელს დაბეჭდილი სრულიად უმაგალითო კრებული - „ეწერ ვინმე მესხი მელექსე“. კრებული სწორედაც უმაგალითოა იმიტომ, რომ მასში შესულია „მესხეთში დაბადებულ-დაზრდილთა ლექსად გადმოღვრილი საფიქრ-საწუხარი“ (რედაქტორისეული ანოტაციიდან). რამდენდაც ვიცი, არ მოგვეპოვება ქართლელ, იმერელ, კახელ, გურულ, ხევსურ, რაჭველ, ფშაველ, აჭარელ, ლეჩხუმელ, თუშ პოეტთა წიგნად შეკრული ლექსები; კრებული რეგიონული ნიშნით საქართველოს არც ერთი კუთხის პოეტებს არ ღირსებით გარეკანზეა შუასაუკუნეების ქართული არქიტექტურის მშვენება – ხერთვისის ციხე (გამომცემლობა „ეროვნული მწერლობა“). იდეის ავტორი და მთავარი რედაქტორი ავთანდილ ბერიძეა.

მსჯელობა. იმთავითვე ყურადღება მიიქცია პოეტთა გვაროვნულმა დომინანტურობამ. ლექსები ეწერინებათ: ალელი-შვილებს, ბალახაძეებს, ბერიძეებს, დიდიმამიშვილებს, ზაზაძეებს, თუმანიშვილებს, კელოშვილებს, ლომიძეებს, მადრაძეებს, მელიქიძეებს....

სახელდებაში ყოველთვის აირეკლება საზოგადოების სოციალური ცხოვრება და კულტურა. ყოველი ერის ეპიკური ჟანრისათვის (თუკი, რა თქმა უნდა, ამ ერს ლიტერატურის ეს ჟანრი აღმოაჩნდება) დამახასიათებელია საკუთარ სახელთა წარმოჩენა. საკმარისია გავიხსენოთ „ილიადას“ მეორე წიგნში ხომალდთა ჩამოთვლა; მოვიხმოთ სახელთა მრავალგზისი ბიბლიისეული ჩამონათვალი (პირველი ნეშტთა, 1-9; მათე 1, 1-16; ლუკა 3,23-38 და სხვ.); „ვეფხისტყაოსნის“ თავი „წასვლა ავთანდილისაგან ფრიდონისასა“ და სხვ. ისლანდიურ ლიტერატურაში არსებობდა განსაკუთრებული ჟანრი – თულა, წყობილ-ლექსური ნიმუში, რომელიც მხოლოდ საკუთარ სახელთაგან შედგებოდა (სტებლინ-კამენსკი, 1974: 106).

ყოველი ენის ლექსიკურ ფონდში საკუთარ სახელებს მნიშვნელოვანი და მეტად თავისებური ადგილი უკავიათ. არცთუ იშვიათად ისტორიულ დოკუმენტში მიგნებული ანთროპონიმითა თუ ტოპონიმით შესაძლებელი ხდება ეთნოსის რომელიმე ისტორიული ეპიზოდის შესწავლა, იმის დადგენა, თუ ვინ ცხოვრობდა ამა თუ იმ ადგილას მრავალი წლის წინ. ხშირად

ტოპონიმში შემონახულია ნაკლებად ცნობილი ან ჟამთა სვლის გამო სრულიად მივიწყებული და იქნებ ზოგჯერ უცნობი ინფორმაციაც კი. ასე, მაგალითად, ვოლგისპირელ ბულგარებს არ გააჩნდათ წერილობითი ძეგლები და მეცნიერებაში არსებული წარმოდგენა ბულგართა ენის შესახებ მხოლოდ და მხოლოდ სლავურსა და უნგრულ ქრონიკებში დაცულ ონომასტიკონს ემყარება. აწ გადაშენებული თურქული ტომის, უთურგურების, დასახელება უნდა იყოს შემორჩენილი ქართულ ანთროპონიმში უთურგ - ი (უთურგაიძე, უთურგაური...). დროულია და არა შემთხვევითი ისტორიისა და კულტურის ძეგლთა დასაცავ სახეობებში ტოპონიმების შეტანის მოთხოვნა. წითელი წიგნის არსებობა ყველას მოეხსენება, მაგრამ იქნებ ყველამ არ იცის, რომ წამოჭრილია საკითხი ტოპონიმთა (როგორც ჭეშმარიტი მემკვიდრეებისა) წითელი წიგნის დაარსების თაობაზე. ამ კრებულისა და ათობით ქართული ტოპონიმი უთუოდ განთავსდება ტოპონიმთა წითელ წიგნში, რომელთა ანალიზი ჰუმანიტარულ მეცნიერებათათვის და, პირველ რიგში, ენათმეცნიერებისათვის უაღრესად მნიშვნელოვანია.

ამთავითვე შევნიშნავთ, რომ კრებულში გამოქვეყნებული ლექსების ონიმური ინვენტარი ორგანულად ერწყმის პოეტთა საჭირბოროტო რეალიებს. გეოგრაფიული გარემო უმეტესად რეალური ვითარების ამსახველია და ჩვენი ქვეყნის ამა თუ იმ გეოგრაფიული პუნქტის შესახებ საინტერესო ინფორმაციის შემცველი. ისტორიული გეოგრაფიის თვალსაზრისით მესხი მელექსეების ლექსებში დადასტურებულ ქართული გეოგრაფიულ სახელთა უმეტესობა გადარჩენილი განძია ჩვენი ენისა (ცეცხლაძე, 2000: 159). ცხადია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მესხი მელექსეების შთაგონება შეზღუდულია და როცა ამა თუ იმ ვითარების ამსახველ სურათებს გადმოგვცემენ, კი არ თხზავენ სიტუაციისდა შესაბამისად, არამედ უმეტესად მსჯელობენ საქართველოს არც თუ ისე შორეულ წარსულზე. ჩვენთვის ნათელია, თუ რა ორგანულად ერწყმის ისტორიული და გეოგრაფიული გარემო პოეტათვის მტკივნეულ თემას. ამდენად, საკითხის ამგვარი აქცენტირება მიზანშეწონილი და აუცილებელიც არის პოეტის სტილის დასახასიათებლად (კიკნაძე, 1998: 126).

და მაინც როგორ „ცხოვრობენ“ ონიმები ამ კრებულში?

წარმოდგენილია სამოცდაათი პოეტის 395 ლექსი. ამათგან ორმოცდახუთი ავტორის შემოქმედება დახუნძლულია ქვეყნების, რეგიონების (საქართველოს კუთხეების), ქალაქთა, სო-

ფელთა, მდინარეთა, პირთა, პერსონაჟთა სახელებითა და გვარებით.

შეგვხვდა: შოთა ღომსაძესთან: საქართველო, სპერი, სამცხე, ჯავახეთი; დარუბანდი, ბაღდადი, შირაზი, ბენარა, მთაწმინდა ასპინძა; რუსთაველი, ნესტანი, ერეკლე (5-7).

ვლადიმერაღელიშვილთან: თბილისი; მთაწმინდა; დავით აღმაშენებელი, რუსთაველი; ფარსმანი, ზვიადი (15-17).

ზაქარია აღელიშვილთან: ჯავახეთი; ქილდა, კარკლები, კუმურდო, კუკუთავი, ღრმა ღელე, აღმაღო (18-20).

ნიკოლოზ აღელიშვილთან: საქართველო; ჯავახეთი; აზაერეთი, ფარავანი; საკაკბის წყარო; ჩახრუხაძე, რუსთაველი (21-25).

იოსებ ბაღასაძესთან: საქართველო, ქაღდვა, ჯავახეთი; ვარძია, ქილდა, ვანის ქვაბი, თმოგვი; აბული, ამირანგორა; წუნდის ტბა; მტკვარი, ხრამი; თამარი, ამირანი (27-31).

სიმონ ბაღასაძესთან: საქართველო; ქართლი; ფაზისი, ათენი, რომი, თბილისი; კრწანისი, დიდგორი, მარაბდა, ვარაზისხევი; მტკვარი, ალგეთი, არაგვი, ქსანი, ალაზანი, ნილოსი; ამირანი, თეა, ნინო, მარიამი (33-37).

ავთანდილ ბერიძესთან: სამცხე, ვარძია, გრემი, ტროა; პრომეთე, თამარი. ნინო, ლეონიძენი (38-43).

დურმიშხან ბერიძესთან: საქართველო; კრწანისი; ნილოსი; შოთა, მარიამი, რუსთაველი. თემურ-ლენგი, ალა-მაჰმადი (44-47).

ზვიად ბერიძესთან: კოლა, ტაო; ფაზისი; თბილისი; კარაღეთი; მტკვარი; ნესტანი (51-54).

მერაბ ბერიძესთან: საქართველო, ერაყი; ქართლი; ბაბილონი, ბაღდადი, ვარძია, ფოკა, ვანის ქვაბები, დამალა, კუმურდო, ბარაღეთი, ბურნაშეთი, ღრტილა, სათხე, წყაროსთავი; საღამოს ტბა, ტიგროსი; ხანძთელი, დავითი, ნინო, არსენი, ლაშაგიორგი, კოხტა, ცოტნე, იოკიმე (57-64).

ნოდარ გრიგალაშვილთან: საქართველო; ყვიბისი, ბორჯომი; მტკვარი; არუთინი, სოლო დოდაშვილი (69-74).

ელენე დიდიმამიშვილთან: საქართველო; ქართლი, ტაო; ვარძია, ასპინძა, ხერთვისი, ოშკი, ხახული; მტკვარი, ფოცხოვი, ოცხე; თამარ მეფე, რუსთაველი (82-83).

მარგალიტა დიდიმამიშვილთან: შოპენი, ვიქტორ ჰიუგო (89).

ელდარ ზაზაძესთან: ახალციხე; დონ კიხოტი, დუღსინეა, ლამანჩი (102).

ელვარდ ზაზაძესთან: გოკიის ტყე, საღამოს ტბა (104 - 106).

ნინო თუმანიშვილთან: დიოსკურია, ნიკოლო პაგანინი (121-124).

მიხეილ თუმანიშვილთან: საქართველო, თურქეთი; მესხეთი; თბილისი; მტკვარი, რიონი, ალაზანი, არაგვი, ცხენისწყალი, ჭოროხი (ლექსის სათურია: ნეტავი კალაპოტი მქნა) (126).

მზიგული ინაშვილთან: მესხეთი; მტკვარი, არაგვი (138).

ვახტანგ ინაურთან: საქართველო; ელადა; მცხეთა, არმაზი, აწეური, თმოგვი, ხერთვისი; ეგეოსი; მტკვარი; ფიდიასი, აფროდიტე, ათინა, ორფეოსი, ალკეოსი, ქრისტე, ზევახი, ზადენი, მანფრედი, ეროსი, გორგასალი, მაწვევრელი (139-144).

არსენ კარაპეტთან: საქართველო, სომხეთი; კახეთი, ჯავახეთი; ბავრა, ზვართნოცი, ვარძია, წუნდა, გელათი, წაღკაძორი, მასისი, თმოგვი, გორი. მტკვარი, ღიახვი, თავფარავანი; ნარცისი, ვარდანი (147-151).

ვარლამ კარაპეტოვთან: კრწანისი, მთაწმინდა, მამადავითი; მტკვარი; ჭავჭავაძე, ცირცე, ტატო ბარათაშვილი (153-154).

შალვა კედოშვილთან: საქართველო; ადიგენი, ჭულე, ზარზმა; მინდია, ვაჟა (155-160).

თინათინ კოლოტაშვილთან: ადამი, ევა, კლეოპატრა, დალი, ნესტანი (162-163).

მარინა კუპატაძესთან: ჯოკონდა, ჯო დასენი (166).

ნინო ღონდარიძესთან: ჯავახეთი, მთა აბული (182).

ცაულინა მაღაზონიასთან: თბილისი; თამუნა (187).

მზია მაღრაძესთან: თბილისი; ფიროსმანი, ზურაბი (197).

გოგიტა მელიქიძესთან: საქართველო; მესხეთი; ასპინძა (205-207).

ვახტანგ მელიქიძესთან: ჯავახეთი; ქვეშა ჭალა, ვერნისტანი, ღია (209).

ნათელა მელიქიძესთან: დადეში; მტკვარი; მზეჭაბუკი (212-213).

კობა მოდეზაძესთან: იმერეთი (222-223).

შალვა მოსეშვილთან: გოდერძი(ს ტყეები), ხერთვისი, ბადელა, ვარძია, ზარზმა, მარაბდა, კრწანისი, გარნისი; მტკვარი; ნანული (225-226).

პეტრე მექოშვილთან: საქართველო; ფერსათი (227).

იოსებ ნებაძესთან: საქართველო; საფარა, ბორჯომი (229-300).

იოსებ პაქსაძესთან: ჯაყო (234).

ვაჟა სამსონიძესთან: ელადა; გურჯიბოლაზი; ქართლი, სამცხე; მცხეთა, თბილისი, თმოგვი, ვარძია, ზარზმა, საფარა; ევფრატი; რუსთველი, შოთა (235-236).

ლია სარიშვილთან: საფო (238).

ალექსანდრე ტაბატაძესთან: ანანური; არაგვი; ავთანდილი, ფარსადანი (243-244).

უჩა ღონღაძესთან: ფრიდონი, ავთანდილი (248).

ჯულია შირინიანთან: საქართველო; ნინოწმინდა, ამირანის გორა; პაოსი, ქართლოსი, დავითი, თამარი (255-256).

ფიქრია ჩხიტუნიძესთან: დიდგორი (260).

ელდარ წითლანაძესთან: არაგვი; სიზიფე, ვარლამი. გალა (262-264).

სოსო ჭანტურიასთან: ალგეთი; ქრისტე, ფარნავაზი, მირიანი, არზმანი, გაიმი, გაცი, ნინო, გორგასალი, თამარი, შოთა, დომიტრი, გიორგი (268-269).

შოთა ჯვარიძესთან: თამარი, ნესტანი, ტარიელი; ჯიქია (271-274).

მარიზა ჯიქიასთან: ციმბირი; ტაო, კლარჯეთი; ხახული, ოშკი, იშხანი, ტბეთი, ხერთვისი, დიდგორი, მარაბდა; მტკვარი, ფოცხოვი; ქრისტე, რაია, გუიმპლენი, მოემი, როდენი (275-280).

ონიმები „უთვალავი ფერით“ – ტოპონიმები, ქორონიმები, ჰიდრონიმები, ორონიმები, ანთროპონიმები, პატრონიმები, პერსონიმები და სხვ. – ფიგურირებენ კრებულის ავტორთა წყობილსიტყვაობით ქსოვილში. თითოეული მათგანი სემანტიკური და სტილისტური დატვირთვით არის ჩართული ამა თუ იმ მყარ სალექსო ფორმაში. ავტორთა მიერ გამოყენებული ნაირ-ნაირი საკუთარი სახელები, მხატვრული მეტყველების კონტექსტში ონიმთა სპეციფიკა შეესაბამება მსოფლიო ლიტერატურის განვითარების განმავლობაში ჩამოყალიბებულ ონომასტიკურ rationes communes-ს (ვასილევა, 2000:75).

ონიმებს სამი სახეობის ინფორმაცია შემოაქვთ: ენობრივი, სამეტყველო და ენციკლოპედიური. ტექსტის გააზრებისას ონიმთა ნომინაციური ფუნქცია რეალიზდება სხვადასხვა მხატვრული ხერხით და გარკვეული ეფექტს ქმნის. მაგალითად, დიაქრონიულ-ქრონოლოგიურ ჭრილში წარმოჩნდება როგორც გორგასალი, ასევე ერეკლე; როგორც ელადა, აფროდიტე, ორფეოსი, ასევე იბერია, ამირანი, მზეჭაბუკი; ქაღდვა, ფაზისი, დიოსკურია და არმაზი, მცხეთა, აწყური...

ეს მშვენიერი წიგნი იწეება შოთა ღომსაძის გულში ჩამ-
წვდომი, დრმაშინაარსიანი ლექსით, რომლის სათაურიც –
ვწერ ვინმე მესხი მეღვინეს – საოცრად მიესადაგა კრებულის
შინაარსს და მის სახელწოდებადაც სასიკეთოდ იქნა გატა-
ნილი.

თითოეული ლექსის იდეურ-მხატვრული ანალიზი კი ლექს-
მცოდნეთა საჭირისუფლოა.

დამოწმებული ლიტერატურა:

ვახილევა, 2000 – Васильева Н.В., К стилистике имени
собственного. RES LINGISTICA. М., 2000.

კიკნაძე, 1998 – კიკნაძე ი., გეოგრაფიული სახელწოდება
მწერლის შემოქმედებაში. ქართველური ონომასტიკა, I, თბ.,
1998.

სტებლინ-კამენსკი, 1974 – Стеблин-Каменский М. И., Древне-
исландская топонимастика как материал к истории имени собст-
венного, – Спорное в языкознании, Л-д., 1974.

ცეცხლაძე, 2000 – ცეცხლაძე ნ., შავშეთ-იმერხევის ტოპო-
ნიმია, ბათუმი 2000.

მერაბ ბერიძის ლექსების სასიტყვეთი

მოკლე შინაარსი

გამოიცა მერაბ ბერიძის ლექსების კრებული. წინამდებარე წერილში შევეცადეთ რამდენიმე რაკურსით წარმოგვეჩინა მერაბ ბერიძის პოეზიის სასიტყვეთი. მის ლექსით სივრცეში დაუნჯებულია სრულიად საქართველოს ნაირგვარი გეოგრაფიული სახელები, ზედმიწევნით და მრავალგზის კი – მესხეთის – პოეტის მშობლიური კუთხისა. გვხვდება გამოჩენილ ისტორიულ პირთა, სასულიერო მოღვაწეთა, მწერალთა, ლიტერატურულ პერსონაჟთა სახელები, რომელთაც უხვად აქვთ როგორც ინდივიდუალური კონოტაციები, ასევე ხატოვანი წარმოდგენები.

მერაბ ბერიძისეული სიტყვათთხზვა ამ ერთი (პირველი) კრებულის მიხედვითაც კი ძალიან მრავალფეროვანია. ეს პოეტური ენის ის სიტყვებია, რომლებიც არ განეკუთვნება საერთო შალიტერატურო ენას, ხოლო ის კრიტერიუმში, რომლითაც სიტყვა მიეკუთვნება საერთო სალიტერატურო ენას, მარტივია: იგი უნდა დადასტურდეს ქართული ენის ძირითად, ფუნდამენტურ, აკადემიურ ლექსიკონში.

სიტყვის მნიშვნელობის განსხვავებულ ნიუანსთა უსასრულობა, სემანტიკურ სტრუქტურათა გართულება და გაუბრალოება – აი, სიტყვის მრავალწახნაგოვანი არსებობის ზოგიერთი გამოვლენა პოეტურ ტექსტში. ყოველ პოეტს ხომ თავისი პოეტური ლექსიკონი, მყარი სემანტიკური რიგი, სიტყვათა შორის კავშირთა თავისი სამყარო აქვს. შემოქმედის სასიტყვეთი იმითაც არის საყურადღებო, რომ მასში ხშირად შემონახული და გამომხეურებულია ნაკლებად ცნობილი ან ჯამთა სვლის გამო სრულიად მივიწყებული და ზოგჯერ უცნობი ლექსიკური ერთეული, დღეს უკვე იშვიათად ხმარებული.

მერაბ ბერიძე მიმართავს ისეთ სიტყვაწარმოებას, რომლის დროსაც იყენებს თავსართ-ბოლოსართების ჩვეულებრივ ინვენტარს, ლექსიკონებში დადასტურებულ ძირებსა თუ ფუძეებს და მათი შეერთებით იძლევა დერევატს ან კომპოზიტს, რომელიც სავსებით სწორია წარმოების თვალსაზრისით და, ამავედროულად, უჩვეულოა შინაგან კავშირთა მოულოდნელობის

გამო. მისი სიტყვათქმნადობა შემოქმედებითი პროცესის განუყოფელი ნაწილია და ავლენს ენის შინაგან ბუნებას, მის პოტენციას. სიტყვაწარმოების მოდელთა წარმოდგენა, ფაქტობრივად, ენის პოტენციურ შესაძლებლობას წარმოაჩენს, რაც ენის პოეტურ სიტყვაწარმოებით სისტემაში მანიფესტირდება. მერაბ ბერიძისეული სიტყვათქმნადობა მრავალფეროვანია ამ ერთი (პირველი) კრებულის მიხედვითაც კი, ხოლო ავტორისეული ოკაზიონალიზმები უცვილოდ ამდიდრებენ ქართული ენას.

Marika Jikia

MERAB BERIDZE'S VERSES' WORD WORLD

Abstract

A collection of Merab Beridze's poems has been published. In the present letter we have tried to present the poetry word world of Merab Beridze from several angles. In his verse space, are treasured various geographical names of all Georgia and – thoroughly and many times – those of Meskheta – the native land of the poet. We can meet there the names of prominent historical figures, clergymen, writers, literary characters, who have in abundance both, individual connotations and pictorial representations.

Merab Beridze's word composing is diverse. These are the words of the poetic language that do not belong to the common literary language, and the criterion by which the word belongs to the common literary language, is simple: it must be evidenced in the main, fundamental, academic dictionary of the Georgian language.

The infinity of different nuances of the meaning of the word, the complication and simplification of the semantic structures – these are some of the manifestations of the multifaceted existence of the word in a poetic text. For, every poet has his own poetic vocabulary, strong semantic sequence, his own universe of connections between words. The Creator's word world also merits attention, for there often is preserved and exposed a lexical unit, sometimes unknown, sometimes – less known or completely forgotten due to the passage of time and rarely used today.

During word production Merab Beridze uses the usual inventory of prefixes and suffixes, roots or stems evidenced in dictionaries, and by combining them gives a derivative or composite that is completely correct

in terms of production and, at the same time, is unusual because of unexpectedness of internal connections. His word production is an integral part of the creative process and reveals the inner nature of the language. The presentation of word-production models, in fact, reveals the potential of a language, manifested in the system of poetic word-production of the language. Merab Beridze's eloquence is diverse even according to this one (first) collection, and the author's occasionalisms undoubtedly enrich the Georgian language.

Key Words: Merab Beridze's verses' word world, onyms, occasionalisms

პოეტურ თხზულებათა ლექსიკას სწავლობენ არამარტო ლიტერატურათმცოდნეები, არამედ ენათმეცნიერებიც, რომლებიც იკვლევენ ენის დერივაციული საშუალებების შემოქმედებითად გამოყენების უნარს. ავტორისეული სიტყვათქმნადობა შემოქმედებითი პროცესის განუყოფელი ნაწილია და ავლენს ენის შინაგან ბუნებას. სიტყვაწარმოების მოდელთა წარმოდგენა, ფაქტობრივად, წარმოაჩენს ენის პოტენციურ შესაძლებლობას, რაც ენის პოეტურ სიტყვაწარმოებით სისტემაში მანიფესტირდება.

შემოქმედის სასიტყვეთი იმიტაც არის საყურადღებო, რომ ხშირად მასში შემონახული და გამომზეურებულია ნაკლებად ცნობილი ან უამთა სვლის გამო სრულიად მივიწყებული და იქნებ ზოგჯერ უცნობი ლექსიკური ერთეული, დღეს უკვე იშვიათად ხმარებული. სიტყვის მნიშვნელობის განსხვავებულ ნიუანსთა უსასრულობა, სემანტიკურ სტრუქტურათა გართულება და გაუბრალოება, შინაგან კავშირთა მოულოდნელობა – აი, სიტყვის მრავალწახნაგოვანი არსებობის ზოგიერთი გამოვლენა პოეტურ ტექსტში. 2019 წელს სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობამ დასტამბა ფილოლოგიის მეცნიერებათა დოქტორის, გამოჩენილი ონომასტიკოსის, პროფესორ მერაბ ბერიძის ლექსების კრებული სათაურით – „უნდა იფხიზლო მაშინ, როცა მგლებსაც კი სძინავთ“. წინამდებარე წერილში ჩვენ შევეცდებით, რამდენიმე რაკურსით წარმოვაჩინოთ მერაბ ბერიძის პოეზიის მხოლოდ სასიტყვეთი მისი ლექსების იდეურ-მხატვრული ანალიზის გარეშე.

ერთი შეხედვით, საკუთარი სახელი ყველაზე ცხადი გრამატიკული კატეგორიაა. იგი მუდამ მიემართება სივრცისა და დროის ერთ კონკრეტულ ობიექტს – პირს. ყოველი ტიპის სა-

ხელთაგან ადამიანის საკუთარი სახელი ყველაზე უფრო კონკრეტულია და მას ამავე დროს სიგნიფიკატორული შინაარსი არ გააჩნია. საგანთა ერთადერთი დასახელებაა, რომელსაც, თუ მკაცრად ვიმსჯელებთ, მნიშვნელობა არა აქვს, უშუალო ცნებითი მიმართება არ გააჩნია. მკითხველის წარმოსახვასა და განწყობას ხელს უწყობს ლიტერატურული ონიმების არსებობაც. ლიტერატურული ონიმები გამოიყენება ექსპრესიული მიზნებისათვის, ამდიდრებს და სისტემურობას ანიჭებს ნაწარმოებს.

ყოველდღიურ კომუნიკაციაში ვიყენებთ საკუთარ სახელებს, რომელსაც მიეკუთვნება რეალურად არსებული ადამიანის, ქალაქის, მდინარის, მთისა თუ ნებისმიერი ობიექტის სახელი, რომლითაც პოეტები ლიტერატურულ პერსონაჟებს, საგნებსა და სიუჟეტებს ქმნიან, ისინი გარდაიქმნებიან ლიტერატურულ ონიმებად. ყოველი ლიტერატურული ნაწარმოები განსხვავებულ, სპეციფიკურ ხასიათს ატარებს, რომლითაც ავტორის ორიგინალობა და ინდივიდუალიზმი ვლინდება და რომლის დანიშნულებაა, შექმნას შესაბამისი განწყობა, რათა ზემოქმედება მოახდინოს მკითხველის ქცევისა თუ განცდის მიმდინარეობაზე. სხვადასხვა ტიპის ლიტერატურული ონიმების მოხსენიებით ხდება აზროვნების ფიქსაცია ერთ კერძო დენოტატზე, გონება ქვეცნობიერად აერთიანებს, მობილიზაციას უკეთებს, ყველა არსებულ ინფორმაციას მოცემულ ობიექტზე. მწერალი ერთი სახელდებით მკითხველის გონებაში მის ირგვლივ არსებული ინფორმაციის ლოკალიზებას ახერხებს. რა ხდება ამ კუთხით მერაბ ბერიძის პოეზიაში?

რა და აქ არის დაუნჯებული ქართულ გეოგრაფიულ ონიმთა ნამდვილი ხაზინა: აღზევანი, აჭარა, აბასთუმანი, აბული, აბულის მთა, ამირანის გორა, ალაგური, არმაზი, არტაანი, არტანულა, ასპინძა, ახალციხე, ბარალეთი, ბუზმარეთი, ბურნაშეთი, გელათი, დამალა, დიდგორი, ერუშეთის მთები, ვანის ქვაბები, ვარძია, ვერე, ზადენგორა, ზანავი, ზარზმა, თბილისი, თმოგვი, ივლიტა, კუმურდო, მესხეთი, ობოლეთის ტყე, ოკამი, ოცხე, ოცხის წყალი, ოცხურა, სათახვის ტბა, სათხე, სამცხე, სარო, საფარა, საქართველო, საღამოს ტბა, სამსარი, საფარა, საფარის მთები, სლესა, ტობა, ფარავნის ტბა, უნაგორა, ფოკა, ქართლი, ქვაბლიანი, ქილდა, ღრელი, ღრელის მთა, ღრტილა, ყანობილი, ჩორჩანი, წყაროსთავი, ჭაჭკარი, ჭოპორტი, ჭულევი, ხანაკი, ხევგრძელა, ხერთვისი, ხიზაბავრა, ხიზი, ჯავახეთი....

და ასგზის შეგვხვდა, მეტჯერ თუ არა,მტკვართა მტკვარი.
უამათოდ ჩვენი ყოფა წარმოუდგენელიაო, - აკი აცხადებს წი-
ნათქმაში მერაბ ბერიძე. საკუთარი სახელით, როგორც წესი,
იდენტიფიცირდება დასახელებული პირი როგორც შეტყობინე-
ბის ობიექტი (საგანი) და მაქსიმალურად არის რეალიზებული
მისი დენოტატური შესაძლებლობები. მერაბ ბერიძის ლექსებ-
ში გვხვდება გამოჩენილ ისტორიულ პირთა, სასულიერო მოღ-
ვაწეთა, მწერალთა, ლეგენდების გმირთა თუ ლიტერატურულ
პერსონაჟთა სახელები, რომელთაც უხვად აქვთ როგორც ინ-
დივიდუალური კონოტაციები, ასევე ხატოვანი წარმოდგენები:
ადამი, ევა, იოანე, ქრისტე, მუჰამედი, ზადენი, აფროდიტე, აპო-
ლონი, ელია, ამირანი, ბადრი, უსუპი, დავითი, დალი, ნინო, ბაგ-
რატიონი, არსენი, გრიგოლ ხანძთელი, სერაპიონ ზარზმელი,
ლაშა-გიორგი, იაი, რუსთაველი, ჭაშნაგირი, ფრიდონი, ცოტნე,
სააკაძე, ერეკლე, კოხტა, საკოცარი, ილია, გალაკტიონი, შალი-
კაშვილი, აბაშიძე, ჯუღაშვილი, მელანო, იოკიმე ბერიძე, ბექა,
ვასიკო, ზვიადი, ნათელა, ნათია, სერგო, გიგი, ზურა, ვატიკა,
სოსო, ნუგზარი, კიკოლა, სულეიმანა და სხვ. და სხვ.

ონიმთა მიმართ ავტორის არაგულგრილობის საილუსტრა-
ციოდ მოგვაქვს კრებული პირველივე ლექსი – მაინც ვერა
ვთქვი სათქმელი:

ვარძიას ვანთე სანთელი,
ვანის ქვაბებში ვილოცე,
კუმურდოს მადლი ვიწიე,
ვაქე მაცხოვრის სინორხე.
წყაროსთავს ძალა შევთხოვე,
ფოკას დავკოცნე **ნინოს** გზა,
სადამოს სამთა ტაძართა
ვუპნიე ველის მიმოზა.
სათხის ტაძარზე ნათალი,
უცხო დამცქერის ღოდები,
ბურნაშეთ-სამსრის სალოცავთ
ახლავთ წინაპართ გოდება.
ღრტილას ხანძთელმა დამლოცა,
არსენს უკურთხა **საფარა**,
ლაშა-გიორგი – **ბარალეთს**
თვით დანთებია ღამპარად,
მაინც ვერა ვთქვი სათქმელი,
ღმერთმა მქნა მიუსაფარად.

მოვერიდები ტერმინ პოეტური სიტყვათთხზვის მკაცრ განსაზღვრებას. ეს არის პოეტური ენის ის სიტყვები, რომლებიც არ განეკუთვნება საერთო სალიტერატურო ენას, ხოლო ის კრიტერიუმი, რომლითაც სიტყვა მიეკუთვნება საერთო შალიტერატურო ენას, მარტივია: იგი უნდა დადასტურდეს ქართული ენის ძირითად, ფუნდამენტურ, აკადემიურ ლექსიკონში (ხვეწს სინამდვილეში ეს ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონია); ხოლო თუკი ლექსიკურ ერთეულს დიალექტიზმის სურნელი ახლავს, იგი უნდა დაიძებნოს ან ალექსანდრე დლონტის ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონაში, ან მესხურ-ჯავახური ტექსტების თანმხლებ ლექსიკონებში. ქართულს, ისევე როგორც სხვა ენებს, აქვს საშუალებები, რომელთა მეშვეობითაც წარმოიქმნება ახალი სიტყვები. ამ მხრივ განსაკუთრებული როლი აკისრიათ აფიქსებს. პოეტურ ტექსტში ვლინდება სიტყვის მნიშვნელობის ნიუანსები, რთულდება ან მარტივდება სემანტიკური სტრუქტურები. ყოველ პოეტს ხომ თავისი პოეტური ლექსიკონი, მყარი სემანტიკური რიგი, სიტყვათა შორის კავშირთა თავისი სამყარო აქვს. ახალი ელფერი სიტყვას შეიძლება შესძინოს ერთმა ნიუანსმაც კი, იქნება ეს მოულოდნელი კონტექსტი, სიტყვის მაწარმოებელი ყალიბის შეცვლა თუ აფიქსის უჩვეულო გამოყენება ამა თუ იმ ფუძესთან. რადგან ყველა მაგალითი ამ წიგნიდან არის, გამეორებათა თავიდან ასაცილებლად მხოლოდ გვერდს ვუთითებ. ასე, მაგალითად, „ვიშ“ შორისდებული მრავლობითისა და მიცემითი ბრუნვის ნიშნით: „და აღარა აქვს აზრიწუხილს, ვაის და ვიშებს.“ (78).

გაარსებითებულია ზმნიზედა „ზემოთ“:

„რადაც აზრი აქვს ზემოთში დაღლას“ (226).

ასევეა ნაბრუნები ზმნიზედები:

„ამ გაწყვეტილს გუშინს და ხვალეს (56),

„იამე ხვალის ოცნების ტაძრით“ (60).

ლექსემა „არყი“ უპირატესად ნათესაობით ბრუნვაში გვაქვს გათავისებული: არყის ხე, არყის ტოტი, არყის ქერქი. იშვიათად და ისიც სპეციფიკურ ტექსტებში „არყი“ უცვილოდ სახელობით ბრუნვაში გვხვდება. მერაბ ბერიძესთან კი ამ სიტყვას მოთხრობით ბრუნვაში გადავაწყდით:

„არყმა უმაღ გადაწყევლა“ (190).

სიტყვაწარმოების მოდელები, ფაქტობრივად, ენის სიტყვაწარმოებითი სისტემა, არის ენის პოტენციური შესაძლებლობა,

რითაც რეალიზდება პოეტური სიტყვათქმნადობა. ოკაზიონალიზმები ვერ შეიქმნება ენის დერივაციული სისტემის უგულვებელყოფით.

ნეოლოგიზმები, რომლებიც გვხვდება მერაბ ბერიძის პოეტურ შემოქმედებაში, ისეთი სიტყვაწარმოებაა, რომლის დროსაც შემოქმედი იყენებს თავსართ-ბოლოსართების ჩვეულებრივ ინვენტარს, ლექსიკონებში დადასტურებულ ძირებსა თუ ფუძეებს და მათი შეერთებით იძლევა დერივატს ან კომპოზიტს, რომელიც სავსებით სწორია წარმოების თვალსაზრისით და, ამავდროულად, უჩვეულოა შინაგან კავშირთა მოულოდნელობის გამო.

და რაც მთავარია: იგი მერაბ ბერიძისეულია...

სახელებით დავიწყეთ.

წარმოქმნილი სახელები: სა- -ეთ- თავსართ-ბოლოსართითაა სამუსიკეთი (104), სასულეთი (43, 152);

სა- -ე : საძეგლე (87), სანისლე (196);

-ეთ-ბოლოსართითაა შავგულეთი (70);

-ობა-თია წარმოქმნილი უდღეობა (65), სავსემთვარობა (110), ქარობა (154), ბახალობა (215), გულდრძობა (65);

-ება-თია დაძაღლება (155);

-უნა: გოჭუნა (213).

ერთცნებიანი კომპოზიტებია: დიდპაპა (25,74)), ღოდკაცა (28), გულისგული (114, 132), ბლიცბრძოლა (131), უკუპროცესი (207), ცრუმეტყველი (183), ჯაჭვ-თორანი (166), უკუნ-ბნელი (219), პატრონსაგინელი (199), იო-წიო (ფიქრი) (145), ძირქუში (168), სტანდარტსახლები (45), ზნეჯამბაზობა (20).

ორცნებიანი კომპოზიტებია: ხმაღ-კეჭნობა (27), საგზაღ-სამზადისი (85), კენარ-შეთამაშება (132), ტკბილ-მწარე (32).

წინა ვითარების: ნანისლი (205), ნაკარკალი (28), ნაძაღლარი (17), ნაზაფხულ-ნაიმედარი (38) (ქეგლ-შია ნაიმედვეი), ნაორგულები (151), ნაგულარი (192), ნაბაღდამარი (192), ნაკვალევი (193) (ქეგლ-შია ნაკვალევი).

ზედსართავი სახელი: შემოდგომურა (13, 246), მერცხლიბუდური (34), შუა(კეცხლური (34), ყვაური (215), ჩრდილმადლიანი (124), გამოგლეჯილუბიანი (154).

ემოციის გასამძაფრებლად ავტორი ხშირად მიმართავს ლექსემის **გამეორებას** მსაზღვრელ-საზღვრულის სინტაგმაში.

მსაზღვრელი ნათესაობით ბრუნვაშია: დილის დილას (190), დღეის დღის (167), ღამის ღამეა (228), გულის გულს (47).

მსაზღვრელი მრავლობითსა და ნათესაობით ბრუნვაშია: მზეთა მზე (45), ფერთა ფერებს (100), მრავალთა მრავალში (201), ვარდთა ვარდი (177), მტკვართა მტკვარი (113);

იგივე – პოსტპოზიციური მსაზღვრელით: ძალი ძალათა (63), მამა მამათა (63).

ასევე ერთი და იმავე ლექსემის შემცველი სინტაგმები, ოღონდ უქონლობის ცირკუმფიქსიანი მსაზღვრელით – უდროო დროს (95), უძილო ძილით (204), უგულო გული (22), უსხეულოთა სხეული (17).

უქონლობის ცირკუმფიქსიანი საზღვრულით – პურიანი უპურობა (225).

ოკაზიონალური სიტყვა განსხვავდება უზუალურისაგან, მაგრამ ავლენს ენის დერივაციულ-ექსპრესიულ პოტენციას (ზექალაშვილი, კიკნაძე 2015: 87). როგორც დიალექტებში, ასევე ქართულ სალიტერატურო ენაში ზმნურ ოკაზიონალიზმთა წარმოებას დიდი ტრადიცია აქვს.

მერაბ ბერიძის პოეტურ თხზულებებში საინტერესო **ზმნური ფორმები** შეგვხვდა: წაუქმუვლა (220), დარდება (14), გაწვინიკდა (65), აროკდნენ (74), გავეშდება (126), ჩამოდელა (132), შევემშევი (148), იჭყირება (177), მიცით (202), ვეხეტოთ (175), აუღურიულურდნენ (179), მახმია (186), გადმოცხოვრდება (73).

ნასახელარზმნათა სიუხვეცაა: წაუქარია (246), დააქვირითა (213) (ქეგლ-ში ეს ზმნა არ არის; არის ამ ზმნის ვნებითი გვარის ნამყო დროის მიმღეობა – დაქვირითებული), მდედრობს (213), გაუჭანგიათ (25), მეგარემოთ (28), ჭინკაობენ (105), გამონაცრავს (125), დაამისნებს (36), ავილანდები (193), გაიმტკაველებს (100), ვიგაზაფხულებთ (188), წაუშუხლავთ (106), ჩამოიმუხლა (123), მიევაგილე (144), შემოალისფრდა (104), მიეზამთრა (136), ჩაისადგურა (165), გადავინაზე (220), გამიცისფერა (247).

მოულოდნელი **პირის ნიშნებია:** წავგრძელდები (222), დამეყვედრება(17), შეგაფეთებ(23), გადაგყარო (23), მაცითოთ (28), მაკანკალოთ (28), მიმატანო (208), დამეყუა (26).

ზმნები -ობ თემის ნიშნით: მდედრობს (213), წითლობს (246), მწიფობს (23).

თემის ნიშნის ჩანაცვლება: წაგიბილწებს (223), ჩაგეკოცნები (139)

ქცევა: მიმამხერს (70), ვიწიე (11).

სხვა ზმნისწინის დართვა: შემოვეყელავ (193) (ქეგლ-შია შეყელვა), გადახუნდება, გადახუნდა, გადაუხუნდა (209, 178, 248), ამოიღოღნა (38), შემოაღლისფრდა (104), წაუმუხლავთ (106), ჩამოიმუხლა (123), მომთავაზებენ (153), შემოსძალვია (160), ჩაისადგურა (165), გადავინაზე (220), გადაწყევლა (190).

საწყისი: ამორბედება (37), სიბორგილი (39), არმოსვლა (200).

მიმღეობა: გადაბუჩქული (32), დაუქუხარი (37), განუგმირავი (39), მწოლარ-მდებარე (49), მოხავსული (58), ჩამოსაქცევარი (67), გამოწურვილი (117) (ქეგლ-შია გამოწურული), აწალკული, დაწალკული (129), ჩამომღღვარი (160), ამომბრუნებელი (166), მოჭოჭმანე (177), გადაწურვილი (200) (ქეგლ-შია გადაწურული), დამაბრკოლები (167) (ქეგლ-შია დამაბრკოლებელი), მოყელყელე (217) (ქეგლ-შიამოყელყელეებული) და სხვ.

ავტორი ხშირად იყენებს ვნებითი გვარის წარსული დროის **-ნა-პრეფიქსიანი მიმღეობის** (შანიძე 1973: 575) ფორმებს: ჩამონადნობი (160), ოზონნაყლაპი ((205) (ქეგლ-შია ნაყლაპავი), დანახველები (59), ნავსები (193). ნაკვალები (193) (ქეგლ-შია ნაკვალევი), (მზე) ნაკვები (193).

მიმღეობიანიკომპოზიტები: გზადშემოყრილები (241), ნაცარწასმული (217), სიკარიელე-შეპყრობილი (158), არმთქმელები (80), ზამთარგაველილი (28) (ქეგლ-შია ზამთარგამოველილი), ჭილყავაშესეული (65), პირმტეხი (69), ფუძემოშლილი (73), სათვალემოგდებული (84), მზენაკვები (193), ხიდწადებული (96), ტოტგადახლართული (92), ვნებაშეუმშრალი (86), ღამენაწვალელები (248), ავადმოფობაშეყრილი (118), ახლადდაბადებულნი (213) (ქეგლ-შია ახლდაბადებულნი), წელაუმართავი (38) (ქეგლ-შია წელგაუმართავი), გულდაგვალული (209), სამკომპონენტიანია თავსნაცარდაყრილი (183) (ქეგლ-შია ნაცარდაყრილი), .

ზმნიზედა: შემოდგომისპირ (248), სახიერ (39), ორციხშუა (41), უმთენაროდ (68), უამთებოდ (70), სისხლდაკრულად (151), შორისც (166), უმფარველოდ (208).

მერაბ ბერიძე რამდენიმე ლექსს უძღვნის გაზაფხულს, თუმცა წელიწადის დროებიდან მისთვის დომინანტური მაინც შემოდგომაა, რომელსაც იგი განსაკუთრებულად წარმოაჩენს. (იხ. ლექსები: შემოდგომა (182), გვიანი შემოდგომა (95), შემოდგომა, ფერები (227), შემოდგომის ფერები (246): ჯერ ხომ არ ვიცით, შემოდგომის რომ დგას სურნელი (182);

შემოდგომამ შემომცინა, დამავიწყა გაზაფხული (42);

ვიცი, მოვიწყენ ისევ შემოდგომურა ტყეზე (13);
შემოდგომურა ყვავილებს ხომ ვუმღერ ძველ სიმღერებსა
(246);

შემოდგომური გემოსავს სამოსი (121);
შემოდგომისპირ მოსულნი ხევის ქარს წაუქარია (248);
აქ მწვანე ფერებს შერევია თვით შემოდგომა (178);
შემოდგომაც თავს იწონებს მხოლოდ მათი წყალობით (138);
შემოდგომას უდროო დროს ყინულეთი მოება (95);
შემოდგომის სურნელება ქონდრის სუნით შემოაქვს (94);
ძოწისფერში გადასული შემოდგომა იწვოდა (132);
მიეზამთრა დღე შემოდგომის (134);
შემოდგომის სამი თვე გაზაფხულში შევიდა (213);
ხეს მომწყდარა შემოდგომა, სიყვითლეში ბანაობს (227);
შემოდგომის ნაზი გრძნობით საღამს ეტყვის სამომავლოს
(242);

აი, შემოდგომა ჩემსავით შემოდგა (84).

მერაბ ბერიძის ლექსებს უცვილოდ აფერადებენ **დიალექტუ-
რი** ფორმები: გაღუარა (100), მოველი (223), გაღეხლართა (129),
გადიტარა (134), გაღუწია (134), გაღვეშვი (18). ოდოუღერი (141),
ბუტუსარი (222), ნაგუზალი (37, 136), დრამი (175), რამდის (101,
145, 158).

მეგრული უნდა იყოს ოჭვართო (217).

ქრომატიულად ამაღლებულია **არქაული** სიტყვაფორმები,
რომლებიც სიძველის კოლორიტს ანიჭებენ სალექსო ქსოვილს:
ველო (13), რბოდი (241), არს (15), სახიერ (39), რებული (132),
მიხარის (183), მოგელამუნვის (73), საწიერ (239).

მის სასიტყვეთში ჩაღრმავებისას გვერდი ვერ ავუარეთ ხა-
ტოვანი აზროვნების გამოვლენას ექსპრესიულ სიტყვათშეხა-
მებებით:

დღეს ხსნილია ლექსებისთვის (242),
გაუმარჯოს გაბზარული იდეების გადარჩენას (242),
მთვარემ ჩამოღელა ღრუბლის მკერდი (132),
ქვაზე ხავსი მიუუქულა (227),
დრო, წამებად ნაჩეხი, საათს გამოქცეული (228),
უჭკუობის თარეში სახეზეა! (231),
ოზონნაყლაპი ფიჭვები დგანან ტყის თავდავიწყებად (205),
გამომექცევა ფიქრები შენკენ, მოწყენილ ნისლებს თავს
შეაფარებს (248),
გადახუნდება ძველი არაკი (248),

უფლებას მართმევს სიჩუმე (152),

მეგონა, ჩამოტყდა ზეციდან მზის კიდე (19),

უნდა იფხიზლო, ირგვლივ როცა მგლებსაც კი სძინავთ(120)
(ეს სტრიქონებია გატანილი კრებულის სათაურად (ყდაზე ერთი სიტყვაა გამოცვლილი).... და სხვ.

მერაბ ბერიძის სიტყვათქმნადობა შემოქმედებითი პროცესის განუყოფელი ნაწილია და ავლენს ქართული ენის შინაგან ბუნებას. სიტყვაწარმოების მოდელთა წარმოდგენა, ფაქტობრივად, წარმოაჩენს ენის პოტენციურ შესაძლებლობას, რაც ენის პოეტურ სიტყვაწარმოებით სისტემაში მანიფესტირდება. მერაბ ბერიძისეული სიტყვათქმნადობა მრავალფეროვანია ამ ერთი (პირველი) კრებულის მიხედვითაც კი, ხოლო ავტორისეული ოკაზიონალიზმები უცდილად ამდიდრებენ ქართულ ენას.

დამოწმებული ლიტერატურა:

მერაბ ბერიძე, 2019 - უნდა იფხიზლო მაშინ, როცა მგლებსაც კი სძინავთ. სამცხე-ჯავახეთის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, ახალციხე, 2019.

ზექალაშვილი, კიკნაძე, 2015 - ზექალაშვილი რ., კიკნაძე ე., ზმნური ნეოლოგიზმები ქართულ პოეტურ დისკურსში. ენათმეცნიერების საკითხები, თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 2015.

შანიძე, 1973 - აკაკი შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა, თბილისი, 1973.

ნანა გონჯილაშვილი, ნესტან სულავა

კავკასიური სივრცის ქრისტოლოგიური მნიშვნელობა „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით

მოკლე შინაარსი

სტატიაში განხილულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში დამოწმებული ყველა ის გეოგრაფიული პუნქტი, გეოგრაფიული სივრცე, რომელსაც საერთოკავკასიური ინტერესების კვალობაზე, მხატვრული და ეკლესიოლოგიური მნიშვნელობა ენიჭება, რადგან ის ადგილები, სადაც წმ. ნინომ ფეხი დადგა და სამონასტრე ადგილები შეარჩია, მხოლოდ გეოგრაფიული პუნქტი არაა, არამედ ის სულიერებისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრია, რომელსაც ქართველი ერის სულიერი და ინტელექტუალური პოტენციალის წარმოშენის მისია დაეკისრა. თითოეულმა მათგანმა უდიდესი როლი შეასრულა ქართველთა ქრისტიანულ რელიგიაზე მოქცევის საქმეში. თხზულებამ როგორც ქართულ, ისე მსოფლიო კულტურას, მათ შორის კავკასიური არეალის კულტურულ სამყაროს, შესძინა როგორც რეგიონული, ასევე მსოფლიო ღირებულების კულტურული მონაპოვრები. უძველესი დროიდან მოყოლებული, საქართველოს და მის კულტურას ყოველთვის დომინანტური ადგილი ეკავა კავკასიურ სივრცეში, კავკასიელთა საურთიერთობო ენაც XIX საუკუნის 50-60-იან წლებამდე ქართული ენა იყო. საქართველოს გაქრისტიანების პროცესი სახელმწიფოებრივი სტატუსის მინიჭებამდე თითქმის სამი საუკუნე გრძელდებოდა. საქართველო იყო პირველი ქვეყანა კავკასიურ არეალში, რომელმაც ქრისტიანობა სახელმწიფო რელიგიად გამოაცხადა, რის გამოც კავკასიურ სივრცეში ქრისტიანობის მესვეურობა ხვდა წილად. ყოველივე ამის საფუძველზე საჭიროდ მიგვაჩნია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტზე პოლიტიკურ-სოციალური, რელიგიური, კულტურულ-ლიტერატურული და ენობრივი თვალსაზრისით დაკვირვება, რათა უკეთ განისაზღვროს საქართველოს სახელმწიფოებრიობის, ქართული კულტურის, ქრისტიანული რელიგიის ადგილი კავკასიურ სივრცეში. ამავე დროს, აუცილებელია იმის აღნიშვნაც, რომ „კავკასია“,

როგორც რეგიონული სივრცის აღმნიშვნელი ტერმინი-სახელწოდება, ქართულ ჰაგიოგრაფიაში მხოლოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში გვხვდება. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ გეოგრაფიული სივრცე მოწმობს, რომ საქართველოს ყოველთვის ეჭირა კავკასიის გეოპოლიტიკური ცენტრის ადგილი, როგორც ქრისტიანული აღმოსავლეთის განაპირა მხარის კულტურული ქვეენისა.

საკვანძო სიტყვები: ჰაგიოგრაფია, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, კავკასიის გეოგრაფიული არეალი და კულტურული სივრცე.

Nana Gonjilashvili, Nestan Sulava

CAUCASIAN AREA ACCORDING “CONVERSION OF KARTLI”

Abstract

This article dedicated to the geographical points, areas from “Conversion of Kartli” having the special meaning like fiction, whole Caucasian interests, because this places where Saint Nino travelled and chose places for the Churches not only geographical areas, but they are centers having spiritual, cultural and educational meaning just to show the intellectual and spiritual meaning of Georgian nation. All those places played main role in the great moment of Conversion of Kartli. This story fulfils the meaning not only Georgian, but also whole world and between them Caucasian cultural life. From the ancient past, Georgia and its cultural playing main role in Caucasian area. The language of communication between Caucasian was Georgian. The process of Conversion of Georgia, until the end of this was running whole three centuries. Georgia was the first country in Caucasia which claimed Christianity as state religion and for this Georgia become the Christian leader country in Caucasia. On the base of all of this we think the research work dedicated to the “Conversion of Kartli” has its unique meaning from the point of view of socio-political, religion, cultural-literary and linguistic, just clearly define the role of Georgian state, religion and culture in the area of Caucasia. The term “Caucasia” is mentioned only in “Conversion of Kartli”, as a term of regional meaning. Geographical area of “Conversion of Kartli” assume that Georgia was playing the role of Caucasian center as a separate country of Christian East.

Key Words: Hagiography, “Conversion of Kartli”, Geographical area of Caucasia and cultural sphere.

შესავალი. ქართული ლიტერატურის კვლევისას ყურადღებას იქცევს გეოგრაფიული სივრცის, მასთან დაკავშირებული საკითხების ასახვა და მათი მხატვრული ფუნქციის განსაზღვრა. ამ თვალსაზრისით საგანგებო კვლევას მოითხოვს ქართული პაგიოგრაფიული თხზულებების გეოგრაფიული სივრცე, რელიგიური, კულტურული, მსოფლმხედველობრივ-იდეოლოგიური და ენობრივი ფენომენი, რაც ჩვენი ქვეყნის გეოპოლიტიკურ როლს წარმოაჩენს კავკასიის რეგიონულ სივრცეში. ქართული პაგიოგრაფიის პერსონაჟები გადასერავენ აღმოსავლეთისა და დასავლეთის, სამხრეთისა და ჩრდილოეთის, საკუთრივ კავკასიურ სივრცეს, რის საფუძველზეც განისაზღვრება ქართველ წმინდანთა ადგილი საერთაშორისო მასშტაბით.

კვლევის მიზანი. ამ კუთხით ჩვენს სამეცნიერო ლიტერატურაში კვლევა არ წარმართულა და პაგიოგრაფიულ თხზულებათა გეოგრაფიული სივრცე კავკასიოლოგიური თვალსაზრისით არ შესწავლილა. ჩვენს სტატიაში განხილულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტი საერთოკავკასიური ინტერესების კვალბაზე, რადგან ის ადგილები, სადაც წმ. ნინომ ფეხი დადგა და სამონასტრე ადგილები შეარჩია, მხოლოდ გეოგრაფიული პუნქტი არაა, არამედ ის სულიერებისა და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრია, რომელმაც ქართველი ერის სულიერი და ინტელექტუალური პოტენციალი წარმოაჩინა, უდიდესი კულტურული მონაპოვრები შესძინა როგორც ქართულ, ისე მსოფლიო კულტურას, მათ შორის კავკასიური არეალის კულტურულ სამყაროს, რადგან საქართველოს და მის კულტურას, უძველესი დროიდან მოყოლებული, ყოველთვის დომინანტური ადგილი ეკავა კავკასიურ სივრცეში, კავკასიელთა საურთიერტობო ენაც XIX საუკუნის 50-60-იან წლებამდე ქართული ენა იყო. სწორედ ამ მიმართულებით, პოლიტიკურ-სოციალური, რელიგიური, კულტურულ-ლიტერატურული და ენობრივი თვალსაზრისით დაკვირვება მიგვაჩნია საჭიროდ, რათა უკეთ განისაზღვროს საქართველოს სახელმწიფოებრიობის, ქართული კულტურის, ქრისტიანული რელიგიის ადგილი კავკასიურ სივრცეში. ამავე დროს, საჭიროდ მიგვაჩნია იმის აღნიშვნა, რომ „კავკასია“, როგორც რეგიონული სივრცის აღ-

მნიშვნელოვანი ტერმინი-სახელწოდება, ქართულ ჰაგიოგრაფიაში მხოლოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში გვხვდება.

მეთოდი. ნაშრომში ვიყენებთ კვლევის მულტიდისციპლინურ მეთოდებს, სახელდობრ: ისტორიულ-შედარებითს, ანალიტიკურსა და ჰერმენევტიკულს, რათა განვსაზღვროთ კავკასიური არეალის მნიშვნელობა რეგიონის გეოპოლიტიკურ და მსოფლიოს კულტურულ სივრცეში და, შესაბამისად, საქართველოს პოლიტიკური და კულტურულ-მსოფლმხედველობრივი ადგილი კავკასიის სივრცეში.

მსჯელობა. თხზულებაში „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, როგორც ცნობილია, მთელი სისრულითაა წარმონეხილი შუასაუკუნეობრივი მწერლობის სინკრეტიზმი. მასში ჰაგიოგრაფიულ თხრობასთან ერთად საეკლესიო ისტორიაა წარმოდგენილი, აქვეა თავნეხილი სახელმწიფოს ისტორიაც, ბიზანტიური „ბასილიოგრაფის“ („მეფეთა ცხოვრების“) მსგავსი ჟანრი, ეპისტოლეები, ქადაგებები და სხვ. ამასთანავე ქართველთა მოქცევის შესახებ თხრობას და წმ. ნინოს პიროვნებას არაერთი ისეთი ეპიზოდი და პასაჟი უკავშირდება, რომლებიც კავკასიის და მასში მცხოვრები ერებისა თუ ტომების ისტორიას ასახავს და, შესაბამისად, ვითარცა უძველესი წყარო, დიდად მნიშვნელოვანი და საყურადღებოა კავკასიის საკითხებით დაინტერესებულ მეცნიერ-მკვლევართა და, ზოგადად, მკითხველთა ფართო წრისათვის.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკებში ვხვდებით ცნობებს ჰონთა/ჰუნთა შესახებ, რომლებიც ძირითადად საქართველოს ისტორიის ამბებს უკავშირდება: „მაშინ მოვიდეს ნათესავნი მბრძოლნი, ქაღდეველთაგან გამოსხმულნი, ჰონნი, და ითხოვეს ბუნ-თურქთა უფლისაგან ქუეყანაჲ ხარკითა. და დასხდეს იგინი ზანავს. და ეპყრა იგი რომელ ხარკითა აქუნდა, ჰრქჳან მას ხერკი. და შემდგომად რაოდენისამე ჟამისა მოვიდა ალექსანდრე, მეფე ყოვლისა ქუეყანისაჲ, და დაღეწნა სამნი ესე ქალაქნი და ციხენი, და ჰონთა დასცა მახვლი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, 1963: 81). როგორც თხრობიდან ირკვევა, საბრძოლოდ განწყობილი ჰონები, რომლებიც ქაღდეველებისგან იყვნენ განდევნილნი, შემოვიდნენ საქართველოს ტერიტორიაზე და ბუნ-თურქისაგან ხარკი მოითხოვეს, თავად კი ზანავში დაბანაკდნენ. გარკვეული დროის შემდეგ მეფე ალექსანდრემ დაანგრია სამი ქალაქი და ციხეები, ჰონები დაამარცხა. ამ

ეპიზოდში მოხმობილი ცნობები რამდენად შეესაბამება სინამდვილეს და რამდენადაა ჭეშმარიტების შემცველი აღნიშნული ცნობები, ჩვენი მსჯელობის საგნად არ მიგვაჩნია. მითუმეტეს, ამ საკითხის შესახებ მდიდარი სამეცნიერო ლიტერატურაა შექმნილი.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲში“ არაერთი ცნობაა დაცული, რომელიც სომხეთს, მის ისტორიასა და სივრცულ გარემოს უკავშირდება. ერთ-ერთი ცნობა გვაუწყებს, რომ მეფე თრდატის დროს მთავარეპისკოპოსი იყო იობი, შატბერდული რედაქციით - სომეხთა კათალიკოზის დიაკვანი. ჭელიშური რედაქცია ამ უკანასკნელ ცნობას არ ინახავს. აღნიშნულია, რომ რევის შემდგომ მეფობდა ბაკური, ხოლო მომდევნო მეფე იყო მისი ძმა თრდატი: „და დაჯდა მეფედ ძმად მისი თრდატ და მთავარეპისკოპოსი იყო ნერსე სომეხთა კათალიკოზისა დიაკონი იობ“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ 1963: შ. 91).

სომხეთი გვხვდება თრდატის მომდევნო მეფის, ვარაზ-ბაკურის, მეფობის შესახებ თხრობის ეპიზოდში, როცა სპარსელებმა ქართლი, სივნიეთი და გუასპურაგანი მოხარკედ გახადეს: „და მისა ზევე სპარსთა მეფისა მარზპანნი შემოვიდეს სივნიეთა და იგი ჳიდარდ უკუჯდა. და მთავარეპისკოპოსი იყო იგივე იობ. და მაშინ მოვიდა ქრამ ხუარ ბორზარდ სპარსთა მეფისა პიტიახში ტფილისად ქალაქად, ციხედ, და ქართლი მისსა ხარკსა შედგა და სომხითი და სივნიეთი და გუასპურაგანი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 92).

აღნიშნული გეოგრაფიული პუნქტები კვლავ იხსენიება ვარაზ-ბაკურის შემდგომ პერიოდზე თხრობის დროს, როდესაც ქართლში მეფობა დასრულდა: „მაშინ მცხეთად ათხელდებოდა და ტფილისი ეშენებოდა, არმაზნი შემცირდებოდეს და კალად განდიდნებოდა. სპარსნი უფლებდეს ქართლს და სომხითს და სივნიეთს და გუასპურაგანს. და კათალიკოზი იყო სამოელ და ნელად-რე შეკრბა ქართლი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 95).

ამ პერიოდთან დაკავშირებით ჭელიშური რედაქცია უფრო მეტ ცნობებს იძლევა, რომლებშიც კავკასიის რეგიონის არაერთი ქვეყანაა დასახელებული და მათთან დაკავშირებული ამბებია გადმოცემული: „და ვითარცა დაესრულა მეფობაჲ ქართლს შინა, სპარსნი განძლიერდეს და ერეთი და სომხითი დაიპყრეს. ხოლო ქართლი უმეტესად დაიპყრეს. და კავკასიანთა შევიდეს და კარნი ოვსეთისანი აიგნეს და ერთი დიდი კარი

ოვსეთვე და ორნი დვალეთს და ერთი პარჭუანს ღურძუკეთი-
სასა და იგი მთიულნი გომარდად დაადგინნეს. და სხუად ვინ-
მე კაცი დაიდგინეს მთავრად წანარეთისა ჯეკსა დამორჩილე-
ბად დასდევს მისი. და ოდეს ერაკლე მეფე მოვიდა, მაშინ
დაიმჯუნეს სპარსნი. და სპარსთა ხაზარეთისა კარნი შექმნეს
და ხაზარნი მეოტ-ყვნეს. ესე აღწერილი გამოკრებულად არს“
(„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: ჭ. 94-95). შატბერდულ რედაქ-
ციაში ეს ეპიზოდი არ შემონახულა.

სივნიეთი და გუასპურაგანი გვხვდება იმ ეპიზოდშიც, რო-
დესაც წმ. ნინო სოჯი დედოფალს წერილს ატანს მირიან მე-
ფესთან. წერილში ნათქვამია, რომ სოჯი დედოფალმა საღვთო
შური აიღო და კერპთა დაქცევა და თავისი საერისთავოს მოქ-
ცევა განიზრახა: „და წარავლინა მსწრაფლ სივნიეთად ძმისა
და ასულისა და გუასპურაგნად სტერეონისსა. და მოიყვანნა
იგინი და ნათელს-იდეს ყოველთა ბოდს შინა და იცნეს ღმერ-
თი...“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: ჭ. 101). შატბერდულ რე-
დაქციაში ეს ეპიზოდი არ გვხვდება.

კ. კეკელიძე აღნიშნავს: „...ნინო გამოყვანილია თხზულებ-
აში მთელი აღმოსავლური ამიერკავკასიის მისიონერად; ქარ-
თლ-კახეთისა და მთეულთა მოქცევის შემდეგ ის, მის მიერ
მოქცეული სუჯი დედოფლის მეშვეობით, მონათლავს ბოდბეში
აგრეთვე (ჭელიშური ვარიანტით) მთავრებს ისეთი სომხური
პროვინციებისას, როგორიცაა სივნიეთი და გუასპურაგანი“ (კე-
კელიძე, 1956: 77). კ. კეკელიძეს მიაჩნია, რომ აღნიშნული ცნო-
ბები „პირდაპირ პოლემიკას აწარმოებს“ სომხურ ტრადიციას-
თან, კერძოდ, ავტორს სურს, სომეხთაგან დამოუკიდებელი მი-
სიონერი წამოაყენოს, „შეტევაზეც კი გადადის და სომეხთა
იარაღს მათ წინააღმდეგ მიმართავს: მას ნინო ამიერკავკასიის
მთელი აღმოსავლეთის ნაწილის, კერძოდ, სომხეთის, განმა-
ნათლებლის როლში გამოჰყავს. ამის მაჩვენებელია არა მარ-
ტო ის გარემოება, რომ... ნინო ნათლავს ე. წ. რიფსიმიანთა სა-
ზოგადოებას და სივნიეთსა და გუასპურაგანს (ჭელიშური ვა-
რიანტით), არამედ ისიც, რომ მისი სამისიონერო ასპარეზი -
„ქუეყანად ჩრდილოდსაჲ“ (744) არის „ქუეყანად კავკასიათაჲ“
(759) ან, როგორც დვინელ სომეხ მიაფორს ათქმევინებს ავტო-
რი, „ქუეყანად სომხითისაჲ და მთიულეთისაჲ (744, 758)“ (კეკე-
ლიძე, 1956: 77-78).

ტექსტის მომდევნო ეპიზოდებში გუასპურაგანის მთავარი ასტირონი კიდევ ორჯერ იხსენიება, კერძოდ, როდესაც სოჯი და მთავარი მივიდნენ მცხეთაში, მოიხილეს ყოველი და აღიდებდნენ ღმერთს, „მაშინ მოუწოდა აბიათარს ასტირონ მთავარმან გუასპურაგნელმან ფარულად“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 102) და ჰკითხა, თუ რატომ მიიღო ქრისტიანობა (ეს ეპიზოდი არაა შატბერდულ რედაქციაში). ამის შემდგომ აბიათარ უამბობს იქ მეოფთ თავისი გაქრისტიანების ამბავს და „დაუკვრდა ფრიად მთავარსა ასტირონს სიტყუად იგი აბიათარ მღდელისაჲ და აღიდებდა ღმერთსა...“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: ჭ. 104). ეს მონაკვეთი შატბერდულ რედაქციაში არ გვხვდება.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში კიდევ ორჯერაა სივნიეთი ნახსენები, მხოლოდ - პიროვნების წარმომავლობის აღსანიშნად, კერძოდ, აღსასრულის წინ წმ. ნინოს სთხოვენ მოუთხროს თავისი ვინაობის, საქმიანობის და, ზოგადად, ქრისტიანობის შესახებ. მთხოვნელთა შორის იხსენიება პეროუავრი სივნიელი: „ეტყოდეს დედოფალი საღლომე უჟარმელი და პეროუავრი სივნიელი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 105); მეორეგან მაშინ, როდესაც წმ. ნინო იწეებს თხოვრებას: „მაშინ მოხოლო-იხუნეს საწერელნი საღლომე უჯარმელმან და სივნიელმან პეროუავრი“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 106). აქ ჭეღიშური არ ასახელებს კონკრეტულ პიროვნებებს.

ზემომოხმობილ ციტატებში რამდენჯერმე იხსენიება საღლომე უჟარმელი, სომეხთა მეფე თრდატის ასული, რომელიც მირიანის ძის, რევის, მეუღლეა. ბოდბეში მეოფ დასწეულბულ წმ. ნინოსთან სანახავად მიდიან „...უჟარმით ქალაქით რევ, ძმ მეფისაჲ, და საღლომე, ცოლი მისი, და ასული მისი, და ზედაადგეს მოურნედ“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 89). როგორც ირკვევა, სწორედ საღლომე უჟარმელია ერთ-ერთი დედათაგანი, ვინც წმ. ნინოს აღსასრულის წინ სთხოვს მოუთხროს თავისი ცხოვრება. საღლომე უჟარმელი იწერს წმ. ნინოს ნაამბობს და, მართლაც, „წმ. ნინოს ცხოვრების“ ზოგიერთი თავების სათაურებში ავტორად იგი სახელდება.

ყოველივე ეს მოწმობს, რომ სომხური პროვინციები და მათი წარმომადგენლები მჭიდროდ იყვნენ ქართლთან დაკავშირებული, ზოგი მთავარი ქართლში ინათლება. ეს იმიტომ, რომ ქართლი და სომხეთი ერთიან პოლიტიკურ და კულტურ

რულ სივრცედ გაიაზრება, სადაც ორი განსხვავებული სახელმწიფო თანაარსებობს, მათ შორის ურთიერთობა ნორმალიზებულია.

წმ. ნინოს პიროვნებასთანაა დაკავშირებული სომეხი, კერძოდ დვინელი, მიაფორი/ნიაფორი (დედათა მონასტრის ზედამხედველი), რომელსაც, წმ. ნინოს თქმით, ძველი და ახალი აღთქმის ცოდნით იერუსალიმში ვერავინ შეედრებოდა. ტექსტიდან ირკვევა, რომ მიაფორი წმ. ნინოს ქრისტეს შესახებ მოძღვრავდა, ესაუბრებოდა უფლის სამოსზე, ჯვარზე, ტილოსა და სუდარაზე. წმ. ნინო ამბობს: „ხოლო მე ვჰმსახურებდ მიაფორსა სომეხსა, დვინელსა, ორ წელ“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 110). მას წმ. ნინო ეკითხებოდა ქრისტეს წამების, ჯვარცმის, დაფვლის და აღდგომის შესახებ, უფლის სამოსზე, ჯვარზე, ტილოსა და სუდარაზე, „რამეთუ არავინ ყოფილ იყო, არცა იყო შორის იერუსალიმსა ზომი მისი მეცნიერებითა შჯულისა გზასა ძუელსა და ახალსა ყოველსავე“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 110). სწორედ სომეხი ნიაფორისგან შეიძენა წმ. ნინომ, თუ ვის ხედა წილად ქრისტეს კვართი („და წილით ჰხუდა ჩრდილოთა, მცხეთელთა, კუართი იგი უფლისა იესუდსი...“ - „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ 1963: შ. 112) და სად ინახებოდა უფლის სამოსი - („ჩრდილოდსა ქუეყანაჲ სომხითისა მთეულ არს, საწარმართოდ ქუეყანაჲ, საჯელმწიფოდ ბერძენთა და უეიკთაჲ“ - „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 113). ამ სიტყვებით ქართლის გეოპოლიტიკური და კულტურული მნიშვნელობაა განსაზღვრული, რადგან სწორედ ისაა მაცხოვრის კვართის მფლობელი ქუეყანა და ერი, ხოლო სივრცულად მცხეთას და მის შემოგარენს, როგორც კორნელი კეკელიძემ აღნიშნა, იერუსალიმისა და მისი წმინდა ადგილების სიმბოლურ სივრცეს ჰიეროტოპიული მნიშვნელობით წარმოგვიდგენს.

სომეხი მიაფორის პიროვნება კიდევ ორჯერ იხსენიება ტექსტში, კერძოდ, იგი აღდგომის ეკლესიის სანახავად მისულ ევფესელ დედაკაცს ეკითხება, ელენე დედოფალი გაქრისტიანდა თუ კვლავ „ბნელსა შინა არსა?“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 113). ამის შემდგომ წმ. ნინო სთხოვს მიაფორს, რომ წარავლინოს ელენე დედოფლის მოსაქცევად („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 113). ამ ფაქტსაც უდიდესი მნიშვნელობა აქვს ქართლის სულიერი მისიის განსაზღვრაში.

კ. კეკელიძე, განსხვავებით სხვა მეცნიერთა მოსაზრებისგან, რომ წმ. ნინოს სომეხ (დვინელ) მიაფორთან სასწავლად მისვლა ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების თავდაპირველი ურთიერთობის შეუგნებელი „გარდანაშთია“, სხვაგვარად ფიქრობს, რაც დიდი მეცნიერის მეტად მნიშვნელოვან მიგნებად მიგვაჩნია. მისი აზრით, „ავტორს იმიტომ მიუყვანია ნინო დვინელ მიაფორთან, რომ უკანასკნელმა თავისი პირით აღიაროს უპირატესობა ქართლისა სხვა ქვეყნის წინაშე: მას, ქართლს, ანუ, უფრო ზუსტად, „ჩრდილოთა მცხეთელთა“, როგორც სომეხი მიაფორი ამბობს, ღვთის განგებამ წილით არგუნა ისეთი დიდი სიწმინდე, როგორიცაა კუართი უფლისა, ის, კუართი, რომელსაც, ... ერთმანეთს ეცილებოდნენ სხვადასხვა ქვეყნის ქრისტიანები“ (კეკელიძე, 1956: 78-79).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ქრონიკალური ნაწილი გვაწვდის ცნობებს ქართლისაკენ მიმავალი წმ. ნინოსა და მასთან ერთად მყოფი რიფსიმესა და გაიანეს შესახებ, რომლებიც სომხეთში ეწამნენ: „და ვითარცა წარმოივლტოდა რიფსიმე ზღუად, გაძანე და ნინო და სხუანი ვინმე მათ თანა და გამოვიდეს არეთა სომხითისათა, საყოფელსა თრდატ მეფისასა, და იგინი იმარტვლნეს მუნ“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, 1963: შ. 84).

ჭელიშურ რედაქციაში ეს ამბავი მეორდება, მხოლოდ ბოლოს ერთვის წინადადება, რომელიც აკონკრეტებს მწამებლის ვინაობას და წამებულთა რაოდენობას - „იმარტვლნეს მუნ თრდატ მეფისაგან - ორმოცდა ცხრაჲ სული“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, 1963: ჭ. 84). გადარჩა მხოლოდ ერთი, სიმბოლურ არსში მყოფი მომავალი განმანათლებელი ქართლისა - ღვთისმშობლის სამყოფელში, მაყვლოვანში დამალული წმ. ნინო. „წმ. ნინოს ცხოვრებაშიც“ დაცულია ცნობა რიფსიმეს, გაიანესა და მათ თანმხლებ პირთა წამების შესახებ, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ აქ აღნიშნულია წამების ადგილი - თრდატ მეფის ბაღი და ასევე მოცემულია წამების თარიღი. წმ. ნინო მოგვითხრობს - „რიფსიმე დედოფალი და გაიანე დედა-მძუძუ და ორმოც და ათი სული წარმოვემართენით თთუესა პირველსა ათხუთმეტსა და გამოვედით არეთა სომხითისათა, სამოთხესა მას თრდატ მეფისასა. იგინი მოიკლნეს მუნ თთუესა პირველსა ოც და ათსა, დღესა პარასკევსა“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, 1963: შ. 115).

სამეცნიერო ლიტერატურაში დამკვიდრებული შეხედულების მიხედვით, წმ. ნინოს რიფსიმიანთა საზოგადოებაში მოხვედრა ქართლისა და სომხეთის ეკლესიების თავდაპირველი ურთიერთობის შეუგნებელი „გარდანაშთებია“, რაც კ. კეკელიძის მიერ უარყოფილია და მისი აზრით, აქ „შეუგნებელთან“ კი არ გვაქვს საქმე, პირიქით - საესებით შეგნებულთან, რადგან ავტორს „...სურს გვაჩვენოს, რომ სომეხთა ეკლესიის საფუძველი დაიდო იმ ადამიანთა ძეგლებზე, რომელნიც ნინოს მიერ იყვნენ მოქცეულნი და მასთან ერთად მოეკლნენ სომხეთს“ (კეკელიძე, 1956: 78), რაც რეალური ჩანს.

ტექსტში წმ. ნინოს სომხეთიდან წამოსვლის შემდგომ დასახელებულია გეოგრაფიული პუნქტი - ულოპორე, კერძოდ, სიკვდილს გადარჩენილმა წმ. ნინომ, მოისმინა რა ღვთის ნება წარმართთა მოქცევის შესახებ, დატოვა იქაურობა: „...მოვედ ულოპორეთა, და დავიზამთრე ჭირთა შინა დიდთა. და თთუესა მეოთხესა წარვედ მთათა ზედა ჯავახეთისათა...“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 115). კონტექსტი მიუთითებს, რომ წმ. ნინო ჯავახეთის მთებზე გადასვლამდე რამდენიმე თვეს ულოპორეში ატარებს, რომელიც სავარაუდოდ, იგი სომხეთის ტერიტორიაზეა საძიებელი. ცნობას ულოპორეს ადგილმდებარეობის შესახებ ვერსად მივაგენით.

„წმ. ნინოს ცხოვრება“ კავკასიასა და სომხეთს სიბნელით, კერძოდ, ცდომითა და უმეცრებით მოცულ (ქრისტიანულ ნათელს მოკლებულ) მხარედ მიიჩნევს. მეფის სამოთხეში დამკვიდრებული წმ. ნინო ამბობს: „და იყო ოდეს მოხედა ღმერთმან წყალობით ქუეყანასა ამას დავიწყებულსა ჩრდილოდსასა კავკასიათა, სომხითისა მოუელსა, რომლისა მთანი დაეფარნეს ნისლსა და ველნი არმურსა ცთომისა და უმეცრებისასა...“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 124).

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ დასასრულს, კერძოდ, მირიან მეფის „ანდერძში“, კიდევ ერთხელ მოიხსენიება კავკასია, ვითარცა კერპთაყვანისმცემლობის მხარე, კერძოდ, მირიან მეფე უბარებს თავის ძეს, რეეს: „აქ სადაცა ჰპოვნე ქუეყანასა შინა შენსა ვნებასა იგი ქართლისანი მაცთურნი კერპნი, ცეცხლითა დაწუენ და ნაცარი მათი შეასუ მათ, ვინ მათ ეგლოვდის. და ესე ამცენ შვილთა შენთა, რამეთუ მე ვიცი იგი, მწრაფლ კავკასიათა შინა ვერ დაიღუევიან“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: შ. 162). ჭელიშურ რედაქციაში ეს უკანასკნელი ფრაზა

ამგვარად იკითხება: „...რამეთუ ვიცი, ვითარმედ კავკასიათა შიგან არა დაიღვეიან არცა დასცხრებიან ბრძოლისაგან კაცთაჲსა“ („მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, 1963: ჭ. 163). ეს ეპიზოდიც, ზემოთ დამოწმებულ ეპიზოდებთან ერთად, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია, რადგან აქ დამოწმებულია „კავკასია“, რომელიც XI საუკუნემდე ქართულ წყაროებში არ გვხვდება, ისიც საისტორიო მწერლობაში, კერძოდ, ლეონტი მროველისა და სხვათა თხზულებებში.

შედეგები და დასკვნები:

ყოველივე ზემოთქმულის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1. ქართულ ჰაგიოგრაფიაში, კერძოდ „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში, კავკასიის თემა, კავკასიური სივრცე და მასთან დაკავშირებული საკითხები მრავალმხრივად აისახა: პოლიტიკური, იდეოლოგიურ-მსოფლმხედველობრივი, ენობრივი ფენომენის გათვალისწინებით;

2. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ პირველი ქართული თხზულებაა, რომელშიც დამოწმებულია ტერმინი „კავკასია“, როგორც რეგიონის აღმნიშვნელი.

3. წმ. ნინოს ღვაწლმა, რაც ასახულია „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ ტექსტში, საქართველოს გაქრისტიანების საქმეში მთელი კავკასიის მასშტაბით უდიდესი როლი შეასრულა, რადგან საქართველომ, როგორც აღმოსავლეთისა და დასავლეთის გზაშესაყარზე მდებარე ქვეყანამ, დასავლური კულტურული ორიენტაცია აირჩია.

ლიტერატურა:

კეკელიძე, 1956: კ. კეკელიძე, „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ შედგენილობა, წყაროები და ეროვნული ტენდენციები, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1956.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“, 1963: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ლ. ათანელიშვილმა, ნ. გოგუაძემ, ლ. ქაჯაიამ, ც. ქურციკიძემ და ც. ჯღამაიამ, ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, თბილისი, 1963.

**თავისუფლებისა და სამშობლოსათვის მებრძოლი გმირის
სახეაპ. გაწერელისა შემოქმედებაში
(„ამზათი“)**

მოკლე შინაარსი

ქართულ ლიტერატურაში შამილის, მთის ამაყი შვილის სახე წარმოჩნდა როგორც ერთგვარი პარადიგმა დაუმორჩილებლობისა. ამ დამოკიდებულებითაა შექმნილი აკაკი წერეთლის, ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ყაზბეგის, გრიგოლ რობაქიძის, ტიცვიან ტაბიძის, ანა კალანდაძის და სხვა მწერალთა ნაწარმოებები.

მათ გვერდითაა აკ. გაწერელის ისტორიული მოთხრობები: „იმამის ერთი დღე“, „ჩირ-იურთი“, „იმამი ღოუაში“, „ბოსკოს შეგირდი“, „ამზათი“, რომანი-მატიანე „შამილი“.

აკ. გაწერელია ნაწარმოებში „ამზათი“ დახატულია შამილის მიერ წარმოებული უთანასწორო და თავგანწირული ბრძოლის ერთი ფურცელი. მაღალმხატვრული ოსტატობით გადმოცემულია შამილისა და სამშობლოს ერთგული ნაიბის თავგანწირული ბრძოლის ტრაგიკული ისტორია. ავტორის მიზანს წარმოადგენს, ერთი მხრივ, თავისუფლებისათვის მებრძოლი გმირის სახის ჩვენება, მეორე მხრივ, თანამედროვეთათვის თავისუფლებისათვის ბრძოლის მოწოდება, რაც თხზულების შექმნის დროისათვის მეტად აქტუალური იყო.

ნაშრომში გადმოცემულია აკ. გაწერელის მოთხრობის „ამზათის“ პრობლემატიკა და მხატვრული ანალიზი.

საკვანძო სიტყვები: აკ. გაწერელია, მოთხრობები, ნოველები, ამზათი, თავისუფლებისათვის ბრძოლა

THE FACE OF A HERO FIGHTING FOR FREEDOM IN AKAKI GATSERELIA'S CREATION

("Amzati")

Abstract

In Georgian literature, the face of the proud son of Shamili, the proud son of a mountain, has emerged as a paradigm of disobedience, work of Akaki Tsereteli, Ilia Chavchavadze, Alexander Kazbegi, Grigol Robakidze, Titsian Tabidze, Anna Kalandadze and other writers works are created with this attitude.

Next to them are the historical stories of A.Gatserelia: "One Day of the Imam", "Chir-Yurt", "Imam in the Lodge", "Bosco's apprentice", "Amzati", romance-chronicle "Shamili"

Akaki Gatserelia's "Amzati" is a sheet of unequal and self-sacrificing battle produced by Shamil.

The tragic story of the self-sacrificing battle of Shamili and the faithful to the homeland Naibi is narrated with high artistic craftsmanship.

The aim of the author is to show the face of the hero struggling for freedom on the one hand, and on the other hand to urge contemporaries to fight for freedom.

The work presents problems and artistic analysis of Akaki Gatserelia's story "Amzati".

Key Words: Akaki Gatserelia, stories and novels, Amzati, struggle for freedom.

შესავალი. მხატვრულ ლიტერატურაში არაერთი მწერლის შთაგონების წყაროდ იქცა კავკასიის ხალხთა ბრძოლა თავისუფლებისათვის შამილის წინამძღოლობით.

როგორც ისტორიიდან არის ცნობილი, შამილი, კავკასიელ მუსლიმთა პოლიტიკური და რელიგიური ლიდერი, 1834 წელს იმამად აღიარეს. შამილმა შეძლო ის, რომ დაღესტანი და ჩეჩნეთი, მოგვიანებით კი ჩერქეზეთიც გააერთიანა, ჩამოაყალიბა იმამატი და 25 წლის განმავლობაში შეუდრეკლად იბრძოლა თვითმპყრობელური რუსეთის წინააღმდეგ, დაღვარა ბევრი ადამიანის სისხლი. ამ ბრძოლაში შამილი იყო შეუვალი; როგორც გარეშე, ასევე ბევრ შინა მოწინააღმდეგესაც

უმკაცრესად გაუსწორდა, ამაჟმა ნაიბმა უამრავ განსაცდელს გაუძლო, შემოიღო შარიათის კანონი, სამშობლოსათვის საკუთარ შვილსაც კი არ ზოგავდა, რუსებს მძევლად მისცა, ხოლო გამოსახსნელად სასტიკი გზა მოძებნა. კავკასიის თავისუფლებისათვის უთანასწორო ომში ჩაბმული, შეუპოვარი და უდრეკი ნებისყოფის გმირი, სამწუხაროდ, განწირული აღმოჩნდა დასამარცხებლად.

მიზანი. თავისუფლების იდეა მეცხრამეტე საუკუნის მთავარი ორიენტირი და ღირებულებაა. არაერთი ქართველი მწერლის შემოქმედებაში არის დახატული შამილი, როგორც კავკასიის ხალხთა თავისუფლებისათვის დაუცხრომელი და თავდადებული მებრძოლი ადამიანი. ქართულ ლიტერატურაში შამილის სახე წარმოჩნდა, როგორც ერთგვარი პარადიგმა დაუმორჩილებლობისა. ასეა დახატული მთის არწივის – შამილის სახე აკაკი წერეთლის, ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ყაზბეგის, გრიგოლ რობაქიძის, ტიციან ტაბიძის, ანა კალანდაძის, აკ. გაწერელიას შემოქმედებაში.

დღემდე აკაკი გაწერელიას მოთხრობები და ნოველები, რომლებიც შეეხება კავკასიელი ხალხის ბრძოლას რუსთა წინააღმდეგ, ლიტერატურათმცოდნეობითი თვალსაზრისით არ არის ნაკვლევი. წინამდებარე ნაშრომში შესწავლილი და გაანალიზებულია მწერლის ნაწარმოები „ამზათი“, რომლის მიზანი თავისუფლებისმოყვარე ადამიანის სახის ჩვენებაა.

მსჯელობა. მეოცე საუკუნის მეცნიერებაში თვალსაჩინო ადგილი უჭირავს აკაკი გაწერელიას. ის იყო ლიტერატურათმცოდნე, მწერალი, პუბლიცისტი, მეცნიერი, რომელიც აღჭურვილი იყო უდიდესი ცოდნითა და მეცნიერული კვლევისათვის საჭირო ყველა თვისებით. ნარკვევები, ესეები, პოლემიკური სტატიები, იმპრესიონისტულ-ბიოგრაფიული ეტიუდები და მხატვრული ნაწარმოებები წარმოადგენს ამ ბრწყინვალე მეცნიერის მონაგარსა და დანატოვარს, რომელსაც გვერდს ვერ აუვლის როგორც ანტიკური და ქართული ლიტერატურის, ისე ლექსმცოდნეობითა და ქართული ლექსის ბუნებისა და მეტრის შესწავლით დაინტერესებული მკვლევარი.

აკ. გაწერელიას ლიტერატურული საქმიანობის დასაწყისად უპირობოდ მიჩნეულია 1927 წელი. თავად ლიტერატორი კი თვლიდა, რომ მან ლიტერატურული საზოგადოების კარი 1926 წელს შეადო, როცა 16 ჭაბუკი, ნიჭიერებით გამორჩეული, მწე-

რალთა პირველი ყრილობის დელეგატის რანგში ნიკო ნიკოლაძისა და ვასილ ბარნოვის გვერდით იდგა

მის მხატვრულ შემოქმედებაში უდიდესი ადგილი უჭირავს ისტორიულ მოთხრობებს: „სიკვდილი ბარათაშვილისა“, „იმამის ერთი დღე“, „ამზათი“, „ჩირ-იურთი“, „იმამი ლოქაში“, „ბოსკოს შეგირდი“ „ორეული“, რომანი-მატიანე „შამილი“, ის მუშაობდა ისტორიულ რომანზე, სურდა შეექმნა „დიადი ეპოპეა“ შამილის შესახებ, მაგრამ გულდასაწყვეტია, რომ მისი ეს სურვილი აუსრულებელი დარჩა.

აკ. გაწერელიას შემოქმედებიდან ყურადღებას იპყრობს ნაწარმოები „ამზათი – ანუ სევილიის დილა მთაში“.

მასში გადმოცემულია შამილის მიერ რუსთა წინააღმდეგ წარმოებული ოცდახუთწლიანი ბრძოლის ერთი ეპიზოდი, რომლის მთავარი გმირია ჩანტის ნაიბი, ჰაზავათისათვის თავდადებული რაინდი, ამზათი.

ამზათს ავტორი ასე ახასიათებს: თავისუფლებისმოყვარე, შეუდრეკელი და ღირსეული ადამიანი, „ჰაზავათის ერთგული, თხემით ტერფამდე ფანატიკოსი, შარიათსა და ტარიკატში (რელიგიურ დოგმებში) განსწავლული, არაბულის წინებულად მცოდნე“. ამზათი ზნეობრივი გმირია: მას არასოდეს უფიქრია ჰარემზე; მის მთავარ ორიენტირს სჯულისათვის თადადება, სამშობლოსა და ცოლ-შვილის ერთგულება შეადგენდა. მისი ნაიბობის დროს გული ბოლმით ევსებოდა აღდამის ოჯახს. ათასგვარ ხრიკებსა და თინებს მიმართავდნენ მის წინააღმდეგ. მათ არც ელაში და კოჭლი დუგა ჩამორჩებოდა. ნაიბი ამზათი, ღირსეული ვაჟკაცი, სანიმუშოდ უვლიდა ხალხს, ყოველმხრივ ააყვავა ჩანტის თემი, და არა მარტო თემი, არამედ მეზობელი ქისტებიცა და სხვა ტომებიც მადლიერი ჰყავდა.

ზედმეტი პირდაპირობა, ზნეობრივი უწიკვლოება – ეს თვისებები მიაჩნდათ მექრთამეებსა და ჯაშუშებს ამზათის ნაკლად.

თავლინელმა ნაიბმა ააყვავა აული ითუმ-ყალაც და სწორედ ამიტომ მურიდები ფხიზლად ადევნებდნენ თვალს თითოეული ჩანტელის ნაბიჯს. ამზათმა იცოდა, რომ მოშურნე მტრები ჰყავდა, მაგრამ თავისი ნაკეთები კეთილი საქმეების გამო სჯეროდა, რომ მადლიერთა რიცხვი გაცილებით მეტი იყო.

მის ღირსეულ ადამიანობაზე მიუთითებს მისივე თვისებაც: თუ ვინმეს ღალატს შეამჩნევდა, დიდხანს უცდიდა, სანამ მის

გამცემლობაში დარწმუნდებოდა და მხოლოდ ამის შემდეგ უსწორდებოდა მოდელატეს.

ასეთი რწმენისა და ღირსების პიროვნების წინააღმდეგ დგას კავკასიის მეფისნაცვალ ბარიატინსკი, გენერალი ევლოკიმოვი და სამშობლოს გამყიდველი ჯაშუში დუგა. ბარიატინსკის ერთი მოარული ფრაზა ეკერა პირზე: „ფარ ნიენტე“ (საამური უსაქმურობა). გულგრილი მეფისნაცვლისათვის ომი ფლეგმიდან გამოფხიზლების უებარი საშუალებაა. ის დაცლილია იმ დიდი გრძნობისაგან, რაც მოჭარბებულად აქვს ამზათს. ამიტომ კატეგორიულად შეუძლებელია, ის მიხვდეს ამზათის თავგანწირული ბრძოლის ჟინს.

მეფისნაცვლის სახის გვერდით მხატვრული ოსტატობითაა დახატული გენერალ ევლოკიმოვის სახე. მთიელები მას „უზგდოზს“, ანუ სამთვალას ეძახდნენ ოდესღაც მთიელებისაგან მიყენებული ჭრილობის გამო. „ევლოკიმოვის თავში ათასი მელის ცბიერება დაეჭოდა, „მეორე ადამიანის გულწრფელობას სულელი თუ დაიჯერებსო“, – ფიქრობდა და ეს იყო მისი ცხოვრების ფილოსოფიის ქვაკუთხედი. ევლოკიმოვისათვის კავკასიაში ბრძოლა წარმოადგენდა სახელსა და ბრწყინვალე კარიერას და როგორც ავტორი უწოდებს, „მიაგავდა ქაღალდის მოთამაშეს, რომელსაც აზარტის დემონი უკარნახებდა – ყველაფერი მოეგო ან ყველაფერი წაეგო“.

ამ ორი ადამიანის სახის ჩვენებით ავტორს სურს დაგვანახოს დამპყრობელი რუსის სახე, იმ ხალხის სახე, რომელნიც თავისუფლებისა და სამშობლოს მოყვარულ კავკასიელებს გაწვევტას უქადდნენ.

აულ ვარანდასთან გამართული ბრძოლა დასასრულის დასაწყისად იქცა. ნაიბი ბათოკა შეუპოვარ ბრძოლაში დაიჭრა. ექსპრესიულობითა და მაღალმხატვრულადაა გადმოცემული ამ ომის სურათები. ხოლო ომის შემდეგ, ცხადია, კიდევ უფრო მძაფრი და უღმობელი იქნება მთიელთა წინააღმდეგ მტრის შემოსევა.

მიუხედავად იმისა, რომ ბარიატინსკი და ევლოკიმოვი მთიელთა მტრები არიან, ისეთი უარყოფითი დამოკიდებულება მაინც არ უჩნდება მკითხველს მათ მიმართ, როგორიც ჩანტის თემის წევრის, სამშობლოსა და ღირსების გამყიდველი დუგას მიმართ. მუქ ფერებშია დახატული ავტორის მიერ მისი უარყოფითი სახე: „ელამი და კოჭლი“, „ღვთის გლაზა“, „ბუნების მიერ შეურაცხყოფილი“, – ასე იხსენიებს ავტორი მას.

ევდოკიმოვის ჯაშუში საკუთარ ხალხს დაუპირისპირდა და იმამის ერთგული ნაიბის, ამზათის მოკვლასაც კი შეჰპირდა. ევდოკიმოვმაცა და ბარიატინსკიმაც კარგად იციან, რომ ამზათის მოსპობითა და მოკვლით, შამილის სიძლიერეს შეასუსტებენ და ბოლოს გაანადგურებენ კიდევ. არაფერია იმაზე უღირსი საქციელი, ვიდრე ევდოკიმოვის განზრახვა, მოესპო ჩანტის ნაიბი მისივე თემის მეოხებით. მაცდური და ვერაგი მტერი კი, არანაირ ღირსებას არ ფლობს საიმისოდ, რომ ღირსეულს უღირსი ხერხით არ ებრძოლოს.

ავტორი მტრის ჩანაფიქრსა და ჯაშუში ღუგას გადაწყვეტილებასა და მოლაპარაკებას აფასებს ერთი ფრაზით: „აირეკლა ტრაგიკული ხასიათი კავკასიური ილიადისა.“ თუ არა დალატს, სხვას რას შეეძლო ციხე შიგნიდან გაეტეხა, რა ძალა დაამარცხებდა მთიელთა თავგანწირვას? ავტორის მიერ ამზათის უნაკლო მხატვრული სახის ჩვენების შემდგომ უფრო სამწუხაროა და ტრაგიზმით სავსე დიდი დალატით მომხდარი ამბავი, რაც შინაგამყიდველმა, თავისი ხალხის მტერმა, ღუგამ მტრის სასარგებლოდ ჩაიდინა.

თავისუფლება ძვირი ღირს, მისი ფასი უდიდესია, იცის ამზათმა. ამიტომაც გაღიაში მომწყვდეული ცხოველივითაა, ფიცხელი და დაუნდობელია მისი ბოლო ჰაზავათი, ის მარტო, სრულიად მარტო ცდილობს გამკლავებას მტერთან და ეძებს გამოსავალს: „ამზათის თვალის გუგები ისე არეულიყვნენ ხის გაშლილ ყვავილებში, როგორც ღელიანში განაბული ფოცხვერის თვალები“. მისი თვალები იმახსოვრებენ მოდალატეთა სახეებს, მისადმი „ღვარძლმოსილებს“, გული სიბრაზითა და ბრბოსადმი ზიზღის გრძნობით ევსება, გრძნობს, რომ მოახლოებულია უდიდესი გასაჭირის უამი. ხვდება, რომ დაამარცხდება, მაღალმხატვრულადა დახატული მისი განცდა: „ამზათის თვალებს ჯერ სიფითრე გადაეკრა, შემდეგ კვლავ ცისფრად აკიაფდნენ, შემდეგ ისევ სიფირემ იმძლავრა და ნაიბის თვალები ამბობდნენ, რომ ეს უკანასკნელი გაბრძოლება იყო, უკანასკნელი ჰაზავათი მისი“.

ბრძოლა წაგებულია, ამზათი დაამარცხა მტერმა მის ოჯახში გამოზრდილი მოდალატის ხელით. სინანული იპყრობს მის გულს, რადგან იცის, რომ სამშობლოს გამცემ ქაჯებს ზურგს უმაგრებენ რუსის ზარბაზნები. ამზათმა ისიც იცის, რომ მოდალატე უნდა დაისაჯოს, მაგრამ ამ მძიმე წუთებშიც არ დალატობს ვაჟკაცის პრინციპს და მთაში მიღებული წესის მი-

ხედვით, უღირსს ტყვია არა გულში, არამედ ზურგში უნდა დაახალოს. ჯიქივით დაძაბული, შინაგანი ბედისწერით აყვანილი ემზადება სამკვდრო-სასიცოცხლო ნახტომისათვის მთის ლაღი ბუნების შვილი და მშვენიება. მან ჯაშუშ დუგას მეხუთე ვაჟი, მოკლა. ზუსტად ნასროლი ტყვიით ზურგი შეუნგრია.

მოღალატე დასაჯა, მაგრამ მისი სული ტყვეობას ვერ შეეგუება, სწორედ ამიტომ დიდი სულიერი მღელვარების შემდეგ, მიიღო გადაწყვეტილება: ცოლ-შვილთან და ერთგულ ძმის-შვილთან ერთად სულის სიმტკიცით, რწმენითა და ალაჰისადმი ერთგულებით, დაამარცხოს მტერი. თუ ფიზიკურად დამარცხდა, მორალურად უთუოდ უნდა გაიმარჯვოს.

მას ურჩევნია, ერთგულ ცხენთან და ოჯახთან ერთად მოკვდეს, მაგრამ არ დანებდეს. თითქოს ცხოველიც გრძნობს პატრონის განწყობას. ცხენიც კი, რომელსაც არ უყვარდა ხრამიდან გადახედვა, თითქოს ესმის პატრონის სულის მოძრაობა: „კისერი წაიგრძელა, მგელივით ჩაქინდრა თავი და ნაიბის ჯაღაბი სახლის უკან, უფსკრულისაკენ გააქანა.“

იუთუმ-ყალას უფსკრულში დასრულდა ამზათისა და მისი ოჯახის სიცოცხლე. საინტერესოა ნაწარმოებში ამზათის ძმის შვილის – შამას სახეც. ის, მიუხედავად იმისა, რომ ჯერ კიდევ პატარაა, იბრძვის დაუძინებელი მტრის წინააღმდეგ და დამარცხების შემდეგ, ერთი წუთითაც არ გაუვლია გუნებაში უკან დახევა და ბიძასთან დარჩა „ცხოვრების უკანასკნელ გადასარბენზე“.

აკ. გაწერელია ნაწარმოებში ორჯერ იმეორებს შეგონებას: „ვინც შედეგზე ფიქრობს, იგი მხდალია“. ამზათს თავი გადაღებული აქვს თავისუფლებისა და ღირსებისათვის, სამშობლოსათვის და მისთვის სიკვდილიც არ არის დასასრული. ის არც ფიქრობს შედეგზე. ალაჰის მაღლს ზიარებულმა ვაჟკაცმა იცის, რომ პირნათელი წარსდგება უზენაესის წინაშე მარადიულ სამყოფელში.

უდიდესი ტრაგედიაა, როცა ბრბოდქცეული ადამიანები თავისი ხელით კლავენ თავისსავე მშველელსა და გადამრჩენს.

მთის ლაღი ბუნების შვილი და მისი მშვენიება, საჩაჩნოსა და დაღესტნის მტრებთან შეურიგებელი მებრძოლი შურმა და დაღალტმა იმსხვერპლა. არ იგუეს თავლინელი ნაიბი სამშობლოს მტრებმა, ვერ აიტანეს მისი ნიჭი, ჭკუა და ბრწყინვალება, - გულდაწყვეტილი წერს ავტორი.

ჰამზათის ტრაგედია ერთი ადამიანის ხვედრი როდია, ამ ტრაგედიაში იკითხება ზოგადად ყველა თავგანწირული, სამშობლოს ერთგული გმირის სევდიანი და ტკივილიანი ამბავი.

ნაწარმოებს ერთგვარად აჯამებს ავტორის მინაწერი ეპილოგის მაგიერ, რომელშიც აკაკი გაწერელია ტკივილნარევი გრძნობითა და პატივით იხსენიებს ამზათს, როგორც თავად უწოდებს, თავლინელ ძმას, ხოლო მის ბედს მისივე ქვეყნის ბედის თანაზიარად აღიქვამს: „შენი ხვედრი შენი ღამაში ქვეყნის საერთო ბედის ნაწილია“, – მიმართავს მას. ავტორის მიზანი ნათელია: ამ სტრიქონებით უკვდავოს გმირის სახელი. რადგან ჩრდილოეთ კავკასიის აუღში მომხდარი ტრაგედია ზოგადად კავკასიელი ხალხის სატკივარია, ჩენების მსგავსად, არც ქართველებს დასდგომიათ კარგი დღე რუსის ხიშტის წინააღმდეგ ბრძოლაში. კავკასიელთა მძიმე ხვედრი მოძალადე მეზობლების ავი ზრახვების წყალობით ერთი საერთო გასაჭირია.

ამ მინაწერშივე ავტორი სვამს მარად აქტუალურ საჭირობოტო საკითხს. მისი აზრით, სვებედნიერი ის კი არ არის, ვინც ჰაზავათს ეწევა, არამედ ნაძირალათა ბრბო, რომელიც ყველა დროსა და ყველა ვითარებაში მზად არიან მოსპონ ღირსეულნი. ბრბო „ხანჯლებს მაშინ იშიშვლებს, როცა მას ქვეყნის მტრის ძალა უმაგრებს ზურგს და ეს ბრბო მუდამ მზად არის ყველა თავმოყვარის, ნიჭიერისა და ჰაზავათისათვის თავდადებულის დასაღუპავად“. ეს მტკივნეული საკითხი არა მარტო ჩრდილო კავკასიელი, არამედ ქართველი ხალხის მარადიული სატკივარიცაა.

ნაწარმოები დაწერილია უადრესად ლაკონიური, მაღალმხატვრული ენით, შემკულია მხატვრული ხერხებითა და საშუალებებით. რაც ნაწარმოებს სასიამოვნო წასაკითხს ხდის.

აკ. გაწერელიას ამ ნაწარმოების წერა 1940 წელს დაუწყო, ხოლო მეორე თარიღად მითითებულია 1970 წელი. ეს ფაქტი იმაზე მეტყველებს, რომ მას, როგორც შემოქმედს, არასოდეს გადაუხდია ხარკი და თავისი შემოქმედებითი ნაფიქრალი არასოდეს გაუმრუდებია.

დასკვნა. შამილის სახის ლიტერატურაში შემოტანით მწერალმა მოახერხა საბჭოთა ეპოქაშიც შეეხსენებინა თანადროული საზოგადოებისათვის იმ დაუღალავი ბრძოლის შესახებ, რომელსაც კავკასია და საქართველო ეწეოდა რუსეთის წინააღმდეგ დაუღალავად და უკომპრომისოდ. ცხადია, მწერლისაგან

ეს ნაბიჯი, გარკვეულ რისკთანაც იყო დაკავშირებული და ის ამ ნაბიჯზე სრული შეგნებითა და სამშობლოს თავისუფლების სიყვარულით მიდიოდა, რაც მის მიმართ, როგორც ხელოვანისა და ადამიანის მიმართ, კიდევ უფრო მეტი პატივისცემით განგვაწოებს.

ლიტერატურა:

1. გაწერელია, 1985 – გაწერელია აკ. ნოველები და მოთხრობები. თბილისი, 1985;
2. გაწერელია აკაკი. შამილი 1962 // რჩეული ნაწერები: [ტ.] 1: წერილები და ნარკვევები, ლიტერატურული ძიებანი, პორტრეტები. ა. გაწერელია. - თბილისი, 1962;
3. ხუნდაძე სიმონ. აკაკი გაწერელია, 1934 // მნათობი. - თბილისი, 1934. - 10. გვ. 184-185.

ლუციფერისა და ანგელოზის ურთიერებადამახილი
(აკ. გაწერელისა შემოქმედებითი პორტრეტისათვის)

მოკლე შინაარსი

მეოცე საუკუნის მკვლევართა შესახებ საუბრისას შეუძლებელია გვერდი ავუაროთ აკაკი გაწერელისა მეცნიერულ და ლიტერატურულ საქმიანობას. უადრესად რაფინირებული და ფართო განათლების მქონე მკვლევარი თავს უპირველესად მწერლად მიიხსენებდა. მეცნიერულ-კრიტიკულ ნაშრომთა გვერდით ღირებულია მისი ლიტერატურული ნაწარმოებები.

მხატრულ ნაწარმოებთა თემატიკა მრავალმხრივი და ორიგინალურია, სტილი დახვეწილი – რაფინირებული.

დღემდე ამ უთვალსაზიროესი მკვლევრისა და მწერლის შემოქმედება, ისევე როგორც მისი მეცნიერული ნაშრომები, სათანადოდ არ არის შესწავლილი. წინამდებარე ნაშრომი ამ ხარვეზის გამოსწორების მცდელობაა.

ნაშრომში განხილულია მისი ნოველებისა და მოთხრობების პრობლემატიკა.

საკვანძო სიტყვები: აკაკი გაწერელია, მეცნიერული და ლიტერატურული საქმიანობა, ნოველები, მოთხრობები.

Makvala Davitadze

**THE DIALOGUE BETWEEN LUCIFER AND THE ARCHANGEL
FOR CREATIVE PORTRAIT OF AKAKI GATSERELIA**

Abstract

Talking about twentieth-century scholars, it is inconceivable not to discuss the scientific and literary activities of Akaki Gatserelia. A scholar with a highly refined and broad-based education, he considered himself primarily a writer. His literary works are valuable alongside his scientific-critical works. The themes of his works are versatile and original, the style delicate - refined.

Up to this date, the creations of this most notable researcher and writer, as well as his scholarly works, have not been properly inspected. The present work is an attempt to correct this flaw.

The work discusses the problematics of Akaki Gatserelia's novels and short stories.

Key Words: Akaki Gatserelia, the scientific and literary activities, novels, short stories.

შესავალი. რამდენიმე მეცნიერთან წამიკითხავს წუხილი იმის თაობაზე, რომ ქართული ლიტერატურის მკვლევართა შორის იშვიათად იხსენიება დიდი მეცნიერი და ფილოლოგი-სი აკაკი გაწერელია. არადა, ქართული მეცნიერული აზრისა და მხატვრული სიტყვის ისტორიაში უდიდესი, გამორჩეული ადგილი უჭირავს მას, მეოცე საუკუნის ლიტერატურათმცოდნეს, მწერალს, პუბლიცისტს, მეცნიერს. ის იყო საინტერესო პიროვნება, ფართო ცოდნითა და სიღრმით. ნარკვევები, ესეები, პოლემიკური სტატიები, იმპრესიონისტულ-ბიბლიოგრაფიული ეტიუდები და მხატვრული ნაწარმოებები წარმოადგენს მის ბრწყინვალე დანატოვარს.

მიზანი. დღემდე აკაკი გაწერელიას, ამ უთვალსაჩინოესი მკვლევრისა და მწერლის, შემოქმედება, ისევე როგორც მისი მეცნიერული ნაშრომები, სათანადოდ არ არის შესწავლილი. წინამდებარე ნაშრომი ამ ხარვეზის გამოსწორების მცდელობაა. ნაშრომში განხილულია მისი ნოველებისა და მოთხრობების პრობლემატიკა.

მსჯელობა.აკ. გაწერელია დაიბადა ფოთში 1909 წელს, გარდაიცვალა 1996 წელს. დაამთავრა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფილოლოგიური ფაკულტეტი 1932 წელს.

1934 წლიდან მუშაობდა სახელმწიფო გამომცემლობებში, შემდეგ შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტში, თეატრალურ ინსტიტუტსა და თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში, აგრეთვე აღ. პუშკინის სახელობის პედაგოგიურ ინსტიტუტში, სადაც 1957 წლიდან ხელმძღვანელობდა საზღვარგარეთის ლიტერატურის ისტორიის კათედრას და სიცოცხლის ბოლომდე ასრულებდა თავის მოვალეობას. ლიტერატურულ სარბიელზე გამოვიდა 1927 წლიდან. ავტორია მონოგრაფიებისა: ნიკოლოზ ბარათაშვილი - 1945წ., გრიგოლ ორბელიანი - 1957წ., ვაჟა-ფშაველა - 1961წ.; აქვს გამოკვლევები ქართული ლექსთწყობის საკითხებზე,

ფუნდამენტური ნაშრომი ქართული კლასიკური ლექსი - 1953, მნიშვნელოვანი ღვაწლი მიუძღვის ტექსტოლოგიაში, გამოსცა პ. იოსელიანის „ცხოვრება გიორგი მეცამეტისა“ - 1936 წ., გრიგოლ ორბელიანის პირადი წერილების ორი ტომი, მომზადებული ჰქონდა სხვა ტომებიც, რომლებიც, სამწუხაროდ, დაკარგულია. მას ეკუთვნის მოთხრობები და ნოველები: „ჩირიურთი“, „იმამი ღოქაში“ - 1942წ., „ბოსკოს შეგირდი“ - 1942წ., „სიკვდილი ბარათაშვილისა“ - 1945წ., 1960 წ. გამოაქვეყნა ნოველები, 1972 წელს - მოთხრობა „შამილი და მისი ნაამბობი“. იყო ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი (1954).

მიმაჩნია, რომ, აკ. გაწერელიას ლიტერატურული საქმიანობის დასაწყისად, უნდა ჩავთვალოთ 1926 წელი. ამ წელს 16 ჭაბუკი, ნიჭიერებით გამორჩეული, მწერალთა პირველი ყრილობის დელეგატის რანგში ნიკო ნიკოლაძისა და ვასილ ბარნოვის გვერდით იდგა. ამ ფაქტს მთელი ცხოვრების მანძილზე სიამაყითა და სიამოვნებით იხსენებდა. იხსენებდა მაშინაც, როცა ის ჩემი მასწავლებელი და უფროსი მეგობარი იყო. „ფილოლოგიაში მე ხელდასხმული ვარ კორნელი კეკელიძისა და სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ, ივანე ჯავახიშვილი კი ისეთივე სათაყვანებელია ჩემთვის, როგორც ილია ჭავჭავაძე“. გრიგოლ ფილიმონის ძე წერეთელს კი, ანტიკური ხელოვნების უზადო მცოდნეს, თავის უსაზღვრო სიყვარულად მიიჩნევდა და მისადმი ერთგული დარჩა თავისი ცხოვრების მანძილზე. სულის არისტოკრატი, ასე მოიხსენიებდა ხოლმე ჩვენთან, სტუდენტებთან, თავის მასწავლებელს – გრიგოლ წერეთელს.

ბატონი აკაკი გაწერელია იყო კლასიკურ კულტურასა და მწერლობაზე ორიენტირებული, ანტიკური ლიტერატურის უზადო მცოდნე, უგანათლებულესი პიროვნება. გარკვეულწილად ეპატაჟური, გარკვეულწილად გამომწვევი, მახვილი სიტყვისა და ირონიის ოსტატი, ამავედროულად მიაშიტი, ემაწვილური ჟინითა და ემოციით სავსე. მისთვის უცხო იყო მონური ქედის მოხრა, ფეხქვეშ გაგება, მლიქვნელობა. ის იყო ღირსეული მეგობრობის ნიჭით დაჯილდოვებული. მეგობრობდა არაერთ ქართველ მწერალთან, მაგალითად, კონსტანტინე გამსახურდიასთან და იმდენად ახლოს იყვნენ ერთმანეთის სულიერებასთან, რომ დიდმა კონსტანტინემ თავისი შვილი, საქართველოს პირველი პრეზიდენტი, ზვიადი, მოანათვლინა პავლე ინგოროყვასთან ერთად.

ილია ჭავჭავაძისა და პოლ ვალერის მოტრფიადისათვის, სწორედ პოლ ვალერი წარმოადგენდა იდეალს. ხშირად მიფიქრია, მისი ნიჭისა და ერუდიციის ადამიანს კიდევ უფრო მეტი უნდა დაეწერა და შეექმნა. ამ შემთხვევაში, მასზეა ხალხური სიბრძნით ნათქვამი ანდაზა: „სანამ ჭკვიანმა გზა გაზომა, გიჟმა ხიდი გადაირბინაო“. სწორედ ღრმა განათლება, ფაქიზი ლიტერატურული გემოვნება იყო მიზეზი იმისა, რომ წერდა სიფრთხილით, წერდა დიდი ხნის ფიქრისა და გონებაში ასჯერ გაზომის შემდეგ. მას სახელად და დიდებად 324 გვერდიანი მონოგრაფიაც ეყოფოდა ქართული კლასიკური ლექსის შესწავლას რომ მიუძღვნა (ქართული კლასიკური ლექსი. მახვილი, რითმა, სტროფი), აგრეთვე უდიდესი შრომის შედეგია მისი 450 გვერდიანი ნაშრომი „ნარკვევები, პორტრეტები, ლექსთმცოდნეობა“.

ამჯერად ჩვენი ყურადღების საგანს წარმოადგენს აკ. გაწარელიას მხატვრული სიტყვა – მისი ნოველები და მოთხრობები. თავადაც თავს ჯერ მწერლად, შემდეგ კი მკვლევრად და მეცნიერად მიიხნევდა. არასოდეს დატოვო შენს ნაწერში დაუმუშავებელი ფრაზა, არ გადადო მისი გარანდვა, მერე გაგაწამებს; არასოდეს არ დაიწყო წერა, თუ შინაგანად მოუმზადებელი ხარ. და კიდევ ერთი: მხოლოდ სუფთა ქაღალდზე წერე, ქაღალდის ხარისხი ხანდახან უშუალოდ მოქმედებს ნაწერის შინაარსზე – უშურველად არიგებდა დამწეებ მწერლებსა და კრიტიკოსებს, მათ შორის გურამ ასათიანს.

და რაც მთავარია, ბატონი აკაკი წარმოადგენდა ღრმა შინაგანი დიალოგების უნარის მქონე ადამიანს. აწმყო და გარემო არ იყო მისი სულიერების დაამების წყარო. წარსულის დიდ აჩრდილებს ემუსაიფებოდა: დანტე, პასკალი, როზანოვი, ნილს ბორი, პოლ ვალერი და სხვ. მცირე ჩამონათვალია, ფიქრს რომ უამებდა ღრმად ერუდირებულ მეცნიერსა და შემოქმედს...

აკ. გაწარელიას მხატვრული შემოქმედება სამ მძლავრ ნაკადს წარმოადგენს. ანტიკური და ბიზანტიური კულტურის სიდიადითა და შთაბეჭდილებითაა ნასაზრდოები არაერთი ნაწარმოები, მაგ. „ფაიდას გამოცხადება“, რომელსაც რომანი-ეტიუდი უწოდა. ცნობილია მისი დამოკიდებულება და უდიდესი სიმპათია ნეტარი ავგუსტინეს პიროვნებისა და მემკვიდრეობის მიმართ. სამწუხაროა, რომ მას აუსრულებელი დარჩა უდიდესი სურვილი, დაეწერა მონოგრაფია ავგუსტინეს შესა-

ხებ. მისი ბედისწერა იყო ალბათ ის, რომ ის არ ფლობდა არც ერთ ევროპულ ენას, რამაც გარკვეულწილად შეაფერხა და ვერ დაასრულებინა ეს დიდი საქმე.

მეორე ნაკადს მისი ისტორიული მოთხრობები შეადგენს (სიკვდილი ბარათაშვილისა, იმამის ერთი დღე, ამზათი, ჩირიურთი, იმამი ღოჯაში, ბოსკოს შეგირდი; ორეული, ნაზარის უკანასკნელი ღოცვა). გულდასაწყვეტია მისი მეორე, დიდი, ვერშეუსრულები სურვილი, შემოქმედებით-სამწერლო საქმეში, შეექმნა შამილის შესახებ დიდი რომანი, როგორც თავად ამბობდა ხოლმე ეპოპეა.

საჭირო დროს მოიხელთებდა თუ არა, თითქოს აზუსტებდა და ერთგვარად აკვირდებოდა მოსაუბრეებს. ყვებოდა საინტერესო დეტალებს თავისი მომავალი რომანიდან... ესათუთებოდა შამილის აჩრდილს, როგორც კავკასიის თავისუფლებისათვის მებრძოლ იდეალურ რაინდს... შამილს უძღვნა მან თავისი ისტორიული მოთხრობები: „იმამის ერთი დღე“, „იმამი ღოჯაში“, „ბოსკოს შეგირდი“.

თავისუფლების იდეა მეცხრამეტე საუკუნის მთავარი ორიენტი და ღირებულებაა. არაერთი ქართველი მწერლის შემოქმედებაში არის დახატული შამილის სახე, სახე კავკასიის ხალხთა თავისუფლებისათვის დაუცხრომელი და თავდადებული მებრძოლი ადამიანისა. ქართულ ლიტერატურაში შამილის სახე წარმოჩნდა, როგორც დაუმორჩილებლობის პარადიგმა. ასეა დახატული მთის არწივის – შამილის სახე აკაკი წერეთლის („შამილის სიზმარი“), ილია ჭავჭავაძის, ალექსანდრე ყაზბეგის, გრიგოლ რობაქიძის, ტიციან ტაბიძის, ანა კალანდაძის და სხვათა შემოქმედებაშიც. აკაკი გაწერელიას ნაწარმოებებში დახატული სახე იმამისა მონუმენტური და ადამიანური ღირსებებითაა სავსე. ნაწარმოებს „იმამის ერთი დღე“ ეპიგრაფად წამძღვარებული აქვს აპ. რუნოვსკის დღიურის ჩანაწერი, რომელიც 1861 წლით თარიღდება: „თხემით ტერფამდე ფილოსოფოსი-სტოიკოსი. უღარიბესი და უღელვებელი ფაკირი მთელს ქვეყანაზე. თავისსავე თავის ტყვე“ – ეს მინაწერი ავტორის ხერხია, რომ შეამზადოს მკითხველი შამილის დიდებულების სისრულით აღსაქმელად. აღწერს 1858 წლის ზამთრის ერთ სუსხიან დღეს ვედენოში და შამილს, უმკაცრეს სტოიკოსს, გვიხატავს ადამიანურად თბილი დამოკიდებულებით. ეს დამოკიდებულება იკითხება შამილის ქცევა-მანერებში თავის საყვარელ კატასთან მიმართებაში. „გაუფანტავი მოწყენა არ-

გუნა შამილს უზენაესმა“, - წერს ავტორი, და მეტაფორული ფრაზით ხატავს გარემოს, რომელშიც შამილი იმყოფება: „მისი სარკმლიდან კარგად ჩანს დათოვლილი ჩერმოილაში, ჟამიდან ჟამზე არემარეს ყვაეები გადაუფრენენ“. ყვაეების გადაფრენა ერთგვარი აღგებორობაა მტერთა შემოსევისა.

ნაწარმოებში „იმამი ღოუაში“ რუსებთან ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ დამარცხებული შამილის სახეა დახატული, რომელიც ტყვეობისა და დამარცხების შემდეგაც ზვიად ბუნებასა და წონასწორობას რომ ინარჩუნებს. რა თქმა უნდა, ოპერაში, წარმოდგენის დროს ღოუებსა და პარტერებში წარმოთქმული რეპლიკებიც წვდება მის ყურს: აი, გმირის ტიპი!

არა ეს ავაზაკის ტიპია! მოწამის ტიპია! რა უძირო სევდაა... რუს ქალბატონთან ორიოდე ფრაზით გასაუბრება ვერ წყვეტს მთის ამაყი არწივის ფიქრს. კარეტაში ჩამჯდარი იმამი თითქოს თავის თავს ელაპარაკება: „მხოლოდ უზენაესის კარნახით გადახდილი ომია ტკბილი და მწარეც... ვაღლაჰ!“ ავტორი შამილის სახეს უდიდესი ხელოვნებითა და სიდიადით აღწერს და ბოლოს ერთგვარად აფასებს: „გალიაში მოვლემარე ღომი, რომელსაც ძველი ბუნაგი ეზმანება“. „ბოსკოს შეგირდის“ ფინალში აკ. გაწერელია ერთგვარად აჯამებს და კრავს შამილის სახეს: „ოცდახუთი წელი ვმეთაურობდი პაზავათს, დავმარცხდი, მაგრამ საიქიოში პირნათლად წარვსდგები უზენაესის წინაშე. აკი მან დააწესა კანონი, რომელიც რწმენისთვის გადახდილ ომს თუ ჯამბაზის თვალმაქცობასაც ერთნაირად უაზროსა ხდის. ჩვენ ყველანი სათამაშო ვართ განგების ხელში!... მსმენელისათვის გაუგებარი დარჩა კანონის სახელი. შამილი მიუხვდა მათ, ტახტის ზურგს მიეყრდნო და გასაგონად წარმოთქვა: „აღ-მავთ“ (სიკვდილი). მოხმობილი კონტექსტი დინამიკურად, ექსპრესიულად და ღრმა აზრითაა დატვირთული. აქ იჩენს სწორედ თავს ავტორის ღრმა, მხატვრული ოსტატობა.

უდიდესი ტრაგიზმითა და ფსიქოლოგიური ხედვითაა დახატული თავისუფლებისმოყვარე კავკასიელი ნაიბის ამზათის სახე ნაწარმოებში, რომელსაც ავტორმა „ამზათი – ანუ სევილიის დილა მთაში“ უწოდა.

ნაწარმოებში ცოცხალი, იდეალური სახეა დახატული ნაიბისა, რომელმაც ტყვედ ჩავარდნას სიკვდილი არჩია. „ცხენზე შემოისვა ცოლ-შვილი, პატარა ძმისშვილი შამა და ამზათის ჯალაბი ორბივით გაქროლებული ცხენითურთ ითუმ-ყალას

უფსკრულში გადაეშვა“, - ასეთი ყრუ სიჩუმითა და მრუმე ფერებით ხატავს ავტორი გაპარტახებული აულის სურათს.

ავტორი აღნიშნულ ნაწარმოებს ორიგინალური მინაწერით ავსებს, რომელსაც ეპილოგის მაგიერი უწოდა და რომელშიც გადმოცემულია მისი, როგორც ადამიანის დამოკიდებულება ამზათის სახელისა და გმირობის შესახებ: „ამზათის სახელი და გმირობა შემოუნახავთ მარტოოდენ კავკასიის ომის მტკვრ-მიყრილ მატიანეებს“, ხოლო ამზათს თავლინელ ძმას უწოდებს: „მე შენ გიგონებ, თავლინელო ძმაო, ამ სტრიქონებში“; ბოლოს კი ასეთივე უშუალოდ მიმართავს არა მხოლოდ ამზათს, არამედ ზოგადად მკითხველსაც. მიმართვა მხატვრული სიტყვისა და პატრიოტული აზრის უბრწყინვალესი ნიმუშია: „სვებედნიერნი ისინი კი არ არიან, ვინც ჰაზავას ეწევიან, არამედ ნადირალათა და გარეწართა ბრბო, რომელიც ხანჯლებს მაშინ იშიშვლებს, როცა მას ქვეყნის მტრის ძალა უმაგრებს ზურგს და ეს ბრბო მუდამ მზად არის ყველა თავმოყვარის, ნიჭიერისა და ჰაზავათისათვის თავდადებულის დასაღუპავად. ნურაფერს გაიკვირვებ შენს მარადიულ ძილში, თავლინელო ვაჟკაცო. შენი ხვედრი შენი ღამაზი ქვეყნის საერთო ბედის ნაწილია მხოლოდ“. ამ მაღალმხატვრულ და ღრმა ფილოსოფიური აზრის სიტყვებში აშკარად ჩანს ავტორის პიროვნული დამოკიდებულება სამშობლოსა და თავისუფლების მიმართ. უდავოდ, ავტორი გმირობის პორტრეტის ხატვის დიდოსტატია.

უადრესად საინტერესო, ორიგინალური და მნიშვნელოვანია მის შემოქმედებაში ტრაგიზმით გაუღენთილი ნაწარმოები „ნაზარის უკანასკნელი ღოცვა“.

ხშირად ყოფილა, ჩემთან, როგორც მოწაფესთან, საუბრისას ხაზგასმით აღუნიშნავს ამ ნაწარმოების სიყვარული.

ნაწარმოებში გადმოცემულია ტრაგიკული ამბავი, მიტროპოლიტ ნაზარის დახვრეტა 1924 წელს. მიტროპოლიტი ნაზარი (ერისკაცობაში იოსებ ლეჟავა), დაიბადა იმერეთის სოფელ ჯიხაიშში. მან მიიღო სასულიერო განათლება. ოჯახის წევრების ტრაგიკული გარდაცვალების შემდეგ, 1904 წელს ბერად აღიკვეცა. 1918 წელს დადგინდა ქუთათელ მიტროპოლიტად. მონაწილეობდა 1917 წელს საქართველოს სამოციქულო ეკლესიის ავტოკეფალიის აღდგენაში. 1921 წლის თებერვალში, საბჭოთა რუსეთის ინტერვენციის პერიოდში, თბილისის სიონისა და მცხეთის სკეტიცხოვლის განძეულობა ქუთაისში გახიზნეს და დამარხეს ბაგრატის ტაძრის ძირში მდებარე ნაზარის სამი-

ტროპოლიტო რეზიდენციის ეზოში. ბოლშევიკებმა განძს მიაგნეს, ნაზარი დააპატიმრეს და დახვრეტა მიუსაჯეს, რომელიც შემდეგ პატიმრობითა და პირადი ქონების კონფისკაციით შეეცვალა. 1924 წლის აპრილში ამნისტიის საფუძველზე გათავისუფლებული ნაზარი სამწყსოს დაუბრუნდა, მაგრამ იგი კვლავ დააპატიმრეს 1924 წლის 2 აგვისტოს. რამდენიმე კვირის დაკითხვისა და პატიმრობის შემდეგ, მიტროპოლიტი ნაზარი და მისი თანმხლები სასულიერო პირები (დეკანოზი გერმანე ჯაჯანიძე, დეკანოზი იეროთეოზ ნიკოლაძე, მღვდელი სიმონ მჭედლიძე და დიაკონი ბესარიონ კუხიანიძე) ქუთაისის მახლობლად, საფინხიის ტყეში დახვრიტეს იმავე წლის 1 სექტემბერს. 1995 წელს საქართველოს საეკლესიო კრებამ მოახდინა მიტროპოლიტ ნაზარისა და მასთან ერთად მოკლულ სასულიერო პირთა კანონიზირება, ხსენება დაწესდა ახალი სტილით 27 აგვისტოს.

ნაწარმოებში დახატულია უკანასკნელი დღე ნაზარის სიცოცხლისა. მისი და პოლკოვნიკ ნიჟარაძის დიალოგი. დახატულია პოლკოვნიკის პორტრეტი უარყოფით და მუქ ფერებში.

ქუთაისის სემინარიიდან გაძევებულ ნიჟარაძეს განათლება რუსეთში, პეტერბურგში მიუღია, რუსეთის საელჩოების წევრადაც უმუშავია. ბუნებით ავანტიურისტი, – ასე აფასებს მწერალი მას. უმსახურია ბევრგან და დაწინაურებულა კიდევაც ღირსებისა და თავმოყვარეობის გაყიდვის ფასად. „უთვისტომოს არავინ ებრალებოდა“, – წერს მის შესახებ ავტორი. ეს დეგრადირებული პიროვნება ახლა სამშობლოში დაბრუნებულია, ახლა აქ უნდა გაასწოროს მიწასთან ყველაფერი. ნიჟარაძისა და ნაზარის დიალოგში ორივე ადამიანის სახე ჩანს. ჩანს დიამეტრალურად სხვადასხვა მხარეს... ესაა დიალოგი ეშმაკისა და ანგელოზისა. დაპირისპირება ღმერთის და უღმერთობისა. ნიჟარაძე თავს იმშვიდებს; ვერ იცნო სემინარიელმა თანატოლმა. დადგა საბედისწერო უამიჯ: საღორიის ტყეში უნდა დახვრიტონ ტყვეები. ნაზარი უკანასკნელ ღოცვას აღავლენს. მოულოდნელად ის მყისიერად გაეშურა პოლკოვნიკისაკენ. მის წინ შედგა, ჯვარი მაღლა ასწია და მიმართა: – „სულისათვის შენისა ვილოცებ უკანასკნელად შვილო, ვლადიმერ, რამეთუ არღარა ცოცხალ ხარ! მოგიტევენს უფალმან ყოველივე მეოხებითა ღვთისმშობლისაითა“. პოლკოვნიკს თავნაზარი დაეცა, ნაზარმა თურმე იცნო, მისი სახელიც კარგად ახსოვდა. ნაზარი დახვრიტეს, მაგრამ პოლკოვნიკი ცოცხალ-

მკედარია, ნაზარის უკანასკნელმა ღოცვამ ოდნავ მაინც შეასრულა თავისი დანიშნულება. უდიდესი მხატვრული ოსტატობითაა დახატული მლოცველი ნაზარისა და ღვითის მგმობი ნიჟარაძის სახე. ამ ნაწარმოებითაც პასაჟებისა და კოლიზიების ხატვის დიდოსტატად გვევლინება ავტორი.

უძველესი, ანტიკური, ისტორიული ამბებისა და პიროვნებების ცხოვრებათა მხატვრულად აღწერის გვერდით ასევე საინტერესოა მესამე ნაკადი მის შემოქმედებაში. ესაა სოციალურ და ყოფით თემაზე შექმნილი ნაწარმოებები: „მხატვრის ნაამბობი“, „ამბოხი“, „საბედისწერო შემთხვევა“, „ცაცა“, „თხუპნია“, „მოურავი“. ამ ბელეტრისტულ ნაწარმოებთა პერსონაჟები არიან უბრალო ადამიანები, თავიანთი ახირებული თვისებებით, დარღვითა და ფიქრებით. ამ ფონზე მწერალი საინტერესოდ და ღრმა ფსიქოლოგიზმით გვიხატავს მათ სულიერ პორტრეტს, მათ სულიერ მღელვარებას, შფოთსა თუ ფაქიზ, ამაღლებულ გრძნობას.

ყურადღება მინდა გავამახვილო ერთ საინტერესო ნაწარმოებზე, რომლის სათაურია „თხუპნია“. ეს პატარა ნაწარმოები ერთგვარ იდეურ ნათესაობას იქნეს ნ. ლორთქიფანიძის ნოველასთან „ქორწილი“, აკ. გაწერელიას მოთხრობაში „თხუპნია“ სიყვარულის თემა გარკვეულ, მკაფიოდ დახატულ სოციალურ გარემოშია განფენილი. პიროვნული ღირსება იქცევა წვრილმან პატივმოყვარეობად, უსაგნო ამპარტავნობად, რომელიც სხვა ადამიანების ღირსების უტიფარი დამცირებით ისხამს ხორცს. რჩეული ქალისადმი მზრუნველობას და ერთგულებას გაღანტურობით ზერელედ შენიღბული გულგრილობა და უპატივცემულობა, სასტიკი ეგოიზმი ცვლის.

ნაწარმოების მთავარი გმირი ემა ულამაზესი ქალია, რომელიც გათხოვებიდან თვრამეტი წლის მანძილზე, თავდახრილი, მღუპარედ იტანს ყველაფერს, რადგან უყვარს ქმარი, უჩა. ემას ცხოვრება არის ბავშვურად სუფთა და წრფელი, მიმნდობი ადამიანის ტრაგიკული ბედი და თავგადასავალი. ემა მსხვერპლია, განწირული მსხვერპლი მულისა, რომელიც ცივი, უღმობელი და უგულო ადამიანია. ფაქტია, ემა გახდა მისი ინტრიგებისა და ჩაგვრის ობიექტი. ემა მსხვერპლია და როგორც ნ. ლორთქიფანიძის ნოველის გმირის, ქეთოს, ცხოვრება, მისი ცხოვრებაც ფსიქიკური აშლილობით დამთავრდა.

ზოგადად, შეიძლება ითქვას, რომ აკ. გაწერელიას შემოქმედებისათვის ნიშანდობლივი და დამახასიათებელია ქალის ბუ-

ნების გახსნის ოსტატური ხერხები, ღრმა ფსიქოლოგიზმი და ორიგინალურობა. ასეა მოთხრობაში, რომლის სათაურია „ცაცა“.

მოთხრობებსა და ნოველებში, აშკარად იკვეთება ავტორის სიმპათია თუ ემპათია ჩაგრული ქალების მიმართ. ამ მხრივ არც მისი ნაწარმოები „ამბოხია“ გამოናკლისი.

აკ. გაწერელიას მოთხრობათა შორის საინტერესოა „სიკვდილი ბარათაშვილისა“, რომელშიც ტრაგიკული ბედის პოეტის სიკვდილის წუთებია ასახული.

აღწერილი გარემო ძირითადად მუქ ფერებშია დახატული, ის ბარათაშვილის სულიერი მღელვარების გამოძახილია თითქოს. მარტოობაში მყოფი პოეტის სიცოცხლის ბოლო წუთები ავტორს გადმოცემული აქვს უდიდესი მხატვრული ოსტატობითა და ისტორიული სინამდვილის გათვალისწინებით. მხატვრული სიტყვა სადაა და დამაჯერებელი.

აკ. გაწერელიას ნებისმიერი ნაწარმოების ყოველი წინადადება მხატვრული ფორმით დახვეწილი, აზრსა და გონებაშია გადახარშულ-დახვეწილი.

აკ. გაწერელიას ტიპის შემოქმედი შეუძლებელია დავიწყებული იყოს, ასეთები სამარადუამოდ მკვიდრდებიან ერის მეხსიერებაში, რადგან ის მაღალ ესთეტიკურ ღირებულებებზე იყო ორიენტირებული. ხელოვანი, რომელიც ატარებდა დროის სტიგმას, მაგრამ ქედი არასოდეს მოუხრია.

აკაკი გაწერელიას ეკუთვნის სიტყვები: „მწვანე ფოთოლი შემოდგომით ყვითლდება, აწყდება ხის ელორტს და ფარფატიტ ეშვება დედამიწაზე და მრავალი ასეთი ფოთოლი ოქროსფერ ხალიჩად ეფინება ეზოს. ნურც ერთ ფოთოლს ნუ მოსწყვეტთ თქვენი სულიდან, მანამ, სანამ ის ოქროსფერს არ შეიძენს“. თავადაც ასე იყო, არასოდეს არ მოწყვეტილა მისი სულიდან უმწიფარი სიტყვა, ოქროფერის გარეშე.

მწერალი და მეცნიერი დიდად აფასებდა მაღალ ხელოვნებას: „კარგ სტილს ლიუციფერისა და ანგელოზის ურთიერთგადაძახილი წარმოშობს“, – წერდა იგი.

სწორედ ამ „გადაძახილითაა“ შობილი მისი შემოქმედების თითოეული ბწკარედი თუ სიტყვა. მის ნაწარმოებებში ერთნაირად ატყევენ და ხიბლავს წამკითხველს აზრის სიღრმე და გადმოცემის დახვეწილი ფორმა, ავტორის რაფინირებული, მაღალმხატვრული და ლირიკული ბუნება. განსაკვივრებელი ერუდიცია მისთვის დამახასიათებელ თვითმყოფად სტილშია

მოქცეული და, როგორც თვითონ მიიჩნევდა, სულიერი განცდებისა და ფიქრების ვიბრაციის დროს ეხმარებოდა.

აკ. გაწერელის მეცნიერული ნაღვაწ-ნაფიქრალი, მისი შემოქმედება, მოთხრობები თუ ნოველები გვიჩვენებს მის სულიერ სიმაღლეს. მიუხედავად იმისა, რომ რთული ცხოვრება გაიარა ჭეშმარიტად ევროპული რანგის მეცნიერმა, რომელსაც ხელს უშლიდნენ, აბეზლებდნენ, გამუდმებით ებრძოდნენ, მაინც ყველაფერს გაუძლო, ქედი არასდროს მოუხრია.

აკაკი გაწერელის შემოქმედების მკითხველი უნდა იყოს მაღალი ლიტერატურული გემოვნების მქონე, რადგან მის შემოქმედებაში „ირხევა ამბების, ვნებების, იდეათა და ფანტაზიათა გრანდიოზული კალეიდოსკოპი“. შემოქმედი ანტიკურობის გადმოძახილს თანამედროვეობის ყოფაში ეძებდა. პოულობდა შესაფერის ფერებს. მან, როგორც მეცნიერმა და შემოქმედმა, იცოდა: „წიგნების ქექვას“ ერთი ნაყოფი მოაქვს. ისინი გვამდიდრებენ, გვაიმედებენ ან იმედს გვიცრუებენ, – საქმე ისაა, რა მიმართულებით არხევს ჩვენი ხელი თვითონ კალეიდოსკოპს“.

მისი ხელი კი ამ კალეიდოსკოპს ყოველთვის სწორად, მიზანმიმართულად და მასშტაბური ხილვების საჩვენებლად არხევდა. ქმნიდა მხატვრული სიტყვის ისეთ ფერად, ხატოვან მოზაიკას, რომელიც მარადიული ელვარების ნიშნითაა აღბეჭდილი დროსა და სივრცის გარეშეც.

გამოყენებული ლიტერატურა:

გაწერელია, 1985 – გაწერელია აკ. ნოველები და მოთხრობები. თბ., 1985;

სიმონ ხუნდაძე, აკაკი გაწერელია, 1934 // მნათობი. - თბილისი, 1934. - 10. გვ. 184-185

გაწერელია, 1962. აკაკი გაწერელია. წერილები და ნარკვევები, ლიტერატურული ძიებანი, პორტრეტები. თბილისი, 1962;

გაწერელია, აკაკი. შამილი, 1962 // რჩეული ნაწერები : [ტ.] 1: ა. გაწერელია. წერილები და ნარკვევები, ლიტერატურული ძიებანი, პორტრეტები. თბ., 1962;

გაწერელია, აკაკი, შამილი 1962 // რჩეული ნაწერები : [ტ.] 1: ა. გაწერელია. წერილები და ნარკვევები, ლიტერატურული ძიებანი, პორტრეტები, თბ., 1962.

შიომღვიმის მონასტრის ტიპიკონის ისტორიისათვის

მოკლე შინაარსი

შიომღვიმის მამათა მონასტრის ტიპიკონი XII საუკუნის დასაწყისისა მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი და საყურადღებო დოკუმენტია. ეს არის პალესტინის საბა განწმენდილის ტიპიკონის სვიმეონწმიდური (ანტიოქია, შავი მთა) რედაქცია, რომელიც დიდმა ქართველმა მოღვაწემ არსენ იეალთოელმა თარგმნა და მისივე ინიციატივით დავით აღმაშენებელმა სახელმძღვანელოდ დააწესა მის მიერ ახლად აშენებულ ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ეკლესიაში.

შიომღვიმის ტიპიკონი მთელ საქართველოში გავრცელდა, მაგრამ მთლიანად ვერ განდევნა მანამდე არსებული გიორგი მთაწმიდლის „დიდი სჳნაქსარი“ (XIV-XV საუკუნემდე კიდევ გამოიყენებოდა), რისი კვალი განსახილველ ტექსტში იძებნება.

შიომღვიმის ტიპიკონის დედანი არ შემორჩენილა. დღემდე მოღწეულია 18 ხელნაწერი – უძველესი, ე.წ. „შიომღვიმის ტიპიკონი“ XII ს.-ის შუახანებისაა – და უამრავი ფრაგმენტი.

საკვანძო სიტყვები: შიომღვიმე, ტიპიკონი, საგალობელი, კვირიაკე, მწუხრი, ცისკარი, მარხვა, ზატიკი.

Salome Zviadadze

FOR THE HISTORY OF THE CAVE OF SHIOMGVIME'S MONASTERY TYPICON

Abstract

Brief Overview. The book of the Shiomgvime monastery typicon belongs to the beginning of XII century and it is the most important and valuable document. It is version of Saba Gantsmendili's books of typicon from Palestine (Black Mount) which was translated by ArsenIkaltoeli and was published and used as a guide book by David the Builder in new monastery named after Saint Maria.

This typicon by Shio Mgvime was spread all over Georgia but this book was not able to abolish already used one by Giorgi Mtatsmindeli (which was used until XIV-XV centuries) and the ruins of this book still remains in the book we discuss.

The original version of Shio Mgvime's of monastery typicon was not kept. We have 18 hand writing and the oldest one so called "Shio Mgvime's typicon from XII century and we still have some fragments.

Key Words: Shiomgvime, typicon, hymn, Sunday, night, morning, fasting, zatiki.

მიზანი: რამდენად შემორჩა ადრინდელი წეს-განგების კვალი შიომღვიმელ მამათა მღვდელმსახურებაში. როგორ სრულდებოდა დიდი საუფლო დღესასწაულები, რას ექცეოდა განსაკუთრებული ყურადღება სულიერ და ყოფით ცხოვრებაში. კვლევის მიზანია საბაწმიდურ ტიპიკონზე დართული მინაწერების შესწავლა და მათი ურთიერთმიმართების დადგენა.

მეთოდი: შესაბამისად, ნაშრომში გამოყენებულია, ძირითადად, ისტორიულ-შედარებითი და ანალიტიკური კვლევის მეთოდები, რაც საშუალებას გვაძლევს, გამოვეყნო ჩანართები ძირითადი ტექსტიდან და დავძებნოთ მათი ფესვები.

შესავალი: შიომღვიმის სამონასტრო კომპლექსი VI საუკუნეში დააარსა იოანე ზედაზნელთან ერთად ქართლში ქრისტიანობის განსამტკიცებლად მოსულ ათცამეტ მამათაგან ერთერთმა, შიომ. იგი თავდაპირველად მარტო დამკვიდრდა მცხეთის დასავლეთით მდებარე უწყლო, კლდოვან ხეობაში. 60 დღე უზმომ გარდაელო, დაუცადებლად ღოცულობდა, იგერიებდა ადამიანის დაუძინებელი მტრის, ეშმაკთა შემოტევებს. მისი ღვაწლი, ღოცვა და ჭირთა თმენა ზეცას მისწვდა, გამოეცხადა ღედა ღვთისა იოანე ნათლისმცემელსა და ანგელოზებთან ერთად, დაუნიშნა ზეციური საკვები და უთხრა, რომ ამ უდაბნოში ღმერთშემოსილი ადამიანები გამრავლდებოდნენ. ასეც მოხდა: ძმობა სწრაფად იზრდებოდა. შიო განსწავლიდა მათ, მაგრამ ბოლოს შეუძნდა კაცობრივი საზრუნავი, გამოითხოვა კურთხევა მამა იოანესა და ქართლის კათალიკოსისგან, მონასტრის წინამძღვრად დანიშნა თავისი პირველი მოწაფე, ევაგრე, გამოემშვიდობა ძმებს, დაუტოვა 160 მშვენიერი სწავლა და ჩავიდა ღრმა მღვიმეში, სადაც მოგვიანებით განისვენა კიდეც.

შიომღვიმის მამათა მონასტერი საკმაოდ წარმატებული და გამოჩინებული იყო. მისი იურიდიული სტატუსი განსაკუთრებით ამაღლდა მას შემდეგ, რაც დავით აღმაშენებელმა ქვეყნის გაერთიანების საქმეში მემღვიმე მამათა დამსახურებისათვის მონასტერი სამეფო საკუთრებად აქცია, ააშენა ღვთისმშობლის მიძინების დიდი ტაძარი, დაუწერა ანდერძი, განუსაზღვრა ტიპიკონი, შესწირა დიდი ქონება და მამულები.

მეფე დავითმა, არსენ იყალთოელისა და კათალიკოს იოანეს რჩევით, მონასტერს დაუწესა სვიმეონწმიდის მონასტერში, შავ მთაზე შემუშავებული რედაქცია წმიდა საბა განწმენდილის ლავრის წეს-განგებისა. ეს ტიპიკონი შემდეგ მთელ საქართველოში გავრცელდა და გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვინაქსარის პარალელურად გამოიყენებოდა.

მსჯელობა: წმ. შიო VI საუკუნეში „ბრძანებითა ღვთისათა და წინამძღრობითა სულისა წმიდისაჲთა... ქუეყანით შუამდინარით ქუეყანად ქართლად მოივლინა“ (საბინინი, 1882: 193) იოანე ზედაზნელსა და მის თორმეტ მოწაფესთან ერთად განსამტკიცებლად ქრისტიანობისა. ასურეთიდან მოსული ბერები ჯერ მცხეთაში ცხოვრობდნენ, შემდეგ ზედაზნის მთაზე დამკვიდრდნენ ევლავიოს კათალიკოსის კურთხევით, იქიდან კი საქართველოს სხვადასხვა კუთხეს მიაშურეს, ვის სად მიუძღვებოდა კაცთმოყვარე ღმერთი. ნეტარმა შიომ მცხეთის მახლობლად „ჰპოვა ჩრდილოთ კერძო მდინარისა მას დიდსა, რომელ არს მტკუარი, ქუაბი ყოვლად მცირე, რომელი კმა-ეყოფოდა მფარუჭლად სხეულსა მას მისსა, ამას შინა დაემკვიდრა მარტოობით“ (ძეგლები, 1971: 127). მისი დაუცადებელი ღოცვა, მღვიძარება, სამოცი დღე ყოვლად მიუღებლობა საზრდელისა და სასუმელისა... „ღუაწლნი მისნი, რომელი მოიწეოდეს მის ზედა განსაცდელნი ეშმაკისანი“ (ძეგლები, 1971: 129), ცად აღიწია. მას გამოეცხადა ყოვლადწმიდა ღვთისმშობელი იოანე ნათლისმცემელსა და ანგელოზებთან ერთად, კვერთხის შეხებით გააძლიერა, „მისცა ხელთა შინა მისთა მსგავსი თოვლისა მცირედნი...“ (ძეგლები, 1971: გვ) უთხრა, რომ ამიერიდან ჭამადი ზეციდან მიეცემოდა: „ნუღარა გეშინის ბრძოლათაგან ეშმაკისათა, რამეთუ გაქუს მდიდრად მადლი ღმრთისა და იქმნეს უდაბნოჲ ესე აღსავსე კაცთა მიერ ღმერთშემოსილთა, რომელნი მობაძავ იყვნენ ცხოვრებასა შენსა და მაქებელ შენდა ეგოს იგი უკუნისამდე“ (ძეგლები, 1971: 129). მართლაც, წმ.

შიოს გამოუჩნდნენ მიმდევრები და როცა ის მღვიმეში ჩავიდა, აქ უკვე 2 500 კაცამდე მოსაგრეობდა, აშენდა ეკლესიებიც.

სამეცნიერო ლიტერატურაში აღნიშნულია: „იმთავითვე მაღალი იყო მონასტრის იურიდიული სტატუსი. VI-XII ს-ის დასაწყისამდე იგი ქართლის კათალიკოსის მფარველობაში იმყოფებოდა. 1124 წლისათვის დავით აღმაშენებელმა სამეფო საკუთრებად აქცია, გამოიყვანა ყოველგვარი იურიდიული დაქვემდებარებიდან და მზრუნველად სახელმწიფოს ადმინისტრაციული მმართველობის უმაღლესი პირი – მწიგნობართუხუცესი მიუჩინა. მონასტერმა მიიღო საეპარქიო და სახელმწიფო გადასახადების შეუვალობის პრივილეგიები“ (ვ. სილოგავა, 2003: 10). სწორედ ამ დროს აშენდა შიომღვიმის მთავარი, ღვთისმშობლის მიძინების სახელობის ტაძარი და დაიწერა დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმის მონასტრისადმი, „უმნიშვნელოვანესი იურიდიული დოკუმენტი“, რომელშიც აღნიშნულია: „მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი და თვით სულიერმა ბერმან მოძღუარმან ჩემმან იოვანე, რაფთამცა წესსა ზედა სვიმეონ-წმიდისა დავსხენ მონასტრისა მღვიმისა წესნი, რომელი თვით მათ მიერ აღწერილი ვიხილე ყოვლად შუენიერად: უცთომელი გზად, და წესიერი ცხორებად, და ანგელოზებრი მოქალაქობად, რაფთა ღმრთისათვის ოდენ განკუთვნილნი, მას მხოლოსა, თვინიერ საწუთოთადასა ზრუნვისა ჰზრახვიდნენ და წინაშე ღმრთისა მეოხებად კადნიერ იყვნენ“ (ვ. სილოგავა, 2003, გვ. 120, სტრ. 36-41).

საბაწმიდური ტიპიკონი შიომღვიმიდან გავრცელდა მთელ საქართველოში. მანამ გიორგი მთაწმიდლის ნათარგმნი „დიდი სვნაქსარი“, ე.ი. მთლიანი, სრული რედაქცია აია სოფიის ტიპიკონისა, რომელშიც შეტანილია ელემენტები სტოდიელთა სავანისა და ათონის მონასტერთა ლიტურგიკული პრაქტიკისა... ერთადერთი იყო, რომელიც განაგებდა ქართულ საღვთისმსახურო პრაქტიკას მეთორმეტე საუკუნემდე, თუმცა საბოლოოდ განდევნილ იქნა ხმარებიდან მხოლოდ XIV-XV საუკუნეებში“ (კ. კეკელიძე, 1980: 575-6). აქვე აღვნიშნავთ, რომ ახალი ტექსტის გამომცემლებს (ე. კოჭლამაზიშვილი, ე. გიუნაშვილი) მიაჩნიათ, რომ გიორგი მთაწმიდლის ტექსტი XVIII ს-შიც მოქმედებდა.

ჩვენამდე სრული სახით საბაწმიდური ტიპიკონის 18 ხელნაწერია მოღწეული, არის ფრაგმენტებიც. ტიპიკონის ტექსტი, ყველაზე უკეთ შემონახული 1349, ე.წ. შიომღვიმის ხელნაწე-

რის (1247-69 წწ.) ტექსტზე თითოეული ამ ხელნაწერის ვარიანტების დართვით, გამოსცეს ექვთიმე კოჭლამაზაშვილმა და ელგუჯა გიუნაშვილმა (შიომღვიმის მონასტრის გამოცემა; თბილისი, 2005. ტიპიკონს ყველგან ვიმოწმებთ ამ გამოცემიდან):

ტიპიკონი საეკლესიოდასა წესისაჲ კეთილგანგებულისა წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა ჩუენისა საბას ღაერისაჲ, რომელი-ესე ესრეთვე იქმნების სხუათაცა ყოველთა მონასტერთა შინა პალესტინისათა

მასში შედის: განგებაჲ ღამისთევისაჲ (13-18); განსაზღვრებაჲ ღამისთევათა ყოვლისა წელიწდისათაჲ (18); მოთხრობაჲ შემოკლებული საეკლესიოდასა განწესებისაჲ მონასტერთა იერუსალიმისათაჲ (19-26); სვინაქსარი ათორმეტთა თუეთა წელიწდისათაჲ, რომელი დაიწყების სეკდენბერით თვთ ვიდრე და დასასრულამდე აგვისტოსისა (27-98); განგებაჲ წმიდათა და დიდთა მარხვათაჲ, ვნების კვირისა და ზატიკის განგების ჩათვლით (97-135); განგებაჲ შაბათთა ყოვლისა წელიწდისათაჲ, რომელთა შინა იყოს საკსენებელი საჩინოდასა წმიდისაჲ და იგალობებოდის ღმერთი უფალი (136-138); თანამდები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი მადლობაჲ, რომელსა დღესა მიიღო ეკლესიამან ღმრთისამან გამოსაჩინებელი კეთილმსახურებისა შჯულთაჲ და დაქცევაჲ სიბოროტისა ბოროტადმსახურებათაჲ (139-144); გამოავლინენი თუეთანი სრულიად (145-154); გამოავლინენი ათერთმეტთა აღდგომისა საცისკროთა სახარებათანი (154-156); გამოავლინენი ყოველთა წმიდათანი, ვისთვსცა გინდენ (156-157); გამოავლინენი მარხვათანი (158-161); კონდაკნი და ჯკოსნი (162-176); ღამისთევასა შემდგომად ნეტარ-არიანთასა, ჳმაჲ და გუერდი (176); კუერექსი სავედრებელი (177); ყველიერისა ხუთშაბათსა ჳსენებაჲ საკურველმოქმედისა წმიდისა მამისა შიოდსი (179-180); იანვარსა¹ (იდ) წმიდისა მოციქულისა ნინოდსი (181-188); საგალობელნი ღირსისა მამისა შიოდსი (189-191); დიდებასა ზედა უფალო ღაღატყავსა და სტიქარონთა ზედა, ვიეთთვსცა გიჳმდეს მამათათვს (192); საჳმელთათვს და სასუმელთა და ვითარებისა და რაოდენობისა და სატრაპეზოდსა წესიერებისა (193-197); ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის (198-201). ერთვის ლექსიკონი და ღირსი მამა შიო მღვიმელის ცხოვრების ყველა რედაქცია, თხრობა სასწაულთათვს წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა შიოდსთა და განგება ღირსისა მამისა შიოდსი.

„გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვინაქსარის“ „გამოავლინეთა“ კომპლექტის შედარებამ შიომღვიმის ტიპიკონის ტექსტთან გვიჩვენა, რომ შიომღვიმის ტიპიკონის შემდგენელი სარგებლობს გიორგი მთაწმიდლის „გამოავლინეთა“ ფონდით. ტექსტები გვიჩვენებენ სრულ იდენტურობას, თუმცა რამდენიმე საინტერესო განსხვავება გამოვლინდა“ (მ. დოლაძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 020), რაზეც აქ ყურადღებას აღარ შევანიშნებთ.

ტიპიკონის პირველი ტექსტი არის „განგებაჲ ღამისთევისაჲ“. დასაწყისშივე გამოიკვეთება განსხვავება დედნის ტექსტთან მიმართებით – საბაწმიდური ტიპიკონით ღამისთევის ზარი მზის ჩასვლის შემდეგ უნდა დაირეკოს, აშიაზე მინაწერი კი გვეუბნება: „ხოლო ჩუენ – არა ესრეთ, არამედ თჳსა ჟამსა გჳრეკთ და სრულ-გჳყოფთ სამწუხროსა დიდებისმეტყველებასა და შემდგომად სრულიადისა შეღამებისა კუალად გჳრეკთ ღამისთევისასა“... (13). განსხვავებაა მღვდლისა და დიაკონის შემოსვისა და გამოსვლის წესშიც. „თჳსა ჟამსა გჳრეკთ...“ – „თჳსისი ჟამი“ რომელია, სამწუხაროდ, ვერ დავადგინეთ. სავარაუდოდ, მწუხრის ღოცვის შემდეგ, რასაც, ალბათ, ღამისთევა მოეხმებოდა.

„თჳსითა წესითა“ შეუდგენენ სტიქარონს ძირითად ტექსტში აღნიშნული ღოცვების გარდა – ამასაც აშიაზე შემდეგი მინაწერი გვატყობინებს (15). „თჳსი წესი“ – საბაწმიდური ტიპიკონის შემოღებამდე არსებული, გიორგი მთაწმიდლის დიდი სვინაქსარით დაკანონებული უნდა იყოს.

აქვეა მესამე მინაწერიც: ლიტანიის საგალობლის ნაცვლად შიომღვიმის მამები ამბობენ „ოჯითასა ... აღდგომისასა, რომელიცა ჳმა იყოს მსგეფსისასა“(16).

მნიშვნელოვანია ცალკე გამოყოფილი ტექსტი, „საჳმარ არს ცნობაჲ“ – აღნიშნულია ღვთისმსახურების კერძო შემთხვევები, რომელთაც განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს და ეს ასეა მთელ ტიპიკონში. ამავე რიგისაა: „ჯერ არს უწყებაჲ“, „სათანადო არს უწყებაჲ“, „შესწავებაჲ საჳმარ არს“, „სათანადო არს ცებნაჲ ძმათაგან“, „საჳმარ არს ცნობაჲ“... ეს რემარკები მომდინარეობენ საბაწმიდური დედნიდან თუ ქართული საღვთისმსახურო პრაქტიკის გათვალისწინებითაა შეტანილი ტექსტში თარგმნისას, უცნობია.

ასეთი შენიშვნები სხვა ქართულ და ბერძნულ სვინაქსარებშიც დასტურდება.

განსაზღვრებად ღამისთევათა ყოვლისა წელიწდისათაჲ. და-
ვით აღმაშენებლის ანდერძიდან ჩანს, რომ შიომღვიმის ღაფ-
რაში ყოველ კვირიაკეს ღამისთევა დაუწესებია არსენ იყალ-
თოელს: „ვითა აწ არსენის გაუწესებია ყოველთა კვირიაკეთა
ღამე ყოველ ღამისთევად, ნუვინ შეცვლის ამა წესსა“ (ვ. სი-
ლოგავა, 2003: 132, სტრ. 103-4). მართლაც, ყოველი კვირის ღა-
მისთევით შეხვედრის წესი უცვლელად დარჩა, შევიდა მონა-
სტრის ახალ ტიპიკონში და დაემატა 17 საუფლო დღესასწაუ-
ლის ღამისთევაც, სულ – 69.

საინტერესოა „მოთხრობად შემოკლებული საეკლესიოჲსა
განწესებისაჲ მონასტერთა იერუსალიმისათაჲ“ (19-26). დასა-
წყისშივე ყურადღება გამახვილებულია იმაზე, ვითარ ჯერ-არს
ფსალმუნთა გალობა მთელი წლისათვის. აქვეა მინაწერი აშია-
ზე, რომელიც ხსნის განსხვავებას. ხაზგასმულია ძალიან ბევ-
რი საყურადღებო დეტალი. აღსანიშნავია, რომ ფსალმუნთა
კითხვას და საერთოდ ღმრთისმსახურებას ეკლესიაში ხელ-
მძღვანელობს ეკლესიარქი; „იტყვს ეკლესიარქი ექვსფსალმუნ-
თა წყნარითა ჳმითა ნელიად, სასმენელად ყოველთა“ (20),
„შემდგომად ამენისა მეყსეულად იწყებს ეკლესიარქი: დიდება
მაღალთა შინა ღმერთსა...“ (20). „ცნობად საჳმარ არს, ვითარ-
მედ მონაზონსა, რომელსა ეკლესიარქისა მიერ ეწვოს თქმად
ფსალმუნისაჲ...“ (21) „...სხუასა აწუევს ეკლესიარქი და იგი
იტყვს“ (22). მემჳრეთა გალობის დროს (და საერთოდ, ლიტურ-
გიაზე) წესრიგის დაცვას დიდი ყურადღება ექცეოდა – „ეკლე-
სიარქსა უჳმს ამის ყოვლისათჳს ზრუნვაჲ“ (23). ეკლესიარქი
ხელმძღვანელობდა მარჯვენა მხარის მგალობლებს: „საჳმარ
არს ცნობად, ვითარმედ ეკლესიასა შინა მარჯუენესა ვიდრე
ხორისა აწუევს და ჳმართვებს ეკლესიარქი, ხოლო მარცხე-
ნესა – სხუად ვინმე, მისთჳს განჩინებული“ (25). ეკლესიარქი,
ღმრთისმსახურებისა და ტიპიკონის კარგი მცოდნე, ღრმად გა-
ნათლებული, ძმათაგან პატივცემული და დაფასებული უნდა
ყოფილიყო. იგი ითვლებოდა მონასტრის ხელმძღვანელად წი-
ნამძღვარსა და იკონომოსთან ერთად.

ამ თავში არის საინტერესო ყოფითი მომენტებიც: როცა
ეკლესიარქი ექვსფსალმუნს ამბობს, „წყნარითა ჳმითა ნელიად
სასმენელად ყოველთა, მდგომარეობასა შინა სხუათასა, ხოლო
ძმათაგანსა არავის უჳმს აღმოჳუელებად ანუ წანერწყვად, ვიდ-
რე დასრულებამდე ექვსფსალმუნთაჲსა“ (20).

მეცხრე ჟამის გამოლოცვის შემდეგ მცირე ხნით გამოი-
სუენებდნენ „სენაკთა თ სთა“, შემდეგ ირეკებოდა ზარი, ეკლე-
სიაში იკრიბებოდნენ, ხოლო „შემდგომად ცისკრისა გამოლო-
ცვისა წარვალთ კელინთა ჩუენთა“ (25). იქ ამბობდნენ დაწესე-
ბულ ღოცვებს და „რადცა რადმე გუაქუნდენ წესად,
კურიელჴსონსა და სრულ-გჴყოფთ ღოცვასა.

და რომელთა ენების ცხოვნების, კელინთა თჴსსთაგან არა
გამოვლენ ვიდრე ჟამადმდე სარეკლისა და ეკლესიას შეკრე-
ბისა, არამედ რომელნიმე შექცეულ არიან ჴელთსაქმარსა,
რომელნიმე წიგნის კითხვასა, რომელნიმე ღოცვასა, მეცნიე-
რებითა წინამძღუარისაჲთა, ხოლო მსახურად განჩინებულნი –
მსახურებათა თ სთა“ (25). მსახურება – აქ, სავარაუდოდ, სა-
ტრაპეზოში, სახაბაზოში და სხვა ამგვარი მორჩილება უნდა
იგულისხმებოდეს.

აქედან შეიძლება დავასკვნათ ისიც, რომ შიომღვიმეში,
ისევე, როგორც ყველა სხვა ქართულ მართლმადიდებლურ მო-
ნასტერში, დიდი ყურადღება ექცეოდა ძმათა ყოფის წესს და
ყოველი წუთი მკაცრად განაწილებული და სასარგებლო საქ-
მით დაკავებული უნდა ყოფილიყო.

აქვე ხაზგასმითაა აღნიშნული – „ჯერ-არს უწყებაჲ“ – სე-
რობის ღოცვაზე „ღვთისმშობლისა გალობათა“ შემდეგ „კან-
დელაფტი მისცემს ძმათა წყალსა მიწყალესა ზედა და შემ-
დგომად გამოლოცვისა არღარა უკმს ძმათა ურთიერთას უბ-
ნობაჲ, არამედ წარსვლაჲ სენაკთა თჴსთა, რაჲთა მოსწრაფედ
რდგებოდინ შუადამისა ღოცვასა.

ხოლო მოეცა ესეც წმიდათა მამათაგან, რაჲთა არავის
აქუნდეს ფლობაჲ ტრაპეზსა ზედა ჴუელისა ანუ წანერწყვისაჲ
ანუ უბნობისა, თჴნიერ ჴირისა რაჲსმე“ (26). შიომღვიმის ტიპი-
კონში მცირეა დისციპლინური ნაწილი, ჩვენამდე მოღწეული
სხვა ტიპიკონებისგან განსხვავებით, ამიტომ საღვთისმსახურო
ტექსტში ჩართული ყოველი ასეთი მინიშნება მეტად ფასეული
და მნიშვნელოვანია იმის გასაგებად, როგორ ცხოვრობდნენ
მემღვიმე მამები.

განსხვავებული იკითხვისებით, აშიაზე მინაწერთა სიმრავ-
ლითა და ტექსტში ყურადღებამისაქცევი ადგილების გამოყო-
ფით გამოირჩევა „სჴნაქსარი თორმეტთა თუეთა წელიწდისა-
თაჲ, რომელი დაიწყების სეკდენბერით თჴთ ვიდრე და დასას-
რულამდე აგჴსტოსისა“ (გვ. 27-98).

სათვეო ნაწილი უძრავ კალენდარს ეფუძნება. ყოველი თვის დასახელების შემდეგ მითითებულია, რამდენი დღე აქვს, რამდენი საათია (ჟამი) დღე და რამდენი – ღამე. თითოეული დღე შეიცავს რამდენიმე წმინდანის ხსენებას. ამას მოსდევს მწუხრი, ცისკარი, სამხარი – ასე მოიხსენიება შიომღვიმის ტიპიკონში ჟამისწირვა – და ჟამები. განსხვავება ყველაზე ხშირად არის საგალობელთა თქმის წესში: შიომღვიმეში „აკურთხევის“ შემდეგ „მეცხეულად ვიტყვთ უფალო დადატყავსა“ (27, 30, 33, 38, 41 (ორჯერ), 43, 44, 45, 48, 51, 52, 55, 61, 70, 72, 83, 85, 88, 89, 93, 96, 97). 20 სექტემბერს ტიპიკონით იგალობება „აწდა, ღმრთისმშობლისად“, აშიაზე მინაწერი კი გვეუბნება: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა [კეთილ-არსნი შ]“ (გვ. 50, 78).

რით ხელმძღვანელობდნენ შიომღვიმის ბერები საბაწმიდური ტიპიკონის შემოტანამდე, შეიძლება მიგვანიშნოს 8 სექტემბრის, ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის შობის ტიპიკონმა. „სამხრად – ფსალმუნნი ნაცვალად მომიხსენენისა დასდებელთა - ჳმისა განძლიერდაჲსა 4 (ბ) და დადატყავისა დასდებელნი თქუნან“ (გვ. 31). აშიაზე მინაწერი კი გვამცნობს: „ხოლო ჩუენ მიერ ესე შეისწავე, ვითარმედ სადაცა და რომელსა ცა დღესასწაულსა მომიჯსენესა ზედა მესამესა და მეექვსესა გალობისა დასდებელთა მოსცემდეს ტკპიკონი, ჩუენ მას დღესა კეთილ-არსთა ვიტყვთ თვსითა წესითა, ვითარცა მოსცემს განგებაჲ მთაწმიდელთა სჯნაქსარისად, და ესე ესრეთ უწყოდე სრულსა წელიწადსა შინა და წმიდათა მარხვათა და ზატიკთა“.

საფიქრებელია, რომ შიომღვიმის მონასტრის ძმები, საბაწმიდურ ტიპიკონთან ერთად, გიორგი მთაწმიდლის დიდ სჯნაქსარსაც იყენებდნენ. ვერ ვიტყვით, რომ ყველა შენიშვნა, რაც საბაწმიდურ ტიპიკონს ახლავს, მხოლოდ სჯნაქსარულია, მაგრამ უმეტესობა, როგორც ვნახეთ, – „უწყოდე სრულსა წელიწადსა შინა და წმიდათა მარხვათა და ზატიკთა“ – აქედან უნდა იყოს.

ყველა განსხვავების ცალკე განხილვა აქ, რა თქმა უნდა, შეუძლებელია, არადა, ბევრი საინტერესო რამ ჩნდება. თუნდაც, შედარება თვეების კალენდარულ მონაცემებსა და თანამედროვე კალენდარს შორის.

მნიშვნელოვანია აგრეთვე დიდი დღესასწაულების ტიპიკონები – შობა, ხარება, ნათლისღება. მათ განსაკუთრებულად აღნიშნავდნენ. 14 იანვარს ტიპიკონის ზოგიერთ ხელნაწერში

(მაგ.: სინური (სინ. 83, XII-XII ს.) წმიდა ნინოს ხსენება და განგება შეტანილი არ არის (გვ. 67). დიდი ყურადღება ეთმობა 25 მარტის განგებას – „ხარებაჲ უფროდსაჲ წმიდისა ღმრთისმშობელისაჲ“. მოცემულია მრავალი ვარიანტი, იმის მიხედვით, რომელ დღეს ემთხვევა ხარება – შაბათს, კვირიაკეს, ლაზარეს შაბათს, „კვირიაკესა ბაიობისასა“, „დიდსა ორშაბათსა“, „დიდსა სამშაბათსა“, „დიდსა ოთხშაბათსა“, „დიდსა ხუთშაბათსა“, „დიდსა პარასკევსა“, „დიდსა შაბათსა“, „დიდსა კვირიაკეს აღვსებისასა“ ანუ „აღვსების ორშაბათსა“. „დღესასწაულისათვის ხარებისა საკმარ არს ცნობაჲ, ვითარმედ არა თვნიერ მიზეზისა მოკსენებულ არს ჩუენ მიერ, თუ ვითარ ჯერ-არს განგებასა ხარებისასა გარდაჲდაჲ წმიდათა შინა მარხვათა და დღეთა დიდისა შუდგულისათა, და რამეთუ წესთა დიდისა ეკლესიისათა შედგომილთა და უცთომელისა სჯნაქსარისა მარადის კსენებულისა ვიტყვ სტუდიელთა მონასტრისასა, და არა ხოლო მისთა, არამედ იერუსალემისაჲცა მონასტერთასა განვაწესენით ესენი, რომელთათჳს ნუმცა ვის დაუკვრდების, თუ ვითარ შეცვალებულად დაგვწერიაჲ აქა შინა წესნი ხარებისა დასდებელთა, გალობათა და საკითხავთანი. არამედ განიცადენ დღე, რომელსა დაემთხუეოდის იგი; ამისსა შემდგომად რაბამობაჲ დღესასწაულისა მის დღისაჲ განიცადენ“ (გვ. 82).

მღვიმელები დიდი ეკლესიის, აგრეთვე მხოლოდ სტუდიელთა მონასტრის (კონსტანტინოპოლი) კი არა, იერუსალიმის მონასტრის განგებასაც ითვალისწინებდნენ, და არ უნდა გაგიკვირდეთო, გვმოდვრავენ, წარმოიდგინეთ – განიცადეთ, რომელ დღეს დაემთხვევა, შემდეგ კი თვით ამ დღის მნიშვნელობას დაუკვირდითო. ქართული ტრადიციით „დიდ ეკლესიაჲ“ კონსტანტინოპოლის აია სოფია მოიხსენიება, როგორც მაგ.: გიორგი მთაწმიდლის დიდ სვინაქსარში (მ. დოლაქიძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 012). ასეა, სავარაუდოდ, შიომღვიმის ტიპიკონშიც.

აქვეა აღნიშნული, რომ დიდი ეკლესიის, აია სოფიის სვინაქსარში ისიც ვიპოვეთო, რომ „ეგუტერთა შინა წმიდისა ღმრთისმშობელისათა იქმნების დაგებაჲ და სრული ჟამისწირვაჲ“, ხოლო თუ არ იქნებოდა ეკლესიაში ეკვდერი, საღმრთო შესაწირავის მომზადება, პროსკომიდია და სრული ჟამისწირვა ამ დღეს არ ტარდებოდა, არც მარხვის სხვა დღეს, დიდი ხუთშაბათის გარდა, არამედ „განგებაჲ განახლებისაჲ აღესრულების“ (82).

ჩანს, იმ დროისთვის ქართველი ბერები კარგად იყვნენ გარკვეულნი სხვა ქვეყნების (საბერძნეთი, პალესტინა) ღვთისმსახურების პრაქტიკაში და ფართო ლიტურგიკულ ლიტერატურაზე მიუწვდებოდათ ხელი. რაც შეეხება ღვთისმშობლის ეკვდერში უამისწირვას, ხარება იმდენად დიდი დღესასწაული იყო, სხვა მნიშვნელოვან დღეს თუ დაემთხვეოდა, მისი ღვთისმსახურება ცალკე უნდა ჩატარებულიყო.

განგებაჲ წმიდათა და დიდთა მარხვათაჲ (99-116). წმიდა და დიდი მარხვა – წმ. ორმოცნი – წლის ყველაზე მნიშვნელოვანი მოვლენის – აღდგომის შესახვედრად მზადების პერიოდია, ეფუძნება მოძრავ კალენდარს. მასში შედის მარხვისა და ზატიკის – აღდგომიდან სულიწმიდის მოფენამდე – პერიოდების ღვთისმსახურების წესი. ეს დრო შვიდეულებად იყოფა. იწყება დიდი მარხვის მოსამზადებელი კვირიაკეებით: მეზუერისა და ფარისეელისა და უძღები შვილისა; მოსდევს მსახურება პარასკევსა მწუხრი, შაბათსა აღება - კრებისასა, შაბათსა ყველითა აღებისასა, კვირიკეასა ყველითა აღებისასა; შემდეგ ექვსი შვიდეული, ვნების კვირა, აღვსება, ანუ აღდგომა და ზატიკი, სათაურად კი მხოლოდ მარხვაა გატანილი. მარხვის ტიპიკონში ბევრად მცირეა რემარკები და განსხვავებული იკითხვისები – ძირითადად ნაკლებია ვარიანტების შესაძლებლობა, აქ განსაზღვრულია მუხლთდრეკის წესი და ევრემ ასურის ღოცვის მნიშვნელობა. ყველიერის შაბათ-კვირას სათუეო საგალობელთაგან როდის რა გადაიხადონ, ეკლესიარქი წყვეტს (101).

მარხვის განგებაში „შესწავებაჲ საგმარ არს, ვითარმედ ერთსა დღესა წმიდათა მარხვათასა ყოვლად გამოწულილვით და გამოძიებით და ზედმიწევნით განვაწესებთ, რადთა იყოს იგი წეს და კანონ და საზღვარ სულიერ ქრისტეს მიერ, ღმრთისა ჩუენისა, ყოველთავე ნეშტთა დღეთა წმიდათა მარხვათასა“ და ნიმუშად აღებულია პირველი კვირის ორშაბათი („ორშაბათსა Ⴀ (ა) შ დეულისა“, გვ. 103). სულ დაწვრილებითაა მოცემული განგებაჲ ცისკრისა, როგორც სახელმძღვანელო მთელი მარხვისათვის – მღვდლის გამოსვლა, საგალობლები, კვრიელეისონი, ღოცვები, ასამაღლებლები, მუხლთდრეკა. „უწყებაჲ ჯერ-არს, ვითარმედ ორშაბათთა წმიდათა მარხვათასა პირველსა უამსა ზედა კანონს არა ვიტყვთ“ (104). მას მოჰყვება მესამე და მეექვსე, მეცხრე უამის განგება (104-105),

„ჟამი სამწუხროდ“ (106-107), „განგებად სერობისად“ (107-108), „ღამისა ჟამნი“ და „უფროდსდა სერობისად დიდი“ (108).

დიდმარხვის პირველ კვირას ცისკარი იწყება გვიან: „ცისკრად გჰრეკო მიმყოვრებით-რე, წინადღითისა მისთვის ნუგეშინის-ცემისა ძმათადასა“ (103). ეს ლიტურგიკული მოღენა „დიდ სუნაქსარშიც“ დასტურდება და სტუდიური ტიპიკონის თავისებურებად არის მიჩნეული (მ. დოლაძიძე, დ. ჩიტუნაშვილი, 2017: 016).

აქვე აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ დიდმარხვის პირველ ორშაბათს ნამწუხრევს, „შემდგომად სრულყოფისა განახლებისა შევალთ ტრაპეზად და ვჭამთ ხმელად და ვსუამთ ჩირის წყალსა ანუ თაფლის წყალსა ანუ სხუასა რასმე ეგევითარსა.

ხოლო ხუთშაბათსა პირველისა მის შუდულისასა ტრაპეზსა არა განვაღებთ ვიდრე პარასკევადმდე, არამედ მარხვით გარდავჰვლით. ხოლო პარასკევსა ვჭამთ ზეთითა ზავებულსა და ვსუამთ ღვნოსა, წმიდისათჳს და დიდისა ქრისტეს მოწამისა თეოდორესსა“ (107) – თეოდორე ტირონისა, რომელიც დიდმარხვის პირველ შაბათს მოიხსენიება.

უნდა ვიცოდეთ, ასევე, რომ კათაკმეველთა კვერექსი და ლოცვა შუამარხვის ორშაბათიდან ითქმება. დიდი სერობის დასასრულს, კურთხევის შემდეგ, წინამძღვარი მუხლს მოუდრეკს ძმათა, ითხოვს კურთხევასა და შენდობას. ასევე იქცევა მარცხენა სამკრის უპირველესიც და ასე თითოეული. ამის შემდეგ ყველა ერთად მუხლს მოუყრის წინამძღვარს, მიიღებენ ლოცვას და წავლენ თავ-თავიანთ სენაკებში. „ესე უკუე წესი განგებისად სრულ-იქმნების ყოველთა დღეთა წმიდათა მარხვათასა სერობისად“, ამასთან ეკლესიარქი ყურადღებით უნდა იყოს („განკრძალვაჲ უკმს“), ისე წაიყვანოს მსახურება, რომ ჯერ კიდევ დღე იყოს, როცა სერობისას გამოიღოცავენო („უწინარეს თუალის მოკიდებისა“. 109).

მარხვის ტიპიკონი საკმაოდ მკაცრი და დატვირთული იყო, დღე-ღამეში ბერებს 300 მუხლდრეკა უნდა აესრულებინათ, აგრეთვე „ალესტინეს ფსალმუნებაჲ დავითისად სენაკთა შინათჳსთა, და შემძლებელნი უკუე სრულ-ჰყოფენ მას დღესა და ღამესა შინა, და რომელნიმე – სამგზის შუდუელსა შინა (V), ხოლო რომელნიმე ორგზის და მუხლთმოდრეკასა ვჰყოფთ, ვითარცა თითოეულსა ძალისაებრ თჳსისა განუწესოს წინა-

მძღუარმან. ხოლო შუგალამისად ვილოცავთ „ნეტარ-არიანთა“ (109).

„პალესტინის ფსალმუნება“ პირადი კანონის სენაკში შესრულებას გულისხმობს და ის საკმაოდ მკაცრი, ძმობის თითოეული წევრისათვის ინდივიდუალურად განსაზღვრული და სავალდებულო უნდა ყოფილიყო; მომდინარეობდა საბაწმიდური – პალესტინის – ტრადიციიდან. ყველა ეს წესი – ღოცვისა, წიგნის კითხვისა და საეკლესიო განწესებისა „ეგრეთვე და მუკლთა მოდრეკათათვს, წმიდათა მამათა მიერ განწესებულთა“ – უკლებლივ ყველას უნდა შესრულებინა, „თვინიერ სამართალისა მიზეზისა, რომელ არს უძღურებაჲ ჳორცთაჲ“ (109).

პირველი შვიდეულის პარასკევს წმიდა ზიარების შემდეგ წყაღს მიირთმევდნენ („ვირღუნით წყლითა“), ასევე ოთხშაბათს და მარხვაში ყოველთვის, პირველშეწირული წირვისას ზიარების დროს. შემდეგ იტყვიან წმიდა და დიდი მოწამე თეოდორეს სამადლობელ გალობას, მიიღებენ სეფისკვერს („განიყოს განატეხი“. 110).

დიდმარხვის პირველ შაბათს ორი მინაწერია აშიაზე: ცისკრად წმინდანის საგალობლამდე „ჩუენ პირველად ყოვლადწმიდისა გალობასა ვიტყვთ. ...და ეგრეთდა – წმიდისა ორ-ორჯერ“ (110) და სამხრად, წმინდანის მესამე და მეექვსე საგალობლამდე „ჩუენ კეთილ არსთა ვიტყვთ თვსითა წესითა“ (110). აქვე „უწყებად ჯერ-არს“, რომ „წმიდათა დიდთა მარხვათა“ თევზი მხოლოდ ორჯერ – ხარებას და „კვირიაკესა ბაიობისასა“ იკმება.

დიდმარხვის პირველ კვირას ღამისთევით ხვდებიან –მწუხრზე ფსალმუნებას არ უჩენს – ტექსტში რამდენიმე სხვა ადგილზეც არის მითითებები ფსალმუნური კანონის შესრულება-არშესრულების შესახებ – წარდგომები: „ნუ გარე-მიიქცევ პირსა შენსა“... და „ეც მკვდრობაჲ“ ყველიერის კვირიაკიდან მარხვის ყოველ კვირას რიგ-რიგობით ითქმება და „ამისაცა შესწავებაჲ საჯმარ არს“. კვირის მწუხრი ისე აღესრულება მთელი მარხვის განმავლობაში, „ვითარცა პირველ დაწერილ არს“ (110). მოყვანილია კვირის სამხარი, მწუხრი, აქვე შაბათის ცისკარი (111). ასეთივეა განგება მარხვის ყოველი შაბათისა, თუ საჩინო დღესასწაული არ დაემთხვევა.

დიდმარხვის მესამე კვირას საგანგებოდაა აღნიშნული ჯვრის თაყვანისცემის წესი - „უწყებაი ჯერ-არს“ (112) – ორ-შაბათს, ოთხშაბათსა და პარასკევს. მეხუთე შვიდეულის ოთხ-

შაბათს დიდთა გალობათა დასდებლების ნაცვლად “ჩუენ თუსსა კმასა და უფალო ღაღატყავად დაგუსხმან” (მინაწერი აშიაზე, 113). ტრაპეზზე მიიდებდნენ ზეთით ზავებულ საკვებს და ღვინოს, რაც თითქოს მოულოდნელია, მაგრამ „შრომისათვის ღამისთევისა“ (113). მეხუთე შვდეულის ხუთშაბათს ცისკრად არაა ფსალმუნება – „ხოლო ჩუენ არ[ცა] მწუხრსა ფსალმუნებთ ამას დღესა“... (მინაწერი აშიაზე, 113). ხოლო თუ ამ დღეს ხარება დაემთხვა, სამშაბათს გადავიხდით დიდ გალობას, „ხოლო დღესასწაულსა – თუსსა დღესა წესისაებრ“ (113). ცისკრის ზარი მეოთხე უამზე ირეკება, დღის საკითხავი გაყოფილია სამ კითხვად – „ხოლო ჩუენ ორად განვჰყოფთ“ (მინაწერი აშიაზე, 114). მესამე ნაწილად წაიკითხავდნენ ხარების რომელიმე საკითხავს, რაც უნდოდათ.

მეექვსე შვდეულის პარასკევს ცისკრად და მწუხრად ჩვეულებრივი განგებაა, მხოლოდ მართალი ღაზარეს გერთა ნაცვლად „ჩუენ კეთილ-არსთა ვიტყვთ“ (მინაწერი აშიაზე, 114).

შაბათს წმიდისა და მართლისა ღაზარესსა ცისკარზე სახარება არ იკითხება, „თვნიერ ეკლესიისა წმიდისა ღაზარესსა“ (115). სამხრად – ჩვეულებრივი განგებაა.

შაბათსა წმიდისა და მართლისა ღაზარესსა. მწუხრი სახარებაზე მოხვევისას ძმებს წინამძღვარი ბაიას (ბზას) დაურიგებს, მეცხრე გალობაზე კი – სანთელს (115).

სამხარზე წასაკითხი ფსალმუნების ნაცვლად იკითხება 114-ე, 115-ე, 117-ე ფსალმუნები, სახარებაა იოვანესი და მოსდევს იოანე ოქროპირის უამისწირვა. წირვის შემდეგ ტრაპეზე თევზსაც მიირთმევდნენ (ფორმულირება საინტერესო და გულისამაჩუყებელია: „იქმნების ნუგეშინისცემაჲ ძმათა...“). „კვირიაკესა ბაიასათა მწუხრი უფალო ღაღატყავსა უქცევთ ექუსთა მუხლთა ზედა“; მაგრამ არის განსხვავებაც (მინაწერი აშიაზე): ჩვენც ექვს მუხლს ვუქცევთ, ოღონდ სამს დღისას და სამს დიდი ორშაბათისას, რომელიც გნებავთ... „ხოლო ტვპიკონი სტუდიელთაჲ ექუსთა მუხლთა ზედა უქცევს [იგიცა], გარნა არარას[ს] იტყვს ბაიათასა, არამედ დიდისა ორშაბათისა სტიქარონთა“ (116). სავარაუდოდ, სტუდიელთა ტვპიკონში გიორგი მთაწმიდლის „დიდი სუნაქსარი“ უნდა ვიგულისხმოთ. დიდ-მარხვის განგებას ბუნებრივად მოსდევს განგება ვნებათაჲ.

დიდ ორშაბათს. ცისკარი. პირველ უამზე ფსალმუნი არ იკითხება, მესამე და მეექვსე უამზე – კი; იგივე განგებაა დიდ სამშაბათსა და ოთხშაბათს. იკითხება სახარება. სათანადო

არს ცნობად, რომ მათეს, მარკოზის, ლუკას სახარებების წაკითხვა მთავრდება ორშაბათს. იოვანეს სახარება წაკითხება მთლიანად დიდ ხუთშაბათს. სამივე თავი სრულებით წაკითხება, ხოლო იოვანეს თავი – ანდერძამდე. „ხოლო ჩვენ წარვიკითხავთ ოთხსახარებასა, ვითარცა მოსცემს განწესებად მთავრიდელთა სენაქსარისაჲ“ (მინაწერი აშიაზე. 117).

დიდსა ხუთშაბათსა. დაწვრილებით არის მოცემული ამ დღის მსახურებათა განგება: ცისკარი, მწუხრი. ერის განტეგების შემდეგ „გარეშე საუფლოთა ბჭეთა ეკლესიისათა“ იდგმება „ფიალი წმიდისა საბანელისაჲ“... დიდი კვერექსი, ფერხობანვის ღოცვა, მღვდელი იწყებს ფერხობანის სახარებას. „და წარმოდგეს წინამძღუარი და ჰყოფდეს ყოველსავე, ვითარცა იტყოდის სახარებაჲ...“ (119). იწყოს მღვდელმან „ბანად ფერცებასა ძმათასა, მეკარითგან ვიდრე ჰკონომოსამდე და ეკლესიარხად, ათორმეტთა კაცთა“ (119). მათთვის ფეხის დაბანის შემდეგ მღვდელი დაასრულებს სახარების კითხვას, იტყვის ღოცვას.

ღოცვის დამთავრების შემდეგ ძმები ევლოგიად იცხებენ ფეხნაბან წყალს, შემდეგ გალობით „ზიარებითა საიდუმლოთა“ შევლენ ეკლესიად, „მიეცემის უკუე ძმათა განატეხიცა“. ჟამისწირვის დასრულების შემდეგ, შევლენ სატრაპეზოში გალობით „აღგამადლო შენ, ღმერთო ჩემო და მეუფეო ჩემო“... მიიღებენ ღვინოს და ზეთით მომზადებულ საკვებს, თევზს – არა (120).

წესი და განგებაჲ წმიდათა ვნებათა უფლისა და მაცხოვრისა ჩუენისა იესუ ქრისტესთაჲ წმიდასა და დიდსა პარასკევსა. ღამის მეორე ჟამზე ირეკება ღამისა... ეკლესიარქი დაურიგებს ძმებს სანთელს... პირველი ჟამი არ იღოცება ცისკართან ერთად. დღის პირველ ჟამზე ირეკება მცირე ზარი, ძმები იკრიბებიან ეკლესიაში. მეშვიდე ჟამზე ასევე მცირე [ზარი] ირეკება, ითქმება მესამე ჟამის სამი ფსალმუნი. მეექვსე ჟამი იღოცება მესამესთან, მეცხრე – მეექვსესთან. მეათე ჟამზე ირეკება და იწყება მწუხრი.

საყურადღებოა შენიშვნა: „სათანადო არს ცნობად, ვითარმედ არა გვსწავიეს პალესტინეს შინა წმიდასა ამას დღესა ქმნაჲ განახლებისაჲ. არცა სრულისა ჟამისწირვისაჲ, არცა განღებაჲ ტრაპეზისაჲ. არცა რას ვჭამთ ყოველად რადთურთით. ხოლო უკუეთუ ვისმე ფრიადისა უძღურებისაგან ვერ ეძლოს ამისი ქმნაჲ, მიეცეს მას პური და წყალი შემდგომად მზისა

დასდვისა, რამეთუ ესრეთ მოგვლებიეს განწესებასა შინა წმი-
დათა მოციქულთასა“ (122). დიდ პარასკევს ისევ გვხვდება პა-
ლესტინური წესი, რომელიც არ უჩენს პირველშეწირულ წირ-
ვას („ქმნად განახლებისად“), არც სრულ ჟამისწირვას, არც
სატრაპეზოში შესვლას, არის მძიმე დღე და მძიმე მარხვა.

როგორც ზემოთ ვთქვით, „პალესტინესა შინა“ შეიძლება
იყოს საბაწმიდური ტიპიკონი, მინაწერი აშიაზე კი გვეუბნება:
„ხოლო ჩუენ სრულ-გჰყოფთ განგებასა საღმრთოდასა განახლე-
ბისასა, ვითარ-იგი სხუათაცა დღესა წმიდისა ამის შუდუელი-
სათა“ (122). შეიძლება გიორგი მთაწმიდლის სჯნაქსარის მი-
ხედვით, საკუთარი ტრადიციით კიდევ სხვა, ჩვენთვის უცნობი
ტიპიკონის საფუძველზე პირველშეწირულ წირვას გადაიხდიდ-
ნენ, მაგრამ იმარხულებდნენ, მხოლოდ ძალიან მოხუცებსა და
ავადმყოფებს, ვისაც შეიძლება ვერ აეტანა შიმშილი, მზის
ჩასვლის შემდეგ პურსა და წყალს მისცემდნენ, – ასე გვი-
წერია წმიდა მოციქულთა განწესებაში.

დიდსა შაბათსა. ცისკარი. „დიდებაჲ მაღალთაჲ გრძელად.
და შეიმოსოს მღდელი სრულად“. მინაწერი აშიაზე: „ხოლო
ჩუენსა პირველით დაწყებისთანავე შემოსილი დგას მღდელი
საკურთხეველსა ზედა...“ (122). განსხვავებაა კიდევ ის, რომ მო-
გუმადლენთაჲ, რომელსაც ტიპიკონის ძირითადი ტექსტი კურ-
თხევისა წინ უჩენს, „ჩუენ შემდგომად მიწყალისა გუთქუამს“
(მინაწერი აშიაზე. 123). ჟამებს მარტივად, კანონისა, გალობისა
და მუხლთდრეკის გარეშე იღოცებდნენ.

წმიდასა და დიდსა შაბათსა (123). მწუხრი ირეკება დღის
მეათე ჟამზე. აქ საინტერესოა რამდენიმე მომენტი:

1. მღდელი იმოსება თეთრი სტიხრითა და შავი ფელონით,
რომელსაც სამოციქულოს წაკითხვის შემდეგ, აღილუიას გა-
ლობისას აღსძარცვავენ და თეთრს ჩააცმევენ. გალობისა და
მათეს სახარების წაკითხვის შემდეგ მოჰყვება „შემდგომითი-
შემდგომად ჟამისწირვაჲ წმიდისა ბასილისი“

2. გამოლოცვის შემდეგ ძმებს ურიგდებათ განატეხი და
პური და ღვინო იკურთხება.

3. ეკლესიარქი აქაც ყურადღებით უნდა იყოს, რომ ჟამის-
წირვა ღამის მეორე ჟამისთვის დასრულდეს. გამოლოცვის
შემდეგ ბერები სხდებიან მათთვის განკუთვნილ ადგილებზე,
ეკლარი ჩამოურიგებს პურის ნაჭერს, ოთხ-ოთხ ღელვის ჩირს
და თითო კრასოვულ ღვინოს.

4. გარკვეული მსახურების შემდეგ ყველანი გადიან შტოსა ეკლესიისასა. რჩება მხოლოდ კანდიდატი, რომელიც აანთებს ყველა კანდელს.

5. წინამძღვარი არიგებს სანთელს.

6. მღვდელი იმოსება მთლიანად თეთრით, უკმევს ძმათა, ამბობს დიდებას, და იწეებს: „ქრისტე აღდგა მკუდრეთით, სიკუდილითა სიკუდილი დათრგუნა და მეოფთა საფლავისათა ცხორებაჲ მოანიჭა“. აღდგომის ამ საგალობელს აქვს მინაწერი აშიაზე: „ქრისტე აღდგა მკუდრეთით, სიკუდილითა სიკუდილისა დათრგუნველი და საფლავისა შინათა ცხორების მომმადლებელი“ (გვ. 124). ასე, სხვადასხვა ვარიანტით არსებობდა და შემდეგ ჩამოყალიბდა ახლანდელი ყოველმხრივ მშვენიერი (ფორმით და შინაარსით) საგალობელი აღდგომისა, რომელიც ყველას გვიყვარს. საინტერესოა, კილოც თანდათან შეიძინა თუ თავდაპირველადვე ასე გალობდნენ...

გალობისა და ღვთისმსახურების შემდეგ მღვდელი სახარებით ხელში დადგება აღსავლის კართან. იგალობება ქრისტე აღსდგა, წინამძღვარი ამბობს უყოფს წმ. სახარებასა და მღვდელს, ასევე – თითოეული ძმა, წინამძღვარი წაიკითხავს იოანე ოქროპირის საკითხავს. ამას მოსდევს რემარკა: „უწეებაჲ ჯერ არს“, როგორ ილოცება ჟამნი და სერობისა დიდი კვირიაკიდან ახალი კვირიაკის შაბათამდე (124).

განგებაჲ ზატიკისა. ცალკე სათაურად გატანილი არ არის. გვხვდება ტექსტში შემდგომ: „ოთხათშაბათსა შუა ზატიკისასა“ (129). კვირიაკესა მწუხრი ტიპიკონი უჩვენებს აღდგომის სამ სამარადისო სტიქარონს: „პირველ საუკუნეთა... და ორთა მოყუასთა მისთა და სამთა აღმოსავლურთა. დიდებაჲ და სხვაჲ აღმოსავლურივე“ (125). „აღმოსავლური“ აქ, სავარაუდოდ, მართლმადიდებლურს უნდა ნიშნავდეს.

წმიდა შვიდეულის ცისკარი, სამხარი და მწუხრი მოცემულია ორშაბათის მსახურებაში, და მითითებულია („სათანადო არს ცნობაჲ“), რომ „ესრეთ ილოცვების ცისკრისაჲ ყოველთა დღეთა წმიდისა ამის შუდეულისათა“ (125). შაბათის მწუხრი ღამისთევითაა, ამ დღიდან იწეება და ყოველთა წმიდათა კვირიაკემდე მწუხრზე იკითხება საქმე მოციქულთა. „სამხრად ვიტყვთ ჩვეულებისაებრ ფსალმუნთა“ (127), ახლავს მინაწერი აშიაზე: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა, თვისთა წესითა“. სამხარს მოსდევს კვირიაკისა მწუხრი განმარტებით, რომ „ესრეთ იქმნების წესი სამწუხროფსა ღოცვისაჲ ყოველთავე კვირიაკეთა

წმიდათა ერგასისთასა”. ხოლო დასდებელნი ოდენ უცვალებიან და ღიბანიისანი” (127).

წესი ახალკვირიაკიდან ჯვართამაღლების შემდეგ კვირამდე. ზატიკის მსახურებისაგან მოცემულია მსახურება მეორე შვიდეულის ორშაბათისა; აღესვებითგან მესამისა კვირიკისა, წმიდათა მენელსაცხებლუ დედათაჲ და იოსებ მართლისაჲ; აღესვებითგან მეოთხისა კვირიკისა, საბანელსა შინა პროვატიკისასა მდებარისა მის განრღუეულისაჲ; ოთხშაბათსა შუაზატიკისასა „უწყებაჲ ჯერ-არს, ვითარმედ განგებაჲ ესე განზოგებისაჲ და წესი გალობისაჲ რვა დღემდე გარდაივდების“; „ხოლო ჩუენ – ოთხ დღე ხოლო“ (მინაწერი აშიაზე, 129).

მეხუთისა კვირიკისა სამარიტელისა; მეექვსისა კვირიკისა შობითგან ბრმისა; სამშაბათისა მეექვსისა შვიდეულისა; ოთხშაბათისა მეექვსე შვიდეულისა; ხუთშაბათისა მეექვსე შვიდეულისა – აქ „სამხრად მომივსენესა ზედა მესამე და მეექვსე გალობათა დასდებლების ნაცვლად მღვიმელნი იტყვიან კეთილ-არსთა“ (წარწერა აშიაზე, 131); მეშვიდისა კვირიკისა, წმიდა 318 ნიკიელ მამათა; მეშვიდე პარასკევისა მწუხრი;

წმიდა მეერგასე კვირიკისა, შაბათის მწუხრი ღამისთევით; კვირიკის მწუხრი ირეკება ადრე, „განგებისათჳს მუხლთმოდრეკისა“ (133). მღვდელი იტყვის: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; ძმანი მოიდრეკენ მუხლს, მღვდელი წაიკითხავს პირველ ღოცვას; შემდეგ ითქმება კვერექსი, ასამაღლებელი ღოცვისა, კვერექსი ხელგანპყრობითი; ასამაღლებლის შემდეგ მღვდელი იტყვის: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; წაიკითხავს მეორე ღოცვას, ისევ კვერექსი, ასამაღლებელი. ისევ იტყვის მღვდელი: „მერმეცა და მარადის მუკლთმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“; წაიკითხავს მესამე ღოცვას... ღოცვის შემდეგ: შეგვეწიენ... ყოვლადწმიდისაჲ..., ასამაღლებელი ღოცვისა, კვერექსი...

ორშაბათსა. მეერგასის შემდეგ „ცისკრად ჩუელებისაებრ ფსალმუნებაჲ. გალობანი დღესასწაულისანი“... მინაწერი აშიაზე: „ცხად არს, ვითარმედ უქმნი, და სულისა წმიდისანი, ვმასა Ⴀ (ა), ორნივე ორ-ორჯერ (გვ. 134).

პარასკევსა მწუხრი და კვირიაკესა ყოველთა წმიდათასა. აქაც, შაბათსა მწუხრი იხსენიება დასდებელნი „აღმოსავლურნი სამნი“ (134). „აქებდითსა დასდებელნი აღდგომისანი ოთხნი, აღმოსავლური ერთი“ (როგორც ვვარაუდობთ, ეს მართლმადი-

დებლური საგალობელი უნდა იყოს). „სამხრად მომიხსენესა ზედა დასდებელნი კმისანი და გალობათაგან ყოველთა წმიდათასა“. აშიაზე: „ხოლო ჩუენ – კეთილ-არსთა“ (გვ. 135). ყოველთა წმიდათა კვირის შემდეგ იწეება მოციქულთა მარხვა. „შესწავებად საკმარ არს“, რამდენჯერაც დაემთხვევა ალელუია, ორშაბათს, ოთხშაბათს ან პარასკევს „მარხვასა დღედ ვილოცავთ და ერთგზის ვჭამთ, შემდგომად სამწუხროდსა გამოლოცვისა. ხოლო ოდეს იყოს ღმერთი უფალი, ორგზის ვისერებთ დღესა შინა“ (135).

ტიპიკონში აგრეთვე შედის „განგებად შაბათთა ყოვლისა წელიწდისათად, რომელთა შინა იყოს საკსენებელი საჩინოდსა წმიდისა და იგალობებოდის ღმერთი უფალი“; „თანამდები ღმრთისა მიმართ წლითი-წლადი მადლობად, რომელსა დღესა მიიღო ეკლესიამან ღმრთისამან გამოსაჩინებელი კეთილმსახურებისა შჯულთად და დაქცევად სიბოროტისა ბოროტადმსახურებათად“. გამოავლინენი: თუეთანი სრულიად; ათერთმეტთა აღდგომისა საცისკროთა სახარებათანი; ყოველთა წმიდათანი; მარხვათანი. კონდაკნი და ჯკოსნი; ღამისთევასა შემდგომად ნეტარ-არიანთასა, კმაჲ Ⴀ (ა) გუერდი; კუერექსი სავედრებელი; ყველიერისა ხუთშაბათსა კსენებად საკვრველთმოქმედისა წმ. მამისა შიოდსი; იანვარსა ႠႤ (იდ) წმ. მოციქულისა ნინოდსი; საგალობელნი ღირსისა მამისა შიოდსი; დიდებასა ზედა, უფალო დადატყავსა და სტიქარონთა ზედა, ვიეთოვსცა გიკმდეს მამათათვს; სატმელთათვს და სასუმელთა; ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისათვის. ტიპიკონის ამ ნაწილს მინაწერები არ დაერთვის, ჩვენი ამ კვლევის სფეროში არ შემოდის და არ განვიხილავთ.

ტიპიკონში დამოწმებულ ტერმინთა ლექსიკონი

აბარმადი – მონასტრის ერთ-ერთი ხელისუფალი; მ. თარხნიშვილი – გამგე, ეკონომოსი; ს. ყაუხჩიშვილი – კელარი.
ავლინი – ეზო, კარ-მიდამო
ანაფორა – დიდი სეფისკვერი
აპოდიქსი – ხელწერილი
არგანი – ჯოხი, კვერთხი
ასამაღლებელი – ხმამაღლა წარმოსათქმელი ფრაზა საიდუმლო ღოცვის ბოლოს
აღება – აქ: დაწება

აღესებად – აღდგომა, იგივე დიდი კვირიაკე
 ახალი კვირა – თომას კვირა, აღდგომის სწორი
 ბაიობა – ბზობის კვირა
 გამოლოცვა – განტევების ღოცვის წარმოთქმა (ამჟამად
 ზოგჯერ ჩამოლოცვას უწოდებენ)
 განატეხი – ნაკვეთი სეფისკვერი
 განახლება – პირველშეწირულის ღიბურგია, სიწმიდის
 განახლება
 განებად – წესი, თანმიმდევრობა
 განმგე – მმართველი, მნე, ეკონომოსი
 განწესება – წესის დადება, განსაზღვრა, დადგენა
 განებად მუხლთმოდრეკისა – განება, რომელიც სრულ-
 დება სულიწმიდის მოფენის დღეს, მწუხრის ღოცვაზე.
 განზოგება – განახევრება (დიდმარხვის, მაგალითად)
 განკანონება – სასჯელის დადება სამონასტრო წესების
 მიხედვით
 განტევება – გაშვება
 განძარცუვა – გახდა, განშიშვლება
 განჩინება – დაწესება, დაყენება, დადგინება, დანიშვნა
 გვნად – ნელა
 დაგება – საჭმელ-სასმლის მოტანა სუფრაზე
 დაყენება – შეფერხება, შეჩერება, აკრძალვა
 დაყუდება – განდგეილობა, განცალკევებით ცხოვრება
 დოშიარი – მეგანძური
 ეკვდერი, ეგუტერი, ევქტირი – მცირე სამლოცველო, მინა-
 შენი ეკლესიისა
 ეკლესიარქი, ეკლესიარხი – დეკანოზი, მთავარი მღვდელი
 ეკლესიაში
 ერგასი (ასის ნახევარი) – ორმოცდაათდღიანი პერიოდი
 აღდგომიდან სულიწმიდის მოფენამდე.
 ვაჟინარი – ღვინის მწდუ, მევაჟინე
 ზატიკი – დღესასწაული, ძირითადად, აღდგომა
 ზედაშე – ზიარების შესამზადებლად საჭირო ღვინო
 თვსება – ნათესაობა
 იკონომოსი – მონასტრის სამეურნეო ნაწილის გამგე
 დიდი იკონომოსი – ეპიტროპოსი
 იპიტირიტი – ძმათა ზედამხედველი
 კათაკმეველი – მოსანათლად გამზადებული

კანანახი – „მგალობელთა დამძახნელი“ (საბა); დამწეები
 მგალობელი, იგივე უჩვენებდა, რომელ ხმაზე უნდა ეგალობათ.
 კანდელი – ზეთის სანათური
 კანდელაკი – მნათე, კანდელთა ამნთები, „კანდელაფტი“.
 შიომღვიმის მონასტერში ჰყავდათ კანდელაფტოუხუცესიც.
 კელარი – მეკუჭნავე, სურსათის საწყობის გამგე, ოსტიგანი
 კელაპტარი – მსხვილი სანთელი
 კრასოვოლი, კრასოვული – ღვინის სასმისი, ჭიქასავით.
 კათხა
 კრებული – მონასტრის ძირითადი შემადგენლობა
 ლიტანია – რიტუალური მსვლელობა ეკლესიის გარეთ
 (ახლა – ეკლესიის შემოვლა) ღოცვითა და გალობით.
 ლიტრა – საწყაოს ერთეული, დაახლოებით ერთი გირვან-
 ქა, 400 გრ, რაც საანგარიშო ერთეულად იყო მიჩნეული. კენ-
 ტინარი – 100 ლიტრა.
 ლოღარიას ქმნა – ანგარიშის მოთხოვნა
 მამაჲ – წინამძღვარი, მამასახლისი, იღუმენი მონასტრისა
 მგბარი – მოხარშული
 მეერგასე – 50-ე დღე აღდგომიდან, სულთმოფენა
 მეკარე – მონასტრის მოხელე, რომელსაც ევალება მონას-
 ტერში შემსვლელ-გამსვლელთა კონტროლი.
 მემტილე – მებოსტნე, მებაღე
 მემღვიმე – მღვიმეში მჯდომი მონაზონი
 მემკრე – მედავითნე-მგალობელი, ვინც მკარეზე დგას
 მეტრაპეზე – ტრაპეზის, სუფრის გამგებელი
 მეფსალმუნე – ფსალმუნთა მგალობელი
 მეცნიერი – მცოდნე
 მეჭურჭლე – განძეულობის მცველი, მნე
 მნე – მოურავი, განმგებელი
 მორეწა – შოვნა, შეძინება
 მოსენაკეობა – განკერძოებით ცხოვრება, ცალკე სენაკში;
 მოსენაე („იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრება“).
 მოქალაქობა – ცხოვრება, ყოფაქცევა, მოღვაწეობა
 მოქმედი – მუშაკი, მუშა, ხელოსანი
 მრჩობელი – ორმაგი, ორკეცი
 მსგეფსი – შვიდეული, ერთი კვირა. ამჟამად უწოდებენ იმ
 კვირასაც, როცა ოთხშაბათ-პარასკევი ხსნილია.
 მსთუად – ადრე
 მტილი – ბადი, ბოსტანი

მწუხრისაჲ – მწუხრის ანუ იმ ჟამის ღოცვა, როდესაც იწუხება („იჭუხება“, „იხუჭება“) დღე.

მცნება – შეტყობინება, გაგებინება, ბრძანება, დარიგება

მჭარე – ამბიონის ორივე მხარეს მედავითნე-მგალობელთა დასადგომელი შემოსაზღვრული ადგილი, ამ ადგილს „მჭარე“ (კლიროსი) ეწოდება.

ოთხთავი – სახარება

პაქსიმადი – გამხმარი პური, ორცხობილა

პირველი დიაკონთაჲ – დიაკონთა შორის წარჩინებული

პირ-ვსნა – ჭამა

ჟამისწირვა – ლიტურგია, საღმრთო მსხვერპლის შეწირვა. არის წმ. იოანე ოქროპირის, წმ. ბასილი დიდისა და პირველ-შეწირულისა (იხ. განახლება).

ჟამობა – გალობა, წირვა

საბანელი – ფეხთბანის ჭურჭელი დიდი ხუთშაბათის მსახურებისთვის.

საზრდელი – საკვები, სარჩო

სათუეოდ – „თვენი“, საღვთისმსახურო ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელშიც მოცემულია მთელი წლის ყოველი დღის უძრავი დღესასწაულების საკითხავ-საგალობლები.

სამხარი – შუადღე, ჟამი მსხვერპლის შეწირვისა (ლიტურგიისა)

სატრაპეზო – სასადილო; მეტრაპეზე, ტრაპეზარი – ვინც ტრაპეზის საქმეს განაგებს, მონასტრის სასადილოს გამგე.

საფსალმუნე – ფსალმუნთა წასაკითხი მაღალი ადგილი

საჭურჭლე – სადიაკონე, რომელშიც ინახება სიწმიდის სამსახურებელი ჭურჭელი

სახიერება – სიკეთე

საჯმარი – გამოსაყენებელი ნივთი, ქონება: მოსახმარისი, სახარჯო

სიყვარული – აღაპი, სადღესასწაულო სადილი

სუნაქსარი – საღვთისმსახურო კრებული, რომელიც შეიცავს მთელი წლის უძრავი და მოძრავი დღესასწაულების საკითხავ-საგალობლებს, წმიდათა შემოკლებულ ცხოვრება-წამებას.

სულმოკლე – ვერამტანი, აჩქარებული; უკეთური

ტრაპეზი – სასადილო მაგიდა, სუფრა, ტაბლა

უმგბარი – ნედლი, უხარშავი, უმი

უღალი – მაგარი, მყარი, გაუვალი

უხუება – უშურველობა, უხეობა; სიუხვე
 უჯერო – უმსგავსი, უღირსი, ურიგო
 ფილონი – მღვდლის სამოსელი
 ქსენადუქი – სასტუმრო, ქსენადოში პეტრიწონის ტიპიკონში
 ქსენონი – საავადმყოფო, თავშესაფარი
 ყოველთა წმიდათა კვირიაკე – სულთმოფენის შემდეგი
 კვირა
 შემგბარი – მოხარშული
 შტო – სტოა, ტაძრის უკანა ნაწილი ან მინაშენი
 შუაზატიკი – ერგასის 25-ე დღე, ოთხშაბათი
 ჩაფლად – ქალამანი
 ჩოკად – ჩოხა, ბერის სამოსელი
 ცხედარი – ტახტი, საწოლი, საკაცე
 ძალი – სასწაული; ძალა; სიმი; დღესასწაულის წინა დღე;
 წარგზავნა – გაგზავნა; გაცილება
 წარსაგებელი – ხარჯი, დასახარჯავი
 წარუვალი – მუდმივი, მარადიული
 წდევა – დასხმა
 წრფელი – სწორი, მართალი
 წუევა – მოწოდება, მოწვევა
 წუელად – მოწველა; მონაწველი, რძის პროდუქტი
 წუთლა – ცოტა ხანს; ჯერ, ჯერ კიდევ
 წურთა – სწავლა, დასჯა, წრთვნა
 ჭირისა კანონი – მე-17 კანონი, 118-ე ფსალმუნი
 ჭურჭნა – ფურჩქნა, ფურჭნა, ზედმეტი ფოთლებისა და
 ყლორტების მოცლა (მაგალითად, ვაზისა).
 ჭამლი – ფეხსაცმელი
 ჭამს – საჭიროა
 ჭნდური – მსხვილი ცერცვი, ღობიო
 ჭუმევა – გამოყენება, ხმარება
 ხორო – მგალობელთა გუნდი
 ჯოჯვა (აჯოჯვა) – ვაზის შტოების მოტეხა–ჩამოცლა
 ჯუარობად – ჯვრის ამადლების დღესასწაული, 14 (27)
 სექტემბერს.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ტიპიკონი, 2005: ტიპიკონი შიომღვიმის მონასტრისა. XII
 საუკუნის ხელნაწერის ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს ექ-

ვთიმე კოჭლამაზაშვილმა და ელგუჯა გიუნაშვილმა. გამოცემა შიომღვიმის მონასტრისა. თბილისი, 2005.

2. ძეგლები, 1971: ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი III (მეტაფრასული რედაქციები, XI-XIII სს.). დასაბეჭდად მოამზადეს ილ. აბულაძემ, ე. გაბიაშვილმა, ნ. გოგუაძემ, მ. დოლაქიძემ, გ. კიკნაძემ და ც. ქურციკიძემ ილია აბულაძის ხელმძღვანელობითა და რედაქციით. გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 1971.

3. კეკელიძე, 1980: კორნელი კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I. თბილისი, 1980.

4. ვ. სილოგავა, 2003: ანდერძი დავით აღმაშენებლისა შიომღვიმისადმი: საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია. ტექსტი გამოსცა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო ვ. სილოგავამ. საქართველოს ისტორიის წყაროები. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, გამომცემლობა „ნეკერი“, თბილისი, 2003.

5. საბინინი, 1882: საქართველოს სამოთხე, სრული აღწერა ღუაწლთა და ვნებათა საქართველოს წმიდათა. შეკრებილი ხრონოლოგიურად და გამოცემული პეტერბურდის სასულიერო აკადემიის კანდიდატის ივერიელის გობრონ (მიხაილ) პავლის ძის საბინინის მიერ. პეტერბურდი, ჩეკბ (1882) წელსა.

6. გიორგი მთაწმიდელი, დიდი სუნაქსარი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს და სამეცნიერო აპარატი დაურთეს მ. დოლაქიძემ და დ. ჩიტუნაშვილმა. თბილისი, 2017.

შინაშეოღალური ბრძოლა სამცხე-საათაბაგოში XVI ს-ის 70-იან წლებში და პოლიტიკური ორიენტაცია

მოკლე შინაარსი

XVI საუკუნე, თავის მდიდარი ისტორიული მოვლენებით, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხანაა საქართველოს ისტორიაში, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება წინა საუკუნეებისაგან. XVI საუკუნე ეს არის ერთი მხრივ ირანისა და ოსმალეთის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლის ისტორია, მეორე მხრივ კი შიდა „საქართველოების“ ურთიერთდაპირისპირება, რამაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ზოგადად ქართული პოლიტიკის, როგორც საშინაო, ასევე საგარეო კურსის განსაზღვრაში.

გარდა ქართული პოლიტიკური ერთეულების ურთიერთდაპირისპირებისა, ამავე საუკუნეში მიმდინარეობდა შიდაპოლიტიკურ ბრძოლას სამცხე-საათაბაგოში, რომელიც ოცი თვის განმავლობაში გაგრძელდა.

წინამდებარე ნაშრომი, სწორედ XVI საუკუნის 70-იან წლებში სამცხეში მომხდარ შიდაფეოდალურ დაპირისპირებას და, აქედან გამომდინარე, პოლიტიკურ ორიენტაციას ეხება.

გამოქვეყნებული ქართული, უცხოური წყაროებისა და სპეციალური ლიტერატურის კრიტიკული ანალიზის საფუძველზე დგინდება, რომ ვარაზა შალიკაშვილის მკვლელობისა და სამცხეში შაჰ-თამაზის ლაშქრობის შედეგად აჭარას თავშეფარებულმა ათაბაგის სახლის წევრებმა ოსმალების თანხმობით მაინც მოახერხეს ათაბაგის ტახტის დაკავება. მიუხედავად ამისა, შაჰ-თამაზის სიკვდილის შემდეგ სამცხის პოლიტიკური მესვეურებისთვის პროირანული პოლიტიკური ორიენტაცია დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა, რაც ნათლად გამოჩნდა სამცხეში შიდაფეოდალური დაპირისპირების დროს, როდესაც ათაბაგის სახლმა რამდენიმე ელჩობა განახორციელა შაჰის კარზე. ირან-ოსმალეთის ახალი ომის დაწყებისა და ოსმალეთის მძლავრობის შედეგად ათაბაგის სახლი იძულებული გახდა პროთურქული ორიენტაცია აეღო, რასაც მოვლენათა განვითარების შედეგად მოჰყვა პროირანულით ჩანაცვლება.

საკვანძო სიტყვები: სამცხე-საათაბაგო, ქართლი, ირანი, ოსმალეთი, დედისიმედი, მანუჩარი, კვარყვარე, შაჰ-თამაზი, სულთანი, ვარაზა შალიკაშვილი

Roman Gogolauri

INTER FEUDAL BATTLE IN SAMTSKHE-SAATABAGO IN XVI^S 70TH YEARS AND POLITICAL ORIENTATION

Abstract

XVI century rich with its historical movements and one of the most important epochs in the history of Georgia and it completely differs from previous centuries. XVI century is the period of from the one side great battles with Iran and Ottomans, and on the other side it is the battle between Georgians and this play bad role in the Georgian Politics as in inside the country as outside the country, on the defining of international course of the country.

Beside the fact of controversy of Georgian nations, in this century it was inside battles in Samtskhe-Saatabago which last twenty months.

Our article is dedicated to the processes taken place in XVI century's 70th year in Samtskhe during inter feudal controversy and we focus on the parallel processes of political orientations.

According the critical analyses of Georgian and foreign sources and special literature we confirm that after murdering VarazaShalikashvili and Shah Tamaz invasion of Saatabago, family members of Atabagi home, still were able to conquer the throne of Atabagians. In spite of the fact after death of Shah Tamaz the leader of Samtskhe's political parties pro Iran orientation still was actual. The confirmation of this idea is the fact of the controversy of inter feudal time. Atabagi's family sent several ambassadors to the shah. After starting Iran Ottomans new battle the influence of Ottomans gathered and as a result Atabag's family had to change the political orientation from Iran to Turkey.

Key Words: Samtskhe-Saatabago, Kartli, Iran, Ottomans, Dedisimedi, Manuchari, Kvarkvare, Shah Tamaz, Sultan, Varaza Shalikashvili

შესავალი. XVI საუკუნე, თავის მდიდარი ისტორიული მოვლენებით, ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ხანაა საქართველოს ისტორიაში, რომელიც მკვეთრად განსხვავდება წინა საუკუნეებისაგან. XVI საუკუნე ეს არის ერთი მხრივ ირანისა და

ოსმალეთის წინააღმდეგ შეუპოვარი ბრძოლის ისტორია, მეორე მხრივ კი შიდა „საქართველოების“ ურთიერთდაპირისპირება, რამაც მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ზოგადად ქართული პოლიტიკის, როგორც საშინაო, ასევე საგარეო კურსის განსაზღვრაში.

გარდა ქართული პოლიტიკური ერთეულების ურთიერთდაპირისპირებისა, ამავე საუკუნეში მიმდინარეობდა შიდაპოლიტიკურ ბრძოლას სამცხე-საათაბაგოში, რომელიც ოცი თვის განმავლობაში გაგრძელდა.

მიზანი. წინამდებარე ნაშრომი, სწორედ XVI საუკუნის 70-იან წლებში სამცხეში მომხდარ შიდაფეოდალურ დაპირისპირებას და, აქედან გამომდინარე, პოლიტიკურ ორიენტაციას ეხება.

მსჯელობა. ვიდრე უშუალოდ კონკრეტულ საკითხზე გადავიდოდეთ, აღვნიშნავთ, რომ XVI საუკუნის შუა ხანებში სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკურმა მესვეურებმა საგარეო ვექტორი ორჯერ შეცვალეს. პირველად 1545 წელს სოხოისტის ბრძოლის დროს, როდესაც ჯერ კიდევ „უგვირგვინო“ ქაიხოსრო ოსმალთა მხარეზე მოქმედებდა, რასაც ვახუშტი ბატონიშვილიც ადასტურებს. ამის შედეგად ქაიხოსრომ, რომელსაც მხარში ედგა დიდი მესხი ფეოდალი ოთარ შალიკაშვილი, ათაბაგის გვირგვინი მოირგო თავზე. ამასთანავე ოსმალეთისთვის, რომლის იმპერიაც ამ დროს უკვე სამ კონტინენტზე იყო დაფუძნებული, უცნობი არ უნდა ყოფილიყო ზოგადად საქართველოს, კერძოდ კი სამცხე-საათაბაგოს გეოსტრატეგიული მდებარეობა, რომელიც აღმოსავლეთში მისი მთავარი მეტოქის - ირანისკენ მიმავალ გზას აკონტროლებდა. მკვლევარ გ. ტივაძის შენიშვნით: „...ირანთან მომავალი ბრძოლა ოსმალეთისთვის წარმატებით ჩატარდებოდა მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ამიერკავკასია და განსაკუთრებით კი მასში შემავალი კარი - სამცხე-საათაბაგო, ოსმალეთის სრულ მორჩილებაში იქნებოდა. წინააღმდეგ შემთხვევაში ოსმალთა კომუნიკაციები ზურგიდან განადგურდებოდა და, ამდენად, სამცხე-საათაბაგოში დამოუკიდებელი ქართული მართვა-გამგეობის არსებობა ოსმალთათვის დიდ საშიშროებას ჰქმნიდა (ტივაძე, 1947:136). ამავე დროს, 1548 წელს ოსმალეთმა დიდი ღაშქრობა მოაწყო აღმოსავლეთში და თავრიზი დაიკავა. სულთნის ჯარი ირანის სიღრმეში შეიჭრა და დროებით დაიკავა ისპაჰანი. ასეთ ვითარებაში ოსმალებმა ნელ-ნელა დაიწყეს საათაბაგოს ცალკეუ-

ლი მხარეების უშუალო დაქვემდებარება. 1550 წელს ოსმალებმა ტაო დაიკავეს, 1553 წელს არტანუჯი დაიპყრეს და არსიანამდის დაიკავეს სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიები. ამასთანავე, ჯავახეთის გავლენიანმა თავადებმა ვახუშტი დიასამიძის და ამონის? მეთაურობით დაიწყეს ბრძოლა ათაბაგის წინააღმდეგ და კავშირი დაამყარეს ქართლის მეფე ლუარსაბთან. მათ დაიკავეს ვარძია, ვანის ქვაბები, ასევე მათი მომხრეების ხელში აღმოჩნდა თმოგვის, ასპინძისა და ვარნეთის ციხეები. შექმნილ სიტუაციაში ქაიხოსრო ათაბაგმა კურსი ირანისაკენ აიღო და შაჰ-თამაზს დახმარება სთხოვა. შაჰმაც არ დააყოვნა და ორჯერ 1551 და 1554 წელს სამცხესა და ქართლში ილაშქრა. ათაბაგისა და შაჰ-თამაზის ურთიერთობა განმტკიცდა მათი დამოყვრებითაც. შაჰმა ათაბაგს ცოლად სთხოვა მისი ქალიშვილი. რახან მას თავისი არ ჰყავდა „...და ენათესავენოდა ოთარი შალიკაშვილი ათაბაგსა, ამისთჳს ნებაყოფლობით გამოართვა ქალი და ნათესავად თჳსად გაუგზავნა ყაენს და ყაენმა შეირთო ცოლად (ქართლის ცხოვრება, 1959: 364).

ქაიხოსრო ათაბაგის პროირანულმა ორიენტაციამ ოსმალეთი კიდევ უფრო გააღიზიანა და მათ ტაოს შემდეგ შავშეთი და კლარჯეთიც დაიპყრეს. ჯერი სამცხეზე მიდგა. ოსმალთა მთავრობისაგან შეწუხებულმა ათაბაგმა დახმარებისათვის კვლავ ირანის შაჰს მიმართა და ყაზვინს გაემგზავრა. შაჰისაგან დახმარების მიღებამდე ქაიხოსრო იქვე ყაზვინში 1573 წელს გარდაიცვალა. მეუღლის გარდაცვალების შემდეგ დედისიმედი მონაზვნად აღიკვეცა დებორას სახელით (შარაშიძე, 1961: 44). ათაბაგის ტახტი დაიკავა დედისიმედის უფროსმა შვილმა ყვარყვარემ, მაგრამ ვინაიდან იგი გამოუცდელი იყო, დედისიმედი კვლავ დაუბრუნდა პოლიტიკურ ცხოვრებას. თავდაპირველად ის სამთავროს განაგებდა ვარაზა შალიკაშვილთან ერთად. ვახუშტი ბატონიშვილი ამ ფაქტს ასე გადმოგვცემს: „დაჯდა ყუარყუარე ათაბაგად ძე ქაიხოსროსი და ათაბაგობდა. არამედ დედისიმედი, დედა მისი, იყო პირველ და აწცა და ვარაზა ოთარ შალიკაშვილის ძე მოქმედნი ყოვლისავე“ (ვახუშტი, 1979: 718). ვარაზას მამა ოთარ შალიკაშვილი სამცხის დიდი ფეოდალი, ათაბაგების სახლის ნათესავი და დედისიმედის მეუღლის ათაბაგ ქაიხოსრო II-ის უახლოესი თანამებრძოლი იყო. დედისიმედი წარმოშობით მუხრანბატონის ბაგრატის ქალიშვილი იყო. დედისიმედს ოთხი ძმა ჰყავდა - ერეკლე, არჩილი, აშოთანი და ვახტანგი. მათგან ერეკლე დე-

დისიმედის თანამებრძოლი იყო შინაფეოდალური ომის დროს. ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი დედისიმედს უარყოფითად ახასიათებენ. ბერი ეგნატაშვილის შეფასებით დედისიმედი „იყო უჭკუო და უმეცარი, გლისპი და ღმრთის უშიშარი ქალი“ (ქართლის ცხოვრება, 1959: 370). ვახუშტის ცნობით „რამეთუ ესე დედისიმედი იყო ამაყი, გლისპი, მრისხანე და გაუსინჯავი“ (ვახუშტი, 1973: 719). მკველარი გ. ტივაძე არ ეთანხმება ზემოხსენებული ავტორების ასეთ შეფასებას და მას ტენდენციურს უწოდებს. „დედისიმედის საქმიანობის განხილვა გვიჩვენებს, დედისიმედი ენერგიული, მოხერხებული და სწორი პოლიტიკური აღდგომის მქონე პიროვნება ყოფილა. დედისიმედის ზემოთხსენებული დახასიათება, როგორც „ქართლის ცხოვრებისა“, ისე სხვებისა იმდენად იდენტურია, რომ ცხადი ხდება ყველა მათგანის ერთი წყაროდან მომდინარეობა და ტენდენციური ხასიათი“ (ტივაძე, 1947: 142). მისივე აზრით „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ნაწილის პირველწყარო, ეგრეთ წოდებული „მესხური დავითნის“ ქრონიკა სრულებითაც არ იძლევა დედისიმედის ამგვარ დახასიათებას. ჩანს ამ ნაწილის გადმომტანმა „ქართლის ცხოვრებაში“ მე-16 საუკუნის ისტორიულ ქრონიკას თავისი შეხედულებები დაურთო, ხოლო ვახუშტიმ იგი უნებლიეთ გაიმეორა (ტივაძე, 1947: 142-143). შემდეგ მკვლევარი ეხება „მესხური დავითნის“ ქრონიკას და წერს, რომ „ლოგიკურადაც დაუშვაველი იქნებოდა გვეფიქრა, რომ დედისიმედის ასეთი უარყოფითი დახასიათება მოცემული ყოფილიყო ქრონიკის ავტორის მიერ, ვინაიდან, როგორც ეს საფუძვლიანად დაგვიმტკიცა ე. თაყაიშვილმა, „მესხური დავითნის“ ქრონიკის ავტორი უნდა ყოფილიყო ათაბაგ ქაიხოსროს ოჯახის ერთ-ერთი წევრთაგანი და, მაშასადამე, ოფიციალური პირიც, რომელსაც ათაბაგობის ფაქტიური ძალაუფლების მატარებლის დედისიმედის ასეთი უარყოფითი დახასიათების მიცემა არ შეეძლო იმ შემთხვევაშიც კი, თუნდაც ეს გამომდინარე ყოფილიყო „მწარე სინამდვილიდან“ (ტივაძე, 1947: 143).

გ. ტივაძის ეს მოსაზრება გასაზიარებელია ამ შემთხვევაში, ვინაიდან დღეს ჩვენს ხელთ არსებული „მესხური დავითნის“ ქრონიკაში, რომელიც 12 ხელნაწერ გვერდს მოიცავს და 26 წლის ამბებია მოთხრობილი, დედისიმედის მიმართ უარყოფითი დამოკიდებულება არ შეინიშნება. მაგრამ, გასათვალისწინებელია ერთი გარემოება, კერძოდ ის ფაქტი, რომ ვახუშტი ბატონიშვილი, როდესაც მოსკოვში თავის ნაშრომს „აღწერა

სამეფოსა საქართველოსა“ წერდა, მას ხელთ ჰქონია სამცხე-საათაბაგოს ისტორიის ხუთი ტომი და აქედან სარგებლობდა. დასაშვებად მიგვაჩნია ის, რომ მომდევნო თავებში ყოფილიყო დედისიმედის მიმართ უარყოფითი დახასიათება და აქედან მომდინარეობდეს ყოველივე ის, რაც ბერი ეგნატაშვილს და ვახუშტი ბატონიშვილს აქვთ დაფიქსირებული დედისიმედის მიმართ. ყოველივე ეს კი მუდავნდება დედისიმედის მიერ ოთარ შალიკაშვილის ვაჟის - ვარაზის მკვლელობასთან დაკავშირებით. ეს ამბავი უფრო დეტალურად აღწერილი აქვს ბერი ეგნატაშვილს. 1574 წელს გარდაიცვალა კახეთის მეფე ლევანი. ტახტი დაიკავა ალექსანდრემ, რომელსაც სულ ცოტა ხანში ვაჟი ერეკლე შემოსწერა და სტამბოლში გაექცა. ვახუშტი ბატონიშვილის მიხედვით ეს მომხდარა იმავე 1574 წელს. სპარსეთის შაჰმა ერეკლეს ასეთი მოქმედება ზოგადად კახეთის სამეფოს განდგომად შეაფასა, მის დასასჯელად გამოემართა და ყარაბაღში დადგა. კახეთის სამეფოს სახლთუხუცესმა ოთარ ჩოლოყაშვილმა მეფეს აღუთქვა, რომ კახეთს შაჰის რისხვას ააცილებდა. ვინაიდან მან იცოდა, რომ გარდაცვლილ ქაიხოსროს მცირეწლოვანი შვილები დარჩნენ, სამთავროს კი მისი ქვრივი განაგებდა. ვინაიდან დედისიმედი იყო „ულთო, გლისპი ქალი“, ჩოლოყაშვილმა სცადა მასზე ზემოქმედება მოეხდინა და დედისიმედთან კაცი გაგზავნა წერილით, სადაც ეწერა: „ვარაზას შაჰთამაზ ყაენი მანდ მოჰყავსო, ნებავს ამოწვევტა სამცხისო და ძისი შენისაო მანუჩარის სიკვდილიო და მრავალგზით მოგაყივნა ქვეყანა ხელათ და თვითონ უნდა ეგ ქვეყანა დაიჭიროსო და მანდ გაბატონდესო. და დაიჭირე ვარაზა, მოჰკაღ და მერმე შაჰ-თამაზ ყაენი ვეღარ მოვა და გაბრუნდება და წავა და მორჩება ქვეყანაო“ (ქართლის ცხოვრება, 1959: 370). როგორც ტექსტიდან ჩანს, დედისიმედსა და ვარაზას შორის არცთუ კეთილგანწყობა სუფევდა და ამის შესახებ კახეთის სამეფოშიც სცოდნიათ. დედისიმედმა დაიჯერა ყოველივე ეს და ვარაზა მოაკვლევინა. როგორც კი შეიტყო შაჰ-თამაზმა ვარაზას სიკვდილი, დატოვა კახეთი „...და შევიდა სამცხეს და მოაოჭრა და ამოსწვევტა სამცხე და მრავალი ბოროტი შეამთხვა და შემდგომად ამისა შემოიქცა და წარმოვიდა“ (ქართლის ცხოვრება, 1959: 371).

ჩვენ აქ აღარ შევუდგებით დედისიმედის მოღვაწეობის შეფასებას, ვინაიდან იგი სცილდება ჩვენი კვლევის სფეროს, მაგრამ დავსძენთ, რომ დედისიმედის ხასიათმა და ქმედებებმა

ხელი შეუწყო სამოქალაქო დაპირისპირებას სამცხეში. რაც შეეხება დედისიმედის მოღვაწეობას სამცხეში, მასზე საინტერესო სტატია გამოქვეყნებული აქვს მკვლევარ ელდარ მამისთვალიშვილს „პატრონობდა დედისიმედი სამცხეს“ (XVI ს-ის სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან) (ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IX თბ., 2009).

როგორც ბერი ეგნატაშვილი და ვახუშტი ბატონიშვილი აღნიშნავენ, ამ ამბების შემდეგ გარკვეული კონსენსუსი მომხდარა ირანსა და ოსმალეთს შორის. კერძოდ, აქ საუბარია ტერიტორიულ გადანაწილებაზე. „მაშინ გაუგზავნა კაცი სულტანსა ოსმალისასა და მიუწერა ესრეთ: „ვეოთ მშვიდობა ურთიერთას, რამეთუ სჯულითა ვართ მოსავნი მაჰმადისანი“, რამეთუ მაშინ ბრძოლა იყო მათ შორის. უსმინა სულტანმან და შერიგდნენ. მაშინ განაგეს ქვეყანანი და დარჩა სულტანს იმერეთი, ოდიში, გურია, ზემო ქართლი საზღვრამდე ქართლისა... ხოლო შაჰ-თამაზს დაუგდო ქართლი, კახეთი, ერევანი... და მშვიდობა ჰყვეს ურთიერთას...“ (ქართლის ცხოვრება, 1959: 371). მოყვანილი ტექსტიდან კარგად ჩანს, რომ მთელი სამცხე-საათაბაგო (ზემო ქართლი) „საზღვრამდე ქართლისა“ ოსმალეთს დარჩა, რაც პრინციპულად ეწინააღმდეგება ამასიის (1555 წ.) ზავის პირობებს. ამ ზავის თანახმად სამცხე-საათაბაგო ირან-ოსმალეთმა თანაბრად გაიყვეს. ჩვენთვის საინტერესო მხარე სამცხე ამ შემთხვევაში ირანის გავლენის სფეროში მოექცა. ბოლო მოლაპარაკების დროს კი ეს მხარეც ოსმალეთს ერგო. ფაქტობრივად, ეს მოასწავებდა ამასიის ზავის ანულირებას, რაც საეჭვოდ გვეჩვენება. მაგრამ, თუ მოვლენებს გავუსწრებთ და სამცხეში მიმდინარე შინაფეოდალურ დაპირისპირებას გავაანალიზებთ, ამ დროისათვის სამცხეში არსად გვხვდება ირანული გარნიზონი, რაც მხარს უნდა უჭერდეს ზემოთ მოყვანილ მოსაზრებას.

შაჰ-თამაზის სამცხეში ლაშქრობის დროს დედისიმედმა და მის შვილებმა თავი აჭარას შეაფარეს, ხოლო შაჰ-თამაზის უკან გაბრუნების შემდეგ „დედისიმედი და ძენი მისნი მოვიდნენ და დაიპყრეს კუალად სამცხე“ (ვახუშტი, 1973:719). არც ვახუშტი ბატონიშვილს და არც ბერი ეგნატაშვილს იმის შესახებ არავითარი ცნობა არ მოეპოვება, თუ როგორ მოახერხა დედისიმედმა ევარყვარეს ათაბაგად აღდგენა. ვფიქრობთ, ეს უნდა მომხდარიყო ოსმალებთან მორიგების შედეგად. პროირანული ფეოდალის და შაჰ-თამაზის ცოლისძმის მოკვლა დედის-

იმედის მიერ ნოყიერ ნიადაგს ჰქმნიდა ოსმალეთ-სამცხის ურთიერთობის გასაუმჯობესებლად. ეს ფაქტი იმაზეც უნდა მიუთითებდეს, რომ სამცხემ საგარეო ორიენტაცია კვლავ ერთხელ შეცვალა შექმნილ ისტორიულ-პოლიტიკურ სიტუაციაში.

1576 წლის 15 მაისს გარდაიცვალა შაჰ-თამაზი. 22 მაისს შაჰ-თამაზის დატყვევებული ვაჟი ისმაილი ალაშუთის ტახტიდან?? გამოიყვანეს და ყაზვინის გზას გაუყვნეს. მართალია მისი სამეფო ტახტზე ხელდასმა მოგვიანებით 17 აგვისტოს შედგა, მაგრამ ეს იყო საშინლად სისხლიანი გამეფება. მან პირველ რიგში უმცროსი ძმები დახოცა, შემდეგ ყველა ხანი და სულტანი, ვინც მის კონკურენტ პეიდარ-მირზას უჭერდა მხარს, არც ერთი ცოცხალი არ დატოვა (მამისთვალისშვილი, 1977: 114).

სამცხეში შიდაფეოდალური დაპირისპირების მიზეზს არც ბერი ეგნატაშვილი და არც „მესხური დავითის“ ქრონიკის ავტორი არ ასახელებენ. საომარი ოპერაციების დაწყებას კი ორივე წყარო ერთიანად იწყებს.

ცოტა განსხვავებულია ვახუშტი ბატონიშვილის ცნობა აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით. აქ აღნიშნულია, რომ ირანელთა ფავორიტმა ვარაზა შალიკაშვილის შვილმა კოკოლამ ოსმალეთის სულთანთან დაიწყო ურთიერთობის დალაგება. „არამედ ვარაზას ძემან კოკოლამ და ვიეთთამე მესხთა უწყეს ზრახუა ხონთქარსა“ (ვახუშტი, 1973: 719).

„ამ ამბის შეტყობის შემდეგ მანუჩარი, ევარყვარე და მათი ბიძაშვილი მუხრანბატონი ერეკლე წამოვიდნენ, მივიდნენ მგელ-ციხეს და იქიდან ირანში, ყაენთან დესპანის გასაგზავნად, თავისი უცოდველობის დასამტკიცებლად და პატიების სათხოვნელად (ვახუშტი, 1973: 719). როგორც ჩანს, მათ უკვე იცოდნენ ირანში ხელისუფლების ცვლილება და სცადეს ახალ შაჰთან ურთიერთობის მოგვარება. ჩანს სამცხის პოლიტიკური მესვეურებისათვის პროთურქული ორიენტაცია მაინც-დამაინც არ იყო მისაღები და სცადეს მისი გადახედვა. დედის-იმედის ვაჟებს თან ახლდა სამოცამდე შეიარაღებული პირი. ოლაღის ქვაბებიდან იასონ ბედიანისშვილმა ამის შესახებ აცნობა კოკოლა შალიკაშვილს, მის ძმას ლაშქარას და მის ბიძას გუგარქს. მათ გარს შემოიკრიბეს ელია დიასამიძის შვილი ავთანდილი, მისი ძმა შერმაზანი, ამატაკ და აბდუყაფარ ამატაკისშვილები, მათი ძმისშვილი როსტომ და ამატაკის ვაჟი სეხნია. მათ ხუთასამდე კაცი შემოიკრიბეს და ბატონიშვილუ-

ბის წინააღმდეგ დაიდრნენ. ამ ამბის მოწმე ჯარასონ ფანას-კერტელმა უგუბოს მეოფე ყანდულარ დოლენჯისშვილს აცნობა, რომელმაც თავის მხრივ ყვარყვარე და მანუჩარი გააფრთხილა. ისინიც სამწუბის დელიდან აიყარნენ და ოხერას ციხეს შეაფარეს თავი. როდესაც მეამბოხეები სამწუბის დელესთან მივიდნენ, მათ იქ თუხარელების კარავის გარდა არავინ დახვდა. ათაბაგის სახლმა ჯარის შეკრება დაიწყო. ამის შემდეგ ისინი თმოგვს მიუხდნენ და ციხე-ქალაქი აიღეს. იქიდან ზედა თმოგვს ავიდნენ, სადაც მათი დედა დედისიმედ-ყოფილი დებორა იქ მოვიდა. როგორც ჩანს, ქაიხოსრო ათაბაგის გარდაცვალების შემდეგ შემონაზვნებული ქვრივი დედისიმედი-დებორა კვლავ დაუბრუნდა საერო ცხოვრებას და აქტიურად ჩაერთო ოპოზიციის წინააღმდეგ ბრძოლაში. შემდეგ ბატონიშვილებმა აიღეს ვანის ქვაბები, ოლაღის ქვაბები და კარწახს მივიდნენ და დადგნენ. 19 ივლისს ფოსოს მიუხდნენ და გადაწვეს. ბოლოს თეთრ-ციხის გარშემო ალბუტი და კამაროანი მოაოხრეს და შაჰთან ელჩი გაგზავნეს (შარაშიძე, 1961:44). 28 ივლისს შაბათ დღეს შალიკაშვილებმა მათი ნაქონები ოთის ციხე კვლავ დაიბრუნეს. ამასობაში ოსმალებიც შემოიჭრნენ სამცხის ტერიტორიაზე. ბატონიშვილებმა მათ წინააღმდეგ გაილაშქრეს მგელციხეს, შერმანიანთ წყაროზე დადგნენ და ამის შემდეგ აწყურს ჩავიდნენ (შარაშიძე, 1961:45). 31 აგვისტოს ამბოხებულებმა ღალატით ვარნეთის ციხე დაიკავეს. 4 სექტემბერს დიასამიძემ დემოთის ციხის ასაღებად აზნაურიშვილები გაგზავნა, მაგრამ უშედეგოდ დასრულდა ეს ოპერაცია. პირიქით, ციხისთავმა შალვაშვილმა 17 მომხვედური ტყვედ აიყვანა. 24 ოქტომბერს არჩილ მუხრანბატონი შირაზიდან ყიზვინს მივიდა ცოლშვილიანად. ამავე დროს ათაბაგის მომხრეებმა ფოსო ააოხრეს, შაჰთან ელჩი გაგზავნეს. როგორც ვხედავთ, ათაბაგის სახლის წევრებმა ივლისის შემდეგ უკვე ოქტომბერში მეორე ელჩობა გაგზავნეს შაჰის კარზე. ვფიქრობთ, მათ ირანში შაჰის კარზე ლობისტებიც უნდა პყოლოდათ. ასეთე-ბად ჩვენ მიგვაჩნია ჯერ კიდევ 1573 წელს ყაზვინში წასული ათაბაგის სახლის წევრი თვალმშვენიერი და მათივე ბიძა არჩილ მუხრანბატონი. ამასთანავე უნდა აღინიშნოს ერთი გარემოებაც, რომ შაჰ-თამაზის მიერ შერისხული პირები, ახლა უკვე შაჰ-ისმაილ II-ის კარზე ამნისტირებულნი უნდა ყოფილიყვნენ.

შიდაფეოდალური დაპირისპირება სამცხეში მომდევნო 1577 წელსაც გაგრძელდა. ამ წლის მარტში კოკოლა შალიკაშვილმა აჩხიის ქვაბები დაიკავა, მაგრამ მანუჩარმა სწრაფად დაიბრუნა ეს ქვაბები, რომელსაც ერეკლე მუხრანბატონი თან ახლდა. ამ ამბების შემდეგ კოკოლას განუდგა ბიძამისი გუგარქი და მანუჩართან მივიდა, თან ქაჯისციხეც გადასცა. შემდეგ გუგარქმა ფიცი გატეხა და კვლავ განუდგა მანუჩარს. ბატონიშვილმა ეს განდგომა ფოსოს დარბევით აღნიშნა. ელჩი გაისტუმრა და უკან მობრუნდა (შარაშიძე, 1961: 45). როგორც ჩანს, იმ წინა ორი ელჩობის შემდეგ ირანში, საპასუხო ელჩიც მოსულა სამცხეში. მაგრამ რაზე იყო საუბარი, ამაზე არც ერთი ქართული წყარო ცნობებს არ გვაძლევს. იმავე წლის სექტემბრის შუა რიცხვებში ათაბაგის მომხრეებმა ქაჯის ციხეზე გაილაშქრეს. 2 ოქტომბერს გუგარქი კვლავ შეურიგდა ჯაყელებს და ველი გადასცა. ამის შემდეგ ჯაყელები გამობრუნდნენ და კოკოლას ხელთ მეოფი ურთის ციხე დაარბიეს, ფოსო აიალაფეს, ყაენთა ელჩი გააგზავნეს და მგელციხეს მივიდნენ (შარაშიძე, 1961: 46). აქვე მოვიდნენ მანუჩარი და ყვარყვარე, ხოლო დედისიმედი ახალციხეს წავიდა.

17 დეკემბერს სამცხეს შაჰ-ისმაილ II-ის გარდაცვალების ამბავი მოვიდა. ჯაყელებმა ეს არ დაიჯერეს და ელჩი გაუგზავნეს თვალმშვენიერს. 28 დეკემბერს ირანიდან თვალმშვენიერის ელჩი მოვიდა, რომელმაც დაადასტურა შაჰ-ისმაილის სიკვდილი. იგი 1577 წლის 23 ნოემბერს გარდაიცვალა. 31 დეკემბერს ყვარყვარე და მანუჩარი თმოგვს შემოადგნენ, ხოლო 1578 წლის 5 იანვარს დედისიმედმა და ბექამ ყველის ციხეს აღყა შემოარტყეს. 8 იანვარს ორივე ციხე დაეცა და ჯაყელებმა დაიკავეს. ამ ამბების შემდეგ საომარ ოპერაციაში კოკოლამ სპარსელებიც ჩართო და სარდალი ყარახანი მოიწვია. ისინი ერთად თმოგვზე წავიდნენ, მაგრამ თმოგვი უკვე აღებული დახვდა ჯაყელთაგან. ამის შემდეგ მანუჩარმა კიდევ ერთხელ მოარბია ფოსო და ჯავახეთი და მოკავშირე გუგარქს ქაჯისციხეში ძღვენი გაუგზავნა (შარაშიძე, 1961: 47), დედისიმედმა თმოგვის ციხეში სურსათ-სანოვაგე შეატანინა და იქ დადგა. აქედან თვალმშვენიერთან ყაზვინში ელჩი გაგზავნა, ციხეების დაჭერა და ურუმთა აშლა აცნობა (შარაშიძე, 1961: 47), რაც თავისთავად ირან-ოსმალეთის ახალი ომის დაწყებას ნიშნავდა. გარდა ქართული წყაროსი, აღნიშნული ცნობა დაცული აქვს იტალიელ მოგზაურს ანონიმ ვენეციელს.

1577 წლის ბოლოს სულთანმა მურად III გადაწყვიტა დაეწყო ომი ირანის წინააღმდეგ. 1578 წლის 2 იანვარს მან ჯარის სარდლობა მიანდო ღალა მუსტაფა ფაშას და არზრუმის გზით გალაშქრება უბრძანა. ანონიმი ვენეციელის თქმით, სარდალს დაევალა „შირვანის სამეფო და სპარსელების მეგობარი ქართველების პროვინციები დაეპყრო“ (მამისტვალიშვილი, 1987: 18).

თუ გადავხედავთ ამასიის ზავის შემდგომ პერიოდს, აშკარად დავინახავთ, თუ როგორი წინააღმდეგობები დარჩა ირანსა და ოსმალეთს შორის დაზავების შემდეგაც საქართველოს საკითხთან დაკავშირებით. მართალია, ამ ეტაპზე ორივე დამპყრობელი (ირან-ოსმალეთი) ერთნაირად მიუღებელი იყო, თუმცა ცხადია, რომ თუ ირან-ოსმალეთის მეორე ომის დაწყებამდე ქართლ-კახეთის პოლიტიკოსები ოსმალეთისკენ უფრო იხრებოდნენ, სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკური მესვეურები ისევ ირანისკენ იხრებოდნენ.

ოსმალთა ჯარი საქართველოს ტერიტორიაზე შეიჭრა. „მესხური მატიანეს“ ქრონიკის მიხედვით, პირველი ციხე, რომელიც ოსმალებს საათაბაგოს ტერიტორიაზე შეხვდა, იყო მგელციხე. ციხის მცველებმა როინ და ბერი გოგორიშვილების ხელმძღვანელობით დიდი წინააღმდეგობა გაუწიეს მომხდურთ, მაგრამ ბოლოს მაინც აიღეს. 8 აგვისტოს დაიპყრეს კოკოლა შალიკაშვილის მამულები. ოსმალების ინტერესი შალიკაშვილის მამულებისადმი, როგორც ამას მკვლევარი ე. მამისტვალიშვილი აღნიშნავს „განპირობებული უნდა ყოფილიყო შაჰის კართან მათი სიახლოვით“ (მამისტვალიშვილი, 2009: 190). ამის შემდეგ ოსმალებმა დაიკავეს ვალე, ახნის ქვაბები, თმოგვი, ხერთვისი, ჩილდირი, ახალქალაქი, ენი-კალი (ახალციხე - რ.გ.).

ყველა ქართული წყარო, „მესხური მატიანე“, ბერი ეგნატაშვილი, ვახუშტი ბატონიშვილი გვაწვდიან ცნობებს, თითქოს 10 აგვისტოს „პატრონი მანუჩარ ქაჯის ციხეს შეეყარა, ვერც ღაშქარის ომსა და ვერც ციხეების აღებას ვერ მოესწრა“ (შარაშიძე, 1961: 48), (ვახუშტი, 1973: 722). სინამდვილეში კი, ამ დროს 10 აგვისტოს ჩილდირის ბრძოლის შემდეგ მანუჩარი უკვე ღალა-მუსტაფა ფაშას ბანაკშია (ნარკვევები, 1973: 128). მანუჩარმა პირველმა გადადგა ნაბიჯი ოსმალებთან მორიგებისაკენ. მას კვალდაკვალ მიჰყვნენ ამილახორიშვილები, ამბაკიშვილები, დიასამიძეები და სხვანი. ე.ი. სამცხე-საათაბაგოს საგარეო ვექტორი კვლავ ოსმალეთის სასარგებლოდ შეიცვალა.

დასკვნა. ამრიგად, ვარაზა შალიკაშვილის მკვლევლობისა და სამცხეში შაჰ-თამაზის ლაშქრობის შედეგად აჭარას თავ-შეფარებულმა ათაბაგის სახლის წევრებმა ოსმალების თანხ-მობით მაინც მოახერხეს ათაბაგის ტახტის დაკავება. მიუხედა-ვად ამისა, შაჰ-თამაზის სიკვდილის შემდეგ სამცხის პოლიტი-კური მესვეურებისთვის პროირანული პოლიტიკური ორიენტა-ცია დღის წესრიგიდან არ მოხსნილა, რაც ნათლად გამოჩნდა სამცხეში შიდაფეოდალური დაპირისპირების დროს, როდესაც ათაბაგის სახლმა რამდენიმე ელჩობა განახორციელა შაჰის კარზე. ირან-ოსმალეთის ახალი ომის დაწყებისა და ოსმა-ლეთის მძლავრობის შედეგად ათაბაგის სახლი იძულებული გახდა პროთურქული ორიენტაცია აეღო, რასაც მოვლენათა განვითარების შედეგად მოჰყვა პროირანულით ჩანაცვლება.

გამოყენებული ლიტერატურა:

1. ტივაძე, 1947: ტივაძე გ., სამცხე-საათაბაგოს პოლიტიკუ-რი ვითარება XVI საუკუნეში, ჟურნალი „მნათობი“ 10, თბ., 1947.
2. ქართლის ცხოვრება, 1959 - ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959.
3. შარაშიძე, 1961 - შარაშიძე ქრ., სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV-XVI სს.) თბ., 1961.
4. ვახუშტი, 1973 - ვახუშტი ბატონიშვილი, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973.
5. მამისთვალიშვილი, 2009 - ელ. მამისთვალიშვილი, სტა-ტიის სახელწოდება, ისტორიის ინსტიტუტის შრომები, IX თბ., 2009.
6. მამისთვალიშვილი, 1977 - ელ. მამისთვალიშვილი, სტა-ტიის სახელწოდება, „მაცნე“, ისტორიის სერია 4, თბ., 1977.
7. მამისთვალიშვილი, 2009 - ელ. მამისთვალიშვილი, სა-ქართველოს საგარეო პოლიტიკა და დიპლომატია I (XV-XVI სს.), თბ., 2009.
8. ნარკვევები, 1973 - საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973.

შინაარსი

ენათმეცნიერება. ონომასტიკა

დავით ახლოური

სოფელ თეზის მოსახლეობა მეცხრამეტი

საუკუნის დასაწყისში 5

ლია ბაკურაძე, მარინა ბერიძე

შერეილნული ტოკონიმიიდან - I

შერეილნის ქართული სოფლების სახელწოდებანი 17

ქეთევან გოდერძიშვილი

პირველავტორის ნააზრავის გათვალისწინებისათვის

ონომასტიკურ ლიტერატურაში 50

ეკა დადიანი, მაია მიქაუტაძე

თურქული ტოკონიმები ტაოში 65

ნათელა მეღიჩიძე

ასპინძის მუნიციპალიტეტის გამძრავი გზარები 72

მედეა საღლიანი

ნასესხები ანთროპონიმების შემცველი კიბრიდული

ტოკონიმების ფონეტიკურ-ფონოლოგიური და სემანტიკური

ალაკტაციისათვის სვანურში 81

ნატო შავრეშიანი

თხზული ტოკონიმები სვანურში 103

ქეთევან ჯერვალიძე, ნინო პეტრიაშვილი

ძორონიმი და ჰიერონიმი ქართლი: ძრთ, კრთ, კრტ,

კრღ, ხრთ, ბრღ ძირებთან დაკავშირებული

მიმოლობიემები ძველ ენებში 117

მარიკა ჯიქია

მესხ მეღმესეთა ონომასტიკური სივრცე 158

მარიკა ჯიქია

მერაბ ბერიძის ლექსების სასიტყვეთი 166

ლიტერატურათმცოდნეობა

ნანა გონჯილაშვილი, ნესტან სულავე

კავკასიური სივრცის ძრისტოლოგიური მნიშვნელობა

„მოძვედაჲ ქართლისაჲს“ მიხედვით 177

მაყვალა დავითაძე

თავისუფლებისა და სამშობლოსათვის მეგრული ბმირის

სახე აკ. ბაწერელიას შემოქმედებაში 188

მაყვალა დავითაძე
 ლუცოფერისა და ანბელოზის ურთიერბადაქახილი 197

სალომე ზვიადაძე
 შიომღვიმის მონასტრის ტიპიკონის ისტორიისათვის 208

ისტორია

რომან გოგოლაური
 შინაფეიდალური ბრძოლა სამცხე-საათაბაგოში
 XVI ს-ის 70-იან წლებში და პოლიტიკური
 ორიენტაცია 232

Content

Linguistics. Onomastics

Davit Akhlouri
 POPULATION OF VILLAGE TEZI IN EARLY NINETENTH
 CENTURY 6

Lia Bakuradze, Marina Beridze
 FROM THE FEREYDANY TOPONYMY - I
 NAMES OF THE VILLAGES OF FEREYDANI 18

Ketevan Goderdzishvili
 FOR THE CORRECT INTERPRETATION OF THE FIRST AUTHOR IN
 ONOMASTIC LITERATURE 50

Eka Dadiani, Maia Mikautadze
 TURKISH TOPONYMS IN TAO 65

Natela Melikidze
 SURNAMES NOT MET ANYMORE IN ASPINDZA
 MUNICIPALITY 72

Medea Sagliani
 TOWARDS PHONETIC-PHONOLOGICAL AND SEMANTIC
 ADAPTATION OF HYBRID TOPONYMS CONTAINING LOAN
 ANTROPHONYMS 82

Nato Shavreshiani
 TOPONYM COMPOSITES IN SVANURI 104

Ketevan Jervalidze, Nino Periashvili
 KHORONYM AND HIERONYM KARTLI
 MYTHOLOGEMES RELATED TO ROOTS QRT, K’RT, K’RT’, K’RD,
 KHRT, GRD IN THE ANCIENT LANGUAGES 118

Marika Jikia
 ONOMASTIC SPACE OF MESKHETIAN VERSE WRITERS 159

Marika Jikia

MERAB BERIDZE'S VERSES' WORD WORLD 167

Literature Studies

Nana Gonjilashvili, Nestan Sulava

CAUCASIAN AREA ACCORDING "CONVERSION OF KARTLI" 178

Makvala Davitadze

THE FACE OF A HERO FIGHTING FOR FREEDOM IN AKAKI
GATSERELIA'S CREATION 189

Makvala Davitadze

THE DIALOGUE BETWEEN LUCIFER AND THE ARCHANGEL FOR
CREATIVE PORTRAIT OF AKAKI GATSERELIA 197

Salome Zviadadze

FOR THE HISTORY OF THE CAVE OF SHIOMGVIME'S
MONASTERY TYPICON 208

History

Roman Gogolauri

INTER FEUDAL BATTLE IN SAMTSKHE-SAATABAGO IN XVIS
70TH YEARS AND POLITICAL ORIENTATION 233

ქ. ახალციხე, რუსთაველის ქ. №106,
ტელ.: 0(365)22-19-90, 591-41-12-78
ელ. ფოსტა: contact@sjuni.edu.ge